

**ESKİ UYGURCADA MEDENİ HUKUK
TERİMLERİ**

Yasemin GEÇERLER CEYLAN

(Doktora Tezi)

Eskişehir,2021

**ESKİ UYGURCADA MEDENİ HUKUK
TERİMLERİ**

Yasemin GEÇERLER CEYLAN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Türk Dili Ana Bilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir,2021

T C
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yasemin GEÇERLER CEYLAN tarafından hazırlanan “**Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimleri**” başlıklı bu çalışma 29.06.2021 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Can ÖZGÜR

Üye

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye

Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Emrah BOZOK

ONAY

.../ .../ 2021

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

26/07/2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Yasemin GEÇERLER CEYLAN

ÖZET

ESKİ UYGURCADA MEDENİ HUKUK TERİMLERİ

CEYLAN GEÇERLER, Yasemin

Doktora, 2021

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Eski Türkler çok uzun yıllardan beri devlet geleneğine sahip oldukları için, kendi hukuk sistemlerini de bu tarihlerden itibaren kurmaya başlamışlardır. Özellikle bir töreye sahip olmaları ve bu törenin değişmez ilkelerinin bulunması, günümüzdekine benzer bir kanun yapısının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Gelenek ve adetlerden beslenen kuralların yanında, devlet tarafından belirlenen kuralların da olması bu sistemi güçlendirmiştir. Türklerin kültürleri, yaşadıkları coğrafya, belirlemiş oldukları toplumsal kurallar hukuk sistemlerini etkilemiştir. Türk kültür tarihi ile alakalı oldukça fazla bilgiye ulaşıyor olsa da Eski Türklerin hukuk kurallarına dair en net bilgiler Uygur sivil belgelerinden hareketle tespit edilebilmektedir. Bu sebeple tezin esas çerçevesi bu belgeler ile çizilmiş ve Eski Uygurca terimlerden yola çıkarak Eski Türk Medeni Hukuku hakkında tespitler yapılabilmektedir.

Bu tezde günümüz medeni hukukunun güncel tasnifi göz önünde bulundurularak, bu tasnif içerisinde değerlendirilebilecek başlıklar belirlenmiştir. Söz konusu başlıklarda terimler hem dilbilimsel hem de hukukî olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Terimlerin tarihsel Türk dili alanındaki kullanımlarına yer verildikten sonra terimleşmiş halleri ele alınmıştır. Bu noktada Eski Uygurlarda Medeni Hukukun nasıl işlediğine, ne gibi kuralları olduğuna dair yorumlamalar yapılmıştır. Bazı terimler birden fazla hukuk dalına girdiği için, ilgili hukuk başlığında ayrıca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Hukuk Tarihi, Töre, Hukuk, Medeni Hukuk, Eski Uygurcada Medeni Hukuk, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, Miras Hukuku, Eşya Hukuku, Borçlar Hukuku.

ABSTRACT

CIVIL LAW TERMS IN OLD UYGUR

Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Since the ancient Turks had a state tradition for many years, they started to establish their own legal systems from these dates. In particular, the fact that they have a custom and the unchanging principles of this ceremony have contributed to the emergence of a law structure similar to today's. The fact that there are rules determined by the state, as well as the rules fed by traditions and customs, strengthened this system. The cultures of the Turks, the geography they live in, the social rules they have determined have affected their legal systems. Although there is a lot of information about the Turkish cultural history, the clearest information about the legal rules of the Old Turks can be determined from the Uyghur Civil Documents. For this reason, the main framework of the thesis was drawn with these documents and determinations could be made about the Old Turkish Civil Law based on the Old Uyghur terms.

In this thesis, considering the current classification of today's civil law, the titles that can be evaluated within this classification have been determined. In these titles, the terms have been tried to be evaluated both linguistically and legally. After the usage of the terms in the historical Turkish language field, their terminology is discussed. At this point, interpretations have been made about how the Civil Law worked in the Old Uighurs and what kind of rules it had. Since some terms fall into more than one branch of law, they are also evaluated in the relevant law title.

Keywords: History of Ancient Turkish Law, Custom, Law, Civil Law, Civil Law in Old Uyghur, Law of Persons, Family Law, Inheritance Law, Law of Property, Law of Obligations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR.....	vii
İŞARETLER	viii
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE HUKUK VE ADALET ANLAYIŞI

1.1. Töre ve Hukuk Kavramları.....	5
1.1.1. Türk Töresi.....	5
1.1.2. Hukukun Niteliği ve İçeriği.....	13
1.2. Eski Türklerde Medeni Hukukun Niteliği ve İçeriği.....	15
1.2.1. Kişiler Hukukunun Niteliği ve İçeriği	15
1.2.1.1. Eski Türklerde Kişiler Hukuku.....	16
1.2.1.1.1. Kişiler Hukukunun Genel Görünümü.....	16
1.2.1.1.2. Kişiler Hukuku Açısından Kadın.....	18
1.2.1.1.3. Kişiler Hukuku Açısından Çocuk.....	21
1.2.2. Aile Hukukunun Niteliği ve İçeriği.....	23
1.2.2.1. Eski Türklerde Aile Kavramı.....	24
1.2.2.2. Eski Türk Aile Hukukunda Evlilik Birliğinin Kurulması.....	31
1.2.2.3. Eski Türk Aile Hukukunda Evlilik Birliğinin Sonlanması	44
1.2.3. Miras Hukukunun Niteliği ve İçeriği.....	50
1.2.3.1. Eski Türklerde Miras Hukuku.....	53
1.2.4. Eşya Hukukunun Niteliği ve İçeriği.....	54

1.2.4.1. Eski Türklerde Eşya Hukuku.....	55
1.2.5. Borçlar Hukukunun Niteliği ve İçeriği.....	58
1.2.5.1.Eski Türklerde Borçlar Hukuku.....	59

2.BÖLÜM

UYGUR SİVİL BELGELERİNDEN HAREKETLE ESKİ UYGURCADA MEDENİ HUKUK TERİMLERİ

2.1. Uygur Sivil Belgeleri ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	62
2.2. Belgelerin Tanzim Şekilleri.....	65
2.2.1. Tarih.....	66
2.2.2.Sözleşmenin/Belgenin Konusu.....	67
2.2.3. Ödemenin Yapılacağı Tarih ve Ödeme Şekli.....	68
2.2.4. Eşyanın Eski Maliki İle Yeni Malikinin Hakları.....	68
2.2.5. Sözleşmeye Uyulmaması Halinde Uygulanacak Yaptırımlar.....	68
2.2.6. Tanık, Damga ve Sözleşmeyi Yazan Kişi.....	69
2.2.7. Belgelerin Türleri.....	69
2.2.7.1. Satış Belgeleri.....	70
2.2.7.2 Takas Belgeleri.....	71
2.2.7.3. Kiralama Belgeleri.....	72
2.2.7.4. Borç Alma-Verme İle ilgili Belgeler.....	72
2.2.7.5. Evlatlık Verme Belgeleri.....	73
2.2.7.6. Teminat Belgeleri.....	75
2.2.7.7. Azat Belgesi.....	76
2.2.7.8. Vasiyetnameler.....	76
2.2.7.9.Karışık İçerikli Metinler.....	78
2.3. Genel Hukuk Terimleri.....	80
2.3.1. Senetler.....	80

2.3.2. İsimler.....	84
2.3.3. Fiiller.....	94
2.4.Kişiler Hukuku Terimleri.....	101
2.4.1.Kişiliğin Başlaması ve Sona Ermesi ile İlgili Terimler.....	101
2.4.2.Hak ve Fiil Ehliyeti ile İlgili Terimler.....	107
2.4.3.Hısımlık ile İlgili Terimler.....	121
2.4.3.1.Kan Hısımlığı ile İlgili Terimler.....	122
2.4.3.2.Kayın Hısımlığı ile İlgili Terimler.....	126
2.4.3.3.Evlat Edinmeden Doğan Hısımlık ile İlgili Terimler.....	126
2.5.Aile Hukuku Terimleri.....	127
2.5.1.Aile Bağı ile İlgili Terimler.....	127
2.5.2.Evlilik ile Alakalı Terimler.....	136
2.5.3.Evlatlık Alma ile ilgili Terimler.....	144
2.5.4.Vasiyetname ile ilgili Terimler.....	146
2.5.6.Aile Hukuku Kapsamındaki Vasiyetnamelerde Kurallara İtiraz Edenlere Uygulanacak Cezalar.....	148
2.6.Miras Hukuku Terimleri.....	152
2.6.1.Miras Kavramı ile Alakalı Genel Terimler.....	152
2.6.2.Miras Bırakılan Taşınır ve Taşınmazlara İlişkin Terimler.....	160
2.6.2.1. Miras Bırakılan Eşyalar.....	161
2.6.2.2. Miras Bırakılan Taşınır Mallar.....	170
2.6.2.3. Miras Bırakılan Taşınmaz Mallar.....	173
2.6.2.4. Miras Bırakılan Köleler.....	175
2.6.3.Miras Hukuku Kapsamındaki Vasiyetnamelerde Kurallara Uyulmaması Durumunda Ödenecek Cezalar.....	177
2.7. Eşya Hukuku Terimleri.....	178
2.7.1.Mülkiyet ile İlgili Terimler.....	178

2.7.2.Ortak Mülkiyet ile İlgili Terimler.....	182
2.7.3. Eşya Üzerindeki Tasarruflar ile İlgili Terimler.....	187
2.7.4. Taşınmaz Mallar ile İlgili Terimler.....	194
2.7.5.Taşınır Mallar ile İlgili Terimler.....	209
2.8. Borçlar Hukuku Terimleri.....	233
DEĞERLENDİRMELER.....	260
SONUÇ.....	267
DİZİN.....	270
KAYNAKÇA.....	275

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz. : Bakınız

Frs. : Farsça

C : Cilt

Çev. : Çeviren

Çin. : Çince

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

ED: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Haz. : Hazırlayan

Huast. : Huastuanift

İlkİslm. : İlk İslamî Türkçe metinler

KB: Kutadgu Bilig

M : Manichaica

Moğ. : Moğolca

nu. : Numara

OTWF : Old Turkic Word Formation

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı (sayfalar arası)

S. : Sayı

Suv. : Suvarnaprabhasasutra

TT : Turkische Turfan Texte

TürkBuddh. : Budist çevreye ait Türkçe metinler

TürkMan. : Maniheizt çevreye ait Türkçe Metinler

TürkRun. : Türk-Runik harfli Türkçe metinler

U : Uigurica

Usp. : Uigurische Sprachdenkmeler

vb. : Ve benzeri

İŞARETLER

ŋ : Nazal n (ng).

ń : Palatal n (ny).

[] : Metinde yazılmayan bölümleri gösterir.

> : Bu şekle gider.

< : Bu şekilden gelir.

~ : Değişken şekil

+ : İsim kökünü gösterir.

- : Fiil kökünü gösterir.

... : Metinde eksik olan kelimeleri gösterir.

/// : Kelimelerdeki eksik harfleri gösterir.

→ : Kelimenin terimleşmiş şeklini gösterir.

ÖN SÖZ

Eldeki çalışma Uygur sivil belgelerinden hareketle medeni hukuk terimlerini ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Eski Türkler tarihten bu yana kendi örf, adet ve gelenekleri doğrultusunda yaşamışlar bu sözlü kültürü hukuk düzenlerine de yansıtmışlardır. Özellikle Türk töresi, Türklere ait hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır. Eski Türklerin aile anlayışı, kadına, çocuğa ve kişisel haklara bakış açısı dönemindeki diğer devletlere göre oldukça moderndir. Söz konusu örfi kurallarla ve sosyal değerlerle oluşan hukuk anlayışı da günümüz hukuk anlayışıyla benzerlikler göstermesi yönünden önem teşkil etmektedir. Bu sebepte tezde öncelikli olarak eski Türklerin yaşam şekilleri, töre anlayışları, aile kavramları, kişisel haklara nasıl baktıkları konusunda bilgi verilmiştir. Ardından günümüz medeni hukuku hakkında da bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu genel bilgileri takiben sivil belgelerden hareketle bir tasnif yapılmıştır. Tasniflemelerde güncel medeni hukukun alt başlıkları ve konuları esas alınmıştır. Her bir alt başlığa uygun olarak tanzim edilen terimlerin, Türk runik harfli metinlerde, Maniheist ve Budist Uygurlara ait metinlerde, İlk İslamî metinlerde tanıklanıp tanıklanmadığı incelenmiştir. Bu bilgilendirmenin ardından terim hakkında bilgi verilmiş ve hukukî bir terim olarak sivil belgelerde nasıl geçtiği örneklendirilerek aktarılmıştır. Neticede Uygurlara ait medeni hukuka dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Lisans eğitimimden bu yana desteklerini esirgemeyen, tez sürecindeki sabır ve yol göstericiliği için şükran duyduğum, yüksek lisans ve doktora tez danışmanım sayın hocam Prof. Dr. FERRUH AĞCA başta olmak üzere; tez aşamasında fikir ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren sayın hocam Prof. Dr. BÜLENT GÜL'e; bu süreçte görüşleriyle katkı sağlayan sayın hocam Prof. Dr. CAN ÖZGÜR'e; bu vakte kadar maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme ve eşime teşekkür ederim.

Yasemin GEÇERLER CEYLAN

GİRİŞ

Tezin Konusu

İnsanlar eski zamanlardan bu yana hayatlarını devam ettirebilmek için birçok şeye ihtiyaç duymuşlardır. Barınma, yeme-içme, sosyalleşme, korunma gibi ihtiyaçların dışında sosyal bir varlık olarak bir grup halinde yaşama mecburiyetleri de ortaya çıkmıştır. İnsanlar topluluklar halinde yaşarken bazı kurallar gerekli olmuştur. Kişilerin bazı davranışlarının sınırlandırılması ve toplumsal kuralları bozan kişilere yaptırım uygulanması aynı zamanda toplumsal düzeni sağlamaktadır. Bu sebeple insanlar kendi kültür ve coğrafyalarına göre farklı yaşam kuralları belirlemek zorunda kalmışlardır. Belirlenen bu kurullarla insanların birbirlerine zarar vermesi, hakların gasp edilmesi engellenmiştir. Böylece sosyal bir düzen oluşturmak amaçlanmıştır. Bu kurullar her toplum için farklılık göstermiştir. Kişilerin bulunduğu topluma ait örf, âdet ve kültür öğeleri her toplum için farklı bir hukuk sistemi kurmalarına sebep olmuştur.

Eski Türkler, öteden beri devlet kurma anlayışına sahiplerdir ve topluluk halinde yaşamaktadırlar. Dolayısı ile Eski Türkler için hayatı düzenleyen kurullar çok eski tarihlerden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Türkleri bir töreye sahip olmaları bu hukukî düzeni sağlayan en önemli etkidir. Türklerin özellikle kişiler hukuku, aile hukuku kapsamalarını düzenleyen ve bu kanunlar için kurulları belirleyen töre olmuştur.

Kültürel öğeler, töre, örf, âdet ve gelenekler, yaşam alanları, coğrafya hukuk sistemlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Kişilerin şahsî hak ve özgürlükleri belirlenirken Türklerin kişiye ve adalete bakış açısı önemli rol oynamıştır. Eşitlik ve adalet ilkesi gelişmiş olan Türkler kişisel hakları da bu ilkelere göre belirlemişlerdir. Toplumsal normlar, düzenin bozulmamasına yönelik alınan önlemlerde belirleyici olmuştur. Kişilere hukukî hakların Türkler tarafından çok eski zamanlardan beri tanınması tüm hukukun temeli olan kişiler hukukunun gelişmesini sağlamıştır.

Aile hukukunu belirleyen de yine örf, gelenek ve toplumsal normlar olmuştur. Aileye verilen önem, eşlerin birbirlerine olan sorumlulukları ve çocukların anne baba tarafından karşılanması gereken ihtiyaçları eski Türk töresine göre belirlenmiştir. Aile hukuku içerisinde yer alan evlilik birliğinin kurulmasına dair kaideler yine

Türklerin gelenekleri ile şekillenmiştir. Zaman zaman bu geleneklerin içerisinde dini unsurlar da yer almıştır. Evlilik birliği kurulduktan sonra eşlere yüklenen sorumluluklar, çocukların önemi ve ailenin huzurunu sağlamaya yönelik kurallar da aynı kaynaklardan beslenmiştir. Çocukların yetiştirilmesinde aile kavramının önemi büyüktür. Ancak bu noktada Türklerin yaşam şekilleri ve yaşadıkları coğrafya da göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşanan sert koşullardan dolayı çocuklar daha güçlü yetiştirilmek istenmiştir.

Aile hukuku içerisinde aile bireylerinin sahip olduğu kişisel hak ve özgürlükler, Türkleri kişiler hukuku bakımından gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Kadının aile içindeki yeri ve hakları ile çocuğun hakları oldukça önemlidir. Aile birliğinin sona ermesi ile ilgili olarak belirlenen kurallar da sosyal, dinî ve ekonomik sebeplere göre şekillenmiştir. Aile birliğinin sona ermesinin hukukî sonuçları Türklerin yaşam alanları ve hayat tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Kişilerin hak ve özgürlüklerinin önemsenmiş olması kişilere verilen miras paylarında da kendini göstermiştir. Sadece belli kişiler mirastan pay almamıştır. Kadınların da yasal mirasçı olduğuna dair kanıtların olması dönemin şartları için çok önemli bir durumdur. Ayrıca şu an uygulandığı şekliyle evlatlığa miras payı ve bakım hakkı verilmesi medeni hukukun geliştiğini göstermektedir.

Eşya hukukunu şekillendiren en önemli şey elbette mülkiyet hakkıdır. Bu konu ile ilgili ayrıntılar ele alınacağından bu noktada mülkiyet hakkından öte eşya anlayışının hangi öğelere dayandığını söylemek daha doğru olacaktır. Öncelikle eski Türklerin yaşamış oldukları coğrafyadan dolayı hayvanlar çok önemsenmiştir. Çünkü hayvanlarla hem yük taşımacılığı yapılmış hem de onlardan farklı şekillerde faydalanılmıştır. Bu bakımdan hukukî olarak da koruma altına alınmışlardır. Aynı zamanda ev, çadır, arsa, tarla, bağ gibi taşınmaz mallar da hukukî koruma altındadır.

Kişiler hukuku açısından gelişen eski Türkler, borçlanma ehliyetini de kullanmışlardır. Bu konudaki sınırlı bilgiler sebebiyle net bir çerçeve çizilemese de Uygur sivil belgeleri sayesinde çok önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Netice olarak, eski Türklerde hukuk düzenine, coğrafi, kültürel, dinî pek çok unsur etki etmiştir.

Çok eski zamanlardan beri devlet geleneğine ve hukuk düzenine sahip olan Türklerin bu düzenleri ile ilgili bilgiler Uygurca yazılmış sivil belgelerde daha

belirgin hale gelmiştir. Bu belgelerin incelenerek, medeni hukuk çerçevesinin çizilmesi tezin konusunu oluşturmaktadır.

Tezin Amacı

Eski Türklerle ait kültür çalışmaları oldukça fazla olsa da Eski Türklerin hukukî yapılarına dair çalışmalar sınırlıdır. Özellikle güncel hukuk anlayışına ve tasnifine göre yapılmış çalışmaların az oluşu hem Eski Türklerin hem de Uygurların hukuk kurallarını net bir şekilde açıklayabilmemizi zorlaştırmaktadır.

Eski Türklerin yaşam şekli, hukuk düzenleri, sahip oldukları töre gibi bilgilerden hareketle ve Uygur sivil belgelerinin ışığında dönemim medeni hukuk çerçevesini çizmek amaçlanmıştır. Bu çerçeve çizilirken Uygurlara ait medeni hukuk terimlerinin ortaya konulması ve güncel hukuk bilgileri ile dönemin hukuk anlayışının karşılaştırılması tezin amacını oluşturmaktadır.

Tezde Uygulanan Yöntemler

Tezin zeminini oluşturmak üzere öncelikle Eski Türklerin kültür ve hukuk tarihleri ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Ardından güncel hukuk bilgileri ile Eski Türklerle ait bu bilgiler sentezlenmiştir. Böylece ortaya Eski Türk Medeni Hukukunun sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Hukukî ve tarihî bilgilerden hareketle Uygur sivil belgelerindeki terimler tasniflenmiştir. Terimlerin her biri ait olduğu medeni hukuk alt başlığında değerlendirilmiştir. Öncelikle kelimenin tarihsel Türk dili dönemlerinde nasıl görüldüğü belirtilmiştir. Ardından kelime kullanım alanı dışına çıkarak bir hukuk terimi hüviyetine büründüyse bu durumdan bahsedilmiştir. Sonrasında terime dair örnekler verilerek, terim hukukî açıdan yorumlanmıştır.

Eski Türklerin hukukî alt yapısını oluşturan en önemli kurallar töre tarafından oluşturulduğundan çalışmamızın ilk kısmında törenin kapsamını belirtilerek ve bu konudaki görüşlere yer verilmiştir. Töre kavramının ardından hukuk kavramı ele alınarak, hukukun kapsamına dair bilgiler verilmiştir. Ardından Türk hukuk tarihçileri ile Türk kültür tarihçilerinin eski Türklerin hukuk düzenleri ile ilgili verdikleri bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgiler medeni hukukun alt dallarına göre başlıklandırılmıştır. Töre ve hukuk ile ilgili genel bilgilerden sonra çalışmamın ilk bölümünü oluşturan Eski Türklerde Medeni Hukuk başlığı için şu alt başlıklar belirlenmiştir;

- Eski Türklerde Kişiler Hukuku
- Eski Türklerde Aile Hukuku
- Eski Türklerde Miras Hukuku
- Eski Türklerde Eşya Hukuku
- Eski Türklerde Borçlar Hukuku

Çalışmanın asıl konusu olan medeni hukuk terimlerinin esas kaynağı Uygur sivil belgeleri olduğu için, ikinci bölümde sivil belgelerle ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından terimler medeni hukukun alt dallarına göre şu şekilde tasnif edilmiştir;

- Genel Hukuk Terimleri
- Kişiler Hukuku Terimleri
- Aile Hukuku Terimleri
- Miras Hukuku Terimleri
- Eşya Hukuku Terimleri
- Borçlar Hukuku Terimleri

Çalışmanın sonuç kısmında ise tüm bu bilgiler ve terimlerden hareketle Uygurlarda medeni hukukun nasıl işlediğine dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu çıkarımlar günümüz medeni hukuku ile kıyaslanmıştır.

1. BÖLÜM

Eski Türklerde Hukuk ve Adalet Anlayışı

1.1.Töre ve Hukuk Kavramları

1.1.1. Türk Töresi

Eski Türklerin yaşadığı coğrafya çok geniş bir alandı. Bu sebeple güvenlik ihtiyaçları diğer bölgelerde yaşayan kişilere oranla daha fazlaydı. Eski Türkler sınırlı bir toprağı değil binlerce hayvanın bulunduğu büyük arazileri düşünmek ve kontrol etmek zorundaydı. Bunun yanında sürekli yeni bir yaşam alanı bulmak mecburiyetinde olan Türkler, farklı iklimler arasında yer değiştirmekteydi. Bozkır kültüründeki bu hareketlilik, pek çok mücadeleyi de beraberinde getirmekteydi. Kalabalık hayvan gruplarını buldukları ortamdan uzak otlaklara götürmek, onları hastalıklardan korumak, suyun yeterli olmasını sağlamak, sürülerin ve sahiplerinin hayatını güvence altında tutmak belli bir tecrübe gerektirmekteydi. Zaman geçtikçe sürü sahipleri daha güvende olmak ve tehlikelere karşı güçlü kalabilmek için bir araya gelmeye başladılar. Bir araya gelen topluluklar zamanla büyüyerek devlet kurmaya başladılar. Büyüyen insan topluluklarının beraber rahat ve güvende yaşayabilmeleri için birbirlerine saygı, sevgi ve anlayışla davranabilecekleri bir hak ve adalet düzeni tertip edildi. Bu şekilde insanların topluluk halinde yaşamalarını kolaylaştıracak hukukî bir düzen kuruldu. (Çandarlıoğlu, 2013; Kafesoğlu, 2007)

Sosyal devletin kurulması aynı zamanda bir hukuk düzeni ortaya koymak anlamına gelmekteydi. Eski Türklerin yaşadıkları geniş alanlar hükmettikleri ve kontrol altında tuttıkları coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Türklerin ayakları yere sağlam basan ve kurallı bir hukuk sistemine sahip oldukları söylenebilir. Türklerin büyük devletler kuran milletlerden olması, gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu hukuk sistemine Türklerde töre adı verilmekteydi. Devlet yönetiminin esas öğelerinden olan töre, örf ve adetlere dayandırılan, örfî hukuk kapsamında bir düzendi. Devletin yönetim şekline de etki eden bu hukuk düzeni, kağanın inisiyatifi ile töre halini alırdı. Töre teriminin ilk yazılı metinlerden itibaren tanıklanan bir kelime olması Türklerin hukuk düzenlerinin sağlam bir temele oturtulduğunu göstermektedir.

Türkler için töre aile bireylerinden en üst mertebedeki yöneticilere kadar uzanan ve tüm toplumu kapsayan bir düzendi. Toplumsal olayların tamamı töreye göre tanzim edilmekteydi. Töre sosyal hayatı düzenleyen zorunlu kurallar bütünüydü. Eski Türk devletlerinde toplumsal istekler aynı zamanda cezaî yükümlülükler taşıyan ve idarecilerin görevlerini tayin eden töre ile karşılanıyordu. Söz konusu kelimenin Köktürk Yazıtlarında sıkça tanıklanıyor olması Türkler için törenin öteden beri ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Genellikle il kelimesi ile birlikte kullanılmakta ve böylece halka ait bir hukukî kurallar bütününe ifade etmekteydi.

Yazıtlarda tanıklanan töre terimine bakıldığında, törenin devletin temelini oluşturduğunu görmek mümkündür. Devletin devamlılığının sağlanması, kağanların milleti doğru ve adil bir şekilde yönetebilmesi için töre gerekliydi. Bunun yanında milletin refah içinde ve güvende yaşaması törenin uygulanması ile sağlanmaktaydı. Köktürk Yazıtlarında da töre kelimesi sıkça tanıklanan bir kelimeydi;

*üze kök teñri asra yağız yër kılınokda êkin ara kişi oğlı
kılınmış kişi oğlınta üze eçüm apam bumın kağan istemi
kağan olormuş olorupan türük bodunıñ êlin törösın tuta
bêrmış êti bêrmış “Yukarıdaki mavi gök, aşağıda yağız yer
yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.
İnsanoğlunun üzerinde atalarım, dedelerim, Bumın Kağan ve
İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturup Türk halkının
ülkesini ve yasalarını tutuvermiş, düzenleyivermişler” (KT D
1)*

*...kağan olortum olortokuma ölteçiçe sakınıgma türük begler
bodun ögirip sevinip toñtmış közi yügerü körti bödke özüm
olorup bunça ağır török tört bulundakı yaratdım bitidim
“...kağan olarak tahta oturdum. Tahta oturduğumda
ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp
sevinip yere bakan gözlerini yukarıya kaldırdı. Bu zamanda
kendim tahta oturup yasayı, dört taraftaki (halkı) düzene
soktum, (bunları) yazdım. (BK D 2)*

Genel itibariyle Köktürk metnindeki *törüğ*, *török* şeklinde okunan kelime “kanun, yasa” anlamına gelmektedir. Kelime Divan-ü Lügat-it Türk’te *törü* şeklinde gösterilmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir;

törü “örf, âdet (resm)” il kalır, törü kalmas anlamı: “Ülke bırakılır, örf, âdet bırakılmaz”. Öncekilerin koyduğu örf, âdete uyulması için söylenir. (DLT: 542/443)

Tarihsel Türk dili metinlerinden anlaşılacağı üzere töre, üstün bir kıymete sahiptir. Türklerin yaşadığı geniş coğrafya ve sahip oldukları hareketli yaşam tarzı belli bir düzene sahip kalmayı gerektirmektedir. Bu sebeple güçlü bir düzen fikrine tâbi olmak devlet otoritesinden daha önce gelmektedir. Töre her ne kadar kanun ve yasa olarak tanımlansa da il kelimesi ile beraber kullanılmasından da anlaşılacağı üzere kanundan daha geniş bir anlama sahiptir. Töre yazılı kuralların dışında yazılı olmayan uygulamaları da içermektedir. Zira törenin içinde dini ve ahlaki değerlerin yanında gelenekler de vardır. Dolayısı ile töre, eski Türklerin kadim atalarından sonraki nesillere intikal etmiş tüm kaidelerin bütünü demektir. Genel itibariyle bu şekilde tanımlanan töre bazı değişmez özelliklere de sahiptir. Türk töresinin en mühim ve başta gelen niteliği milletin adaletli bir biçimde yönetilmesine ortam hazırlamasıdır.

Eski Türk devletlerinde kağanlar gök tanrıdan aldıkları kut ile devleti yönetme yetkisine ulaşırlardı. Fakat kağanın hâkimiyeti sınırsız ve katî değildi. Kağanın hâkimiyeti töre tarafından belli çerçevede tutulmaktaydı. Kağanın hâkimiyeti töreye uygun davrandığı müddetçe sürerdi. Ancak kağan töreye uygun davranmadığı takdirde hâkimiyeti elinden alınır. Türk töresinin bir başka önemli özelliği devleti oluşturan temel yapı taşlarından biri olmasıdır. Töreye uyulmadığı takdirde devlet dağılabilmekteydi. Devlet gitse bile töre kalır anlayışından ötürü töreye uymayan kağanın yerine yeni bir kağan gelirdi. Bu kağan töreye uyarak devleti kurar ve milletin ihtiyaçlarını giderirdi. Dolayısıyla töre, devletin kurmanın ilk aşamasıydı.

Törenin bu denli önemli olması ve içinde barındırdığı kurallar Türklerin sahip olduğu hukuk düzeninin ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir. Pek çok millet hukuk kurallarını ve adalet düzenlerini başka milletlerden almışlardır. Ancak eski

Türklere ait hukukî kurallar kendi örf ve adetlerinden meydana gelmiş özgün kurallardır. Eski Türkler ile Çinlilerin yaşadığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda, birbirlerinden hukukî kurallar bağlamında etkilenmeleri söz konusu olabileceken Türklerin Çin kanunlarını almadıkları, kendi hukukî düzenlerini oluşturdukları Çinlilere ait kaynaklarda ifade edilmiştir. Bu durum Türklerin en baştan beri kendi hukuk kurallarına sahip olduklarını, bu kuralları töre ile şekillendirdiklerini kanıtlar niteliktedir.(Arsal,2020: ; Koca, 2003; Kafesoğlu, 2007) Bu kaynaklardan hareketle Türklerin örfî ve hukukî kurallarının başka bir devletten etkilenmeden, Türklere ait gelenekler ve adalet anlayışı çerçevesinde tertip edildiğini söylemek mümkündür.

Yaşamın hukuki ve sosyal değeri olan davranışları tertip eden kurallar bütünü olarak tanımlanabilen töre, kesin ve esnek olmayan kurallara sahip değildi. Durumun ve şartların getirdiği değişim ve yeniliklere göre şekillenebilmekteydi. Dönemsel olarak kendini yenileyebilmesi törenin nesiller boyunca devam edebilmesini sağlıyordu. Törede en önemli olan şey adalet ilkesiydi. Toplumsal düzeni ve milletin huzurunu sağlamak üzere koyulmuş kurallar mutlaka âdil olmalıydı. Türk hükümdarları da devletleri için adaletin sağlanmasına dikkat etmekteydi. Bu ilke ile devleti yöneten Türklerin özel ve kamu hukukunu oluşturan esaslara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Arsal, bir ismi olan devletin idare edilebilmesi için hem idarecilerin hem de milletin uymaya mecbur oldukları ve kişilerin tasarruflarına göre değişmeyen kaidelerin zorunlu olduğunu ifade etmektedir. (Arsal,2020)Büyük devletler kurmuş ve yönetmiş olan Türkler töre ile bu mecburi kuralları belirlemişlerdir. Uyulması mecburi olan bu kurallar yenilenmesi mümkün olan kurallar olduğu ve şartlara göre esneyebildiği için yıllar boyunca kendini muhafaza edebiliyordu. Töre içerisinde duruma göre değişebilen şartların yanında asla değişmeyen ve değiştirilemeyen şartlar da vardı. Bu şartlar, adalet, faydalılık, eşitlik, evrensellik ilkeleriydi. (Kafesoğlu, 2015: 247) Söz konusu ilkeler anayasanın değişmez maddeleri gibi yok sayılamayacak ve yeniden düzenlenemeyecek ilkelereydi. Törenin esneyebilen, değişebilen kuralları ile asla değiştirilemeyen kuralları Eski Türk hukukunu şekillendirmiştir.

Eski Türk devletlerinde törenin uygulanması üç basamakta tezahür etmekteydi. Törenin ilk basamağı elbette millettir. Eski Türk devletlerinde milletin istek ve ihtiyaçlarını ön planda olmasının yanında, toplumsal düzenin sağlanabilmesi

için millet öncelikli olmalıydı. Törenin uygulanmasında ikinci inisiyatif sahibi elbette hükümdarlardı. Hükümdarlar törenin uygulanmasında ve bazı kuralların değiştirilmesinde söz sahibiydi. Türk devletlerinde her türlü karar kurultaylarda verildiği için, bugünün meclisine tekabül eden söz konusu karar mercileri törenin uygulanması konusunda da öne çıkmaktaydı.

Törenin ilk ayağı olan millet bazı hukukî kuralları kendileri oluşturmaktaydı. Dolayısıyla törenin bazı kaideleri direkt olarak toplumsal kaynaklarla ortaya çıkmaktaydı. Örf, âdet, gelenek- görenek gibi toplumsal değerleri işaret eden kurallar aynı zamanda hukuk kurallarını yani töreyi oluşturmaktaydı. Medeni hukukun aile, evlilik, çocuklarla ilişkileri düzenleyen yükümlülükler, mülkiyet, yasal mirasçılık gibi konuları milletin örfî değerlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu kurallar millete ait değerlerden meydana geldiği için bu kuralların millete bütünleşmesi de zor olmamıştır. Örfî kuralları ortaya koyan kişiler belli olmadığı gibi bu kurallar yazılı kanun niteliğinde değildi. Ancak örfî kuralların toplumsal normlara uygun oluşu yazılı olmayan bu kuralların kanun hükmünde tezahür etmesini sağlamıştır. Böylece geleneklerden meydana gelmiş olan töre millet tarafından kanıksanmış ve nesilden nesile aktarılmıştır (Arsal,2020; Gökalp, 1976).

Törenin kaidelerini meydana getiren, törenin ikinci ayağı olarak tanımlanabilecek bir diğer kaynak kağanlardı. Bazı hukukî kurallar kağanlar tarafından ortaya koyulurdu. Milletin ihtiyaçları, değişen sosyal hayat ve bazı yenilikler törenin kurallarında da değişikliklere gidilmesine sebep olmaktadır. Toplumun daha düzenli ve adil şekilde yönetilebilmesi, kişilerin haklarının korunabilmesi için bu değişiklikler mecburiydi. Böyle gerekli durumlarda kağanlar, kurultaylarda yer alan devlet kademesindeki kişilere de danışarak bazı kanunlar koyabilmekte ya da eski kanunu değiştirebilmekteydi. Bu durum Asya Hunlarından itibaren görülen bir devlet geleneğiydi. (Kafesoğlu, 2013)

Kağanların yasayı düzenleme ve yasa koyma yetkilerinin olduğuna dair bilgiler Köktürk Yazıtlarından itibaren tanıklanmıştır. Kağanlar devleti kurduktan hemen sonra töreyi tanzim etmekteydiler. Ayrıca pek çok kağan devleti yönetirken bazı hukukî kuralları değiştirmekte ya da yeni hukukî kurallar ilave edebilmekteydi. Türk kağanları yeni bir fetih gerçekleştirdikten hemen sonra fethettikleri yerlerde teşkilatlar kurmaya başlıyorlardı. Devlet teşkilatının oluşturulması, akabinde yeni hukukî kuralların koyulması, törenin düzenlenmesi anlamına geliyordu. Bu durumda

kağanlar hukukî kuralları yeniden tanzim ediyorlardı (Arsal 2020:284). Her ne kadar kağanlar Türk devletleri için kanun koyucu gibi algılsa da, kağanların tek başlarına kural değiştirme ya da yeni bir kural koyma yetkileri yoktu. Daha doğrusu kağanların bu yöndeki yetkileri, kurultaylardaki onaya tâbîydi. Kurultay üyelerinin onayı olmadan yasama yetkilerini kullanamazlardı. Dolayısıyla kağanlar kurultay tarafından kontrol edilmekteydi.

Kağanların yetkilerini sınırlayabilen ve onları kontrol edebilen kurultaylar, törenin ortaya çıkışına dair diğer bir kaynaktır. Kurultaylar senenin belli zamanlarında tertip edilirdi ve bu toplantılarda kağanlarla beraber bazı kararlar alınırdı. Meclislerde bulunan beylerin yeni kanunlar koyabilme, kanunları onaylayıp reddetme, değişiklikler konusunda fikir beyan edebilme gibi söz hakları vardı. Bu durum kağanın yeni bir kural koymadan önce beylerin onayını almasını mecbur kılmaktaydı (Arsal, 2020; Gökalp, 1974; Kafesoğlu, 2015).

Eski Türklerde tüm meselelerin konuşulup tartışılarak sonuca bağlandığı meclisler mevcuttu. Bu meclisler farklı isimlerle anılmaktaydı. Devletin önemli kademelerindeki kişiler bu meclislerde yer almaktaydı. Bu kişilere idareciler ve askerî personel dâhildi. Söz konusu meclislerin toplandığı belirli tarihler bulunurdu. Örneğin, Hunlar senenin başında ortasında ve sonuna doğru bu toplantıları tertip ederlerdi. İlk kurultay dini içerikliydi. Burada dini meseleler ele alınırdı. Sene ortasında tertip edilen kurultay bir kutlama niteliğindediydi. Bu kurultaylar bayram ya da festival kutlamalarına benzerdi. Sene sonuna doğru düzenlenen kurultay ise esas kurultaydı. Diğerlerine göre daha geniş çaplı olan bu kurultayda devletin önemli meseleleri konuşulurdu. Bu sebeple devlet kademesindeki önemli kişiler bu kurultaya katılmak zorundaydı. Herhangi bir kişinin kurultaya katılmaması, bir başkaldırı olarak nitelendirilirdi. Kurultaya katılan kişilerle istişareler yapılarak, gerekli görülürse yeni hukukî kurallar koyulurdu. Devletin askerî ve siyasî meseleleri de bu kurultaylarda görüşülürdü (Nemeth, 2014).

Eski Türk devletlerinde belli aralıklarla toplanan kurultayların bir araya gelme sebeplerinden biri de yeni bir devletin kurulduğu zamanlardı. Kağan ya da beylerin töreye kendi düşüncelerini ekleyebildiği görüşünden hareketle kurultaylar toplanır ve hukukî kurallar yeniden gözden geçirilirdi. İncelenen tüm kurallar üzerinde istişare edilmekte, gerekli görülürse kurallar revize edilmekteydi. Burada yine öncelikle milletin ve devletin bekası düşünülmekteydi (Ögel, 2002; İnan, 1998).

Millet, kağan ve meclis kaynaklı olan Türk töresi, daima milletin çıkarları doğrultusunda yürütülmekteydi. Ayrıca tüm Türk boyları itiraz etmeden töreye uyarlardı.

Çok eski zamanlardan beri devletler kuran Türkler aynı zamanda hukuk kurallarını tertip eden bir millettir. Bir devletin hukuk olmadan idare edilebilmesi mümkün olmadığından Türklerin devlet kurdukları tarihten itibaren belli bir hukuk düzeni içerisinde yaşadıkları söylenebilir. Fakat bazı nedenlerden ötürü eski Türklere ait hukuki kurallardan sadece az bir kısmı günümüze intikal edebilmiştir. Az sayıda da olsa bilinen bu kurallar eski Türklerde yerleşmiş bir hukuk anlayışının olduğunu göstermektedir (Arsal,2020:286). Çin kaynakları, Bizans yıllıkları, Köktürk yazıtları, Uygur sivil belgeleri konu hakkında önemli kaynaklardır.

Türkler için oldukça önemli olan töre kavramının değişmez ilkeler olduğundan bahsetmiştik. Bu ilkelerin birincisi köniliktir. Könilik “adalet” anlamına gelmektedir. Törenin değişmeyen kurallarından biri olan könilik ilkesine göre ortaya koyulacak tüm kanuni kuralların eşit ve âdil olması gerekmektedir. Zira bir hukuki kural âdil olmazsa büyük bir eksiklik doğacak ve bu durum haksızlığa yol açacaktır. Böyle bir durumda devlet ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla devleti korumak isteyen bir kağan yeni koyacağı yasalarda adaletli olmak zorundadır. Bunun dışında kağanlar ve kanunla ilgili kararları verenler davranış olarak da âdil olmak zorundadır. Buna göre eski Türk devletleri için adalet prensibi törenin objektif bir şekilde uygulanması anlamına gelmektedir. Türkler için devleti yönetirken millete eşit bir şekilde davranma yönündeki adalet prensibi çok eski zamanlardan beri var olduğu düşünülen bir prensiptir. (Kafesoğlu, 1980)

Eski Türk devletlerinde bir problemi ya da şikâyeti olan vatandaş devlet kademesine müracaat ederek adalet isteyebilir ve dava hakkını kullanabilirdi. Türk töresince kağanlar millete ait problemleri âdil bir şekilde yönetirlerdi. Türk dili ve tarihi için önemli bir kaynak olan Kutadgu Bilig’de eserin temelini oluşturan kişilerden birinin adaleti karşılıyor oluşu söz konusu prensibin Türk toplumu için ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir. Yasama, yürütme ve yargı anlamında tahtın üç ayağından bahseden eserde tahtı oluşturan esas ayağın doğruluk ve adalet olduğuna işaret edilmiştir. (Pamir, 2009: 369) Eserde mahkemeye gelen her kim olursa olsun hepsinin hukukî yönden eşit olduğu, bu kişilerin akraba ya da yabancı

olmasının kanunen bir şey değiştirmeyeceği ve her birine adil davranılacağından söz edilmiştir. Bu anlayış adalet prensibinin Türk töresi için önemini kanıtlar niteliktedir.

Törenin değişmeyen ikinci maddesi faydalılık ilkesidir. Bu ilkede düzeni devam ettirmek için kesin bir kural söz konusu değildir. Ortaya konulan hukuk kuralları topluluğun ve kişilerin yararına olmalıdır. Bireysel hak ve hukuku koruyamayan, toplum için uygun olmayan kaideler devlete zarar vermektedir. (Kafesoğlu, 1980) Törenin değişmez prensipleri ile ilgili önemli bilgiler içeren Kutadgu Bilig’de kanun koyucunun doğru ve iyi kanunlar koyması gerektiğinden bahsetmektedir. Kötü ve zararlı bir kanun koyacak kişi yaşarken ölmüş bir insan olarak nitelendirilmiştir.

Törenin değişmeyen ilkelerinden biri tzlk ilkesidir. Bu ilke insanlar arasındaki eşitliği esas alır. Türk töresine göre her insan hukuk önünde birdir ve eşittir. Töreye ait hükümler uygulanırken kişinin konumu, rütbesi, sosyal durumu göz önünde bulundurulmaz. Herhangi bir suça karşı verilecek ceza her konumdaki insan için aynıdır. Bu anlamda töre kişileri ayırım yapmaksızın eşit tutmaktadır (Kafesoğlu, 1980: 16). Toplum içindeki herkesin aynı hak ve özgürlüklere sahip olması, kanun hükümlerin herkese eşit olarak uygulanması toplumsal düzenin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Bu ilkenin eski Türklerde bu denli önemsenmesi, Türklere ait kişiler hukukunun da bu yönde şekillenmesini sağlamıştır.

Törenin değişmeyen son ilke evrensellik ilkesidir. Buna göre hiçbir insan birbirinden ayrılmamalıdır. Hak ve adalet tüm insanlara ulaşmalıdır. Böylece millet huzurlu ve mutlu olabilir. Devlete zarar veren ilk şey görevin ihmal edilmesidir. Bunun yanında aynı derecede önemli olan şeyin insanlara zulmetmek olduğu söylenmektedir. Bu sebeple evrensellik ilkesi oldukça önemlidir.

Könilik, uzluk, tzlk ve evrensellik olarak ortaya konulan bu dört ana prensip törenin anlaşılabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Buna göre herkese dil ve eşit davranılacak koyulan kurallar milletin yararında olacak millete zulüm edilmeyecek ve kimse kimseden ayrılmayacaktır. Böylece hem millet hem devlet rahat ve huzur içinde yaşamlarına devam edeceklerdir.

1.1.2. Hukukun Niteliği ve İçeriği

Sosyal bir varlık olan insan hayata geldiği andan itibaren, başka kişilerle yaşamak durumunda kalır. İnsanların bir arada yaşaması toplumsal olarak bazı faydalar sağlar. Birbirlerine yardım eden, destek olan ve sosyalleşen insanlar, beraber yaşayarak daha da güçlenir. Ancak bu durum aynı zamanda bazı problemleri de beraberinde getirir. Kişilerin doğuştan getirdikleri ayrılıklar, toplumsal farklılıklara ve bazı eşitsizliklere de sebep olmaktadır. Güçlü olan kişiler daha rahat hareket edeceğinden bu durum milletin rahat ve huzurlu yaşamının bozulmasını mümkün hale getirir. Toplumsal huzurun bozulmaması ve kişilerin birbirleri üzerinde üstünlük kurmamaları için insanlar bazı normlarla yaşamının bir zorunluluk olduğu fikrini kanıksamışlardır. Söz konusu durum belli başlı kaidelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Kaideler insanları sınırlayan, istedikleri gibi hareket etmesini engelleyen kaidelerdir. Böylece toplumda kişilerin kendi güç ve istekleri doğrultusunda hareket etmesinin önüne geçilmiştir. İlk olarak her toplumun kendi inanç ve normlarına göre şekillenen bu kaideler, daha sonra kesin ve net kaideler haline gelmiştir. Toplumun kendi kültürel değerlerine göre belirlediği kaideler ilk etapta yeterli ve önemli olsa da bu kaideler kişisel sınırlar içerisinde bulunduğu için yaptırım yönünden zayıf kalmıştır. Kişilerin cezai yaptırımı olmayan ve şahsi olarak uymak istemeyebileceği kaideleri dikkate almaması, daha farklı kuralları ortaya çıkarma gerekliliğini doğurmuştur. Böylece hukukî kaideler meydana gelmiştir. Her ne kadar geleneksel bazı kaideler dayanıyor olsa da kişileri uymaya zorunlu bırakan ve daha ciddi sonuçları olan bu sistem, toplumsal düzeni sağlamak da oldukça etkin olmuştur. Bu anlamda hukukî kaideler kişilerin davranışlarını kontrol altına alır. Kişilere bazı hudutlar çizer. Bunun yanında belli başlı hak ve özgürlükler de tanır. Kişisel hak ve özgürlüklerin yanında, hak ve fiil ehliyetleri de hukuk tarafından belirlenir. Dolayısıyla hukuk bir yönüyle sınırlarken bir yönüyle kişisel özgürlükler tanır. Hukukun içerisinde bulunan kurallara uyulmaması kişilerin bazı cezalara çarptırılması anlamına gelmektedir. Bu durum kişiler için kurallara uyma zorunluluğu getirir. Bu yönüyle de toplumsal normlarla belirlenen kaidelerden ayrılır. (Adal, 2012).

Bir arada yaşayan kişilerin belli başlı bazı kurallara uygun davranmaları sosyal hayatın bir zorunluluğudur. Bu kuralların olmadığı bir yerde düzenli ve sorunsuz bir toplum düşünülemez. Gelişmiş bir toplum için hukuk, her şeyden

önemli ve üstündür. Zira bu düzenin içindeki kaideler subjektif kaideler değildir. Net, belli çerçevesi olan ve herkese eşit uygulanan kaidelerdir.

Hukuk, nitelik bakımından üç başlıkta incelenmektedir. Bunlardan birincisi müspet hukuktur. Bir devlete ait belli bir zaman diliminde var olan hukukî kaidelerin tamamı müspet hukuk olarak adlandırılır. Müspet hukukun içerisinde yasaların yanında, toplumsal kurallarla belirlenen ve her topluma göre değişen, örf, anane ve gelenekler de yer alır. İkinci başlık mevzu hukuktur. Bu hukuk, bir devletin belirli bir zamanda var olan kurallardan yalnızca yazılı olan kuralları içermektedir. Üçüncü başlık ise ideal hukuktur. Bir devlette dönemin ihtiyaçlarını ve insanların his ve gereksinimlerini en doğru şekilde karşılayan hukukî kaidelere denir. Buna göre hukuki kurallar doğada zaten vardır ve kişiler bu kuralları tespit edip kullanılır hale getirmekle yükümlüdür. Buna göre günümüzde kullanılan pozitif hukuk kurallarının dışında o kurallardan daha üstün olan ideal bir hukuk vardır. (Adal, 2012)

Toplumsal hayatın düzenli bir şekilde sürebilmesi için gerekli olan kurallar devleti meydana getiren ve toplumda söz sahibi olan hukuksal ve siyasal hâkimiyetin sınırlarını belirler. Bu şekilde hukuki kurallar insanların rahat, güven ve barış içinde yaşayabilmelerini sağlar. Dolayısıyla hukuk kuralları toplumdaki düzenin garantisidir. Hukuk kavramı bu kaidelerden müteşekkil bir düzendir. Hukuki kurallar ise yetkili makamlar tarafından konulan kişilerin davranışlarını tertip eden ve yaptırım uygulayan davranış kurallarıdır.

Hukukun tek görevi toplumsal düzeni sağlamak değildir. Aynı zamanda kişisel ve toplumsal faydayı gözeterek bunları uygun bir şekilde tertip etmektir. Pek çok kural kişisel faydayı muhafaza etmek için konulmuştur. Toplumsal fayda ise kişisel faydadan meydana gelmektedir. Bir toplumda ilk olarak insanların kendi faydalarını sağlaması diğerlerinin de faydalarını sağlaması anlamına gelmektedir. Zira kişiler kendi faydalarına ve çıkarlarına müdahale edilmemesini sağlayabilmek için diğer kişilerin faydalarını gözetmek durumundadır. Buna göre hukuk şahsi değil toplumsaldır. Tüm bunların yanında kişiler hukuken eşittir. Şahısların ve toplumun faydasını gözetken karşılıklı kuralları uyum içerisinde tanzim eden birinin diğerine zarar vermesine müsaade etmeyen ve sosyal adaleti sağlayan kurallar bütününe hukuk denir. (Adal,2012; Kaplan, 1994)

Hukuk kavramı ilgilendiği konular bakımından kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Çalışmamızın konusunu oluşturan medeni hukuk

özel hukuk içerisinde yer almaktadır. Kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku medeni hukukun alt başlıklarını oluşturmaktadır.

1.2.Eski Türklerde Medeni Hukukun Niteliği ve İçeriği

Medeni hukuk bir özel hukuk dalıdır. Bu hukuk dalı kişiler arasındaki özel ilişkileri kapsar. Kişilerin birbirleriyle ve kısmen devletle olan ilişkilerini düzenler. Medeni hukuk özel hukukun en kapsamlı alanlarından biridir. Bu hukuk dalının medeni hukuk, kişiler hukuku, miras hukuku ve eşya hukuku olmak üzere dört alt başlığı vardır. Borçlar hukuku özel hukukun ayrı bir dalı olmasına rağmen medeni hukukun bir parçası niteliğindedir. Bu sebeple çalışmamızda medeni hukukun dört alt başlığına ilaveten borçlar hukukuna da yer verdik.

Kapsamlı olarak ilişkileri düzenleyen medeni hukukun eski Türklerde nasıl görüldüğüne dair konular tezin bu kısmında ele alınacaktır. Sırasıyla Eski Türklerde Kişiler Hukuku, Eski Türklerde Aile Hukuku, Eski Türklerde Miras Hukuku, Eski Türklerde Eşya Hukuku ve Eski Türklerde Borçlar Hukuku başlıklarıyla dönemin medeni hukuk çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Kişiler Hukukunun Niteliği ve İçeriği

Medeni hukukun bir alt dalı olan kişiler hukuku, kişileri hakikî ve hükmi kişiler olmak üzere iki başlıkta ele alır. Gerçek kişiler hukukunda ilk olarak kişiyi hak ehliyetinden söz edilir. İkinci olarak ise kişinin kendi edinebileceği ve borç altına girebileceği fiil ehliyetine sahip olması durumundan söz edilir. Bu hukuk dalı esas olarak kişiyi somut olmayan biçimde inceler. Bu bağlamda kişilerin sahip oldukları ehliyetlerini, şahsi durumlarını hısımları ile olan durumlarını belli bir mekân ile olan alakalarını, kişiliğin ortaya çıkışını, nihayete ermesini ve muhafaza edilmesini kapsar. (Adal, 2012)

Kişiliğin başlangıcı, kişilerin hak ve fiil ehliyetleri, hısımlık ikamet, ad, kişiliğin korunması, kişiliğin sona ermesi gibi meseleler bu hukuk dalının meseleleridir. Kişiler hukuku gerçek kişiler ile dernek ve vakıf gibi tüzel kişileri kapsamaktadır. Biz çalışmamızda yalnızca gerçek kişilerle ilgili konuları ele alacağız.

1.2.1.1.Eski Türklerde Kişiler Hukuku

1.2.1.1.1.Kişiler Hukukunun Genel Görünümü

Kişiler hukukunun öznesi olan insan herkesle eşit bir şekilde bazı haklara sahiptir. Korunma beslenme özgürlük gibi haklar kişiler hukukunun kapsamı içerisinde. Bunun dışında isim alma ve bazı şartların sağlanması ile hak ve fiil ehliyetlerinin kullanılabilir olması yine kişiler hukuku kapsamında değerlendirilir. Eski Türklerle bakıldığında bu haklar çok net bir şekilde görülmektedir. Türklerde kişilerin özgürlükleri ve hakları oldukça önemlidir. Zaten Türk töresinin önemli ve değişmez maddelerine baktığımızda bu maddelerle kişiler hukuku kapsamındaki maddelerin birbirine oldukça benzediğini görmekteyiz. Eski Türklerdeki insanlar sosyal bir sınıf içerisinde eşit hak ve özgürlüklere sahip olurlardı. Diğer toplumlar bir hürriyet mücadelesi verirken eski Türk toplumları şuan medeni hukukta kişiler hukuku içerisinde değerlendirilen bazı hakları öteden beri korumaktaydı. Eski Türklerde statü ayrımı olmaksızın her insan eşit sayılırdı. Zaten Türk töresinin değişmez ilk şartı da buydu. Her kim olursa olsun aynı derecede hukuki haklardan yararlanabilirdi. Bu eşitliği sağlamak Türk kağanının ilk görevlerinden biriydi. Eski Türkler için millet devletin temeli niteliğindeydi. Devlet liderleri bazı kararları halk ile beraber verirdi. Dolayısıyla devlet ve milletin uyum içinde olması Eski Türkler için önemliydi. Bu anlayışı benimseyen Türkler aynı zamanda mülkiyet hakkına da sahipti. Bir kişinin kendine ait bir mülke sahip olması ve bu mülkü istediği şekilde kullanması kişiler hukuku bakımından önemlidir. Eski Türklerde bu hakkın varlığı dikkat çekicidir. Kişiler hukukunun eşitlik ilkesi aynı zamanda cinsiyet faktörünü de kapsamaktadır. Yani bu hukuk dalına göre kadın ya da erkek herkes eşit hak ve özgürlüklere sahip olmalıdır. Eski Türk devletlerine bu yönden baktığımızda kadın ve erkeğin pek çok alanda eşit olduğunu görürüz. Özellikle dönemin özellikleri ve o dönemin diğer devletlerine bakıldığında Türklerin bu anlamda gelişmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca Eski Türkler için mecburi bir din olgusu olmayışı Türklerin kişisel tercihlere saygı duyduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere eski Türklerde çok din bir arada görülmekteydi ancak insanlara herhangi bir dini kabul etmeleri yönünde bir baskı yapılmamaktaydı. İnsanlar mensup oldukları dinin gerekliliklerini özgürce yerine getirebilmekteydi (Arsal, 2020). Tüm kişisel hak ve özgürlüklerin dışında eski Türklerde sosyal sınıf anlayışının olmayışı eşitliğin sağlanmasını kolaylaştırmıştı. Eski Türk Devletlerini idare edenler ve bu idarecilerin sağ kolu konumundaki beyler

her ne kadar devlet idaresinde önemli roller üstlenseler de milletten ayrıcalıklı bir konumda olmamışlardır. Böyle bir sınıflaşmanın olmaması eski Türk kişiler hukuku bakımından da önem arz etmektedir.

Kişilerin devlet kademesinde yer alabilmesi yüksek bir rütbede askerlik yapabilmesi için kişinin yeteneği ve belli bir zekâdan başka hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Yalnızca idari olarak bir sınıf ayrımının bulunduğu Eski Türk devletlerinde bu idari sınıflar arasında da hukuki açıdan bir fark bulunmamaktaydı. Kişiler hukukunun eşitlik ilkesine istisna oluşturan bir durumda kişilerin yabancı olmasıdır. Bununla ilgili eski Türklerde çok kesin uygulamalar bulunmamakla birlikte Hunlarda Türkçe konuşan ve Türkçe konuşmayan toplulukları birbirinden ayrıldığı bilinmektedir. Ancak buna rağmen bu iki topluluk arasında hukukî bir ayrım yapılmamaktaydı. Her kişi aynı hakka sahip olmaktaydı. Kişilerin yetenekleri devlete yaptığı hizmetler ve savaşlardaki faydaları kişilerin belli mevkilere gelmesi için yeterli özelliklerdi. Hür ve eşit şartlarda yaşayan eski Türkler göçebe bir toplum olduğu için kendilerine ait mülkleri istedikleri yere taşıyabiliyorlardı. Bölgede yaşamının bazı zor tarafları olsa da kişilerin eşyalarını dilediğince taşıyabilmesi kişilerde özgürlük hissi uyandırıyordu.

Eski Türklerde özellikle Uygur sivil belgelerinde görülen kölelik kavramı günümüz kişiler hukuku kaideleri için farklı olan bir kavramdır. Zira Türk Medeni kanununda insan bir eşya niteliğinde değildir. Ayrıca bir insanın ihtiyaç doğrultusunda alınıp satılması günümüz medeni hukuku için kabul edilebilir bir şey değildir. Ancak bu gibi durumlar tarihsel dönemlere göre değerlendirilmesi gerektiğinden kölelik kavramının varoluşu eski Türklerin kişiler hukuku uygulamaları olmadığını söylememiz için yeterli değildir. Uygur sivil belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla köleler evlilik birliği kurma hakkına sahip kişilerdi. Köleler diğer insanlarla aynı haklara sahipti. Diğer toplumsal kaidelere bakıldığında eski Türklerde kölelik kesin ve sert şartlara sahip değildi. Esirin sahibi müsaade ettiği takdirde esir evlilik birliği kurabilir, bir sıkıntı yaşadığı zaman hukukî hakkını arayabilir, esirler duruma göre serbest bırakılabiliirdi. Eğer esir bir kadın çocuk sahibi oluyorsa bu çocuk yasal mirasçı kabul edilirdi (Arsal,2020).

Günümüz kişiler hukukuna göre bazı farklılıklar olsa da genel itibarıyla eski Türklerde kişilerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle toplum içinde bir sınıflaşmanın olmaması ve kimseye bir ayrıcalık

tanınmaması oldukça önemlidir. Eski Türklerde insanlar isim alma mülkiyet hakkı evlenme boşanma mülkiyet üzerinde tasarrufta bulunma gibi haklara sahipti. Bu haklar kişilere göre değişmediği gibi cinsiyete göre de değişmemekteydi. Bu sebeple kadının hukukî ve sosyal durumu Eski Türklerde Kişiler Hukukunu anlamak açısından oldukça önemlidir.

1.2.1.1.2. Kişiler Hukuku Açısından Kadın

Eski Türklerin yaşadıkları zor, elverişsiz ve sert iklimde bulunan kadının sosyal statüsü ve siyasi konumu oldukça üst seviyededir. Kadın, toplum tarafından kıymetli görülmekte, aktif olarak hayatın içerisinde yer almaktaydı. Pek çok alanda söz sahibi olan kadın erkeklerle eşit konumdaydı. Eski Türklerin toplumsal yapısının önemli niteliklerinden biri kadına değer verilmesiydi. Kadın bu dönemde bağımsızdı ve pek çok görev üstlenmekteydi. Sürekli göç halinde olan eski Türklerde kadınlar kağınlarda seyahat ederken, erkekler at ile kadınlara eşlik etmekteydi. Bu durumun kadını değerli görüp korunmasına yönelik bir tutum olduğu düşünülmektedir. (İnan, 1975)

Eski Türk kadını sosyal hayatta önemli roller üstlenmekteydi. At yetiştiren, atları terbiye eden kadın aynı zamanda erkeklerle birlikte savaflara katılırlardı. Hatta katıldıkları savaflarda erkeklerin kullandığı savaş aletlerini ustaca kullanmaktaydılar. Eski Türk kadını, ata binen, ok atan, savaşan, cesur kadınlardı. Savaflara katılmadıkları zaman evin işleri ve idaresiyle meşgul olurlardı. Bu meşguliyet onların bir göreviydi. Eşlerinin bulunmadığı ortamlarda kendilerini ve evlerini korumak durumunda olduklarından, silah kullanmayı iyi bilirlerdi.

Örneğin Eski Türk kadınlarının savaflara katıldıklarını kanıtlar nitelikteki arkeolojik bulgular eski Türk kadını hakkında fikir sahibi olmak açısından önemlidir. Kurganlarda yapılan arkeolojik çalışmalarda çok fazla silah bulunan kadın mezarları ortaya çıkarılmıştır. Bu durum Türk kadınının savaşabilmesi için eğitime tâbî tutulduğunu göstermektedir. Erkekler kadar kadınlar da asker olarak yetiştirilmiş ve silah eğitimi almıştı. Kadın ve erkek aynı anda savaştığından bunun için belli hazırlıklarının olması gerekmektedir. Savaflara katılan kadınların sayısı azımsanmayacak kadar fazlaydı. Kadın yalnızca savaş meydanında değil idari görevlerde de aktif rol oynamaktaydı (İnan,1982). Dolayısıyla Türk kadını yalnızca ev işleri ile meşgul olan, eve kapatılan şahıslar değillerdi. Hem devlet idaresinde hem savaşta hem de ev işlerinde pek çok görev üstlenmişlerdi. Kadınların erkeklerden

ayrılmayarak aynı görevlerde yer alabilmesi ve kadınlara önemli sorumluluklar verilmesi erkek ve kadın arasında ciddi bir fark olmadığını göstermektedir.

Eski Türk kadını diğer milletlerin kadınlarına oranla daha aktif ve sosyaldi. Hayatın içinde yer alırlardı. Bunun yanında pek çok hukukî hakka sahipti. Eski Türk kadını eşleri ile beraber ava giderdi. Savaşlara dâhil olurlar ve ata binerlerdi. Kıyafet tarzları zaman zaman erkeklere benzerdi (Golden, 2002). Kadınlar bu yaşam şekilleri ile toplum üzerinde etkin bir rol oynamaktaydılar. Yaşantılarının erkeklerden farklı olmamasından dolayı devlet kademelerinde de rahatlıkla yer alabilmekteydiler. Yönetici konumunda bulunabilen kadınlar dinî görevler de üstlenebiliyorlardı. Aynı zamanda erkeklerden geride kalmıyor, idari her türlü göreve yükselebiliyorlardı.

Eski Türklerde kadın her bakımdan eşit görülürdü. Cinsiyetçi bir ayrım yapılmazdı. Hak ve özgürlükler hem erkeğe hem kadına aynı ölçüde verilirdi. Dönemin diğer toplumlarına bakıldığında Türk toplumlarında kadın ve erkek adil muamele görürlerdi. Kadınlar pek çok bakımdan hak ve özgürlüğe sahipti. Hem sosyal anlamda ön plandaydı hem de siyasî kademelerde söz hakkına sahipti. Bunun yanında hukukî hakları da oldukça genişti. Bu durum Türk aile yapısına da sirayet etmişti. Kadın bu noktada da demokratik hakları bulunan bir bireydi. Zaman zaman dinî sebeplerle bazı farklılıklar görülse de genel olarak bu eşitlik değişmemişti. Şamanizm inancına göre kadın erkekten daha önde olabilmişti. Hatta bu inanç kadının kutsal olduğu fikrini doğurmuştu. Şamanlar genelde kadınlardandı ve ritüeller kadın şamanlar tarafından uygulanıyordu. Ayrıca kadının doğurgan oluşu kutsallığını artırıyordu (Gökalp,2015).

Tarihsel Türk dili metinlerinde kadın, farklı kelimelerle karşılanmıştır. Bu metinlerde kadınlara verilen önem ve değer açıkça görülmüştür. Kadının dâhil olduğu ortamlar ve sosyal statüsü eski Türk metinleri aracılığıyla bize ulaşmıştır. Bu metinlere göre eski Türklerin kadınları engellemeye yönelik uygulamalarının olmadığı görülmektedir. Buna göre Eski Türk devletlerinde kadın çeşitli görev ve sorumluluklara sahip, erkekle beraber her türlü işi yapabilen bir statüdeydi. En eski Türklerden itibaren kadınların tüm aktivitelere rahatça iştirak ettikleri bilinmektedir. Eski Türk kadını özgürlüğe sahip ve saygı ile karşılanan bireylerdi. Sosyal statüsünün yanında kadın dini merasimlerde yer alır, bu merasimlere öncülük yapar, idari ve askeri görevlerde yer alırdı. Pek çok konuda söz sahibiydiler. Yüksek

mertebelere gelebilirlerdi. Gerektiğinde ata binen, savaşı, avlanan kadın toplum için lazım olan şeyleri karşılamakla da görevliydi. Davranış ve güç bakımından erkeklerle denk durumdaki kadın hukukî haklar açısından da erkeklerle eşitti (Arsal,2020; Roux, 2007).

Kağan eşlerinin hatun olarak anılması ve idari sınıflandırmada ön saflarda bulunması eski Türk kadınının konumunu açıkça göstermektedir. Bu haklar çok eski zamanlardan beri Türkler tarafından kabul görmüş haklardır. Kağanın eşi olan kadınlar devlet yönetiminde herhangi bir durumda karar verilirken fikir beyan edebilmekteydi. Bunun ötesinde siyasete dâhil olarak liderlik yapmaktaydılar. Toplantılara iştirak ederek diğer devletlerin sefirleri ile şahsi olarak görüşmekteydiler (Kafesoğlu,2015; Roux, 2007).

Eski Türk kadını hem eş hem de anne olarak kıymet gören bir konumdaydı. Kadın aile içinde pek çok konuda söz hakkına sahipti. Sosyal ortamlarda ve devlet kademelerinde saygı gören kadın, kendi evinde de aynı saygıyı görmekteydi. Tüm taşınır ve taşınmaz mallar kadın ve erkeğin müşterek malıydı. Kadın her ne kadar evin görevlerini üstlenmekte ön planda olsa da iş paylaşımı da vardı. Bu paylaşıma göre evi çekip çevirmek, çocuklara göz kulak olmak, hayvanlarla ilgilenmek, yemek hazırlamak, çadırla ilgilenmek gibi sorumlulukları vardı. Kişiler hukuku açısından kadının eşit olması yönündeki bir diğer önemli gösterge kadının iktisadi hayata dâhil olmasıdır. Kadınlar pek çok iş alanında yer alarak ekonomiye katkı sağlıyorlardı. Bu durum Türk kadınının ekonomik anlamda da sorumluluk alan bir birey olduğunu göstermektedir (Ahmetbeyoğlu,2019; Kafesoğlu, 2015).

Devlet idaresinde yer alan kadın aynı zamanda kararlar konusunda da etkindi. Sadece hakanın kararı bazı kuralların çıkması için yeterli değildi. Aynı zamanda hakanın eşinin de onayı gerekiyordu. Hakanın ya da eşinin onayının olmadığı tek taraflı kararlar geçerli olmazdı. Bu durum eski Türk kadınının devleti yönetmekteki yerini açıkça göstermekteydi. Aynı zamanda kadın, hatun olarak millet üzerinde yetkilere sahipti. Bir yetkiden öte bu durum hatun için idari bir sorumluluktaki. Zira ülkede yaşayanların refah ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak hatunun da göreviydi. Bunun dışında hatun, diğer devletlerle olan ilişkilerde söz hakkını kullanarak hakanın fikirlerine etki ederdi (İnan 1975; Taşağıl, 1992). Aynı zamanda fikirlerine danışılan ve yönetimle alakalı tavsiye alınan hatun devletlerarası faaliyetlerde bulunmuştur. Bilge Kağanın ölümünden sonra tahta çıkarılan Tengri

Kağan, Bilge Kağan'ın eşinden yönetimle ilgili fikir almıştır (Gumilev, 2011). Bu durum hatunların devlet yönetimi için önemli bir konumda olduklarını hatta devlet idaresinin vazgeçilmez bir parçası olduklarını göstermektedir. Zira metinlerden anlaşılacağı üzere Tanrı tarafından kut verilen kişiler yalnızca erkekler değildi. Türk milletinin korunması ve devletin devamlılığı için Tanrı tarafından hem kadına hem erkeğe kut verilirdi. Bununla beraber metinlerde Türk kadını bilgeliği ve kutsallığı ile öne çıkmaktadır. Kadın için tercih edilen sıfatlar kadına verilen kıymeti göstermektedir (Rasonyi, 2007).

Kadına verilen değer ve kadının konumu tarihsel Türk dili metinlerinin yanında Çin kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre, kadınların kendilerine ait bazı şehirleri vardı. Çin elçisi seyahatleri boyunca aldığı notlarda Uygur kağan eşlerine ait şehirlerden bahsetmiş, bu şehirleri “prenses şehri” olarak adlandırmıştır. Buna göre kağan eşlerinin kişisel çadırları olduğunu, kendi yönetimlerinde bir şehre sahip olduklarını söylemek mümkündür (Gültepe, 2008).

Kaynaklardaki bilgilere bakıldığında eski Türk kadınının saygı duyulan ve kıymet verilen bir birey olduğunu söylemek mümkündür. Hiçbir cinsiyet ayrımı yapılmaksızın erkekle eşit seviyede buluna kadın, idari görevlerde, ekonomik faaliyetlerde, sosyal aktivitelerde bulunabildiği söylenebilmektedir.

1.2.1.1.3. Kişiler Hukuku Açısından Çocuk

Eski Türklerde ebeveynlerin çocuğa istediği şekilde davranmasına müsaade edilmemekteydi. Her ne kadar baba evin reisi konumunda olan bir otorite figürü olsa da çocuğa zarar verecek bir harekette bulunmazdı. Türk toplumunda çocukların canına kast edilen durumlar görülmemekteydi. Çocuk kız ya da erkek olsun aile için kıymetliydi Ailenin en önemli parçalarından biri olan çocuğun yokluğu büyük eksiklik olarak görülürdü. Kişilerin çocuklarının olması onları itibar sahibi yapar, toplum tarafından önemli görülürlerdi. Çocuğu olan kişiler kazandıkları itibarın yanında belli bir sorumluluk da yükleniyorlardı. Kişiler hukukunda çocuğun bakım hakkı doğrudan kazanılan haklardan olduğundan eski Türklerde çocuğa bakımın önemsenmesi kişiler hukuku açısından da önemliydi. Kadın ve erkeğin birbirinden ayrılmayarak eşitlik ilkesine göre konumlandığından bahsetmiştik. Kadının ve erkeğin eşit şekilde paylaştığı ev işlerine çocuk da dâhildi. Çocuklar özelliklerine göre bazı görevler üstlenmekteydi.

Çocukların doğrudan kazandığı haklardan olan bakım hakkı hem annenin hem babanın uygulaması gereken hakları içermekteydi. Ancak eski Türklerde kız çocukları ile anneler erkek çocukları ile babalar daha fazla meşgul olurlardı. Baba erkek çocuğunu kendisi gibi yetiştirerek diğer konularda da sorumluluk almasını sağlıyordu. Her ne kadar erkek ve kız çocukları eşit olsalar da erkek çocuğunun bazı üstün durumları vardı. Neslin devam ettiricisi olarak görülen erkek çocuğunun başına bir şey gelmesi en üzücü olaylardan biriydi. Eski Türklerde çocuklar kişiler hukuku kapsamında kişiye doğrudan verilen hak olan korunma hakkına da sahiplerdi. Muharebe vakitlerinde çocuklar muhafaza edilir, aileler tarafından korunaklı bir yerde bulundurulurlardı. (Arsal,2020; Orkun, 1935)

Kişiler hukuk açısından önemli olan isim alma durumu Türkler için bir tören mahiyetindeydi. Türklerde kişilere isim verilirdi ancak bunun için çocukların belli bir yaşa gelmesi ve önemli bir başarı göstermiş olması gerekmektedir. Bu durum kişiye isim hakkının verilmesi için belli şartların olduğunu göstermektedir. Bu açıdan güncel kişiler hukukundan farklı bir özelliktedir. Ancak dönemin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda çocukların hayatta kalabilmeleri ve bir birey olarak hayatlarına devam edebilmeleri için güçlü olmaları gerekmektedir (Koca,2016). Kişileri tanımlayan, birbirinden ayıran ve kişinin en tabii hakkı olan isim alma hakkının bir kahramanlığa bağlı kılınması çocuğun güçlü olmasına yönelik bir gelenektir. Kişiler hukuku bağlamında değerlendirildiğinde günümüz medeni hukukunda direkt kazanılan isim alma hakkı eski Türkler için bir şarta bağlı kılınmaktaydı.

Günümüz medeni kanununda çocuğa direkt olarak verilen bakım ve korunma hakkı evlatlık alınan çocuk için de geçerlidir. Bu hukukî haklar Eski Türklerde de aynı şekilde uygulanmıştır. Evlatlık alma müessesesi eski Türklerde de evlatlığın bakım ve korunma hakkı mevcuttu. Eski Türkler genellikle çocukları olmadığı zamanlarda evlat edinirlerdi. Çocuğun bakım yükümlülüğünü yerine getiremeyen ailelerin çocuklarını evlatlık verdiği görülmekteydi. Hiçbir maddi karşılık beklemeden evlatlık verilebildiği gibi belli bir ödeme karşılığında evlatlık verilebilmekteydi. Evlat edinen ailenin evlatlık aldıkları çocuğa karşı bazı yükümlülükleri vardı. Bu yükümlülükler yalnızca aile için geçerli değildi. Aynı zamanda evlatlık alınan çocuğun da yeni ailesi ile alakalı bazı görev ve yükümlülükleri bulunmaktaydı. Bu sorumlulukların belirlenmesi hem evlat edinen

ailenin hem de evlat edinilen çocuğun korunması anlamına gelmekteydi (Arsal,2020; Çandarlıoğlu, 2013). Evlat edinme ve evlatlığın hakları ile ilgili kaynaklar elbette Uygur sivil belgeleridir. Bu belgelerde evlatlık alınan çocuğun hukukî hakları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunun yanında belgelerde evlatlığın evlat edindirildiği aileye karşı yükümlülükleri de ifade edilmiştir. Günümüz medeni hukuku kapsamındaki evlatlık alıp-verme uygulamalarından farklı tarafları olsa da özellikle evlatlık verilen çocuğa belli haklar tanınması eski Türklerde kişiler hukuku açısından önemlidir.

1.2.2.Aile Hukukunun Niteliği ve İçeriği

Medeni hukukun bir diğer başlığı da aile hukukudur. Aile hukuku oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Bu hukuk dalı ilk olarak aile birliği kurmaya yönelik fiilleri konu edinir. Bu fiillerden biri nişanlanma diğeri evlenmedir. Evlilik birliğinin sona ermesi de aile hukukunun kapsamı içerisindedir. Boşanmaya neden olan şeyler boşanmadan sonra ortaya çıkan hukuki sonuçlar aile hukuku içinde değerlendirilir. Eşlerin birbirlerinin eşyaları üzerindeki hakları evlilik birliğinin kurulmasının ardından sahip olunan ortak mallar varsa bu çerçevede ele alınır. Kişiler hukukunun konusu olan hısımlık aynı zamanda aile hukukunun da konusudur. Zira evlenme ile ortaya çıkan kayın hısımlığı aile kavramının bir unsurudur. Evlilik birliğinin kurulmasından sonra ortaya çıkan sorumluluklar ve kişilerin eğer varsa çocuklarına karşı yükümlülükleri evlatlık alma vesayet, velayet, hukuki bağ gibi konuları düzenleyen aile hukukuna göre evlilik birliği kuran kişilerin ev içerisinde ve birbirlerine karşı bazı görev ve sorumlulukları vardır. Bunun yanında çocuklarına bakma koruma beslenme ihtiyaçlarını giderme gibi ortak görevleri bulunmaktadır. Eşlerden birisi ortak olan mallardan birini satmak istediğinde eşine sormak durumundadır. Evlendikten sonra alınmamış olsa bile ikamet edilen evde iki bireyin de söz hakkı vardır. Dolayısıyla kişiler böyle durumlarda itiraz hakkını kullanabilmektedir. Genel olarak aile nişanlanma, evlenme, evlilik sırasında ortaya çıkan hak ve sorumluluklar çocuklara bakım sağlanması ortak mal akrabalık velayet, vesayet, evlat edinme, boşanma, boşanma sonrası ortaya çıkan hukuki sonuçlar aile hukukunun çalışma alanlarıdır.

1.2.2.1.Eski Türklerde Aile Kavramı

Eski Türklerle ait medeni hukukun genel itibarıyla yazılı olmayan kurallara göre şekillendiğinden bahsetmiştik. Bu durumun en net şekilde görüldüğü hukuk dalı şüphesiz aile hukukudur. Zira aile kavramını oluşturan ögelere bakıldığında bu ögelerin temelleri örf adet ve geleneklere dayanmaktaydı. Dolayısı ile Eski Türk Aile Hukuku toplumsal normlarla belirlenmiş, milletin kabul ettiği ve uzun yıllardır uyguladığı kaideler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kaideler yazılı olmamasına karşın, Türk toplumu tarafından kanıksanmış olması ve kaidelerin kağanlarca değiştirilmemesi bu düzenin bozulmadan devam etmesini, tıpkı töre gibi daimi olarak geçerli olmasını sağlamıştır (Cin, Akagündüz, 2011).

Aile hukukuna ait yazılı bir kaynağın bulunmayışı Türklerde aile hukukunun nasıl olduğuna dair kesin ve net sonuçlar ortaya koyulmasını zorlaştırmaktadır. Tarihsel Türk Dili metinleri Türklerin yaşayış şekilleri, devleti idare etme biçimleri, ekonomik durumları iktisadi hayatları ile ilgili pek çok malumat bulunmaktadır. Ancak söz konusu metinler eski Türklerle ait hukukî bilgileri net bir şekilde ihtiva etmemektedir. Dolayısıyla Tarihsel Türk Dili metinlerinden aile hukuku ile alakalı kesin ve net sonuçlar çıkarmak da mümkün olamamaktadır. Bazı bilgilerden hareketle genel bir çerçeve çizilse de kanunî maddeler gibi resmî bir sonuç elde edilememektedir. Özellikle metinlerin idareciler tarafından yazdırıldığı düşünüldüğünde, ortaya konulan bilgilerin milletin tümü ile ilişkilendirilebileceği konusu şüphelidir (Roux, 2007). Sözlü bir hukuka dayanan Türk aile hukuku hakkında bilgi sahibi olabilmemiz açısından Uygur sivil belgeleri önem arz etmektedir. Diğer metinlerle karşılaştırdığında da bu anlamda en değerli kaynakların sivil belgeler olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sivil belgeler dışında eski Türk aile hukuku için kaynak oluşturabilecek en önemli metinler Çinlilere ait metinlerdir. Çinliler ve Türkler yüzyıllar boyunca yakın ilişkilerde bulunmuşlardır. Hem coğrafi yakınlıkları hem de siyasî ilişkilerden dolayı iki devlet arasında bilgi alışverişi de oldukça fazla olmuştur. Bu sebeple Çinliler eski Türklerle ilgili bilgilerin olduğu pek çok esere sahiplerdir. Bu metinlerdeki bilgilerde en çok dikkat edilmesi gereken nokta, metinlerin subjektif ele alınmış olabileceği konusudur. Zira iki devlet arasında yaşanan bazı münakaşalar ve savaşlar, bu metinlere de yansımış olabilir. Söz konusu durumdan hareketle bu metinlerin kesin ve net kaynaklar olduğunu söylerken dikkatli olmakta fayda vardır. Her ne olursa

olsun bu metinler Eski Türkler hakkında oldukça fazla bilgi içermektedir. Türklerin nasıl yaşadığı ve devletlerini nasıl idare ettiği gibi konuların yanında Türklere ait sosyal hayata dair bilgiler de içermektedir. Genellikle seyahatnamelerde bu tarz bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Bazı siyasî sebeplerle Türk devletlerine gelen yabancı devletlerin sefirleri, Türkler hakkında bazı kayıtlar almışlardır. Bu kayıtlarda pek çok bilgi yer alsa da Eski Türklere ait hukukî kurallarından pek fazla söz edilmemiştir. Eski Türklerde kuralların sözlü oluşunun buna etki ettiği düşünülebilir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2011).

Eski Türklerin aile kavramını anlamamıza ve aile hukuku ile ilgili bazı çıkarımlarda bulmamıza yardım edebilecek kaynak niteliğindeki metinler destanlardır. Yalnızca Türk aile yapısı ya da yaşantısı için değil genel olarak tüm milletler ile ilgili bilgiler için manzum hikâyeler önem taşımaktadır. Manzum hikâyeler ile milletlerin kültürleri yaşayış şekilleri ve yaşadıkları önemli olaylar aktarılmaktadır. Bu olaylardan hareketle toplumsal normlar ve milletlerin hayatı algılayış şekilleri konusunda yorumlar yapılabilmektedir. Türkler de oldukça zengin manzum hikâyelere sahiptir. Bu eserler vasıtası ile eski Türklerin yaşam biçimleri, sosyal hayatları, dünyayı algılayış şekilleri gibi pek çok bilgi edinebilmekteyiz. Bu hikâyeler birer hukuk kaynağı niteliğinde olmasa bile, özellikle toplumsal yaşantı, örf, adet, gelenekler ve aile kavramı hakkında bilgi sunmaları açısından önemlidir. Türklerin manzum hikâyelere konu olan yaşam şekillerinden hareketle de kısmen de olsa hukukî yorumlar yapabilmemiz mümkün olabilmektedir(Roux, 2007).

Tam olarak bir hukuk kaynağı olmasa da eski Türk aile yapısına ve Türklere ait sosyal hayata dair bilgiler veren ve bu bilgiler ışığında aile hukuku konusunda yorum yapmamıza yardımcı olan kaynaklar mevcuttur. Yazıtlar, Çin yıllıkları, Bizans yıllıkları, elçileri ait seyahatnameler, manzum hikâyeler kısmen de olsa eski Türk aile hukukuna dair bilgiler içermektedir. Türklerin hukukuna dair en önemli kaynak şüphesiz Uygur sivil belgeleridir. Tüm bu kaynaklardan hareketle eski Türklerde aile hukukuna geçmeden evvel aile kavramının nasıl olduğunu incelemek doğru olacaktır.

Eski Türklerde aile kavramının çekirdek ailenin ötesinde daha geniş bir aileye hitap ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Aile kavramı için tercih edilen kelimeler dahi soy, akraba gibi anlamlara gelmektedir. Bu durum anne baba ve çocuktan oluşan ailenin dışına taşan bir aile anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Uzak

akraba olarak nitelendirebileceğimiz akrabalar bile Eski Türkler için aile kavramının içerisinde yer almıştır. Türkler aileye ve aile ilişkilerine özen göstermişlerdir. Bu hassasiyet aile içinde çocukların ebeveynlerine, ebeveynlerin ise çocuklara karşı saygı ve sevgi içerisinde yaşamalarına imkân tanımıştır. Ayrıca eşlerin birbirine olan tutumları da önemlidir. Aile kavramı Eski Türkler için oldukça geniş olduğundan aile içindeki tutum akrabalar için de geçerli olmuştur. Dolayısıyla akrabalık ilişkileri aile içi ilişkiler kadar önemli görülmüştür. Eski Türkler için ataları da çok değerlidir. Hayatlarını kaybetmiş atalarına farklı şekillerde ritüellerle anarak atalarının ruhlarını hoşnut ettiklerini düşünürlerdi. Kadim atalar ve akrabalar ne kadar önemli olsa da konargöçer olan Türklerin sürekli olarak yer değiştirmesi ancak sınırlı aile bireyi ile mümkündü. Dolayısıyla bazı zamanlarda esas aile geniş ailenin önüne geçmekteydi.(Erkul 2002; Genç 1990).

Eski Türk aile yapısında çocuklar oldukça önemliydi. Anne ve baba çocuklara bakmakla yükümlüydü. Ayrıca çocukları evlendirmek onların yeni evlerini tertip etmek anne ve babanın görevidi. Evlenen çocuklar yeni bir aile oluşturmaktaydı ve yeni oluşan bu aile diğer aileden ayrı bir konumda değildi. Yani evlenerek oluşturulan bu yeni aile ile anne babanın kardeşlerin bir arada olduğu aile, büyük bir aile olarak görülüyordu. Her bir çocuk evlendikten sonra farklı bir eve çıkıyordu. Ancak en küçük erkek çocuk için durum farklıydı. En küçük erkek çocuk evlendiği zaman anne ve babasının yanında yaşıyordu. Burada en küçük çocuk için bazı sorumluluklar yüklenmiş olabileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Ailesiyle yaşamaya devam eden en küçük erkek çocuk ailenin ihtiyaçlarını karşılamak ve aileyi korumakla görevliydi (Çandarlıoğlu, 2013; Gökalp,2015).

Eski Türk ailesinde her bir bireyin ayrı bir görev ve sorumluluğu vardı. Ebeveynler hem eş olarak hem de anne baba olarak bazı sorumluluklar yüklenmekteydi. Kadın ya da erkeğin aile ile ilgili olarak daha öncelikli bir söz hakkının varlığı tartışmalı bir meseledir. Yani Türk aile yapısında anne ya da baba daha etkilidir demek doğru olmaz çünkü anne ve babanın rolü duruma ve ihtiyaca göre değişiklik gösterir.

Ziya Gökalp, Türk ailesi için önceleri annenin ön planda olduğu sonradan babanın aile reisi konumunda bulunduğu bir düzenden bahsetmektedir. Ancak bu durum babanın üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Türk ailesinde anne baba ve

çocuk eşit derecede haklara sahiptir yani Türk aile yapısında yalnızca erkeğin sözünün geçtiği bir sistem yoktur. (Gökalp 2015)

Buna karşılık Türk ailesinde kadının ve erkeğin kendine ait bazı görevleri vardır. Erkek daha çok ev dışındaki meselelerle ilgilenmektedir. Kadın ise evin sorumluluğunu üstlenmiştir. Erkek ailenin geçimini sağlamak ve ailesini güvenli şartlar altında yaşamına devam etmesi için onları korumak üzere bir görev üstlenmişti. Kadın iktisadi hayatta var olabilen çeşitli işlerde çalışabilen bir birey olsa da bu sorumluluk ilk olarak erkeğe aitti. Dolayısıyla erkek kadına göre sosyal ortamlarda daha görünür olmaktadır. Babanın bir başka görevi de evlenmek üzere olan çocuklarına gerekli imkânları sağlamasıydı. Türk ailesinde erkek çocuk ailelerinin gelinlerine verdiği kalın ve kız çocukları için hazırlanan çeyiz babanın sorumlu olduğu meselelerdendi. Evlenerek yeni bir ev kuran erkeğin ihtiyaçları baba tarafından karşılanır ve eşyaları babası tarafından alınır (Arsal, 2020; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2011). Tüm bu bilgilere göre babanın her türlü ekonomik durumdan sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Çok nadiren de olsa erkek çocuklarını baba yerine dedelerin büyütüp terbiye ettiği görülmektedir. Hayat tecrübeleri ve bilgileri ile erkek çocuklarını daha iyi yetiştireceği düşünülen dedeler, torunlarını yanlarına alarak her türlü sorumluluğunu üstlenirlerdi (Şeşen,1975). Buna benzer bir durumun kadının babası tarafından uygulanıyor oluşuna dair bir bilgi yoktur. Bu durumda erkeğin ailesinin kadının ailesine göre daha ön planda olduğunu göstermektedir. Zaten Türk ailesinde erkeği kadından ayıran en önemli durum budur. Erkeğin soybağı kadının soybağından daha önde tutulmuştur (Gökalp, 1976; Ögel, 1984).

Kişiler hukuku kapsamında Türklerde kadının öneminden bahsetmiştik. Kadın hayatın içinde olan sosyal ve siyasi pek çok alanda söz sahibi ekonomik faaliyetlere katılan bir bireydi. Savaşta yer alan avcılık yapan ata binen Türk kadını erkekle eşit seviyedeydi. Kadın toplum içinde önemli bir konuma sahip olduğu için kadına gelecek herhangi bir zarar büyük bir ceza ile sonuçlanmaktaydı (Üçok, Mumcu ve Bozkurt , 2014). Toplumsal olarak oldukça önemli ve kıymetli olan kadın aile içerisinde de aynı kıymeti görmekteydi. Pek çok bakımdan erkek ile eşit olan kadın ayrı içinde de söz hakkına sahipti. Özellikle Uygur sivil belgelerinde tanıklanan örneklerden hareketle kadınların borç sorumlusu olabildiği, eşlerinin yaptığı ticari anlaşmalara itiraz haklarının bulunduğu görülmektedir.

Aile içerisinde farklı görevleri olan kadın çocukların bakımından da baba kadar sorumluydu. Her ne kadar çocukların evlendirilmesi gelene kalın verilmesi evlenen çocukların evlerinin hazırlanması gibi sorumluluklar babaya ait olsa da özellikle kız evlatları terbiye etmek ve büyütme annenin sorumluluğundaydı (Erkul 2002; 99). Kadın ailenin ev içindeki sorumlulukları ile ilgilenirdi. Özellikle eşleri savaştan döndükten sonra dışarıdaki işlerle ilişkisini keserdi. Ekonomik olarak ailenin idaresini sağlamak babaya aitti. Ancak kadınlar aileye ait bütçe ile ilgilenirdi. Kadının ayrı içerisindeki eşitliğini bozan en önemli şey babaya ya da kocaya bağlı yaşamasıydı. Sivil belgelerde hareketle kadının bazı miras ve itiraz haklarını ifade ediyor olsak da kadına ait bir belge ya da vasiyetnamenin olmayışı bazı durumlarda erkeğin ön planda olduğu düşüncesine doğurmaktadır. Dolayısıyla Türk aile yapısında ufak tefek farklar ve üstünlükler olsa da kadın genel itibariyle erkekle eşit hak ve özgürlüklere sahipti (Arsal 2020; Genç 1990).

Eski Türk ailesinin önemli bir diğer parçası da çocuktur. Kişiler için çocuk sahibi olmak oldukça mühim bir hadisedir. Aile için bu kadar önemli konumda olan ve değer verilen çocuk, tıpkı anne ve baba gibi bazı sorumluluklara sahipti. Türklerin yaşadığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda çocuklar belli şartlarda yaşayabilecek olgunluğa çabucak gelmek zorundaydı. Çocuklar güçlü olmalı kendilerini koruyabilmelilerdi. Bu sebeple özellikle erkek çocukları yetiştirilirken babaları gibi olması beklenmekteydi. Savaşçı özellikleri olan ailesini ve kendini koruyabilecek erkek çocuklar yetiştirmek babalar için önemliydi. Yalnızca anne babasına değil evlendiğinde kendi kurduğu ailesini de koruma yükümlülüğü erkekte olacağından bu yükümlülüklerin küçük yaşta öğretilmesi gerekliydi. Kız çocukları ise anneleri yetiştirdi. Anneler için kızlarının namuslu örf ve adetlere uygun hareket eden aynı zamanda gerektiğinde güçlü olabilen bireyler olmaları mühimdi. Kadın ve erkek arasında çok fazla ayırım yapılmayan eski Türk ailesinde çocuklar arasında da ayırım yapılmamaktaydı. Çocukların anne babalarına karşı bazı sorumlulukları vardı. Her ne kadar söz hakları olsa da ataları hayatta olduğu sürece ona danışmak durumundaydılar (Gökalp 1976; İnan 1975).

Eski Türk ailesinde çocuklar fikirlerini söyleme özgürlüğüne sahiptiler. Çocuklar evlenmek istediklerinde diledikleri kişiyle evlenebilirlerdi. Bu bakımdan anne ve babasının sözlerine mutlak olarak itaat etmek mecburiyetinde değillerdi. Aile içinde hak ve özgürlükleri olan çocukların, ailevi meselelerde fikir beyan etme,

bazı konulara itiraz etme gibi hakları da bulunmaktaydı (Gömeç,2014: 25). Özellikle sivil belgelerdeki satış sözleşmelerinde satışı yapan kişiler sözleşmenin sonunda bu satışa itiraz etmeyeceklerini de belirtmişlerdir. Bu durum çocukların normal şartlarda böyle bir satışa itiraz etme haklarının olduğunu düşündürmektedir. İtiraz etmesi engellenen çocuklar sadece erkek çocuklar değildir. Kız çocuklarının da itiraz etmemesi yönünde maddeler bulunmaktadır. Bu durum erkek ve kız çocuklarının birbirlerinden ayrılmadığını göstermektedir. Belgelerdeki bu ibareler çocukların hukuki haklarını işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Aile kavramının bir diğer önemli öznesi kardeşlerdir. Tarihsel Türk dili metinlerinde ve Türk tarihine ait eserler de kardeşlerin birbirlerine ne kadar bağlı olduğu görülmektedir. Türk aile yapısında kardeşlerin birbirlerine tavırları ailenin huzurlu olması için büyük önem arz etmekteydi (Gömeç, 2014) Yine sivil belgelerde itirazı engellenen kişilerin arasında en çok kardeşlerin yer alması kardeşlerin birbirleri üzerindeki hakları göstermektedir.

Eski Türk aile yapısının ve eski Türk aile hukukunun şüphesiz en önemli meselelerinden biri evlatlık alma geleneğidir. Daha önce eski Türk ailesi için çocuk sahibi olmanın ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştik. Çocuk sahibi olamayan aileler evlatlık almayı tercih etmişlerdi. Bazen böyle manevi bir ihtiyaca binaen evlatlık alınırken bazen de çalıştırılmak üzere evlat edinildiği bilinmektedir. Yalnızca erkek çocuklarının evlat ediniyor olması evlat edinme sebeplerinden birinin çocuğun gücünden yararlanmak olduğunu göstermektedir. Bazen de dini inanışları gereği çocuklarını evlat edindirmek durumunda kalan aileler olmuştur. Bu inanışa göre bir çocuğu ölen aile ölen çocuğun ruhunun diğer çocuğa zarar verebileceği düşünülürdü bu düşünce ile çocuklar başka birilerine verilerek korunmaya çalışılırdı (İnan, 1988). Evlatlık verilirken bazen evlatlık alan aileden para ya da eşya alınırdı buna *süt sevinci* denilirdi. Yani çocuğun şimdiye kadar bakımı için yapılan harcamalara karşılık sözleşmede belirlenen miktar kadar ödeme alınırdı. Sivil belgelerde süt sevincinin tanıklandığı sözleşmeler yanında, böyle bir karşılık beklemeden evlat edindirildiğine dair sözleşmeler de vardır. Ancak bu belgelerin sayısı tam ve kesin yorum yapmak için yeterli değildir. Süt sevinci alındığı ifade edilmeyen metinlerde tarafların bu konuda daha önce anlaşıp anlaşmadıkları bilinmemektedir. Bu yüzden eski Türklerde evlat edindirilirken çocuklara karşılık olarak süt sevinci alınmasının değişmeyen bir kural olup olmadığı konusunda yorum yapmak doğru değildir. Ancak

her ne kadar çocuğun evlatlık verilmesinin ardından belli bir maddi karşılık beklense de bunların birer satış olmadığı açıktır. Çünkü evlat edindirme belgelerinde satmak fiili kullanılmamıştır. Bunun yerine *ogulluk bir-*, *ogulluk al-*, *ogullan-* gibi ifadeler tercih edilmiştir. Bunun yanında bu belgelerde evlatlık verilen çocukların diğer çocuklarla denk tutulacağı yönünde mutabık kalınmıştır. Evlatlık alan aile çocuğa kendi çocuklarıyla aynı derecede bakmak, onu beslemek ve yetiştirmek zorundadır. Bunun ötesinde mirastan da pay vermeleri gerekmektedir. Evlatlık için belirlenen bu kadar önemli hakların varlığı bu sözleşmeleri birer satış sözleşmesi olmadığını göstermektedir. Oğulların satıldığına dair belgeler de mevcuttur. Bu belgelerde satmak fiili tanıklanmaktadır. Oğul satışları genellikle bir ihtiyaca binaen yapılmaktadır. Bu gibi durumlarda oğlunu rızasını alınıp alınmadığı bilinmemektedir. Çünkü sivil belgelerde oğulların rızalarına dair bir kayıt yoktur. Evlatlıkla ilgili bir diğer mesele de çocukların rehin verilmesidir. Rehin verilen çocuklar yine erkek çocukları olmuştur. Belli bir ihtiyaçtan dolayı borç ödenene kadar kişiler oğullarını rehin olarak vermektedir. Bu süre içinde çocukların ihtiyacı rehin olarak tutulduğu kişiler tarafından karşılanmaktadır. Çocuğunu rehin olarak veren kişi borcunu ödedikten sonra çocuğunu geri almaktadır (Arsal 2020; İnan 1998).

Sivil belgelerde oğulların başkalarına verilmesi ile ilgili üç durum dikkat çekmektedir; oğullar satılabilmekte ve rehin olarak verilebilmektedir. Bunun yanında evlatlık olarak da verildiği görülmektedir. Evlatlık olarak verilen çocuğun haklarından söz etmiştik. Bu çocukların aynı zamanda bazı görev ve sorumlulukları da vardır. Çocuklar evlatlık olarak gittikleri ailelere kendi ailelerine gösterdikleri saygı ve hürmeti göstermek zorundadırlar. Evlatlık alma belgelerinde evlatlık alan ailenin sorumlulukları hem de evlatlık verilen çocuğun sorumlulukları açıkça belirtilmiştir. Böylece iki tarafın da hakları korunmuştur.

Evlatlık verme durumu bir aile hukuku kavramı olsa da sivil belgelerde görülen durumlar farklı hukuk dallarını ilgilendirebilmektedir. Örneğin, evlatlığın bakım, giyinme ve beslenme gibi hakları kişiler hukuku içerisinde değerlendirilmektedir. Evlat alınan çocuğun diğer çocuklar gibi yasal mirasçı konumunda olması, yasal mirasçılık doğrudan gelen bir hak olduğu için bu yönüyle kişiler hukuku kapsamındadır. Yasal mirasçılığın kaideleri ile miras hukuku ilgilendiğinden evlatlığın miras hakkı aynı zamanda bir miras hukuku konusudur.

1.2.2.2. Eski Türk Aile Hukukunda Evlilik Birliğinin Kurulması

Evlilik birliğinin kurulmasının ilk aşaması olan nişanlılık eski Türklerde de görülen bir süreçtir. Nişanlılık süreci aile hukuku kapsamında da evlilik birliği kurulmasının temel aşaması olarak değerlendirilmektedir. Evlilik birliği kurulmadan önceki nişanlılık dönemi süresinde de taraflar için belli kurallar mevcuttur. Türk Medeni kanununda nişanlanmak için ayrı bir ehliyet düzenlenmiştir. Nişanlanmak evlilik niyetiyle bir adım atmaktır. Ancak evlilik bir zorunluluk değildir. Kişiler birbirlerine söz vermiş olsalar da medeni kanuna göre bu sözün tutulması mecburi bir şart değildir. Ancak nişanlılığın bitmesi durumunda ortaya çıkan bazı hukukî sonuçlar olabilmektedir. Bu hukukî sonuçlara göre kişiler bazı tazminatla ödemek durumunda kalabilmektedir. Nişanlılık sürecinde verilen hediyeler de yine aile hukuku içerisinde değerlendirilmektedir. Eski Türklerde de karşılaşılan ve evlilik öncesi tarafların birbirlerini tanınmasına müsaade edilen bu dönem, gerekli hazırlıkların yapılması için de ailelere belli bir süre tanımaktadır. Eski Türklerde kişiler severek evlenebildikleri gibi birilerinin tavsiyesi üzerine de tanışarak evlilik yoluna girebilmektedirler. Her nasıl olursa olsun evlilik kararı alan kişiler öncelikli olarak nişanlanmaktaydılar (Timur, 1944:1139). Nişanlanmadan önce kız ve erkek tarafları bazen aracılar bazen de erkeğin babasının ailesine ziyaret etmesiyle evlilik birliğinin ilk adımına dair konuşup anlaşmaktaydılar. Burada ailelerin konuşması demek evlilik için mutlak karar verecekleri anlamına gelmemekteydi. Çünkü kız ve erkekler evlenecekleri kişileri seçmekte özgürlerdi. Evlilik kararı alan kişiler için nişan tertip edilmeden önce kız istenirdi. Erkek tarafı kızın evine giderek erkeğin babası durumu anlatırdı. Ardından kızın babasından kızı isterdi. Böylece nişan merasiminin ilk merhalesi tamamlanırdı. Kızın nişanlanmayı kabul etmek gibi bir mecburiyeti yoktu. Bu sebeple öncelikle kıza nişanlanmayı isteyip istemediği, bu konuda nasıl bir düşüncesi olduğu sorulurdu. Ancak bu şekilde evlilik için ilk adım atılabılırdı. (Ögel,1984: 260). Kızın nişanlanmayı kabul etmesinin ardından aileler kızın ailesine verilecek olan kalın hakkında konuşurlardı. Aileler bu konuda mutabık olduktan sonra kız ve erkek evlilik birliğini kurma yönünde ilk kademeyi geçmiş ve bu anlamda bir adım atmış olurdu(Arsal,2020: 150). Nişanlanmanın ardından aileler için belli bir hazırlık süresi başlardı. Gelinin ailesi kızları için çeyiz hazırlıkları yaparken, damadın ailesi verilecek kalını hazırlarlardı. Ayrıca damadın ailesi yeni evlenecek çifte ev kurmakla da yükümlü olduğu için bu yönde de bir hazırlık içine

girerlerdi. Zira kalının içeriğini hazırlamak ve yeni bir ev kurmak oldukça zaman alan şeylerdi. Nişanlı olunan süre boyunca kız ve erkeğin birbirlerini görmesi yönünde bir engel bulunmamaktaydı. Bu süre içerisinde damat evleneceği kızın evine gelerek nişanlısını ziyaret edebilmekteydi. Evlilik için söz verilmiş olduğu için, aileler erkek ve kızın görüşmesine müsaade etmekteydi (Genç 1990; İnan,1975; Timur 1944:1135). Evlilik birliği kurmanın ilk aşaması olarak görülen nişanlılık sürece sivil belgelerde tanıklanmamıştır. Bu yüzden bu sürecin hukuki kural ve yaptırımlarına dair bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

Nişanlılığın başlaması ve ardından evlilik birliğinin kurulması için esas koşullardan birinin kalın olduğu söylenebilir. Kalın eski Türklerde çok kadim zamanlardan beri varlığını sürdüren bir gelenektir. Buna göre erkek tarafı kız tarafına belli bir miktarda kalın ödemektedir. Nişanlılık sürecinde belirlenen kalın tam olarak kız tarafına verilmediği takdirde evliliğin gerçekleşmemesi kalının evlilik birliği kurmak açısından önemli bir koşul olduğunu göstermektedir. Kızın ailesinin müsaadesi olmadan erkek tarafından kaçırılmasından doğan ve erkeğin ödemesi gereken cezanın, daha sonradan ailelerin evliliği onayladığını gösteren kalın geleneğine döndüğü bilinmektedir. Daha sonra bu durum evlilik birliğinin kurulması için mutlak koşullardan biri olarak Türk aile hukukuna yerleşmiştir (Ögel, 1984: 262; Timur,1944: 1141). Ancak burada önemli bir nokta vardır. Kalın her ne kadar evlilik için bir koşul olsa da kız için belirlenen maddi bir kıymet olarak değerlendirilmemelidir. Kalın her birinin ayrı bir anlamı olan farklı bölümlerden oluşan, kız ailesine destek ve hediye niteliğinde görülen bir gelenektir. Kalının miktarı konusunda net bir şey yoktur. Kızın evlenmesine razı olan anne ve baba kalının nelerden oluşacağını belirlerdi. Burada erkek tarafı çok fazla zorlanmak istenmezdi. Erkek tarafının karşılayabileceği kadar kalın miktarı belirlenirdi. Göçebe bir toplum olan eski Türkler için hayvanlar önemli olduğundan kalın genellikle hayvanlarla ödenirdi. Bu hayvanlar at sığır inek koyun gibi hayvanlar olabilirdi ancak bu hayvanların sayısında da belli bir şart yoktu. Yine ailenin durumuna göre sayı belirlenirdi. Bazen kalın olarak kaliteli kumaşların talep edildiği de görülmektedir. Bu kumaşların türü ya da miktarı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Uygur sivil belgelerinde de hayvanların ve kumaşın miras olarak bırakılıyor olması Eski Türkler için bu malların ne kadar önemli olduğu göstermektedir. Kalın peşin olarak ödenen bildiği gibi taksitli olarak da ödenebilmektedir. Ailelerin anlaşığı

şekilde erkek tarafı kalını peyderpey ödemektedir. Burada önemli olan tek şey evlilik birliğinin kurulabilmesi için kalın ödemesinin tamamlanmasıdır. Bu durumda kalın evlilik için bir güvence niteliğindedir. Bazı durumlarda aileler kızlarına çeyiz vermemek karşılığında kalın da istememişlerdir. Böylece iki aile de kendi şartlarına uygun bir anlaşmaya varmışlardır. Sözün kısası kalının ne olacağı ve hangi miktarda ödeneceği iki ailenin kararına bağlıdır. Ailelerin maddi durumları nasıl olduğu kalının belirlenmesinde önemli bir etkidir yani kalın değişmez kesin kuralları yoktur ve sadece belli şekillerde belli miktarlarda belli mallarla ödenmemektedir. Ailelerin durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Kalının belli bölümlerden oluştuğunu söylemiştik. Bu bölümler, çeyize destek olarak verilen kara mal, düğün için verilen tüy mal, kıza ait olan yelü ve kızın annesine verilen süt hakkıdır. Kara mal, erkek tarafınca kız tarafına gelinin çeyizinin hazırlanması yönünde katkı sağlamak amacıyla verilirdi. Söz konusu destek sadece gelinin çeyizini düzerken kullanılabilirdi. Kızın ailesi bu malları başka yerde harcayamazdı. Fakat anne babalar kızlarına çeyiz yaparken erkek tarafından verilen kara mal haricinde başka harcamalarda yapabilirlerdi. Bu durum kişilerin maddi durumlarına göre değişmekte idi. Düğün yapılırken harcanacak parayı, yapılacak masrafları karşılamak üzere erkek tarafının kız tarafına verdiği tüy mal, kalının diğer bir bölümüydü. Tüy mal yalnızca düğün için yapılan harcamalarda kullanılan mallardı. Ancak daha önceden de belirttiğimiz gibi ailelerin maddi durumu kalının belirlenmesinde önemli rol oynadığı ve bu konuda yazılı kurallar olmadığı için tüy malın miktarı değişebilmekteydi. Kara mal ve tüy mal evlenecek gelinin babasına verilirdi ve baba bu malları kızın çeyizinde düğün masraflarında kullanırdı. Kalının başka bir bölümü olan yelü ise erkek tarafından kıza verilirdi. Kızı görmeye giden erkek kıza hediye olarak bazı şeyler verirdi. Bu hediye yelü olarak bilinen kalının 3. aşamasını oluştururdu. Kalının tamamlanması için son bölüm olan süt hakkı ise gelinin annesine verilen bir hediyeydi. Kızı yetiştirip büyüttüğü ve onu beslediği için annesinin hakkı sütü hakkıyla hediyeleştirilirdi. Kalının sadece kızın babasına verilmemesi bazı bölümlerinin kız ve anne arasında paylaşılması eski Türk aile hukuku açısından önemli bir göstergedir. Bu durum kalının bir satış bedeli olmadığını tamamen örf ve geleneklerden kaynaklı bir hediye olduğunu göstermektedir. Ayrıca kızın çeyizi ve yapılacak düğün için bir katkı mahiyetindedir (Arsal 2020; İnan, 1998; Timur 1944: 1140; Yüksekaya 2007:401).

Kalın evlilik birliği kurmanın bir gerekliliği olmasının dışında aile hukuku açısından nasıl bir görevi olduğu ve hukukî açıdan nasıl değerlendirilebileceği de önemlidir. Uygur sivil belgelerinde birkaç kez tanıklanan kalının hukuki görünümü ile ilgili bilgi sahibi olmamız ancak diğer kaynaklarla mümkün olmaktadır. Kalının bir satış bedeli olmadığından söz etmiştik ancak bazı araştırmacılar kızın ailesinden para karşılığında alındığını, dolayısıyla kalının bir ödeme aracı olduğunu belirtmişlerdir. Kadınların aile içerisindeki konumları değerlendirildiğinde kadına satış yapılan bir eşya gözüyle bakılmayacağını düşünenler daha fazladır. Bu konuda birbirinden farklı görüşler vardır. Kızın ailesi tarafından para karşılığı alındığı düşüncesinin yanında ailenin şimdiye kadar kızlarına yaptığı masrafları bu şekilde karşıladığı düşüncesi de vardır. Buna göre kızlar evlenerek yeni bir yuva kuracağından artık kendi ailesine bir faydası olmayacaktır. Böylece kız için yapılan tüm harcamalar bir nevi boşa gidecektir. Anne ve babasından ayrılarak kendi evini kuran kızın artık yalnızca o evle meşgul olması gerekecektir. Bir başka görüş de kızın babadan ayrılarak kocasına teslim edilirken bakım sorumluluğunun da kocasına verilmiş olmasıdır. Bu durumda kızıdan sorumlu olacak kişi artık kocadır. Dolayısıyla kız için belli bir miktar ödenerek bu hak satın alınmıştır. Kalın hakkında en çok kabul edilen bir diğer düşünce ise kalının kızın ailesine verilen bir armağan niteliğinde olduğudur. Anne baba ve kız arasında paylaştırılan kalın aynı zamanda bir teminattır. Kalın ile düğün masrafları konusunda kız tarafı desteklenmiştir. Ayrıca kıza ve annesine teşekkür mahiyetinde hediyeler verilmiştir (Arsal 2020; Genç 1990: 51; Yüksekaya 2007:397).

Kişilerin eyiz vermeme karşılığında kalın almadıklarından ve kızlarını bu şekilde evlendirdiklerinden söz etmiştik. Kalının istenmediği bir başka durumda kızın babasının bir suç işlemesidir. Baba ceza olarak kızını kalınsız olarak vermiştir. Bu durumda erkek tarafından hiçbir maddi destek olmadan tüm masrafları üstlenmiştir. Ciddi borç altına giren baba bir nevi cezasını ödemiştir. Böyle bir durumda kıza verilen yüz görümlüğü mahiyetindeki yelü ve anneye verilen hediye mahiyetindeki süt hakkı da verilmemiştir. Dolayısıyla babanın cezasını hem kız çocuğu hem de eş paylaşmıştır. Evlenen kız eğer ocuk sahibi olamıyorsa ya da bir hastalık sebebiyle öldüyse kız tarafı erkeğe ölen kızın kız kardeşlerinden birini vermek zorundaydı. Az nceki örnekten nasıl babanın cezasını kız ve anne çekmişse kız da görülen bir sağlık problemi de anne ve babaya mal edilmiştir. Böyle bir

durumda diğerk kızlarını verirken anne ve baba kalın istememektedir. Çocuk sahibi olamayan ya da ölen kızın yerine verilen kız kardeş de kalından mahrum olmuştur. Söz konusu istisnalardan başka, iki ailenin birbirleriyle anlaşığı ve mutabık kaldığı durumlarda da kalının istenmediğı olmuştur. Ancak bu duruma çok sık rastlanmamıştır. Çünkü kalın eski Türk aile hukukunda aile birliğinin kurulması için en temel şartlardandır. Kızın kalınsız olarak verilmesi büyük bir eksiklikdir (Arsal 2020; Genç 1990; İnan, 1975).

Kalının İslam hukukundaki mehirden farklı olduğundan ve iade edebildiğinden bahsetmiştik. Nişanlılığın bitmesi kalının iade edilmesi gereken durumlardan biridir. Eğer damadın isteğı ile nişanlılık sona ermişse, nişandıktan sonra ödenmiş olan kalın geri iade edilmemektedir. Erkeğın evlenmekten vazgeçmesi ya da ortadan kaybolması durumunda kız tarafından kalın talep edilmemektedir. Hatta böyle bir durumda kız başka bir evlilik birliğı kurabilme hakkına sahiptir. Çünkü erkeğın kaçması ya da belli bir süre ortada görülmemesi kızla evlenmeyeceğini dair bir ibaredir. Bu durumda nişanlılığın bitmesi erkekle alakalıdır. Ancak erkeğın ölümcül bir hastalığa yakalanması durumunda kız tarafı kalını iade etmelidir. Bunun dışında gelin herhangi bir kusurunun bulunması da kız tarafının kalını geri vermesini gerektiren sebeplerden biridir (Arsal,2020; Timur,1944: 1146; Üçok, Mumcu ve Bozkurt,, 2011).

Nişanlılık süreci kızdan kaynaklanan bir sebeple sona ermişse ve erkek tarafından kalının ödemesi yapılmışsa kız tarafı kalının tamamını iade etmek zorundaydı. Eğer evlilik noktasına gelinmiş bu sürede erkek ve kız belli aralıklarla görüşmüş ise burada kızın manevi bir tazminat hakkı doğmaktadır. Böyle bir durumda biten nişanlılıktan sonra kalının diğerk tüm bölümleri geri verilirken, kıza verilen hediye geri verilmemiştir. Kızın saklı kalan manevi tazminatı eski Türk aile hukuku açısından oldukça önemlidir.

Kız ya da erkekten birinin vefat etmesi durumunda da kalının iade edilmesi ile alakalı birbirinden farklı neticeler meydana gelmekteydi. Bu neticeler duruma göre değişiklik göstermekteydi. Kalını tamamlamadan damat vefat ettiyse, zaten herhangi bir ödeme yapılmadığı için iadeye de gerek olmamaktaydı. Ancak kalın verildikten sonra damat vefat ettiyse kız tarafının kalını iade etmesi gerekmekteydi. Erkeğın başka bir erkek kardeşi olması halinde ise kızın bu erkeklerden biriyle evlenmesi kız ailesinin kalını iade etmesi konusundaki gerekliliğı

ortadan kaldırmaktaydı. Eğer kız tarafı kızlarının ölen erkeğin kardeşi ile evlenmesine razı gelmezse erkek tarafını geri çevirmiş olacaktı ve geri çevirmenin sonucu olarak hem kalını geri verecekler hem de erkek tarafına ceza niteliğinde bir mal vereceklerdi(Timur, 1944: 1148).

Gelin vefat ettiyse ve kalın ödenmediyse zaten ortada ödenecek bir şey olmadığından aile arasındaki bu mesele kapanmaktaydı. Ancak nişanlılık sürecinde bir cinsel birliktelik yaşandıysa damadın ailesi kalının en azından yarısını kızın ailesine vermek durumundaydı. Bu durum aile hukukundaki tazminat hükmündedir denilebilir. Kalın ödendikten sonra gelin vefat ettiyse anne ve baba ölen kızlarının yerine varsa başka bir kızlarını erkeğe vermeliydi. Erkek tarafının bu izdivacı kabul etmesi halinde yeni verilen kız için ayrıca bir kalın ödemesi yapılmaz, ölen kız için yapılan kalın kız ailesi tarafından iade edilmezdi. Erkek tarafına 2 tane kız veren ailede yalnızca bir kız için kalın aldığından dolayı zararlı konumda olurdu. Bu durumda erkek tarafından aynı miktarda olmasa da bir miktar kalın ödemesi yapılırdı (Ögel 1984; Özdener 1988:223).

Kısacası evliliğin temel şartlarından biri olan kalın aynı zamanda hukuki sonuçlar doğuran bir ögeydi. Evliliğin bir teminatı olarak görülmekte olan kalın nişanlılığın sona ermesi durumunda belli hukuki sonuçların ortaya çıktığı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nişanlılığın sona ermesi durumunda evlenecek olan kişileri ve bu kişilerin ailelerine koruma almak amacıyla bazı kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar nişanlılığın hangi sebepten bittiğine göre değişmektedir. Kalının iadesini gerektiren bir diğer unsur da ölümdür. Ölümün gerçekleşmesi halinde kalının iadesi ile ilgili farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Kalının iade edilmesinde kızın itibarının düşünülmesi günümüz medeni hukukunda nişanlılık sürecinin sona ermesinden sonra kadının manevi tazminat hakkına benzemektedir. Bu bakımdan eski Türk aile hukukunun gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Evlilik birliğinin kurulmasının tek şartı elbette kalının ödenmesi değildi. Tıpkı şimdiki Türk medeni kanununda olduğu gibi eski Türklere ait ve töre ile şekillenen eski Türk aile hukukunda da evlilik için bazı şartlar vardı. Güncel aile hukukuna göre kişiler evlenmek için belli bir yaşta olmalıdır ve evliliğe rıza göstermelilerdir. Aynı zamanda aralarında evliliğe engel olacak bir kan bağı olmamalıdır. Eski Türklerde de kişilerin evlilik için rıza göstermesi önemli bir adımdı. Erkek ve kızın evliliğini yalnızca anne babalar karar vermezdi aynı zamanda

evlenmek için bir araya getirilen kız ve erkeğin rızaları da alınırdı. Dolayısıyla evlilik için ilk şartın rıza olduğunu söylemek mümkündür. Eski Türklerde kişilerin kaç yaşında evlendiğine dair tam olarak bir bilgi yoktur. Ancak erken yaşta nişanlansalar bile evlenmek için ergen olmayı ve evlilik sorumluluğunu alacak yaşa gelmeyi bekledikleri bilinmektedir. Nişanlılık sürecinde hem kız erkek birbirini tanır hem de aileler gerekli hazırlıkları yaparlardı. Aynı zamanda erkek ve kız belli bir olgunluğa gelmiş olurdu. Eski Türklerde aile kurulurken kişiler yeni evlerine çıkarlar ve önemli sorumluluklar yüklenirlerdi. Hem eş hem de ebeveyn olarak çeşitli sorumluluklar yüklenmeleri için belli bir olgunluğa erişmiş olmalıydılar. Bu sebeple ergin olana kadar nişanlılık süreçleri devam ederdi (Arsal, 2020).

Türk Medeni kanunundaki evliliğe engel teşkil eden akrabalık durumları eski Türkler için de geçerliydi. Evlilik birliğinin kurulmasının şartı genellikle kan bağıının olmamasıydı. Kişiler anne, baba, kardeş, yeğen ve çocuklarla evlenemezlerdi. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla Eski Türkler grup dışından evlilikler yapmaktaydı. Kendi soyları ya da grupları içerisinde değil genelde başka gruplardan kişilerle evlenirlerdi. Zira nişanlanma ile ilgili verdiğimiz bilgilerde de bahsettiğimiz gibi kişiler zaman zaman aracılar yoluyla tanışırlardı ve bu aracılar aileler arasında da iletişimi sağlardı. Eğer Türklerde grup içinden evlenme geleneği vazgeçilmez bir gelenek olsaydı böyle bir aracıya ihtiyaç duyulmazdı.

Nişanlanmadan sonraki aşama evlilik birliğinin kurulması yani evliliği. Evlilik kurumu hem sosyolojik olarak hem de hukukî olarak oldukça önemli bir kurumdur. Kişilerin evlenebilmesi için gerekli şartlar evlilik birliği kurulduğu anda başlayan sorumluluklar, çocuk sahibi olduktan sonra ebeveynlerin görevleri evlat edinme eşlerin birbirlerinin mülkü üzerindeki söz hakları boşanmaya sebep olan durumlar ve boşanma sonrasında ortaya çıkan hukuki sonuçlar aile hukuku tarafından düzenlenmiştir. Ailenin kurulması evlilikle başlamaktadır. Dolayısıyla evlilik aile hukukunun da temelidir. Toplumsal bir yapı taşı olan evlilik özellikle kendine ait örf adet ve töresi olan milletler için çok kıymetlidir. Kendilerine ait töreye sahip olan eski Türkler için aile ve evlilik büyük önem arz etmektedir. Evlilik çocuk sahibi olup soyun devam etmesi anlamına geldiğinden Türkler için bir gerekliliktir. Eski Türklerde kişilerin evlenmesi o kadar önemlidir ki evlenmeden ölen kişilerin ruhlarının yalnız kalacağını düşündükleri için evlenmeden ölen kişilere onların gıyabında evlilik töreni tertip edilmiştir. Böylece bu dünyada yalnız kalan

kişilerin ruhsal olarak bu yalnızlığını giderebileceğini düşünmüşlerdir. Bu törenler Sıradan ve basit törenler değildi. Normal bir düğün nasıl yapılıyorsa ruhsal evliliklerin yapıldığı düğünlerde aynı şekilde tertip ediliyordu. Bu durum eski Türklerde evliliğin yalnızca soyun devamlılığı için değil dini ve örfi sebeplerle de önemli olduğunu göstermektedir (Donuk, 1981; Erkul, 2002).

Eski Türk devletlerinde evlenmek üzere anlaşılan kız ve erkek nişanlılıkla birlikte evlilik için en önemli adımı atmış bulunurlardı. Kız ve erkek artık yeni bir ev kurarak yeni bir sorumluluğu kabul etmiş olurlardı. Türklerde evlilik genellikle kalın verilerek başlardı. Erkek tarafından kız tarafına verilen kalın evliliğin iki aile tarafından da onaylandığı anlamına gelmekteydi. Uygun görülen ve tercih edilen en doğru evlilik şekli buydu ancak kız kaçırarak evlenmenin olduğu da görülmekteydi. Fakat burada kızın babasının tavrı durumun evlilikle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını değiştirdi. Kızı kaçıran erkek aynı zamanda cezayı kabul etmiş demektir. Baba kızını geri getirilmesine isteyebilir ya da evlenmelerine müsaade edebilirdi. Ama babanın kararı ne olursa olsun erkek kız kaçırdığı için bir ceza ödemek durumundaydı. Özellikle kaçırılan kız nişanlıysa bu daha büyük bir problem oluşturmaktaydı. Bu sebeple kız kaçırma ile evlilik eski Türkler tarafından çok hoş karşılanmamıştır. Çünkü kız kaçırma örf ve geleneklere göre ilerleyen bir davranış değildir ve bu durum iki aile arasında sorunlara yol açar. Toplumsal huzurun korunması adına kalın vererek evlilik daha doğru görünmüş ve daha çok tercih edilmiştir.

Türklerin farklı gruplardan evlenmesi demek diğer devletlerden kız alması demek değildi. Kendi boylarının dışında başka biri boydan evlenilmesi demektir. Hunlarda evlenilecek boylar önceden belirlenirdi. Bu boyların dışında biriyle evlilik yapmak mümkün değildi. Türklerin aile içinden evlendikleri kan hısımlığının evliliğe bir engel olmadığını belirten görüşler olsa da eski Türk aile yapısına ve eski Türklerin sahip olduğu örf ve adetlere bakıldığında bu durumun genele yayılan bir durum olması mümkün görülmemektedir. Bunun yanında dışarıdan yapılan evlilikler farklı grupların birbirleriyle akraba olmaları anlamına gelmekteydi. Bozkır yaşantısındaki zorluklar göz önüne alındığında bu akrabalık gücün artması anlamına gelmekteydi. Böylece gruplar kendilerini daha güvende hissederdiler. Evlilik birliğinin kurulması bir kayın hısımlığı da oluşturduğundan bu boylar arasında önemli bir bağın kurulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca grup içinden evlilik bazı

yönleriyle sakıncalı görülmekteydi. Özellikle yakın akrabalarla evlilikten doğacak olan sorunlar göz önünde bulundurulurdu. Genetik bir hastalığın ortaya çıkması bu şekilde bir evlilikte daha mümkün olacağından grup dışı evlilikler tercih edilirdi. Eski Türklerin tamamının grup dışı evlilikler yaptığını söylemek elbette doğru olmayacaktır. Şartlara göre grup içinden hatta aile içinden evlendikleri olmuştur. Fakat hangi durumların evliliğe engel oldu net bir şekilde bilinmemektedir. Günümüz medeni hukukunda belirlenen ve evliliğe engel olan kan hısımlığının Eski Türk Medeni Hukukunda nasıl bir çerçevede değerlendirildiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bu sebeple kimin kiminle evlenip evlenmeyeceği ile ilgili olarak net bir kaideden bahsetmek mümkün olamamaktadır (Arsal 2002; İnan 1988).

Eski Türklerde tıpkı güncel medeni kanunda olduğu gibi evlenecek kişilerin karşılıklı rızalarının olması evliliğin gerçekleşmesi için mecburi kaidelerdendi. Anne ve babalar evlenecek kişilerin kiminle evlenecekleri konusunda mutlak söz sahibi değillerdi. Bu konuda çocuklarına danışır ve mutlaka onların fikirlerini alırlardı. Özellikle o dönem için oldukça önemli olan bu durum eski Türklerin aile hukuku bakımından gelişmiş olduklarını da bir göstergesidir. Evlenecek kişilerin istekleri olmadan bir adım atılmaması eski Türk aile hukukunda evliliği en önemli şartlarından birinin evlenecek kişilerin birbirleriyle evliliğe istekli olması olduğu söylenebilir. Çocukların sevmedikleri insanlarla evlenmeleri konusunda zorlanmamış olmaları aile hukuku olduğu kadar kişiler hukukunun da bir konusudur. Daha önce bahsettiğimiz üzere kişinin tercih yapma hakkı kişiler hukukunun bir gereğidir. Burada kişinin evleneceği kişiyi tercih etmesi yönündeki şahsi kararı eski Türklerde kişiler hukukunun da sağlam temellere dayandığını göstermektedir.

Eski Türklerde kişiler farklı törenlerde karşılaşır evliliğe karar verebilmekteydi. Bu bilgi evlenecek kişilerin evlenecekleri kişiye kendileri seçebildiğini göstermektedir. Bunun dışında aracılarla tanışan gençlerin de evlilik kararı almaları mecburi değildi. Aracılar birbirlerine uygun olduğunu düşündüğü gençlere bir araya getirmek üzere ailelerle iletişim kurardı. Bu iletişim mecburi bir evlilik anlamına gelmezdi. Yine iki tarafında evlenmeyi isteyip istemediği mutlaka sorulurdu. Aile kavramı çok önemsenen eski Türklerde rıza göstermesi gereken elbette sadece evlenecek kişiler değildi. Aynı zamanda bu kişilerin anne ve babalarının da onaylarının alınması önemliydi. Evliliğe giden yolda anne ve babaya düşen maddi bazı sorumluluklar düşünüldüğünde annemi babanı rızasını almak

oldukça önemliydi. Çünkü kız tarafı için verilecek kalın ya da kız için yapılacak çeyiz anne babanın sorumluluğuydu. Bunun dışında yeni kurulacak evin masraflarını da ebeveynler üstlenmekteydi. Bir de nişan ya da evlilik birliğinin bozulmasından doğacak bazı maddi yükümlülükler de anne babaya ait yükümlülüklerdi. Evlilik birliğinin kurulmasında maddi olarak büyük destek olan ebeveynlerin rızasının alınması işleri kolaylaştırmaktaydı. Ayrıca böyle bir yükümlülük altına giren anne ve babalar kendi rızalarının da önemsenmesini istiyorlardı. Geniş aile yapısı dikkat çeken eski Türklerde çocuklar evlendikten sonra oluşan yeni ailenin eski aileye katılarak büyük bir aile oluştuğundan bahsetmiştik. Anne babanın rızası olmadan yapılan evliliklerde bu büyük aileye zarar geleceği düşünülmekteydi. Ailelerin evliliğe müsaade etmesi demek yeni kurulacak geniş ailenin de huzurlu ve mutlu olması demekti. Ayrıca çocuklarının onlara uygun olan kişilerle evlenmiş olduğu anlamına gelirdi. Bu durumda eski Türk aile hukukunda evlilik birliğinin kurulmasının şartlarından biri olan evliliğe rıza gösterme şartı, hem evlenecek kişiler için hem de evlenecek kişilerin anne babaları için önemli bir merhale idi. (Arsal 2020; Genç, 1990; Gökalp, 1976; Yüksekaya, 2007).

Eski Türklerde kişiler arasında eşitliği bozacak sosyal sınıf anlayışı olmasa da evlenecek kişilerin arasında sosyal statü denkliliğinin olması bir şart olarak görülürdü. Evlenecek kişilerden erkeğin sosyal durumunun kızınki ile eşit olması ya da ondan üst seviyede olması beklenirdi. Böylece kızın daha önceden yaşamış olduğu hayat standartları ile aynı standartlarda yaşaması sağlanırdı. Bazı kaynaklarda bu şart sağlanmadan yapılan evliliklerin hiç hoş görülmediği bu evlilikten doğan çocukların dışlandığı belirtilmiştir. Hatta sosyal statü eşitsizliği ile yapılmış bir evliliğin neticesinde dünyaya gelen idarecilere ait çocukların mirasçı olmadığından da bahsedilmiştir. Bu durum özellikle Köktürkler için önemlidir. Evlenecek kişiler mutlaka aynı statüde olmalıdır erkeğin kadından daha düşük bir statüde olması kabul edilmemektedir (Orkun, 1946).

Eski Türklerde aile hukukunun örfi hukuktan meydana geldiğini örf, âdet ve geleneklerin bu hukukun oluşmasında önemli rol oynadığını söylemiştik. Bu gelenek ve görenekler doğrultusunda evlilik birliğinin kurulması için bazı manevi şartlar da konulmuştur. Evlenecek kişilerin ailelerinin iyi olması, ailelerin birbirine uygun olması, erkeğin güçlü olması kızın terbiyeli ve namuslu olması gibi şartlar evliliğin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli şartlardı. Bu şartlar daha önce

bahsettiğimiz şartlar kadar kesin ve mutlak şartlar değildi. Ancak bu şekilde evliliğin daha iyi olacağı düşünölmekteydi (Gökalp,2015: 255).

Türk Medeni kanununda evliliğin başlangıcı olarak nikâh görölmektedir. Nikâh akdi tarafların birbirleriyle evlenmek üzere rızaları olduğunu gösteren resmi törenlerdir. Resmi nikâh Türk Medeni Kanunu'nun mutlak şartıdır. Kişiler ancak resmi nikâh kıydıkları zaman evliliğe dair hukuki hak ve sorumluluklardan yararlanabilirler. Eski Türklerde aile hukuku için yazılı kuralları olmadığını aile hukukunun kurallarını örf adet ve geleneklerin belirlediğini söylemiştik. Geleneklerin içinde düğün törenleri de evlilik birliğinin kurulması için nikâh akdi anlamına gelmektedir. Bu sebeple eski Türk aile hukukunda evliliğin bir şartı da düğün törenidir. Türkler için düğün törenleri oldukça önemlidir. Her aile kendi imkânları dâhilinde düğünlerini yaparlar ve bu düğünlerde misafirlerini ağırlarlardı. Bu törenler mümkün olduğu kadar görkemli olurdu. Düğünlerde yemekler yenilir, danslar edilir ve şamanlar tarafından bazı ritüeller uygulanırdı. Damat ve ailesi kızın ailesinin olduğu yere gelir ve böylece merasim başlardı. Kız evinde geline yeni kuracağı evle alakalı olarak temennilerde ve tavsiyelerde bulunanlar olurdu. Düğünlerde büyük yemekler tertip edilirdi. Düğününü ardında kızın babası geline damada emanet ettiğini söylerdi ve böylece kız özel hazırlanmış bir at üstünde yeni evine doğru yola çıkardı. Gelin ve damadın evi yakınları tarafından süslenir ve hazırlanırdı. Gelin yeni evine geldiğinde yüzünde bir örtü olurdu ve erkeğin akrabaları kıza hediyeler verdikten sonra kız örtüsünü açardı. Bu hediyeler kalının bölümlerinden biri olan ve geline verilen hediye ile alakalı değildi. Gelinin eve gelerek yeni evine adım attığı süre içerisinde de yine gelenek ve görenekler kendini gösterirdi. Örneğin gelin asla evin kapısından içeri girerken kapı girişine basmazdı. Çünkü Türklerle göre kapının girişi mukaddes bir alandı. Gelinin yeni evine bu şekilde girmesi uğursuzluk getireceği düşünölen bir durumdu. Gelin odası mutlaka hazırlanmış olurdu ve burada da yine geline bazı hediyeler verilerdi. Bu hediyeler tamamen geline aitti ve gelin hediyeleri istediği şekilde kullanabilirdi. Gelinden başka hiç kimse bu hediyeler üzerinde tasarruf kullanamazdı. Bu durum yine gelinin korumaya alınması ile açıklanabilir. Kadını güvence altına almak amacıyla kimsenin söz hakkı olmayan bazı eşyalar geline teslim edilmesi eski Türk aile hukuku açısından önemlidir (Donuk;1981; Erkul 2002; Ögel 1984).

Gelinin erkek tarafından kalın içerisinde verilen eşyalar ve erkeğin akrabaları tarafından eve girişi esnasında verilen hediyeler dışında kendini ait çeyize de gelinin malları arasındaydı. Çeyiz anne baba tarafından kızları evlenmeden önce hazırlanan bazı eşyalardan oluşmaktaydı. Bu eşyalar genellikle gelin ve damadın evlerinde kullanılacağı eşyaları oluşturmaktaydı. Bunun dışında kıyafetler, bazı hayvanlar çeyizin içinde bulunurdu. Çeyiz düğün merasimine kadar ailesi tarafından kıza verilmeliydi. Çünkü yeni kurulacak ev için gerekli olan her şey bu çeyizin içerisinde mevcuttu. Özellikle çadır çeyiz içerisinde bulundurulması gereken zorunlu eşyalardandı. Dolayısıyla gelin ve damadın yeni hayatlarına başlayabilmeleri için çeyiz mecburdu. Kalın gibi çeyizin de hukuksal bir hüviyeti bulunmaktaydı. Aileler kızları için çeşitli şeylerden oluşan çeyizi bir miras mahiyetinde veriyor olabilirdi. Sivil metinlerde gördüğümüz vasiyetname yoluyla bırakılan miraslar içerisinde ev eşyalarının olması oldukça dikkat çekicidir. Çatal bıçak takımı, kase tabaklar, tencereler, kumaşlar, çeyizin içeriğine benzer eşyalar, vasiyetnameler de yer almaktaydı. Bu durum kızların yasal mirasçı olup olmamaları ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. Konu ile ilgili bilgiler terimler kısmını da ayrıca değerlendirilecektir.

Aile hukuku açısından bakıldığında çeyizin ve düğün sırasında verilen hediyelerin kadına ait olması eski Türk aile hukukunda kadının haklarının korunduğunu göstermektedir. Kadının tasarrufunda eşyaların bulunması demek, onun daha özgür ve güvende olması demektir. Çünkü çeyiz sadece damat ve gelinin kullanacağı eşyalardır. Bazı özel kumaşlar ve hayvanların da çeyizin içerisinde yer almasının kadının zor durumda kaldığı takdirde bu eşyaları kullanabilmesini amaçladığını söyleyebiliriz.

Aile hukukunun diğer çalışma alanlarından biri olan evlilik içerisindeki eşlerin birbirine tutumu mal üzerindeki tasarrufları yükledikleri sorumluluklar evlilik ile beraber başlamaktadır. Eski Türklerde düğün töreninin ardından evlenen kadın ve erkek artık kendilerine ait yeni bir evde yaşamaya başlamaktaydılar. Bu durum onlar için yeni sorumluluklar yeni görevler demektir. Bu sorumluluklar yazılı kuralları olmasa da eski Türklere ait aile hukuku ile düzenlenmişti. Kadın ve erkeğin aile hukuku bakımından eşit olduğunu ve birbirlerinden üstün olma durumlarının bulunmadığını söylemiştik. Kadın yeni evine geldiğinde elbette sorumluluğu bu evinde oluyordu ancak ailesine ait ismi kullanmayı sürdürebiliyordu. Eşler evlendikten sonra kendilerine ait mallarda diledikleri tasarruflarda bulunabiliyorlardı.

Kadına ait kalından erkeğin akrabalarından ve çeyizden gelen mal varlığı sadece kadının tasarrufundaydı. Erkeğin evlilikten önce sahip oldu tüm mallar da erkeğin tasarrufundaydı. Yeni kurulan ev ve bu eve ait eşyalar ise ortak kullanım hakkına sahipti. Yani iki tarafında bu mallar üzerinde eşit derecede tasarruf hakkı vardı. Uygur sivil belgelerinde bir mal satışı yapılırken mal satışını yapan kişinin eşinin itiraz etmemesine yönelik koyduğu şart ortak mülkiyetlerde eşin itiraz hakkının olduğunu göstermektedir. Bu durum eski Türk aile hukukunun dönemindeki diğer devletlerin hukuk anlayışına göre ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Evliliğin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için eşlere bazı görev ve sorumluluklar verilmişti. Bu sorumluluklardan en önemlisi sadakat yükümlülüğüdür. Güncel medeni hukuk kapsamında eşlerin birbirlerine en önemli de yükümlülüğü sadakattir ve eşlerden birinin sadakatsizlik yapması boşanma sebebidir. Bu durumda sadakatsizliği uğrayan kişiler manevi olarak tazminat alabilmektedir. Ancak güncel hukukta zina bir suç kabul edilmediğinden tarafların boşanması ve sadakatsizliğe uğrayan eşin tazminat talep etmesi gibi hukuki sonuçları doğurmaktadır. Eski Türklere bakıldığında da sadakat yükümlülüğü oldukça önemlidir. Hem kadının hem erkeğin eşine ve evine sadık olması beklenmektedir. Eşini aldatan kişiler ağır cezaya çarptırılmaktadır. Yani eski Türk aile hukukuna göre zina bir suçtur. Bu cezaların idam cezasına kadar çıkıyor olması eski Türklerin sadakatsizliği asla kabul etmediğini göstermektedir. Türk devletlerinde zinanın suç kabul edilmesi ve ağır cezai yaptırımları uygulanması kişilerin bu suçu işlemesinde caydırıcı bir niteliğe sahiptir. Bu durum aynı zamanda ailenin devamlılığını sağlamayı ve evlilik birliğinin korunmasını amaçlamaktadır. Evlilik birliğinin korunması demek aynı zamanda toplumsal düzeni korumak demektir (Gökalp 2013; Gökalp 2015; İnan 1975).

Burada önemli bir diğer nokta birden fazla eşe sahip olma durumudur. Türklerin çok eşli olup olmadığına dair farklı fikirler vardır. Türklere ait akrabalık isimlerinde çok eşlilikle alakalı olarak müstesna bir terimin bulunmaması bu anlayışın çok yaygın olmadığına dair bazı fikirler doğurmuştur. Birden fazla evliliğin esas sebebinin devletlerarası siyasetle ilgili olduğu belirtilmiştir. Özellikle devlet yöneticileri diğer ülkelerden yeni eşler alabilmektedirler. Zira bu durum devletler arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemliydi. Devletler diğer devletlerin hükümdarlarına eşleri olması için kadınlar sunarlardı. Sunulan kadınların

reddedilmesi büyük bir saygısızlık olarak görülürdü. Bu durum da birden fazla evliliği ortaya çıkarmaktaydı. (İnan,1998).

Birden fazla evlilik yapan erkeğin evlenmeden önce karısına danıştığı ve onun rızasını aldığı bilinmektedir. Bazen de kadının kısır olması ya da kadının ciddi rahatsızlığının bulunması gibi sebepler ikinci bir evlilik yapmanın önünü açmıştı (Gömeç,2014). Hükümdarlar her ne kadar birden fazla kadınla evlenebilirlerse de yalnızca ilk eşlerinin hatun statüsünde olabilirdi. Bu durum eski Türklerde ilk eşin önemli olduğunu göstermektedir. Şu an Türk medeni kanununda birden fazla evlilik yasal değildir. Ancak örneklerden hareketle eski Türk aile hukukunda birden fazla kadınla evlenmenin yasal olduğu söylenebilir. Uygur sivil belgelerinde bununla ilgili bilgi alabileceğimiz tek bir metin tanıklanmıştır.

Netice olarak farklı sebepler olsa da Eski Türk aile hukukunda birden fazla evliliğe müsaade edildiği açıktır. Hukuki olarak çok eşliliğin önünde bir engel yoktur.

Genel itibarıyla eski Türk aile hukukuna bakıldığında evlilik içerisinde kadın ve erkek eşittir her iki tarafında farklı sorumlulukları vardır. Hem erkek hem kadın kendine ait malları istediği gibi kullanabilmektedir. Kişilerin evlendikten sonra ortak olarak kullandıkları ev ve eşyalar üzerinde ise eşit hakları vardır. Eski Türk aile hukukunda evlilik birliğinin devam etmesi için kadının çocuklarını yetiştirip evine sahip çıkması erkeğin ise evin ekonomik ihtiyacını karşılamak ve ailesini güvende tutması gibi sorumlulukları vardı. Bunun yanında eşlerin birbirlerine sorumluluk yükümlülükleri eski Türk aile hukukunda en önemli maddeydi. Eşlerden birinin bu sorumluluğu yerine getirmemesi ve sadakatsizlik yapması büyük bir ceza ile sonuçlanırdı. Sadakat yükümü sözleşmeden bağımsız olarak erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesine müsaade edilirdi.

1.2.2.3. Eski Türk Aile Hukukunda Evlilik Birliğinin Sonlanması

Medeni Kanununda nikâh akdi ile başlayan evlilik birliğini sona erdiren durumlardan ilki eşlerden birinin vefatıdır. Bu durumda otomatik olarak evlilik birliği sona ermiş olur. Daha sonrasında evlilik birliğinin sona ermesine bağlı olarak bazı hukuki sonuçlar ortaya çıkar. Geride kalan eşe ölen eşten kalan miras kalan eşin çocuklara ve eve bakım yükümlülüğü bunlardan bazılarıdır. Ancak günümüz aile

hukukunda kocasını kaybeden bir kadın kocasının ailesinden biriyle evlenmek durumunda değildir ya da tam tersi olarak karısını kaybeden bir adamın karısının ailesinden biriyle evlenme zorunluluğu yoktur. Ancak eski Türk aile hukukuna baktığımızda eşlerden birinin ölmesi diğerinin eşin yakınlarından biriyle evlenmesi anlamına gelmekteydi. Evlenilecek bu kişi aynı aileye mensup olması gerekmektedir. Bu gibi durumlara levirat ve sororat denilmektedir (Arsal 2020; Cin, 2011)

Levirat kocası ölen kadının eşinin ölümünden sonra kocasının erkek kardeşlerinden biriyle yeniden evlilik yapmasıydı. Kadının evlilik yapabileceği kişiler arasında kocasının yeğenleri ve varsa üvey oğulları da bulunmaktaydı. Bu durum Eski Türk devletlerinde bir gelenek haline gelmişti. Çok eski tarihlerden itibaren eski Türk aile hukukunda aile birliğinin ölümle sonlanmasının ardından uygulanan bir gelenektir. Leviratın uygulanmasının bazı dayanakları vardı. Kocasını kaybeden kadının korunma altına alınması bu sebeplerden biriydi. Böylece hem kadın hem de varsa çocukları güvence altına alınıyordu. Çocuklar bildikleri ortamda kalarak yabancı bir kişiyle ebeveyn ilişkisi kurmuyordu. Zaten eski Türklerde çocukların alışılmış bir ortamın dışında farklı bir kültürle yetişmeleri uygun bulunmuyordu (Donuk 1981; Gökalp, 1976; Kafesoğlu 2014).

Kadın ve çocuklar aynı ortamda kalarak koruma altında tutuluyordu ve bu kadından doğan yeni çocuklar soyun devamlılığını sağlıyordu. Eski Türklerde soyun devamlılığının ne kadar önemli olduğundan söz etmiştik. Söz konusu uygulamanın bir sebebi de soyun devam etmesiydi. Kadın aynı aileden bir erkekle evlendiği için hâlâ o soyun devamlılığını sağlıyordu. Kadının erkeğin ailesinin yanından ayrılıp kendi ailesinin yanına dönmemesi iki aile arasındaki ilişkilerin devam etmesini de kolaylaştırıyordu. Böylece evlatlarının evliliği ile başlayan dostluk, ölüm sebebiyle sona eren evlilikten dolayı bitmiyordu (Orkun,1946).

Eski Türklerde kadının ölen eşinin ailesinden bir erkekle evlenmesi kadına ait olan ve erkek tarafından verilen malların aile içerisinde kalmasını da sağlıyordu. Kocasının yasal mirasçısı olan kadın kendine ait mirasla beraber giderse bu erkek ailesi için ekonomik bir kayıp demektir. Bu sebeple Kadın kocasından kalan mirası ve kendine ait mal varlığı ile kocasının ailesinin yanında kalmaya devam ediyordu(Cin 2014).

Aile içinde evliliğe sebep olan bir durumda ruhların ölmediğine dair inançtı. Bu inanç Şamanizm'e aitti. Söz konusu inanca göre kişilerin bedenleri fiziksel dünyada kayboluyor ancak ruhlar yaşamalarını sürdürmeye devam ediyordu. Ruhların ölmediğine ve baki kaldığına dair olan bu inanç ölümle sonuçlanan evlilik birliğinin hukuki sonuçlarını da etkilemiştir. Kadın eşi ölse bile ruhu yaşıyor olduğu için ona saygı göstermek yaşadığı zamanlarda olduğu gibi eşine karşı sorumlu olmak durumundaydı. Yani kadın kocasını anmalı, ruhuna saygı göstermeliydi. Önceleri eşlerden biri öldüğünde diğer eş de öldürülürdü. Böylece ruhların ayrılmayacağını inanılırdı. Ancak bu durum çocukların annesiz kalmasına sebep olduğundan bu uygulamadan kısa sürede vazgeçilmişti. Bunun yerine kadının kocasının ailesinin yanında kalarak ve yabancı birine gitmeyerek kocasının ruhuna saygı göstermesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Böylece kadın kocası öldükten sonra da aynı ailede yaşamaya devam edecek ve ölen kocasının ruhunu onurlandıracaktı(Roux, 2007).

Genel olarak dinsel, sosyal ve iktisadi sebepleri olan bu uygulama eski Türk aile hukukunda sıkça görülen bir kaide idi. Ancak uygulamanın şartları ve içeriği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ölen kadının erkeğin ailesinden biriyle evlenirken bu kişilerden hangisinin öncelikli olarak tercih edildiği ne dair bir bilgi yoktur. Kadın hangi durumlarda üvey oğluyla hangi durumlarda kocasının erkek kardeşi ya da yeğeni ile evlendiğini bilinmemektedir.

Yalnız kadının üvey oğullarından biriyle evlenmesi için kocasıyla evlendiği tarihte üvey oğlunun doğmuş olması gerekmektedir. Eğer üvey evlat evlilik birliğinin devam ettiği süre zarfında başka bir anneden dünyaya geldiyse eşi ölen kadın üvey oğluyla evlenemezdi. Kocasının erkek kardeşleri ile evlenme seçimi ise kadına aitti. Genellikle en büyük kardeşle evlenilmesi uygun görülse de kadın kayınlarından istediği ile evlenmekte özgürdü. Ancak kadın uygun görülen erkek kardeşi reddettiği için ona bir miktar ceza ödemeliydi. Bu tazminat niteliğindeki ceza önceliğin en büyük kardeşte olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Kadın her şartta kocasının ölümünden sonra onun ailesinden bir erkekle evlenmek zorunda değildi. Kadın yaşlanmış ve artık çocuk doğuramayacak hale gelmişse bu uygulama zorunlu olmaktan çıkıyordu. Kadın henüz çocuk doğurmamışsa yine bu şekilde evlenmek gibi bir zorunluluğu yoktu. Böyle bir durumda kadın için ayrı bir ev kuruluyor, başka bir kişiyle evlenmesine müsaade ediliyordu. Fakat kadın daha önce doğum yapmış genç ve hala doğum yapabilecek durumdaysa kocasının ailesinden bir

erkek ile evlenmesi mecburiydi. Bu durum söz konusu uygulamanın asıl sebebinin soyun devam etmesi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda çocukları olan kadın, çocukları ile beraber güvence altına alınmıştı. Eğer ailede ölen erkeğin karısıyla evlenebilecek bir erkek bulunmuyorsa böyle bir uygulamada mümkün olmuyordu. Bu durumda kadın ailesinin yanına dönüyordu ya da isterse başka bir kişiyle evlenebiliyordu. Kadın başka bir evlilik yapmaya karar verdiği durumda kendisine verilen kalını iade etmek zorundaydı (Ögel, 1984).

Uygur sivil belgelerinde uygulamaya dair bir vasiyetname dikkat çekmektedir. Eşine vasiyet bırakan kişi burada çocuklarının üvey anneleriyle evlenmelerine müsaade etmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla bazı durumlarda bu tarz evliliklerin istenmediği görülmektedir. Konu ile ilgili gerekli açıklamalar terimler kısmında yapılacaktır.

Aile hukuku açısından bakıldığında bu uygulama birden fazla evliliğe sebep olabilmekte idi. Zira ölen kişinin erkek kardeşi ya da yeğeni hâlihazırda evli ise yengesiyle de evlenerek birden fazla evlilik yapmış olacaktı. Bundan daha önemli olan ve güncel aile hukuku ile uyuşmayan bir durumda kadının kocasından kalan miras payını dilediğince kullanmasına mâni olunmasıdır. Kadının kocasının yasal mirasçısı olduğundan bahsetmiştik. Bu durum şu an Türk medeni kanunu için de geçerlidir. Ancak günümüzde eşe kalan miras üzerinde eşin sınırsız tasarrufu vardır. Eski Türklerde uygulanan ve kadına ait mirasın ailede kalmasına sebep olan uygulama, kadının mirası üzerindeki tasarrufuna müdahale edilmiştir. Diğer tüm uygulamalarda ve eski Türk aile hukukuna ait kurallarda genel itibarıyla bir eşitlik ve özgürlük ilkesi varken bu uygulama şahsi özgürlüklere aykırı bir durum teşkil etmektedir. Fakat durumun şartları ve dönemin özellikleri de elbette göz önünde bulundurulmalı ve günümüzde birebir aynı hukuki uygulamaların yapılması beklenmemelidir.

Eski Türk aile hukukunda görülen kadının ölen eşinin ailesinden biriyle evlenmesine benzer bir diğer uygulamada sororattır. Buna göre karısını kaybeden erkek, karısının kız kardeşiyle evlenmektedir. Ancak bu uygulama diğer uygulama kadar yaygın değildir. Kişilerin tercihinine göre değişmektedir. Bu uygulamanın en önemli sebebi geniş ailenin dağılmaması ve zarar görmemesidir. Bir diğer sebep de çocukların yabancı bir annenin elinde büyümesinin onları kötü etkileyeceğini düşünülmesidir. Ancak bu uygulamada bir mecburiyet bulunmamaktadır. Dolayısıyla

bu türden bir evlilik kabul edilmediği takdirde cezaî bir yükümlülük yoktur. Bu sebeple söz konusu uygulamanın eski Türk aile hukukunun değişmez bir kaidesi olduğunu söylemek mümkün değildir(Cin, 2014).

Aile hukukuna göre evlilik birliğini bitiren bir diğer sebep boşanmadır. Boşanma tarafların karşılıklı rızasıyla evliliklerini sonlandırılması demektir. Boşanma ile biten evlilik birliğinin elbette bazı hukukî sonuçları vardır. Velayet hakkı, ortak malların paylaşımı, nafaka boşanmanın sebebine göre değişen tazminat ödeme durumları boşanmadan sonra ortaya çıkan hukukî sonuçlardır. Boşanma aynı zamanda kişisel bir haktır. Evliliğini devam ettiremediği kanısında olan kişiler boşanma hakkını kullanabilmektedirler. Bu hakkın eski Türklerde de var olması dönemin özellikleri göz önüne alındığında oldukça önemlidir. Eski Türk aile hukukunda kişilerin ayrılma hakkı bulunmaktadır. Ancak bu durum toplum tarafından çok uygun görülmemektedir. Bu sebeple evliliğin bu şekilde sonlanması nadiren karşılaşılan bir durumdur (Gömeç, 2014).

Evlilik birliğinin boşanma ile sona ermesinin sebepleri kadın ve erkeğe göre değişmektedir. Erkek karısını aldattıysa, ona kötü davranıyorsa ya da erkeğin bazı kusurları ve problemleri varsa kadının boşanma hakkı mevcuttu. Daha önce eski Türk toplumunda zinanın kabul edilmediği ve hukuki olarak büyük bir yaptırım olduğundan bahsetmiştik. Erkeğin zina yapmasının sonucunda kadına evlilik birliğini sonlandırması yönünde bir özgürlük tanınması, bu durumun hem Türk töresi için hem de eski Türk aile hukuku için kabul edilemeyecek bir davranış olduğunu göstermektedir. Birden fazla evliliğin görüldüğü eski Türk kültüründe başka bir kadınla evlenmek isteyen erkek eşinden izin almak zorundaydı. Eğer erkek böyle bir izin gerçekleşmeden yeni bir evlilik yaptıysa kadının yine boşanma hakkı vardır (Arsal, 2020; Gömeç, 2014). Bu sebepler dışında kocası tarafından hoş olmayan davranışlara maruz kalan, şiddet gören kadınların da boşanmaya hakları vardı. Evde yaşanan huzursuzluklar ve geçimsizlik erkekten kaynaklı ise kadın eşinden ayrılarak yeni bir hayata başlardı.

Soyun devam etmesinin çok önemli olduğu Türk kültüründe soyunu devam ettirmeyen bir erkeğe hoş bakılmayacağı açıktır. Bu durumda kadın soyunu devam ettiremeyen erkekten boşanabilmektedir. Kadının boşanma hakkı olması dönem için oldukça önemli bir gelişmişlik göstergesidir. Ancak bu konuda yeterli bir bilgi

olmadığı için eski Türk aile hukukunda kadının boşanma hakkı ile alakalı olarak net bir şey söylemek mümkün değildir.

Kadınlar için boşanma hakkını kullanması yönünde bazı şartlar varken bu durum erkekler için geçerli değildir. Erkekler her halükarda ve kendi istekleri doğrultusunda evlilik birliğini sonlandırabilirlerdi. Bunun için geçerli bir sebep belirtmek durumunda değillerdi. Kadının boşanmayı istemesi durumunda erkeğin de boşanmayı onaylaması gerekmektedir. Ancak ortada bir zina varsa kadın erkekten kolaylıkla boşanabilmekteydi. Kadının bir namussuzluğu olduysa ya da kadın sadakat yükümlülüğünü yerine getirmediyse ise erkek onu derhal boşayabilmekte ve kalından ona hiçbir iade de bulunmamaktaydı. Kadının çocuk dünyaya getirememesi durumunda ise kızın ailesi kalını iade etmek zorundaydı. Eğer bunu yapmak istemiyorsa aileden başka bir kızı diğer kızlarının kocasıyla evlendirmek durumundaydılar (Arsal, 2020; Cin, 2014; Kafesoğlu 2014). Bu bilgilerden hareketle eski Türk aile hukukunda evlilik birliğinin boşanma ile sonlanması için erkeğin daha fazla hakka sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum hem aile hukuku için hem de kişiler hukuku için eşitliği bozan bir durumdur. Günümüz medeni hukukunda iki tarafında boşanma hakları eşittir. Bu anlamda eski Türk aile hukuku büyük bir farklılık göstermektedir

Boşanmanın hukukî sonuçlarından biri elbette kalın ve çeyizin durumunun ne olacağı ile ilgili konulardır. Eğer erkekten kaynaklanan bir sebeple boşanma gerçekleşmişse erkek kadına kalını bırakmak zorundaydı. Bunun yanında kadına ait çeyizde kadının mal varlığı olarak kadında kalmaktaydı. Eğer evlilik süresi içerisinde kadının çeyizi bir zarara uğradıysa bu zararı erkek karşılamak durumundaydı. Ortada hiçbir sebep yokken karısından boşanmaya karar veren erkek bu şartları kabul etmiş sayılırdı (Arsal, 2020; Cin, 2014; Ögel, 1984).

Evlilik birliğinin sona ermesi kadından kaynaklanan bir sebeple meydana geldiyse kadın kalını iade etmek zorundaydı. Ayrıca kendisine ait çeyizi de kocasına bırakmalıydı. Bu durum hem kadın için hem de kadının ailesi için ciddi bir maddi külfet anlamına gelmekteydi. Bu anlamda kadının işlediği suç ya da kusuru her neyse buna binaen erkeğe manevi tazminat ödendiği söylenebilir. Eğer evlilik birliği tarafların anlaşmasıyla son bulmuşsa kadın ve ailesi erkeğe kalını iade ederken çeyiz kadında kalmaktaydı.

Netice olarak eski Türk aile hukukunda evlilik birliğinin ölüm ya da boşanma ile sonuçlandığı söylenebilir. Ölümle sonuçlanan durumlarda kişiler ölen eşlerin ailesinden biriyle evlenebilmektedir. Bu durum kadın için hukukî bir zorunlulukken erkek için tercihtir. Boşanma ile son bulan evlilikte ise kadın ya da erkeğin kusurlu olmasına göre hukuki sonuçlar değişmektedir. Erkeğin olduğu durumlarda kadın boşanma hakkını kullanabilmekte ve kalınını iade etmeden çeyizini de alarak ailesine gidebilmekteydi. Kadının kusurlu olduğu durumlarda ise kadın hem kalını hem de çeyizi erkeğe bırakmak zorundaydı. Karşılıklı anlaşma ile yapılan boşanmalarda kız tarafı kalını iade ederken çeyiz kalmaktaydı. Bu durum çeyiz ve kalın ile ilgili yapılan iadelerin bir tazminat görevinde olduğunu göstermektedir. Çünkü kişiler karşılıklı olarak birbirlerine zarar vermediği takdirde ekonomik olarak da bir zarar görmemişlerdir.

1.2.3. Miras Hukukunun Niteliği ve İçeriği

Miras hukukunun konusu kimlerin mirastan yararlanabileceği ve mirastan yararlanan kişilerin mirası nasıl ve hangi şekilde paylaşacağıdır. Miras bırakan kişi muris olarak isimlendirilir. Miras bırakan kişi vefat eder, ortadan kaybolur ya da hukuki bir karar veremeyecek derece akıl sağlığı problemi yaşarsa kişinin malvarlığının intikal ettiği gerçek ya da gerçek olmayan kişilere varis denir. Buna göre mirasçılar gerçek kişiler olabildiği gibi vakıf dernek gibi kuruluşlar da olabilir. Fiil ehliyeti mirasçılık için gerekli bir şart değildir Bu sebeple ergen olmayanlar ve kısıtlı kişiler de varis olabilir.

Türk Miras Hukukunda iki çeşit varis vardır. Bunlardan biri direkt olarak mirastan yararlanabilen ve yasal mirasçı olarak tanımlanan kişilerdir. Kişilerin murisle olan hısımlık dereceleri varislik için oldukça önemlidir. Yasal mirasçı olan bir kişinin kanun koyucu tarafından korumaya alındığı bir miras payı olduğu için murisin bu pay üzerinde tasarruf hakkı yoktur. Örneğin; yasal mirasçı olan çocuklardan birine mirası bırakıp diğerine bırakmama gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Böyle bir durumda muris mirasını bırakmak istediği çocuğuna mallarını verse, hatta bu çocuğa ait bir tapu dahi olsa kanun koyucu bunu bir mal kaçırma olarak değerlendirebilir ve bu şekilde mirastan yararlanmayan kişinin hakkını saklı tutar. Yasal mirasçı olan herkesin değiştirilemeyen saklı payları kanun tarafından korunur.

Kan Bağından kaynaklanan varislerin belirlenmesinde hısımlıktan faydalanılır. Hısımlığın derecelerine göre yasal mirasçılar belirlenir. Bunlara zümre adı verilir. Yasal mirasçı olan kişiler birinci, ikinci ya da üçüncü zümreden olmalıdır. Diğer zümrelerdeki kişiler kanuni varis değildir. İlk zümre çocukların bulunduğu zümredir. Çocuk hangi şartta olursa olsun mirasçidir. Resmi nikâh dahilinde doğmuş olması ya da evlatlık olması fark etmemektedir çocuklar mirastan eşit payda hak sahibidir. Burada da herhangi bir ayrımcılık yapılmaz. Çocukların medeni halleri ya da cinsiyetleri miras önceliği tanımadığı gibi mirastan mahrum bırakılmaya da sebep olmaz.

Murisin çocukları olmadığı takdirde miras ikinci zümreye geçer. Bu mirasçıların da payları eşittir. Bu kısımdaki kişilerden hak sahibi olup hayatta olmayanlara ait miras payı kişinin alt soyuna geçer. Bu iki zümrede hiç kimse yoksa üçüncü zümre yasal mirasçı olur. Murisin kardeşleri, yeğenleri, dedeleri, büyükanneleri, amca, hala, dayı ve teyzesi mahfuz hissesi olan mirasçılar değildir.

Netice itibariyle üç grupta toplanabilecek yasal mirasçı vardır. Birinci grup çocuklardan oluşur. İkinci grup kişinin anne ve babasıdır, üçüncü grup ise dede ve büyük annelerden oluşur. Yasal miras hakkının üçüncü gruba geçmesi için ilk iki grupta kimsenin hayatta olmaması gerekmektedir. Büyükanne ve büyükbabanın yasal mirasçı olması mahfuz hissesi olduğu anlamına gelmez. Yasal mirasçılık hakları, diğer mirasçıların olmaması durumunda ortaya çıkar. Ancak muris mal varlığını başka birisine bıraktıysa mahfuz hissesi olmayan kişilerin itiraz hakkı yoktur.

Yasal mirasçılar mirastan eşit pay alırlar kişiler için farklılık gösteren bir miras payı yoktur. Hepsi aynı oranda miras hakkına sahiptir.

Bir diğer yasal mirasçı eştir. Eşlerden birinin vefatından sonra mal rejimi tanzim edilir. Zira murisin eşi yukarıda bahsettiğimiz zümrelere ait bir mirasçı değildir. Türk Medeni kanununda murisin eşi için farklı bir miras düzenlemesi vardır. Muris ölmeden önce boşanma davası açılmış ancak boşanma gerçekleşmemişse eş yasal mirasçidir ancak boşanma gerçekleşmişse eş yasal mirasçı olamadığı gibi eşin saklı payından da söz edilemez.

Çocuklar mirastan ne kadar hak sahibi ise evlatlık da aynı derecede hak sahibidir evlatlık kanuni bir varisidir ancak evlatlık alınan çocuğun akrabaları miras için hak sahibi değildir.

Eğer yasal mirasçılardan hiçbiri hayatta değilse ya da mirası kabul etmiyorlarsa murisin mirası ve borcu devlet hazinesine geçer. Devlet Tıpkı diğer kişiler gibi hem mirasçı hem de miras oranında borç sorumlusudur.

Mal varlığı üzerinde tasarruflu kullanmak isteyen muris vasiyetname ya da miras sözleşmesi yoluyla da miras bırakabilir. Murisin iradesinden doğan bu mirasçılıktan ölüme bağlı tasarruflar ortaya çıkar. Kişinin miras bırakabilmesi için 15 yaşından büyük olması, akıl sağlığının yerinde olması, kısıtlılığının bulunmaması gerekmektedir. Vasiyetname yoluyla atanan mirasçılar aynı zamanda borç sorumlusudur.

Eğer yasal mirasçılar hayatta olmasına rağmen, kişi vasiyetname yoluyla mirasını belli kişi ya da kişilere veya kurumlara bıraktıysa, yasal mirasçılarının itiraz hakkı vardır. Çünkü her ne kadar murisin mal varlığı üzerinde tasarrufu bulursa da yasal mirasçılarının mahfuz hisseleri üzerinde tasarrufu yoktur. Dolayısıyla mirasını hangi yolla bırakmış olursa olsun mirastan mahrum edilmeye çalışılan kişiler hukuk tarafından korunmaktadır. Yani kişiler ortada yasal mirasçılar varken “ben anları mirasından mahrum ediyorum ve mirasımı şu kişiye bırakıyorum” deseler bile yasal mirasçılar buna itiraz edebilir ve genellikle yasal mirasçılarının hakları onlara teslim edilir. Bu hak daima belli bir orandadır ve kişinin mal varlığına göre bu oran değişir. Kişiler tenkis davası açarak mahfuz hisselerini talep edebilir. Burada saklı payı üzerinde hukuki işlem yapılacak kişi sadece davayı açan kişilerdir. Örneğin iki kardeş mirastan mahrum bırakıldıysa ve tek kardeş davayı açtıysa davayı açan kişinin saklı payı üzerinde hukuki işlem yapılır ve şartlar uygunsa kişiye saklı payı verilir (Akıntürk, Karaman, 2020; Barlas, Oğuzman, 2020).

Eğer murisin vasiyetnameyi tehdit ya da zorla yaptığı tespit edilirse Burada da ölüme bağlı tasarrufun iptali istenebilir

Miras Hukukunda önemli olan bir diğer şey terekedir. Tereke kişinin ölmeden önce sahip olduğu mallar ve tüm borçlarından oluşan malvarlığı kişinin ölümünden sonra tereke olarak anılır. Murisin ölümü ile ona ait olan tüm eşyalar ve borçlar terekedir. Yani kişinin mirası yanında borçları da tereke kapsamındadır. Dolayısıyla

yasal mirasçılar aynı zamanda borç sorumlusudur. Kişiler bu borcu reddetme hakkına sahip değillerdir. Ancak miras haklarından vazgeçerlerse borcu reddedebilirler (Öztañ 2020)

Yukarıda belirttiğimiz yasal mirasçılık ve vasiyetname yoluyla mirasçılık Eski Türk devletlerinde de görölmektedir özellikle Uygur sivil belgelerinde görölen vasiyetname yoluyla mirasçılık bak eski Türk Miras Hukuku için önemli bilgiler içermektedir

1.2.3.1. Eski Türklerde Miras Hukuku

Eski Türklerdeki yasal mirasçılıkla ilgili olarak edindiğiniz bilgiler sınırlıdır. Ancak temel bazı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. Buna göre eski Türklerde çocuklar evlenmek üzere evden ayrılırken babalarından miras paylarını alırlardı. Babası ölmeden miras paylarını kullanabilirlerdi. Eski Türk toplumlarında yasal mirasçılık vardı, kişiler atalarının vefatından sonra yasal mirasçı olurlar ve miras üzerinde tasarrufta bulunabilirlerdi.

Genel olarak erkek çocuklarının miras hakkının olduğu kız çocuklarının içi ise yasal mirasçı olmadığı aktarılmıştır. Kızlara verilen çeyiz dışında ölümden sonra bir miras hakkı tanınmamıştır. Öncelikli olarak kişinin oğlu yasal mirasçıydı. Kişinin oğlu yoksa babası ya da erkek kardeşleri yasal mirasçıydılar. Aile hukukunda en küçük erkek çocukların ayrı bir eve çıkmadıklarından ve anne babaları ile beraber yaşadıklarından bahsetmiştik. Burada en küçük çocuk hem anne ve babasına ait eve bir nevi sahip oluyor hem de bu evin sorumluluğunu alıyordu. Böyle bir durumda babasını kaybeden küçük çocuk aynı zamanda aile fertlerine bakmakla yükümlüydü. En küçük erkek çocuk miras yanında belli bir sorumlulukla görevlendirilmişti. Annesine ve kız kardeşlerine bakmak durumundaydı, kız kardeşleri evlenirken çeyizini hazırlamalıydı (Arsal 2020)

Eski Türk devletlerinde sadece mal varlığı miras değildi aynı zamanda hükümdarın tahtı da bir miras niteliğindedi. Yasal mirasçılardan olan çocuk eğer şartları uygunsa aynı zamanda tahtın yeni sahibi olurdu. Burada ilk taht sahibi olacak kişiler özel bir durum yoksa en büyük çocuklardı. Aynı zamanda rütbelerde miras olarak bırakılırdı (Aydın 2012)

Köktürklerde en küçük kardeş toprağın mirasçısıydı. Diğer Kardeşler ise menkul malların mirasçısıydı. Kimi kardeşlere at kimi kardeşlere koyun, sığır veya inek miras olarak düşerdi. Bu genellikle kişinin özelliklerine göre farklılık gösterirdi. Taşınmaz mallar genelde en küçük kardeşe verilirdi. Uygurlarda kız ya da erkek evlenirken farklı şekillerde miras haklarını alırlardı. Kızların miras hakkı çeyizleriydi. Zira çeyizler sadece ev eşyalarından oluşmazdı, aynı zamanda değerli kumaşlar hayvanlar da bu çeyizim parçası olabilirdi.

Uygur sivil belgelerinden hareketle Uygurlarda vasiyetname yoluyla mirasçılığın varlığını görebiliyoruz. Bu vasiyetnamelerde muris ölmeden önce mirasını paylaşmaktadır. Vasiyetnamelere göre vasiyetname yoluyla mirasçılar olan kişiler erkek çocuklar gibi görünse de vasiyetnamenin içeriğine bakıldığında farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Vasiyetname ile ya da yasal mirasçılıkla hak sahibi olmuş kişilerin miras payları üzerinde diledikleri tasarrufu kullanabildikleri yine Uygur sivil belgelerinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sivil belgelerde eşin mirasçılığı da tanıklanmıştır. Bu konu ile ilgili bilgiler miras hukuku terimleri kapsamında ayrıca değerlendirilecektir.

1.2.4. Eşya Hukukunun Niteliği ve İçeriği

Eşya hukuku genel itibariyle eşya olarak tanımlanan her şeyin üzerindeki tasarrufları el alır. Türk Medeni Kanuna göre eşya; üzerinde hâkimiyet kurulabilen, sınırlandırılabilen, cismani ve kişilik dışı olan her şeydir. Eşyalar taşınır mallar ve taşınmaz mallar olmak üzere ikiye ayrılır. Bir yerden bir yere götürülebilen mallara taşınır mal denir. Araba, kıyafet, tarım ürünleri, sanayi ürünleri, para, altın, gümüş, pırlanta gibi değerli eşyalar taşınmaz mal kapsamındadır. Bir yerden bir yere götürülemeyen mallara ise taşınır mallar denir. Ev, arsa, bağ taşınmaz mallar arasındadır. Eşya hukuku kişinin sahip olduğu tüm bu mallar üzerindeki tasarrufunu konu alır. Kişiler hak durumlarına göre eşya üzerinde tasarruflarını diledikleri gibi kullanabilirler. Bazı durumlarda kişiler hukuku kapsamında belirlenen sınırlılıklar olabilir bu gibi durumlarda kişilerin eşya üzerindeki tasarrufları da sınırlıdır. Eşyanın mutlak sahibi olan kişi herhangi bir hukuki engeli yoksa eşya üzerindeki tasarrufunu farklı şekillerde kullanabilir. Kişilerin eşya üzerinde ki hâkimiyetini sağlayan haklara aynî haklar denir. Bir de sadece kullanım hakkı vardır ki buna zilyetlik denir.

Zilyetlik mülkiyet hakkı demek değildir, kişinin eşya üzerindeki sınırlı kullanım hakkıdır ve sadece fiili durumdan ibarettir. Örneğin, bir arsa sahibi mutlak hakka sahip kişiyken bu arsanın kiralandığı kişi arsanın zilyetliği konumundadır. Dolayısıyla eşyanın sahibi ayrı bir hak tanımadıysan zilyetliği olan kişi eşyayı satamaz ve eşya üzerinde sınırsız bir hak iddia edemez (Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, 2020).

Eşya sahibine medeni hukukta malik ismi verilir. Malik eşyasını satabilir, kiralayabilir, kullanabilir ya da miras bırakabilir. Tüm bunlar kişinin eşya üzerindeki tasarruf haklarıdır

1.2.4.1.Eski Türklerde Eşya Hukuku

Genellikle tarımsal alanları çok olan ve bu alanları kullanan Eski Türkler ilk etapta tarımsal alanların maliki konumundaydılar. Kimin hangi toprağı ektiği bilinmesi için mülkiyet hakkının çok eski zamanlardan beri eski Türklerde var olduğu düşünülmektedir. Türklerin göçebe olması bir mal üzerinde hak sahibi olmalarına engel değildi. Elbette mülkiyet yalnızca tarım alanlarıyla sınırlı değildi. Kişilerin oturduğu evler kişilerin mülkiyet hakkı olduğu yerlerdi. Eski Türklerde her ailenin özel mülkü bulunurdu ve aile hukukunda da bahsettiğimiz gibi kişilerin kendine ait bir mülkiyet hakları vardı. Evlenmeden önce sahip oldukları mallar üzerinde hem erkeğin hem kadının tasarruf hakkı bulunmaktaydı. Kadın çeyizinde olan ya da kalından ona pay düşen tüm eşyalar üzerinde tasarrufta bulunabiliyor erkek de aynı şekilde kendisine ait olan eşyalar üzerinde tasarrufta bulunabiliyordu. Bu hak çocuklar için de geçerliydi Kişilerin kendilerine ait mallarının üzerinde eşlerinin ya da çocuklarının doğrudan tasarruf hakkı bulunmamaktaydı.

İklimе göre farklı yerlerde yaşayabilen Eski Türklerin yaşadıkları herhangi bir yerde kendilerine ait bir mülkü olabiliyordu. Yani evlerde nasıl bir hususi bir mülkiyet anlayışı varsa, çadırlarda da aynı şekilde mülkiyet anlayışı ve hakkı mevcuttu. Kişilere ait çadırlar da kişilerin üzerlerinde hak ve tasarruflarının olduğu birer mülk kapsamındaydı (Kafesoğlu 2014; Ögel 1984).

Eski Türklerde yalnızca ev, arsa, bağ gibi taşınmaz mallarda mülkiyet hakkı yoktu. Aynı zamanda ekip biçtiği ürünler, ticari ürünler, para ve kıymetli eşyalar ve hayvanlar üzerinde de mülkiyet hakları bulunmaktaydı Eski Türkler hayvancılıkla

uğraştığını için hayvanlar tıpkı evler gibi hususi bir mülkiyet hakkı içermekteydi, Hayvanlar kişilere ait olur ve kişiler hayvanlar üzerinde istedikleri tasarrufu kullanırlardı.

Eski Türklerde mülklerin belli sınırlar içerisinde olması bu sınırların farklı işaretlerle belirlenmesi, sınırların ihlal edilmemesi, ihlâl edilmesi durumunda ihlâl eden kişilerin bazı cezalara çarptırılması eski Türklerde mülkiyet hakkının korunmuş olmasının yanında ve eşya hukukunun gelişmiş olduğunu da göstermektedir.

Çok eski tarihlerden beri Türklerin kendilerine ait topraklarda tarım yaptığı bilinmektedir. Buna göre Türklerde şahsi mülkiyet Hunlardan itibaren kendini göstermiştir. Belirlenen sınırlar içerisinde bulunan arazilerden ekip biçen Türkler, yaptıkları tarım sonucu ortaya çıkan mallar üzerinde de hak sahibiydiler. Bu ürünleri kullanabilir, satabilir ya da kiralayabilirlerdi. Çok çeşitli tarımsal ürünler yetiştiren Türkler, aynı zamanda bu yetiştirdikleri ürünlerle beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak yiyeceklerde yapmaktaydılar. Bu yüzde tarımsal ürünler Türkler için önemli bir geçim kaynağıydı. Ziraatçı olan Türklerin yaşadıkları bölgelerde aynı zamanda sulama kanalları olduğu da bilinmekteydi. Çok eski zamanlara ait sulama kanallarının varlığı Türklerin tarım yapma konusunda ne kadar geliştiğini göstermektedir. Bir devletin çok eski zamanlardan beri tarım yapıyor olması demek, onların aynı tarihten itibaren şahsi mülkiyet hakkına sahip olmuş olması anlamına gelmektedir (Arsal, 2020; Barkan,1986).

Kişilerin taşınır ya da taşınmaz mallarının yanında farklı mülkiyet hakları da vardı. Örneğin savaşta elde edilen ganimetler kişilerin şahsi mülkü olabiliyordu. Fakat bu mülkler üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunabildikleri ya da ailesinden kişilerin savaş ganimetleri üzerinde bir hakları olup olmadığı konusunda bilgi yoktur.

Eski Türklerde hem göçer hem de göçmez mallar üzerinde mülkiyet hakkı olduğundan bahsetmiştik. Bu mülkler genelde aileye ait olduğu için bir ortak mal kapsamındaydı Dolayısıyla ev ya da çadır üzerinde kadının ve çocukların da mülkiyet hakkı vardı.

Uygur sivil belgelerinde mülkiyet hakkının net bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Kişiler sahip oldukları malları, yaptıkları sözleşmelerle satmış, kiralamış, rehin vermiş ya da miras yoluyla mirasçılara bırakmıştır. Burada mülkiyet hakkı olan kişilerin mutlak hak sahibi oldukları açıkça görülmüştür. Söz konusu

mutlak hakkın kullanımı sözleşmelerde ortaya çıkmıştır. Uygur sivil belgelerine göre kişiler yalnızca sonradan sahip olduğu malların değil aynı zamanda miras olarak kalan malların da mutlak hak sahibidir. Kişiler kendilerine düşen miras payına diledikleri gibi kullanmışlardır. Bu payı sattıklarına ya da kiraladıklarına dair belgeler mevcuttur. Düzenlenen belgelerde mutlak hak sahibi olan kişi eşyasını birine kiralarken eşyayı kiraladığı kişinin eşya üzerindeki haklarını da ifade etmiştir. Yerin yeni sahibi olan kişi malın zilyeti olmuştur. Böylece o malın üzerinde kullanma hakkı zilyete geçmiştir. Sivil belgelerde kişilerin kiraladığı tarlaları ekip biçmesi kullanım hakkına bir örnektir.

Sivil belgelerde dikkat çeken bir başka şey de kişilerin eşya üzerindeki tasarruflarını kullanırken (satış, kiralama, rehin) bu tasarrufa itiraz etmemesi yönünde ailelerinden ya da akrabalarından birilerinin ismine sözleşmelerde yer vermesidir. Bu durum Uygurlarda kişinin ailesinden insanların mülk hakkında söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bunun dışında Uygurlarda ortak mülkiyetlerde görülmektedir. Belgelerde mülkün kiminle paylı oldu yazılır ve daha sonra kişiler kendi payı üzerindeki tasarruflarını kullanırlar. Kişilerin kendilerine ait payları kullanırken paydaşlarına danışıp çalışmadıkları net olarak bilinmemektedir. Kişi kendi payını satarken diğer paydaşa danıştığına dair bir şey belirtmiyor olsa da öncesinde yapılan bir anlaşmanın olup olmadığını bilmediğimiz için konunun net olarak yorumlanması zorlaşmaktadır. Örneğin, paydaşlar ortak mülkiyetleri hakkında kişilerden biri tasarrufta bulunmadan önce bir anlaşma yapıyor olabilirler ya da devlet tarafından belirlenmiş bir ortak mülkiyet kuralı olabilir. Böyle bir durumda kişinin kendi payı olan mülkü sattığı ya da kiraladığı esnasında, paydaşının izninden bahsetmesine gerek yoktur. Mülkün satıldığı ya da kiralandığı belgelerden önceki anlaşmalar hakkında bilgimiz olmadığı için genel olarak ortak mülkiyetlerde kişilerin payları üzerinde mutlak tasarrufları olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak eski Türklerde çok eski zamanlardan beri şahsi mülkiyet hakkı vardı. Kişilerin kendilerine ait evleri, çadırları, tarım alanları ve hayvanları bulunmaktaydı. Özellikle taşınmaz mallar belli sınırlarla işaretlemekte ve taşınmazın kişiye ait olan kısmı belirlenmekteydi. Böylece hem kişinin mülkiyet hakkı korunmakta hem de kişinin şahsi mülküne bir tacizde bulunulması engellenmekteydi. Çünkü bu sınırlar herkes tarafından bilinmekteydi. Uygur sivil belgelerinde de

sözleşmelerde bu sınırlar ayrıca belirtilmişti. Kişiler taşınmazları satarken doğal ya da yapay sınırları belirlemişlerdi.

Mülkiyet hakkı bakımından gelişmiş olan eski Türklerde her bir ferdin şahsi mülkiyet hakkı bulunurdu. Kadın ya da çocuk fark etmez her birey kendi mülkiyeti üzerinde tasarrufa sahipti. Bu durum eşya hukukunun yanında kişiler hukuku bakımından da oldukça önemlidir. Bu bilgilerden hareketle eşya hukukunun eski Türklerde gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.5.Borçlar Hukukunun Niteliği ve İçeriği

Borçlar hukuku bir özel hukuk dalıdır ve Medeni hukuktan ayrı bir kanundur. Ancak ilgilendiği konular bakımından Medeni hukuktan tamamıyla ayrılmaz Hatta birçok noktada Medeni hukukla beraber çalışır. Özellikle kişilerin eşya üzerindeki tasarrufları genellikle borçlar hukukuyla da ilintilidir. Borçlar hukuku taraflar arasındaki borçları ve bu borçlardan doğan ilişkileri düzenler. Kişiler borçlu ya da alacaklı olduklarında farklı haklara sahip olmaktadır. Bu haklar borçlar hukuku kapsamında korunur. Bir malın kiralanması, tazminat durumu, kefillik, faiz gibi konular borçlar hukukunun konularıdır.

Borçlar hukukunda kişinin borcunu ödemesi, borç alacaklısının da borçluya eşyayı teslim etmesi *edim* olarak isimlendirilirler Buna göre kişinin aldığı ya da kiraladığı eşya için ödeme yapması ve eşya sahibinin eşyayı teslim etmesi olumlu bir edimdir. Borcun eşyanın sahibine direkt olarak verilmesi ve eşyanın sahibi tarafından direkt olarak teslim edilmesi *ani edim* olarak adlandırılır Ancak ortada bir taksitlendirme durumu varsa ve borçlu borcunu belli taksitlerle ödeyecekse buna *dönemsel edim* adı verilir. Ev sahibinin evi kiralaması kira sözleşmesinde belirlenen süre boyunca eşyasını kiraladığını dair bir beyan olduğu için mal sahibi tarafından evin kiralanması *sürekli edimdir* (Oğuzman ve Barlas, 2020).

Borçlar hukukunda en önemli ilkelerden birisi dürüstlük ilkesidir kişiler borçlarını belirlenen tarihte ödemelilerdir ve alacaklılar kiralamaya da satış yaptıkları eşyaya doğru bir şekilde teslim etmek durumundadırlar. Bu gibi durumlar borçlar hukukunda sözleşmelerle korunmaktadır kişilerin borçlarına ödeyememesi halinde belirttiği kefiller borçtan sorumlu olmuşlardır kefillik kişilerin rızasına bağlı bir

durum olduğundan borçlanan kişi kefil olarak belirleyeceği kişiye sormadan onu borç altına sokamaz (Akıntürk ve Karaman, 2020).

Genel olarak borçlu ve alacaklı arasındaki ilişkileri düzenleyen ve kişileri koruma altına alan borçlar hukuku, bu anlamda eşya hukukunun bir devamı niteliğindedir

1.2.5.1.Eski Türklerde Borçlar Hukuku

Eski Türklerin çok eski zamanlardan beri başka devletlerden borç alıp verdiklerini biliyoruz. Ancak devletlerarası bu durumun dışında kişiler arasında nasıl bir borç ilişkisi olduğuna dair yeterli kaynağı ulaşılamamaktadır. Bu konudaki en önemli kaynaklar elbette Uygur sivil belgeleridir. Borç sözleşmesi borçlar hukukunun temel konularından biri olduğu için Uygur sivil belgelerindeki borç verme belgeleri tamamıyla borçlar hukuku kapsamındadır. Eski Türklere ait borçlar hukukunu yorulmayabilmemiz için elimizde yalnızca bu belgeler vardır. Bu belgelerde borç ilişkisinin düzenlenme biçimi güncel medeni hukukun borç ilişkisi düzenleme biçimine çok benzemesinden dolayı Uygurlardan önce de Türklerin bu şekilde borç ilişkileri kurduğun söylemek mümkündür. Ancak Uygurların yerleşik yaşam da olmaları ticaret ile uğraşmaları da borçlar hukukunun gelişmesinde etkili olmuştur. Uygurların tanzim etmiş olduğu borç sözleşmeleri. Eski Türk borçlar hukuku açısından en önemli belgelerdir. Belgelerde öncelikle belgenin yapıldığı tarih belirtilmiştir ardından bir kişinin hangi ihtiyaçla borç aldığına dair beyanına yer verilmiştir ve borç alınan eşyanın miktarı belirtilmiştir. Borçlunun ödemeyi yapacağı tarih mutlaka belgelerde yer almıştır ödemeler genellikle faizle yapılmıştır ancak borçlunun belirttiği tarihte ödemeyi yapmaması gecikme faizini de ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda Uygurlarda hem kişilerin kendilerinin belirlediği hem de devlet tarafından belirlenmiş faiz oranları olduğunu söylemek doğru olacaktır. Borçlu borcunu ödemediği takdirde, ödeyeceği gecikme faizine kabul etmiş olmaktadır. Eğer ortadan kaybolursa ya da ölürse borcunuzu üstlenecek kişileri sözleşmede belirtmiştir.

Borçlu borcunu sözleşmenin yapıldığı gün ödemişse ve alacaklı aynı gün eşyayı teslim ettiyse bunlar belgede beyan edilirdi. Borçlar hukukunda *ani edim* olarak bahsettiğimiz edim türü tam olarak bu belgelerde tanıklanmıştır.

Küskü yıl ikinti ay sekiz otuzka maña kedireke yuñlaklık kümüş kergek bolup özümte tugmuş bolmuş atlag toyın oğlumnu yegen kaya//// sambokdu tutuñka yarım yastuk kümüşke tutug birtim bu tutug kümüşüg tutug birmiş kün üze men kedire beş otuz sıtır yarmak kümüş sanap altım men sambokdu tutuñ tükel birtim bu bolmuşka sambokdu tutuñ erklig bolzun ben sambokdu tutuñ tükel bertke //// tsar bolmuşka ton etük adak baş bermez men ev teg yogun iş işletser men elniñ tutug yañınça birür men kalmış turuşı yañı tutug yañınça bolzun tanuk akbıra tanuk katakı bu tamga men kedireniñ ol küski yıl ikinti ay sekiz otuzka men kedire sambokdu tutuñka tutug birmiş bolmuş atlıg ogulumniñ beş otuz sıtır kümüşni tükel altım tanuk////men karımdu tutuñ kedireke ayıtıp bitidim bu tamga ben kedireniñ ol “Sıçan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde bana Kedire’ye kullanmak için gümüş gerekli olunca benden doğmuş Bolmuş adlı rahip oğlumu Yegen Kaya.... Sambokdu Tutuñ yarım yastuk gümüşe rehin verdim. Bu gümüşü rehin verdiğim günde ben Kedire yirmi beş sıtır sikke gümüş sayıp aldım. Ben Sambokdu Tutuñ eksiksiz verdim. Bolmuş’a Sambokdu Tutuñ sahip olsun. Ben Sambokdu Tutuñ, Bolmuş’a birt vergisi verip.... elbise, çizme asla vermem. Ev gibi büyük bir iş yaptırsam ülkenin rehin adetine göre veririm. Kalanların tamamı yeni rehin koyma yasasına göre olsun. Tanık: Akbıra, Tanık: Tatakı. Bu damga ben Kedire’nindir. Sıçan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde ben Kedire, Sambokdu Tutuñ’a rehin vermiş Bolmuş adlı oğlumu yirmi beş sıtır gümüş karşılığında eksiksiz aldım. Tanık: ben Karımdu Tutuñ, Kedire’den dikte ettim. Bu dam ben Kedire’nindir. (Pl02)

Kiralama belgelerinde ise borçlu borcunu ödemiş ya da daha sonradan ödeyeceğini belirtmiştir. Burada borçlu için ani edim ya da dönemsel edimden

bahsedilebilir. Ancak eşyayı kiralayan kişi belirlenen süre zarfında eşya üzerinde bir işlem uyguladığı için eşya sahibinin yaptığı borçlar hukukunda *sürekli edim* olarak bilinen duruma örnektir.

takıgu yıl ikinti ay on yañıka maña bay temürke kepez tarıgu yir kergek bolup temiçiniñ bu suvtaki uturu borlukın on tañ kepez yakaka tuttum bu on tañ kepezni küz yañıda başı taşı birle birür men bu borluknuñ negü kimin kalanı kavıtı bolsar men temiçi bilirmen bay temür bilmez “Tavuk yılı ikinci ayın onunda bana, Bay Temür’e pamuk ekmek için yer gerekli olunca Temiçi’nin bu suyun karşısında üzüm bağıını on tañ pamuk karşılığında kiraladım. Bu on tañ pamuğu güz gününde tam olarak vereceğim. Bu üzüm bağıının ne kadar kalan vergisi varsa ben Temiçi sorumluyum. Bay Temür sorumlu değil.” (RH04, 1-10)

Uygurlara ait bu sözleşmelerdeki ayrıntılar günümüz borç sözleşmelerine çok benzemektedir. Her ne kadar Uygurlar yerleşik hayata geçmiş ve yoğun olarak ticaretle uğraşıyor olsalar da bu kadar nizami bir borçlar hukuku oluşturulması için belli bir zaman gerekmektedir. Uygurlardan başka eski Türklere ait bu tarz sözleşmeler olmasa bile Uygurların bu konuda geldiği nokta sözleşmelerin çok eski zamanlardan beri yapıldığını göstermektedir. Belki önceki zamanlarda sözleşmeler yazılı olarak yapılmamış olabilir ancak sivil belgelerden hareketle eski Türk borçlar hukukunda belli kaidelerine oldu söylemek mümkündür.

Eşyanın kiralanmasına dair meseleler de borçlar hukuku kapsamında değerlendirilmektedir. Uygurların bu konuda da çok gelişmiş olduğu belgelerde açıkça görülmektedir günümüz borçlar hukukunda görülen pek çok ayrıntı bu belgelerde de tanıklanmıştır.

Borçlar hukukunun pek çok kaidesinin tanıklandığı sivil belgelerden hareketle Eski Türkler de borçlar hukuku kaidelerinin varlığından söz etmek mümkündür En azından Uygurların çok gelişmiş bir borçlar hukuk düzenine sahip oldukları söylenebilir Bununla ilgili tanıklar terimler kısmında verilecektir.

2.BÖLÜM

UYGUR SİVİL BELGELERİNDEN HAREKETLE ESKİ UYGURCADA MEDENİ HUKUK TERİMLERİ

Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimlerinin tespiti için asıl kaynağımız Uygur Sivil Belgeleri'dir. Bu sebeple terimlerin tasnif ve açıklamalarına geçmeden evvel, Uygur Sivil Belgeleri hakkında yapılan çalışmalar ve belgelerin tanzim edilme şekilleriyle ilgili bilgi vermek doğru olacaktır.

2.1. Uygur Sivil Belgeleri ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Uygur sivil belgeleri ile alakalı ilk ve en mühim çalışma Wilhelm Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff'a ait *Uigurische Sprachdenkmaler* adlı çalışmayı, Radloff'un ölümünün ardından talebesi olan Malov yayımlamıştır. Eserde toplamda 128 metin bulunmaktadır. Bu metinlerden 104 hukukî içeriklidir. Nerdeyse tüm belgeler Malov tarafından izah edilmiştir. Eserde metinlerin yanlış ve eksik okunduğu kısımlar olmasına rağmen bu konudaki öncü çalışmalardan olması bakımından çok önemli bir çalışmadır.

Belgeler üzerine yapılan bir diğer eski çalışma da biri de Reşit Rahmeti Arat'ın 1964 yılında yazdığı "Eski Türk Hukuk Vesikaları" adlı makalesidir. Bu makale de vesikalar hakkında genel bilgiler verilmiş ve vesikalarla ilgili yapılmış çalışmalardan bahsedilmiştir. Vesikaların içeriği ve türleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek bu vesikaların nasıl düzenlendiği açıkça belirtilmiştir. Hukuki süreçler, şartlar ve hukukun işleyiş şekli vesikalardan örnekler verilerek aktarılmıştır. Arat ortaya çıkan adalet anlayışının anlaşılmasının oldukça güç olduğunu, günümüzden çok farklı durumların söz konusu olduğunu belirterek bu konunun aydınlatılmasının uzun ve kapsamlı çalışmalar neticesinde gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Çalışma vesikaların hukuki boyutları ile ilgili olup çalışmada dilsel malzemeler üzerinde durulmamıştır.

Nobuo Yamada sivil belgeler üzerine çalışan en önemli araştırmacılardan biridir. Nerdeyse tüm çalışmalarını bu konu üzerinde yapmıştır. Sivil belgelerle ilgili tüm çalışmaları vefatından sonra bir araya getirilmiştir. Zieme, Oda, Umemura ve Moriyasu Yamada'nın sivil belgelerle ilgili çalışmalarını *Sammlung Uigurischer Kontrakte* isimli kitapta bir araya getirmişlerdir. Bu eser üç cilt halinde sunulmuştur.

İlk ciltte Yamada'ya ait belgelerle ilgili çalışmalar mevcuttur. Eserin ikinci cildinde belgeler yer almaktadır. Toplam 121 tane metnin bulunduğu bu ciltte metinlerin Almanca olarak tercümeleri yapılmıştır. İkinci cildin sonunda yer alan dizin aynı zamanda bir sözlük görevindedir. Burada da kelimelerin Almanca karşılıkları verilmiştir. Bazen kelimelere ait köken bilgileri de belirtilmiştir. *Sammlung Uigurischer Kontrakte'nin* son cildi metinlerin tıpkıbasımlarından oluşmaktadır. Eserin özellikle ikinci cildi bu alanda çalışma yapanlar için çok önemlidir. Terimleri incelerken en çok faydalandığımız bu eserde belgeler konularına göre tasniflenmiştir.

Japon araştırmacılardan Masao Mori'de sivil belgeler üzerine çalışmalar yapmıştır. Metinlerin açıklanması ile alakalı olarak *A Study on Uyghur Documents of Loans for Consumption* isimli çalışması mevcuttur. Bu çalışmada belgelerden birine dair izahatler yapılmış ve belgenin tercümesi verilmiştir.

Sivil belgeler ile alakalı mühim çalışmalardan biri de L.V. Clark'ın doktora tezi olan *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan* isimli çalışmadır. Sivil belgelerle ilgili yapılan çalışmalarda en temel kaynaklardan biri olan bu çalışma altı kısımdır. Birinci kısım sivil belgelerin oluşturulduğu dönemle ilgili bilgiler içermektedir. İkinci kısımda araştırma için yapılan seyahatler neticesinde bulunan belgeler ve bu belgeler ile ilgili yapılan çalışmalar bulunur. Üçüncü kısım belgelere diline dair açıklamalar yapılmıştır. Aynı zamanda bu bölümde sivil belgelerin nasıl tanzim edildiğinden bahsedilmiştir. Dördüncü kısım belgelerin türlerinin belirtildiği kısımdır. Beşinci kısımda belgelerin şekil özellikleri izah edilmiş, altıncı ve son kısımda belgeler tasniflenmiştir. Son bölümde belgelerin dilbilimsel incelemesine de yer verilmiştir.

Uygurların hukuk anlayışı ve adalet sistemi ile ilgili en temel çalışmalardan biri de Ahmet Caferoğlu'nun 1934 yılına ait "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Caferoğlu ilk olarak sivil belgelerden hareketle Uygurların hukuk anlayışlarını irdelemiştir. Daha sonra belgelerin nasıl tasnif edildiğini, yazım özelliklerini ifade ederek vesikalardan bazı örnekler vermiştir. Ayrıca olaylar karşısında uygulanan cezalar hakkında bilgi vermesi oldukça önemlidir. Caferoğlu hukuk ve maliye terimleri başlığında bu iki kavrama ait terimleri sıralamıştır. Eserde ortaya konulan terimler kapsamlı ele alınmamıştır. Ancak ilk çalışmalardan biri olması bakımından oldukça önemlidir.

Belgelerle alakalı olarak Li Jingwei'ye ait *Tu Lu Fan Hui Gu Wen She Hui Jin Ji Wen Shu Yan Jiu* isimli eser de önemli bir çalışmadır. Çince olan bu çalışmada 100 adet belge bulunmaktadır. Belgelerle ilgili izahatlar ve tercümelerin yanında, eserde sözlük de bulunmaktadır.

Muhermetrehim Sayit ile İsrabil Yusup'a ait Kadimki *Uygur Yezikidiki Vesikiler* isimli çalışma da oldukça önemlidir. Çalışmada Nobuo Yamada'nın eserindeki tüm belgeler bulunmaktadır. Bu 121 belgenin haricinde dört farklı belgenin de izahatı yapılmıştır. Belgelerin gramatikal özellikler ve transkripsiyonu verildikten sonra, Yeni Uygur Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

Özkan İzgi, sivil belgeler üzerine önemli çalışmalar yapan bir diğer bilim adamıdır. Tarihçi olan İzgi, sivil belgelerden yola çıkarak Uygurların kültürel ve siyasi tarihi hakkında önemli tespitler yapmıştır. 1987'de yayımlanan Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre) adlı çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Uygurların tarihini ele alır. İkinci bölümde ise Uygur sivil belgelerini geniş bir şekilde incelemiştir. Bu bölümde belgeler hakkında genel bilgiler, belgelerin genel düzenleniş şekilleri ve belgelerin türleri üzerinde durur. Belgelerden yola çıkarak Uygurların ticari hayatı hakkında tespitlerde bulunur. Üçüncü bölümde ise Turfan Uygurlarındaki vergi düzenini, vergi terimlerinden yola çıkarak açıklamıştır. Eserin sonunda ise metinlerden örnekler verir. Metinleri ayrıca Türkiye Türkçesine aktarmıştır.

Sivil belgelerle ilgili oldukça fazla çalışması olan bir diğer bilim insanı Melek Özyetgin'dir. 2004 yılında yayımladığı *Eski Türk Vergi Terimleri* isimli kitabında sivil belgelerden hareketle vergi terimlerini incelemiştir. Kitapta Eski Türklere ait vergi düzeni, vergi terimleri, vergilere ait bilgiler ve vergilerin kullanım alanları ile ilgili açıklamalar ve bazı sivil belgelerin örneklerine yer verilmiştir. Özyetgin'in 2014 yılında çıkan *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku* adlı kitabının da kaynağı genel itibarıyla sivil belgelerdir. Eserde öncelikle Uygurların toprak hukuku hakkında genel bilgiler verilmiş daha sonra Uygurlara ait toprakla ilgili sözleşmeler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada toprak ve arazi uygulamaları ile ilgili sözleşmeler işlenmiştir. Özyetgin'in *Turfan Uygurlarında Ceza Hukukuyla İlgili Uygulamalar, Eski Türklere Ödeme Araçları Kâğıt Para Çavın Kullanımı, Eski Hukuk Vesikalarına Göre Turfan Uygurlarında Mülkiyet Hakları ve İlgili Terimleri*

Üzerine Bir İnceleme, Eski Türklerde Vasiyetname Geleneği gibi çalışmaları da yine sivil belgelerden yararlanılarak hazırlanmış önemli çalışmalardır.

Sivil belgelerin esas alınarak terimlerin incelendiği bir diğer önemli çalışma Bülent Gül'e ait doktora tezidir. *Eski Türk Tarım Terimleri* isimli bu çalışma oldukça geniş kapsamlı bir çalışmadır. Tarım alanında kullanılan terimler, ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

Özlem Ayazlı'nın 2016 yılında yayımlanan *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı* isimli eseri de çoğunlukla sivil belgeleri kaynak almıştır. Din dışı metinlerdeki kelimeler tasnif edilerek bu kelimeler hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu kelimelerin Çağdaş Türk Lehçeleri ile karşılaştırmalı dizini verilmiştir. Bunun yanında kitabın sonunda Yamada'nın sivil belgelerle ilgili tasnifine dayanarak, bu belgelerin transkripsiyonları ve tercümeleleri aktarılmıştır.

Çalışmamızda metinler aktarılırken Nobuo Yamada'nın *Sammlung Uigurischer Kontrakte* isimli çalışması kullanılmış, çevirilerde Özlem Ayazlı'nın *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı* isimli çalışmasından faydalanılmıştır.

2.2. Belgelerin Tanzim Şekilleri

Belgelerin tanzim edilme biçimleri incelendiğinde, neredeyse hepsinin aynı düzende olduğunu söylemek mümkündür. Belgenin hazırlandığı tarihi belgeyi hazırlayan kişiler(muhataplar), tanıklar, nişan ve damgalar neredeyse tüm belgelerde mevcuttur. Ancak belgenin türüne göre bazı farklılıklar bulunmaktadır. Yamada belgeleri şu şekilde tasnif etmiştir;

Sa “Verkauf” : Satış Belgeleri

Ex “Austausch” : Takas Belgeleri

RH “ Pacht oder Miete” : Kiralama Belgeleri

Lo “Leihkontrakte” : Ödünç Verme Belgeleri

Ad “Adoption” : Evlatlık Alma Belgeleri

Pl “Pfand” : Teminat Belgeleri

Em “Freilassun”: Serbest Bırakma Belgesi”

WP “Testanemte” : Vasiyetname Türündeki Belgeler

Mi “Verschiedenes” : Çeşitli Belgeler (Karışık içerikli

Belgelerin tanzim ediliş şekli ile ilgili ilk önemli tasnifi Arat yapmıştır (1987: 534-535). Arat belgelerin tanzim şekillerini maddelendirir.

1.Belgenin tarihi

2.Belgelerde ismi geçen şahıslar

3.Belgenin tanzim sebepleri

4.Belgenin konusu, içeriği ve bedeller

5.Bedelin ödenmesi hususundaki kaideler

6.Borçlunun ortadan kaybolması halinde borcu ödeyecek kişilerin belirtilmesi

7.Belgedeki anlaşma şartlarının güvence altına alınarak belgeye itiraz edecek kişilerin isimlerinin belirtilmesi

8.Belgedeki anlaşmaya uymayanlar için alınacak tedbirler

9.Anlaşmayı yapanların ve tanıkların isimleri

10.Anlaşmayı yazan kişinin ismi

11.Damga ve imza

2.2.1. Tarih

Sivil belgelerde belgenin başında mutlaka belgenin tanzim edildiği tarih belirtilir. Eksikleri olan belgeler ve bazı istisnalar dışında sivil belgelerin hepsi tarihle başlar. 12 Hayvanlı Türk Takvimine göre tarihlendirmeler yapılır. Yılları karşılayan isimler şu şekildedir:

Birinci Yıl: Kuskü Yılı (Fare Yılı)

İkinci Yıl: Ud Yılı (Öküz Yılı)

Üçüncü Yıl: Bars Yılı (Pars Yılı)

Dördüncü Yıl: Tavışkan Yılı (Tavşan Yılı)

Beşinci Yıl: Yu Yılı (Timsah Yılı)

Altıncı Yıl: Yılan Yılı

Yedinci Yıl: Yunt Yılı (At Yılı)

Sekizinci Yıl: Koyn Yılı (Koyun Yılı)

Dokuzuncu Yıl: Biçin Yılı (Maymun Yılı)

Onuncu Yıl: Takıgu Yılı (Tavuk Yılı)

On birinci Yıl: İt Yılı (Köpek Yılı)

On İkinci Yıl: Tonguz Yılı (Domuz Yılı)

Hangi yıl olduğu belirtildikten ay ve gün bilgisi de verilmiştir. *–bars yıl törtünç ay yigirmike, - luu yıl ikinti ay beş otuzka* gibi.

İlk olarak belgenin tanzim tarihi belirtilir. Belgelerde bir de yapılacak ödemenin tarihi belirtilmiştir. Ödemeler çoğunlukla ürünlerin hasat tarihinde yapılır. Tarihlerdeki sayılar Uygur sayı sistemine göre yazılmıştır.

2.2.2.Sözleşmenin/Belgenin Konusu

Sivil belgelerde belgenin tanzim edilme tarihi verildikten sonra gerçekleşecek işlem her ne ise onun nedeni mutlaka açıklanır. Kişiler hangi ihtiyaçtan dolayı satış ya da kiralama yaptıklarını, çocuklarını evlatlık ya da rehin verdiklerini açıkça belirtirler. Bu kısımlarda belli şekillerde kalıp ifadeler kullanılır. Neredeyse her belgede işlem sebebi belirtilir ve daha sonra işlemle ilgili bilgiler verilir.

Belgelerde satış ya da kiralama yapan kişi kendi ismini belirtir. Bura da genellikle *maña sadaka yuñlaklık böz kergek olup “Bana Sadak’a kullanmak için kumaş gerekli olunca”* şeklinde kalıp ifadeler bulunur. Bazen satış ya da kiralama ortak mülkiyet üzerinden yapılır. Bu durumlarda da iki kişiye ait ihtiyaç belirtilerek kişilerin isimleri verilir: *maña ozmışka tükelke biz ikegüke yuñlaklık böz kergek bolup “Bana Ozmış’a ve Tükel’e kullanmak için kumaş gerekli olunca”*

Belgelerde ismi yer alan diğer kişi de eşyanın yeni sahibidir. Sonrasında eşya için belirlenen ücret ve ödeme şekli belgelerde mutlaka belirtilir.

2.2.3. Ödemenin Yapılacağı Tarih ve Ödeme Şekli

Belgelerde taraflar ödemenin bedeline karar verirler. Ürünün bedelinin ne şekilde ödeneceği de belirtilir. Bazı belgelerde işlem esnasında ödemelerin direkt olarak yapıldığı görülürken bazı belgelerde ödeme için farklı zamanlar belirlenmiştir. Ödemeler para ile yapılabildiği gibi, kişinin hasat ettiği ürünle de yapılabilmektedir. Bunun dışında şarap ya da kumaş gibi kıymetli ürünlerle de ödeme yapıldığı görülmektedir. Bu ödeme şekillerinin belli bir prensibe bağlı olup olmadığı bilinmemektedir. Eğer ödeme o anda yapıldıysa taraflar mutlaka eşya verdiklerini ve ödemeyi yaptıklarını belirterek bunu onaylarlar. Eğer ödeme o anda yapılmadıysa borçlu ödemeyi yapacağı tarihi belirterek, ödeme yapmadığı takdirde uygulanacak cezaları da kabul eder. Bu konu ile ilgili incelemeler *Borçlar Hukuku Terimleri* başlığında değerlendirilmiştir.

2.2.4. Eşyanın Eski Maliki İle Yeni Malikinin Hakları

Belgelerde ödeme şekli belirlendikten sonra eşyanın yeni sahibi de açıkça belirtilir. Yeni eşya sahibinin aldığı eşya koruma altına alınır. Satıcının ailesi ya da akrabalarından hiç kimsenin bu işleme itiraz etmeyeceği, eğer ederlerse o kişilere cezai yaptırım uygulanacağını belirtilir. Böylece eşyanın yeni sahibi hukukî güvenceye alınır.

Ayrıca eşyanın yeni sahibinin eşya üzerindeki sınırsız tasarrufu belgelerde kayıt altına alınır: *taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü satsın* “isterse kendisi tutsun, kullansın; istemezse başkasına satsın” şeklindeki ifade ile tüm haklar yeni malike verilir. Burada bir mutlak hak devri söz konusudur.

2.2.5. Sözleşmeye Uyulmaması Halinde Uygulanacak Yaptırımlar

Sözleşme imzalandıktan sonra malın eski sahibi, malın yeni sahibinin hakkının korunması için teminat verir. Bu teminat ifadeleri sözleşmelerde kalıplaşmıştır. Buna göre malı satan kişinin akrabalarının isimleri yazılarak bu kişilerin malın yeni sahibine itiraz etmeleri engellenir. Böylece satış güvence altına alınır.

Belgelerde mutlaka kişiler güvence altına alınmıştır. Yeni malikin tüm tasarruflarının korunduğu belgelerde açıkça görülmüştür. Tüm satış ve kiralama belgelerinde teminata dair bilgiler yer almıştır. Borcun ödenmemesi durumunda uygulanacak maddi manevi cezaî yaptırımlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kişilere uygulanacak cezalar işlenen suça göre değişiklik göstermiştir.

Ayrıca belgelerde belirlenen kuralara eski malikin ailesinden birileri tarafından itiraz edilmesi ve yeni malikin mağdur edilmesi durumunda bu itiraz eden kişiler için de bazı cezalar belirlenmiştir.

2.2.6. Tanık, Damga ve Sözleşmeyi Yazan Kişi

Belgelerin onayı niteliğindeki son kısımda sözleşmeye tanık olan kişilerin isimleri belirtilir. Bu kişiler belgede konu edinilen işleme şahitlik ettiklerini kabul ederler. Tanıklar bir tane olabildiği gibi birden fazla da olabilmektedir. Özellikle ticarî belgelerde tanıklar birden fazladır.

Şahitler şahitliklerini onayladıklarını beyan ettikten sonra, eski malik belgeyi imzalar. Hem imza hem de mühür belgenin sonunda tanıklanır. Her ikisi de kişinin resmî onayı niteliğindedir. Belgelerde tanıklanan ve kişinin onayı anlamına gelen imza ve mühürler, metinlerin resmî hüviyetini göstermektedir.

Belgelerin nihayete ermesinin ardından mutlaka sözleşmeyi tanzim eden kişinin ismine yer verilir. Genellikle borçlanan şahıslar aynı zamanda belgeyi tanzim eden şahıslardır. Belgelerin resmî nitelikte oluşunun bir diğer kanıtı da belgeyi tanzim eden kişilerin isimlerine yer verilmesidir.

2.2.7. Belgelerin Türleri

Sivil belgelerle alakalı olarak pek çok tasnif çalışması yapılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, Özkan İzgi, Clark ve Yamada belgeleri konularına göre tasniflemişlerdir. Nobua Yamada'nın vefatının ardından öğrencileri tarafından yayımlanan *Sammlung Uigurischer Kontrakte I-III* isimli kitap da sivil belgelerle ilgili olarak oldukça teferruatlı bir tasnif yapılmıştır. Kitapta belgeler dokuz başlıkta ele alınmıştır:

1. Satış Belgeleri (Sa01-Sa29)
2. Takas Belgeleri (Ex01-Ex03)
3. Kiralama Belgeleri (RH01-RH14)

4. Borç Alma-Verme İle ilgili Belgeler (Lo01 -Lo30)
5. Evlatlık Belgeleri (Ad01-Ad03)
6. Teminat Belgeleri (P101-P102)
7. Azat Belgesi (Em01)
8. Vasiyetnameler (WP01-WP06)
9. Diğer Belgeler (Karışık içerikli Belgeler) (Mi01-Mi33)

2.2.7.1. Satış Belgeleri

Tüm Uygur sivil belgeleri arasında ticarî hayatın gözlemlenebilmesi açıdan en önemli metinler satış metinlerdir. Ayrıca bunlar diğer metinlere göre daha hacimlidir. Belgelerde eksiklikler yok denecek kadar azdır. Satış belgelerinde tarla satışı, köle satışı, oğul satışları görülmektedir.

takıgu yıl aram ay altı yañıka maña sadaka yuñlaklık böz kergek olup sultan bukatın yüz iki bağlık uzun karıta böz alıp şuikü ögen üze suvlaklıg surya birle ülüşlüg maña teger altı er kömer borlukumnu sultan bukaka togru tumlutı sattım “Tavuk yılı aram ayın altısında bana kullanmak için kumaş gerekli olunca Sultan Apam’dan yüz (adet) iki katlı uzun bir endaze kumaş alıp Şuikü Kanalı’nın üzerinde Surya ile hisseli olan kanalın bana düşen altı kişinin işlediği üzüm bağımı Sultan Apam’a tam ve kesin olarak sattım.” (Sa10, 1-5)

toñuz yıl beşinç ay on altıka maña terbişke yuñlaglık çao yastuk kergek bolup atamnıñ maña ülüşte teggen taysantaki on altı er kömer borlukta maña teger çırkuştın alıp öñdün sınarın alıp yarım borlukumnu udçı buka esen ikegütin yüz yastuk çao alıp toguru tumlıtu sattım bu küntin mınça miñ yıl tümen künke tegi udçı buka esen ikegü erklig bolzun taplasa özleri edlep yezün “Domuz yılı beşinci ayın on altısında bana Terbiş’e kullanmak için yastuk gerekince babamın bana mirası Taysan’daki on altı kişinin çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (kısımını) Çırkuş’tan alıp doğu yönünden alıp

üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka Esen'den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım. O gündən bin yıl on bin güne kadar Udçı ve Buka Esen iksi sahip olsun kendileri dilerse işleyip yaşasın (Sa11, 1-9)

2.2.7.2. Takas Belgeleri

Bir eşyanın başka bir eşya ile değiştirilerek ödemenin gerçekleşmesi anlamındaki takas işlemine sivil belgelerde de rastlanmaktadır. Yamada'nın "Austausch (değiş-tokuş)" olarak isimlendirdiği bu belgelerden 3 tane tanıklanmıştır. Bu metinlere göre bir malın ödemesi başka bir malla yapılmış ve iki mal değiştirilmiştir. Üç metinde de eksiklikler mevcuttur. Özellikle üçüncü metin oldukça yıpranmıştır. Bu belgelerdeki meseleler hem borçlar hukukunu hem de eşya hukukunu ilgilendirmektedir. Ayrıca Uygur ticarî hayatına dair bilgi alınabilmesi açısından önemlidir.

////////bir şıg///// []ka yanturup teñ bolup yene yol togantaki yarım eñiz yerimni kayımtuka tegşürüp üzülüşüp bertimiz bu yerke miñ kün tümen künke tegi kayımtu erklig bolzun taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü satzun ".....bir şıg..... geri çevirip denk olup yine Yol Toğan'daki yarım toprak yerimi Kayımtu ile değıştirip anlaşıp verdik. Bu yere bin gün on bine güne kadar Kayımtu sahip olsun. Dilerse kendi alsın. Dilemezse başkasına tekrar satsın diye anlaştık. (Ex02 1-8)

2.2.7.3. Kiralama Belgeleri

Kiralama belgeleri içerisinde hayvan kiralama ve tarla kiralama belgeleri mevcuttur. Yamada 14 kiraya verme belgesi tespit etmiştir. Bunlardan iki tanesi hayvan kiralama, on iki tanesi de toprak kiralama ile ilgilidir. Bu belgelerden bazılarım çok fazla yıprandığından okumak zordur. Tarla kiralama belgelerindeki düzen diğer belgelere benzer özelliktedir. Öncelikle tarlanın hangi ihtiyaçtan dolayı kiraya verildiği belirtilir. Daha sonra tarlanın kimden alındığı yer alır. Ayrıca kiraya verilen tarlanın kira bedeli bütün belgelerde belirtilmiştir.

*Tavışkan yıl üçünç ay//////// maña kaymuş señünke []
yakaka kergek boltı virhardaki açari beg///// yakaka tuttum
yakasın ////////// elig kumpuka üzüştümüz bu yirke eñizke negü
irti birti kelser men kaymuş señ bilmez men açari bilür
“Tavşan yılı üçüncü ayın.... bana Kaymış Señüne
kiralamak gerekli oldu. Manastır’daki Açari Beg.....
kiraladım. Kirasını..... elli kuanpuya anlaştık. Bu toprağa irt
birt vergisi geldiğinde ben Kaymış Señün sorumlu değilim.
Ben Açari sorumluyum” (RH01,1-7).*

*takıgu yıl ikinti ay sekiz yigirmike maña elçike tarıg tarıgu yir
kergek bolup kayımtunun yol togandaki yarım eñiz yirin
anukka tuttum bu yirke neçe urug batsa ikegü teñ üntürüp
tarır biz bolmuş tüşin teñ üleşür biz bu yerke birim alım kelser
ikegü teñ bilir biz “Tavuk yılı ikinci ayın on sekizinde bana
Elçi’ye hububat ekmek için toprak gerekli olunca
Kayımtu’nun Yol Togan’daki anızlı toprağını işlemek için
kiraladım. Bu toprağa her ne kadar hububat eksek ikimiz eşit
yetiştirip ekeriz. Olmuş ürünü eşit olarak paylaşıyoruz. Bu yere
birim alım gelse ikimiz eşit olarak sorumluyuz” (RH07, 1-8)*

2.2.7.4. Borç Alma-Verme İle ilgili Belgeler

Borç alıp verme ile ilgili olan belgeler Uygur ticaret hayatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Borç alma çeşitli malların eksikliği nedeniyle yapılmaktadır. Borç alınan mallar faizi ile birlikte geri ödenmektedir. Bu tür belgelerin düzenleniş şekli satış belgelerinde olduğu gibidir. Belgenin başında tarih bulunur. Tarih kayıt edildikten sonra ihtiyacı duyulan malın adı verilir. Üür “darı”, künçit “susam”, kepez “pamuk”, bor “üzüm, bugday “buğday”, tarıg “hububat”, böz “pamuklu kumaş” , kümüş “gümüş”, kuanpu gibi eşyalar borç alınıp verilen eşyalar arasındadır. Bu eşyalar hem eşya hukuku hem de borçlar hukuku terimleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu tür belgelerde faizi alınan mal kayıt edildikten sonra borcun faiziyle birlikte ne zaman ödeneceği yer alır. Borç alınan malların ödemesinin çoğunlukla

sonbaharda yapıldığı görülür. Belli ifadelerle borcun ne zaman ödeneceği beyan edilir. Yine de borç verme-alma belgelerinde kesin bir tarih belirtilmemiştir. Sivil belgelerin diğer türlerinde de olduğu gibi borcu veren kişi mağdur olmasın diye sözleşmelerde borcu veren kişinin haklarının korunduğu ifadeler yer almaktadır. Borç alan kişinin ölmesi ya da ortadan kaybolması durumunda ödemenin kim tarafından yapılacağı belgelerde açık bir şekilde bildirilmiştir. Bu durum borçlar hukukunun bir konusudur. Dolayısı ile Borçlar Hukuku Terimleri kapsamında ele alınmıştır.

takıgu yıl üçünç ay beş yegirmike maña marlanka asıgka böz kergek bolup kayımtutın üç yarım tas böz aldım yanıtı yeti tas böz birür men “Tavuk yılı üçüncü ayın on beşinde bana Marlan’a faiz karşılığında kumaş gerekli olunca Kayımtu’dan üç buçuk büyük kumaş aldım. Güz başında yedi büyük kumaş veririm.” (Lo13, 1-6)

takıgu yıl beşinç ay sekiz yanıtı maña bolmuşka kümüş keregek bolup kösünçite tört satır kümüş altım bir ayta birer bakır kümüş asıg birle köni birür men “Tavuk yılı beşinci ayın sekizinde Bolmuş’a gümüş gerekli olunca Kösünçi’dan dört satır gümüş aldım. Her ay birer bakır gümüş faizi ile tam olarak veririm.” (Lo09, 1-4)

2.2.7.5. Evlatlık Verme Belgeleri

Sivil belgelerde üç adet evlatlık belgesi bulunmaktadır. Evlatlık vermenin bir satış sözleşmesi olduğuna dair fikirler olsa da bu belgeler satış belgesi niteliğinde değildir. Tüm satış belgelerinde eşyanın satıldığına dair ibareler kullanılmışken, bu belgelerde *ogulluk bir-* fiili tanımlanmıştır. Bu fiilin kullanılması evlatlık verme belgelerini diğer belgelerden ayırmıştır. Evlat sahibi olamayan kişilerin bu şekilde çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi Kişiler Hukuku Terimleri ve Aile Hukuku Terimleri başlıklarında verilmiştir.

Evlatlık belgelerindeki önemli bir durumda, hem evlatlığın hem de evlat edinen ailenin hak ve sorumluluklarının açık bir şekilde belirtilmesidir. Buna göre kişiler bu işlem öncesinde bazı hukukî yükümlülükleri kabul etmişlerdir.

*ud yıl sekizinç ay beş yegirmike men titso akam ançuk bile
aytışp akamnıñ boguzın yegetgeli ayt bolmuşka inim antsonı
tugmuşımız toynak şilavantika süt sevinçi yigirmi sıtır kümüş
alıp ogulluk birtimiz men toynak şilavanti yme oglum
sanbodu bile tüz ülüşlüg kılıp ogullanım altım men titso bitig
kılmış kün üze yegirmi sıtır kümüş tükel altım men toynak işla
yme tükel birtim бүкүнki kün başlap ini antsonı ilip tartıp
çam çarım kılmaz men men toynak şila yme minite soñ
piryanımtakı negü orpakım telüküm bar erser ogulum
sanbodu bile tüz üleşip alzunlar kayusı bu savtın ağışsar bir
birer yastuk kuvar birüşür biz tanuk basa yalavaç tanuk beg
turmuş bu bitigni yahşıdu tuñ yana şila tayl []du şilalarınñ
üksinte kältımız ////bu tamga biz ikegünüñ ol men elgür tuñ
ayıtıp bitidim “Sığır yılı sekizinci ayın on beşinde ben Titso
ağabaeyim Ançuk ile konuşup, ağabeyim geçimini sağlamak
için zorlandığından kardeşim Antso’yu akrabamız Toynak
Şilavanti’den süte denk yirmi sıtır gümüş verdik. Ben Toynak
Şilavanti de oğlum Sanbodu ile eşit pay verip evlat edindim.
Ben Titso sözleşmenin yapıldığı gün yirmi sıtır gümüşü
eksiksiz aldım. Ben Toynak Şila da eksiksiz verdim. Bugünden
başlayıp kardeşim Antso ile çekişip kavga etmem. Ben
Toynak Şila benden sonra hücremde ne kadar yırtık, delik
(değersiz eşya) var ise oğlum Sambodu ile eşit paylaşınlar.
Hangimiz bu sözden geri dönerse birer yastuk ceza veririz.
Tanık: Basa Yalavaç, Tanık: Beg Turmuş. Bu sözleşmeyi
Yakşıdu Tuñ, Bay Yaña Şila Tayl....du keşişler huzurunda
yaptık. Bu damga bizim ikimizindir. Ben Elgür Tuñ dikte
ettim.” (Ad02)*

2.2.7.6. Teminat Belgeleri

Yamada'nın Pfand "teminat, güvence" olarak adlandırdığı bu belgelerden iki adet mevcuttur. Bu iki belgede de kişiler gümüş ihtiyaçlarından dolayı oğullarını rehin vermişlerdir. Bu bir teminat niteliğindedir. Dolayısıyla söz konusu iki belge de borçlar hukuku kapsamında değerlendirilmelidir.

*...toñuz yıl aram ay on yanıka maña kaytso tutuñka yuñlaklık
kümüş kergek bolup özümte tugmuş titso atlıg oğlumni çintso
şilaka üç yıllık tutgug birtim tutgug kümüşin inçe sözleştimiz
on satır kümüşke tutgug birtim on sıtır kümüşni bitig kılmış
kün üze men kaytso tu tükel tartıp altım men çintso şila yme
bir eksüksüz tükel birtim ogulkiyaka bir yılda bir üm
köküşmek bir kay bir uyuk çaruk iki yılda bir çekrek üç yılda
bir kürk bile birür men ogulkiya çintso şilanıñ evintekiler bile
yorıp ogrı tev kılsar tutgu kapgu yok itük kılsar men çintso
şila başıña bolur yalnız yorıp ogrı tev kılsar yok itük kılsar
men kaytso bu başımka bolur igleser yeti künki mün aş men
çintso şila birür men yeti künün kiçser men kaytso tu igelep
alıp kün eksükin köni birür men iglep ölsür yarım tavarı ölür
yarım tavarı tirülür tirilteçi tavar yine men kaytso tu üze
bolup köni birür men üç yıl tükemeginçe üntürmez men apam
üntürür men teser men bu kümüşüg birmiş künün berüki asıgı
bile köni birür men tanuk kutadmış kaya tanuk señiçün bu
tamga men kaytso tunuñ ol buyan kaya bitidim toñuz yıl aram
ay on yanıka maña kaytso tutuñka yuñlaklık tavar kergek
bolup titso atlıg ogulumni çintso şilaka üç yıllık tutug birdim
"Domuz yılı birinci ayın onunda bana Kaytso Tutuñ'a
kullanmak için gümüş gerekli olunca benden doğmuş Titso
adlı oğlumu keşiş Çintso'ya üç yıl rehin verdim. Rehin
gümüşünü şöyle anlaştık: on sıtır gümüşe rehin verdim. Bu
on sıtır gümüşü sözleşme yaptığımız günde ben Kaytso Tu
hepsini tartıp aldım. Ben keşiş Çintso da bir eksiksiz hepsini
verdim. Bu oğulcuğa birinci yılda bir don, ceket, bir
ayakkabı, bir çizme, çarık ikinci yılda bir don, üçüncü yılda*

bir kürk de veririm. Ođulcuk keşiş Çintso 'nun evindekiler ile anlaşıp hırsızlık yapsa ele geçirip keybederse ben keşiş Çintso'ya aittir. Yalnız hareket edip hırsızlık yapıp kaybederse ben Kaytso Tu'ya aittir. Hastalandığında ben keşiş Çintso yedi gün çorba aş veririm. Yedi gün geçtiğinde ben Kaytso Tu sahiplenip eksik günlerimi tam veririm. O hastalanıp öldüğünde mallarının yarısı gider yarısı da kalır. Kalan malı da ben Kaytso Tu'ya tam olarak veririm. Üç yıl geçmedikçe iade etmem. Eğer iade ederim dersem bu gümüşü verdiğim günden itibaren faizi ile tam olarak veririm. Tanık: Kutadmiř Kaya, Tanık: Seničn. Bu tamga ben Kaytso Tu'nundur. Buyan Kaya yazdım Domuz yılı birinci ayın onunda bana Kaytso Tutuđ'a kullanmak için mal gerekli olunca Titso adlı oğlumu keşiş Çintso'ya üç yıl rehin verdim. (Pl01)

2.2.7.7. Azat Belgesi

Eski Türk devletlerindeki kölelik geleneğinden ve köle sahiplerinin bu köleler üzerinde bazı haklarından bahsetmiştik. Kölelerin üzerinde sahiplik hakkı olan kişiler, köleleri bir eşya olarak görmekte ve ticarî bir malzeme olarak kullanmaktaydılar. Aynı zamanda dilerlerse köleleri azat edebilmekteydiler. Bu azat etme fiiline örnek olarak sivil belgelerde yalnızca bir metin tanıklanmıştır. Yamada Em01 olarak numaralandırdığı bu belgeyi “freilassung” olarak tanımlamıştır.

2.2.7.8. Vasiyetnameler

Murisin ölümünden sonra uygulanması için bıraktığı belgeler vasiyetname niteliği taşımaktadır. SUK'ta vasiyetname türünde altı adet metin bulunmaktadır. Bu vasiyetnameler miras hukukuyla alakalı olarak önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak vasiyetnamelerin içeriklerine bakıldığında yalnızca miras hukukuna dair malumatlar içermediğini söylemek doğru olacaktır. Vasiyetnamelerde aynı zamanda kişiler hukuku ve aile hukukuna dair de bilgiler mevcuttur.

Genel olarak diğ er belgelerle aynı şekilde tanzim edilen vasiyetnamelerde bazı tanzim farklılıkları da bulunmaktadır. Özyetgin (2005: 114-122), *Eski Türk Vasiyetname Geleneği* isimli makalesinde vasiyetname türünden belgelerin tanzim ediliş biçimlerini şu şekilde maddelendirmiştir:

- 1- Vasiyetnamelerde tarih kaydı
- 2- Vasiyetnameleri düzenleyen kişi/kişiler (muris)
- 3- Vasiyetnamelerin düzenlenme nedeni
- 4- Vasiyetnamelerin muhattağ olduğu kişiler varisler (mirasçılar)
- 5- Vasiyetnamenin konusu içeriği (mirasın bedeli,miras)
- 6- Vasiyetnameye yapılan itirazlar
- 7- Vasiyetnamelerdeki şahitler
- 8- Vasiyetnamelerdeki damga ve mühürler

Sivil belgelerde tanıklanan vasiyetnameler yalnızca miras bırakmak için tanzim edilmemiştir. Murisin öldükten sonra yakınlarından beklentilerine dair de bazı ibareler mevcuttu. Konu hakkında ayrıntılı bilgi *Miras Hukuku Terimleri* başlığında verilecektir

*küskü yıl sekizinç ay sekiz y(e)g(i)rmike men tüşiki ağır igke
t(e)gmişke edgü ayıg bolgay men tep kişim şilanka bitig
koddum mınta ken erke begke t(e)gmetin evimni tutup oglum
altmış kayanı asırıp yorızun oglum koşan 'esen kaya olar
ögey aňamız bizke t(e)gir alır biz tep almazun katıl mazunlar
apam birök alır biz tep çamlasalar ulug süüke bir altun
yastuk oylan tegitlerke birer kümüş yastuk içgerü ağılıkka bir
yastuk içgerü ağılıkka bir at berip ağır kıynka t(e)gip sözleri
yorımazun bo bitigni şutza ked k(a)ya tutun tükele kimtso
başlap kuvrag t(a)vgaç y(a)na ikiçi başlap bodun
kadaşlarımız 'esene olar üskinte birtim t(a)nuk ije t(a)nuk
kan toyın bo t(a)mga m(e)nin ol men kaysın ayıtıp bitidim bo
t(a)mga men tavgaç y(a)nanın ol bo t(a)mga men 'esenenin ol
“küskü yıl(inın) sekizinci ay(inın) on sekiz(in)de, ben Tüşimki
ağır hastalığaa tutulduğum için, iyi (veya) kötü olacağımı
düşünerek, karım Silang' a vasiyetname bıraktım. Benden*

sonra baska bir kocaya, beye varmadan, evim-i idare edip, oğlum Altmış Kaya'nın terbiyesiyle meşgul olsun. Ogullarım Kusang (ve) Esen Kaya, onlar, "üvey annemiz(in nikahı) bize düşer, alacağız" diye almasın, katıl-masınlar. Fakat, eğer "alacağız" diye itiraz ederlerse, büyük orduya bir altın yastuk, genç şehzade-lere bir gümüş yastuk, saray hazinesine bir yastuk,saray hazinesine bir at vermek suretiyle ağır cezaya çarptırılınsınlar (ve) sözleri geçerli olmasın. Bu vasiyetnameyi Sutza, Ked Kaya Tutung, Tükele (ve) Kimtse başta olmak üzere, cemaat (ile) Tavgac Yeke, İkiçi başta olmak üzere halk (ve) yakınlarımdan Esene, onlar huzurunda verdim Tarık İnge. Tara Kan Toyın. Bu damga benimdir.Ben Kaysın söyleyip yazdım." (WP01)

2.2.7.9.Karışık İçerikli Metinler

Yamada bu belgeleri verschiedenenes “diğer” olarak ifade etmiştir. SUK’ta otuz üç adet karışık içerikli belge yer almıştır. Çeşitli konulara dair tanzim edilen bu belgelerin içerikleri diğer metinler gibi belli bir konu ile sınırlı değildir. Dolayısıyla bu metinleri belli hukukî bir başlık altında toplamak mümkün değildir. Bu sebeple karışık içerikli metinler konusuna göre farklı başlıklar içerisinde değerlendirilmiştir. Bu belgelerde tanıklanan hukuk terimleri, medeni hukukun hangi alt dalına uygunsa o başlıkta incelenmiştir.

yılan yıl aram ay altı otuzka biz []bile biz üç gün adaş boltumuz kim kayu kişi ketser biz bir inçge böz verir “Yılan yılı birinci ayın yirmi altısında biz.... İle üçümüz arkadaş olduk. Hangimiz gidersek bir ince kumaş veririz. (Mi09, 1-4)

It yıl çahşapat ay beş otuza ineçiniñ sañka kudgan üç küri ürni men iliçük kutlug bürt biz ikigü altım “İt yılı on ikinci ayın yirmi beşinde İneçi'nin ambarına koyulan üç küri mısıru ben İliçük ve Kutlug Bürt ikimiz aldık” (Mi15,1-3)

...turu berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez men temiş üçün barça toyinka iki tavar kañçukka yarım küp

*bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar
munça neşelerini sen birip bitiglerim algıl tep kodup bardım
bu neşelerini turı birip berimimni turı üzser bu borluk turıka
töleç bolzun yine bu neşelerini men taşık yanıp kelip turıka
tölek berser men men turı borluknu yan turup birür men men
taşık üç yılka tegi kelip neşelerini turıka bermeser men borluk
turıka togru töleç bolzun “Turı “birimi ben veririm üzüm
bağıma kimseyi sokmam” dediğı için, Barça Toyın’a iki ipek
kumaş, Kançuk’a yarım küp şarap, Yumuşak’a iki şıg darı, bir
siyah elbise, Kıtay Buka’ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip
“senetlerimi sen al deyip” bıraktım. Bu malları Turı verip
berimimi ödese bu üzüm bağı Turı’ya tazminat olsun. Bu
malları ben Taşık geri dönüp Turı’ya ödediğimde ben
Turı’da üzüm bağımu gerir veririm. Ben Taşık üç yıla kadar
dönüp Turı’ya vermezsem üzüm bağı Turı’ya doğrudan
tazminat olsun. ” (Mi19, 9-21)*

2.3. Genel Hukuk Terimleri

Çalışmamızın konusu olan medeni hukukun tam olarak hiçbir alt dalında yer almayan, ancak neredeyse tüm hukuk belgelerinde tanıklanan bazı terimleri *Genel Hukuk Terimleri* olarak adlandırdık. Hukukî nitelikleri olan ancak özel olarak herhangi bir hukuk dalına girmeyen bu terimleri bir başlık altında topladık.

2.3.1. Senetler

bitig “yazıt, kitap, mektup, evrak, doküman” (ED: 303); **TürkRun.** bitig “abide, yazıt; yazı”(Şirin, 2016: 724); **TürkMan** bitig “yazı; kitap” (IrkB:66); **TürkBuddh.** “bitig “kitap” (Maitr: 368); İlkİslm. bitig “mektup” (KB: 94), bitig “kitap; mektup; yazılı kâğıt; yazı, yazmak, Oğuzcada muska” (DLT: 590).

Çince *piet* “fırça” kelimesinde *biti-* fiiline oradan da *bitig* şekline gelmiş olduğu düşünülen bu terim, geniş bir anlam alanına sahiptir. Uygur sivil belgelerinde ise kişiler ya da kişilerle resmi kurumlar arasında düzenlenen her türlü anlaşmanın genel ismi olarak kullanılmıştır. Sivil belgelerde sıkça ve farklı sıfatlarla tanıklanan bu terim, günümüz hukukî metinleri içerisinde senet, sözleşme, kontrat gibi anlamlarla karşılanabilir. Senetler, bir işlemi ya da olayı belgelendirmek maksadıyla resmi bir makam tarafından onaylanarak düzenlenmiş belgelerdir. Uygur sivil belgelerinde bitigler resmi bir üslupla, kalıp ifadelerle, tanık ve imzalarla resmi bir nitelik taşımaktadır. Resmi nitelikteki bu belgeler satım, kiralama, borç, alacak, ödeme gibi konularda düzenlenmiş senet niteliğindeki belgelerdir. (Özyetgin, 2014: 44)

Belgelerde farklı şekillerde bitig isimleri tanıklanmıştır.

baş bitig “orijinal belge” (Clark, 1975: 225)

baş bitig, sivil belgelerde sıkça tanıklanan bir senet türüdür. *çın bitig* ve *öñ bitig* gibi “asıl, esas senet” anlamında kullanılmıştır.

*men yüz begi esene aytıp bitidim bu karabaş kim çam kalsar
biz silu küdegü///// bedizçi sasıçı maşu birle bilür biz takıgu
yıl törtünç ay tokuz yañıka men kovçü pukiñ atlıg er karabaş
satıgu yeti elig sıtır kümüşüg tükel altım tanuk kız turmuş*

tanuk kotan togrıl bu tamga men kövçünüñ ol men esene
aytıp bitidim pukiñ atlıg er karabaşnıñ baş bitigi ol “...ben
yüzbaşı Esen’e dikte ettim. Bu köle için kim itiraz etse Silu
Küdegü ... Bedizçi Sasıçı Maşı ile sorumluyuz. Tavuk yılı
dördüncü ayın dokuzunda ben Kovçü Pukiñ adlı erkek
kölenin satışını kırk yedi sıtır gümüşe eksiksiz aldım Tanık:
Kız Turmış, Tanık: Kotan Togrıl. Bu damga ben
Kovçün’ündür. Ben Esen’e dikte ettim. Pukiñ adlı erkek
kölenin ana sözleşmesidir. (Sa21, 17-24)

...bu nişan men tanuk çokınıñ ol bu nişan men tanuk mısır
kaya kuznıñ ol bu nişan men tanuk beg temir kuznıñ ol bu
nişan men tanuk yaksılkanıñ ol bu baş bitig esen teginiñ ol
“...bu damga ben tanık Çokı’nındır. Bu damga ben tanık
Mısır Kaya Kuz’undur. Bu damga ben tanık Beg Temür
Kuz’undur. Bu damga ben tanık Yak Silka’nındır. Bu ana
sözleşme Esen Tigin’indir. (Sa29, 24-30)

İt yıl sekizinç ay yegirmi altıka men muşuz kaya turmış
temürke bitig birür men apamnıñ ögürükçe temürke ülüş kılıp
kodmış çug adırıp tejeze borlukıka apamnıñ bitigi çın tep
çın üçün tejezetin satgın almış baş bitigin berip bu borlukta
çamım kargaşa yok tep bitig birdim “İt yılı sekizinci ayın
yirmi altısında ben Muşuz Kaya Turmış Temür’e senet
veriyorum. Atamın Ögürükçe Temür’e pay verip bıraktığı
çalılığ ayırıp Tejeze’nin üzüm bağını atamın seneti doğru
deyip doğru olduğu için Tejeze’den satış fiyatına aldığım
ana seneti verip bu üzüm bağına itirazım yok deyip senet
verdim.” (Mi24, 1-7)

çın (<Çin. *chên* “hakiki, gerçek”), (ED: 424); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø ;
TürkBuddh. “doğru, gerçek, hakiki”(TTV26,113); İlkİslm.çın “doğru, güvenilir, doğru
uk” (DLT:623)]

çın bitig “gerçek belge” (Clark,1975:232); “asıl senet” (Arat, 1964:521)

Sivil belgelerde *çın bitig*, *çın baş bitig* şeklinde tanıklanan bu bitig yine “asıl senet” ya da “gerçek senet” anlamında kullanılan bir senet türüdür.

*it yıl yigirminç ay on yañıka men ara temür turıka bitig birür
men turınıñ borluknıñ maña kılıp birmiş baş bitig ıdış bitig ol
soñ bayan çın bitig ol tep çamçarım kılmaz men “İt yılı on
birinci ayın sonunda ben Ara Temür, Turı’ya senet
veriyorum. Turı’nın üzüm bağına bana verdiği ana sözleşme
ödeme senetidir. Sonraki doğru sözleşmedir deyip itiraz
etmem. (Mi21, 1-4)*

*...töleç kurug kalmayın tisersen senteki ıdış bitigni birip
maña çın baş bitig kılıp idkil bitig kelmişte ornınta borluk
tilep alayın saña borlukuñnıñ satıgın küske tegi kılıp kodayın
“Zarara uğramayayım dersen sendeki ıdış senedini verip
bana hakiki baş senedini yapıp gönder senet geldiğinde
yerine bağ isteyip alayım, sana bağın satım bedelini güze
kadar hazırlayıp bırakayım.” (USp24, 11-17)*

ıdış bitig “geçici belge” (Clark, 1975: 230) (SUK, Mi21-3)

Bu belge, sivil belgelerden tanıklandığı kadarıyla geçici bir belge niteliğindedir. Reşit R. Arat, bu bitigin kira ya da ortaklık yolu ile bir mülkü geçici olarak kullanmak üzere tanzim edilmiş belge olduğunu söyler. (Arat, 1964:8)

*it yıl yigirminç ay on yañıka men ara temür turıka bitig birür
men turınıñ borluknıñ maña kılıp birmiş baş bitig ıdış bitig ol
soñ bayan çın bitig ol tep çamçarım kılmaz men “İt yılı on
birinci ayın sonunda ben Ara Temür, Turı’ya senet
veriyorum. Turı’nın üzüm bağına bana verdiği ana sözleşme
ödeme senetidir. Sonraki doğru sözleşmedir deyip itiraz
etmem. (Mi21, 1-4)*

ög bitig “orijinal belge” (SUK, Mi07-9) [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Bu bitig de yine çın bitig ve baş bitig gibi esas senet, orijinal senet anlamında kullanılan bir senet türüdür.

*it yıl ikinti ay tokuz yañka men kan turmuş togrıl kedireke
birmiş asıglık beş sıtır kümüşüg tükel altım ög bitigi yok
bolmuşka buçuñ bitig birdim ken öñtün ög bitigi ünser
yorımazun buçuñ bolzun “İt yılı ikinci ayın dokuzunda ben
Kan Turmuş Togrıl Kedire’ye faiz karşılığında verdiğim beş
sıtır gümüüşü tamamıyla aldım. Ana sözleşme kaybolduğu için
buçuñ sözleşmeyi verdim. Daha sonra ana sözleşme ortaya
çıkarsa geçerli olmasın hükümsüz olsun.” (Mi06, 1-7)*

*yılan yıl aram ay tört otuzk men balak umar ikegü taşığ
başındaki yarım terini torkunu turutın alıp ög bitigi yok
bolmuş üçün tutup turgu yanut bitig birtimiz “Yılan yılı
birinci ayın yirmi dördünde ben Balak ve Umar ikimiz
Taşığ’ın belirlediği yarım deriy, yarım ipeği Turi’dan alıp
ana senet kaybolduğu için (onun yerine) geçecek mukabil bir
senet verdik.” (Mi18, 1-4)*

yanut bitig “orijinal belgenin kopyası” (SUK, Mi18, 4) ; [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

yanut bitig kaybolan ana senetin yerine geçen ana senede mukabil bir senet olarak kullanılmıştır.

*yunt yıl çahşaput ay on yañka men ögrünç kaya yığıdanka
yanut bitig birür men bu borluknıñ tört yılı toşmışka otuz yeti
bözin tapşurup birip alıp borluknu birür men “At yılı on
ikinci ayın onunda ben Ögrünç Kaya Yığıdan’a kayabolan
senet yerine geçecek mukabil senet veriyorum. Bu üzüm bağı*

dört yılını doldurduğunda otuz yedi kumaşı teslim edip üzüm bağını geri veririm. (Mi23, 1-5)

yir bitigi “arazi belgesi” (SUK: 5 “Kontrakt über das Landstück”);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

..... bu tamga men adıg tarhanıñ oglum karamuknuñ ol alguçıka birgüçıka inçge ayıtıp men pusartu sinkay kaya bitidim bu bitig //// tarhannıñ yit bitigi ol “...Bu damga ben Adıg Tarhan’ın ve oğlum Karamuk’undur. Alıcı ve satıcıya tam olarak sorarak ben, Pusartu Sinkay Kaya yazdım. Bu belge Tarhan’ın arazi belgesidir” (Sa01)

2.3.2. İsimler

korlug “zarardan sorumlu” (SUK:277 “für schaden verantwortlich”);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

korsuz “zararsız” (SUK:277 “schadlos”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

korlug ve *korsuz* kelimeleri bol—fiili ile beraber kullanılarak belgelerde belirtilen işlemin neticesinde kimin kazançlı kimin kazançsız çıkacağını ifade etmek üzere kullanılırlar. Belgelerde tanıklanan işlem ya da olaya itiraz eden kişiler zararlı çıkan kişiler olurken, protokol neticesinde hak sahibi olan kişiler zararsız olmaktadır. Böylece yapılan işlemin neticeleri koruma altına alınmıştır. Örneğin, bir yeri kiralayan ya da satın alan kişi artık o mülk üzerinde hak sahibidir. Mülkü satan ya da kiralayan kişinin yakınlarının itirazı ya da davası sebebi ile yeni mülk sahibinin haklarının sınırlandırılmaması ya da bir zarara uğramaması için böyle belgelere böyle bir madde koyulmuştur.

*...bu bitig tuta kutlug taş korsuz bolzun men yig bürtnüñinim eçim kam kadaşım **korluk bolzunlar** “...bu sözleşmeye dayanarak Kutlug Taş zararsız olsun. Ben Yig Bürt kardeşim, ağabeyim, ailem zararlı olsunlar.” (Sa02, 19-21)*

*...taki birök erklig beg eşi küçin tutup alayın yulayın tiserler bu ok ögente bu yer teniñçe iki yer yaratı birip yulup alzun yultaçı kişi **korlug bolzun** basa togrıl **korsuz bolzun** “...eğer güçlü memur gücü ile dava edip geri satın alayım derlerse bu kanaldan bu yer dengince iki yer temin edip geri alsınlar satın alacak kişi zarardan sorumlu olsun. Basa Toğrıl zararsız olsun.” (Sa06, 14-17)*

*...öküz kaya açarı yetmiş kaya açarı erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ötkürü satsun karşı açariniñ virya açariniñ eçimiz inimiz tuğmışımız kadaşımız yime çam çarım kılmazunlar çam çarım kılıp alayın yulayın tiserler bu yer teniñçe iki yer öküç kaya açarı olarka yaratı birip yulup alzu yultaçı kişi **korlug bolzun** öküç kaya açarı olar **korsuz bolzun** “...Öküç Kaya Açarı ve Titmiş Kaya Açarı sahip olsun. Dilerse kendi alsın dilemezse başkasına tekrar satsın. Biz Karşı Açarı ve Virya Açarı ağabeyimiz, kardeşimiz, akrabamız hiçkimse itiraz etmesin. İtiraz edip satın alayım deseler bu yer dengince iki yer Öküç Kaya Açarı onlara verip geri satsın. Satın alacak kişi zararlı olsun. Öküç Kaya Açarı zararsız olsun.” (Ex01, 13-22)*

törü “yasa, dinî öğreti” (ED: 531); **TürkRun.** törü “toplumsal yasalar bütünü, töre; tören, merasim” (Şirin, 2016: 743); **TürkMan.** törü” yasa, öğreti” (M III:26); **TürkBuddh.** törü “töre, kanun, usûl” (Üçİtig: 188); **İlkİslm.** törü “töre, kanun, nizam” (KB: 462), törü “örf, âdet” (DLT: 897).

Yamada'nın gesetz, gewohnheitsrecht “yasa, genel hukuk” olarak tanımladığı törü terimi yalnızca bir evlat edinme belgesinde geçmiştir. Bu belgede dört kez tanıklanan terimin evlat yasaı anlamında kullanılan ve evlat edinme ile ilgili hukukî kuralları belirleyen bir yasayı ifade ettiğini tahmin etmekteyiz. Zira bu belgede *il törüsü birle* ifadesinin yanında *ogul törüsü birle ve ogul törüsünce* ifadeleri de kullanılmıştır. Belgenin son kısmında geçen *törü yargu yosunı birle* “yasa gereği” ifadesiyle kastedilen yasanın yine evlat edinme yasaı olduğunu düşünmekteyiz.

//umugsuz urusız kalgay tep bu iki oğlanlarımta turmuş adlıg
ogulumnu sutbakka **il törüsü** birle ogulluk birdim andın şük
kalmışta bu ogul sutmakniñ birmiş aşın yep aymış işin kalıp
ogul törüsü birle ölginçe köni bışıg tapınzun men sutbak yme
turmuş adlıg ogulnu özümün tugmuşça ög sakınıp kız alıp birip
yene minde ogul kız tugsı ol oglum birle teñ tüz tutup
meniñniñ evümteki barkımtaki negü kimimni orpak ayıg sinug
barım bulguça bulsa neçe oğlanlarım bolsa ol oğlanlar birle
teñ öñ ülüş kopı birür men apam birök bu ogulnuñ küçin alıp
botka tegmişte oronın yegin kılmayın edgü tutmayın kudi
asıra kişike tutsar men kayuka barsar öz köñülinçe tapınça
barzun sutbakniñ sözi yorımazun sutbak yme tugmuş ogulları
birle teñ tutup kelinlep birip edgü asırap **ogul törüsünçe**
tutup kulgak boyun tolap ünere men keter men tiser **törü** yargu
yosunu birle ata yazmış yazukka tegzün “...umutsuz soysuz
kalacak deyip bu iki oğlumdan Turmuş adlı oğlumu Sutbak’a
ülke yasası ile evlatlık verdim. Ondan sonra sessizleşip bu
oğul Sutbak’ın verdiği yiyeceği yiyerek söylemiş. İşini yapıp
evlat yasası ile ölünceye kadar tam bir şevkle hizmet etsin.
Ben Sutbak da bu Turmuş adlı oğlu kendimden doğmuş gibi
düşünüp evlendirip, benden yeniden oğul kız doğduğunda
çocuklarım ile denk tutup evimde barkımda bulunan eşyamın
kırık dökük malımı kaç tane çocuğum varsa onların hepsine
eşit paylaştırırım. Eğer bu oğul güçlenip bir mevkiye
geldiğinde, mevkisini yükseltmeyip, iyi göstermeyip, alçak
biriymiş gibi gösterirsem her nereye giderse kendi gönlünce
arzusunca gitsin. Sutbak’ın sözü geçmesin. Sutbak da
(kendisinden) doğmuş oğulları ile denk tutup evlendirip, tam
olarak koruyup evlat yasasına göre davranıp göz kulak
olduğunda “ben giderim” (derse) yasa gereği babanın
işlemiş olduğu suçu işlemiş olsun.” (Ad03, 1-30)

yağ (< Çin. *yàng* “örf, gelenek, usul, nizam”); (ED: 940); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** “tarz” (Maitr:501); **İlkİslm.** yağ “usul, yöntem” (KB, 498), yağ “nesnenin kalıbı, kalıp” (DLT:949)]

Bu terim tüm belgelerde **il yağına** şeklinde tanıklanmıştır. Ahmet Caferoğlu yağ teriminin il ismi ile beraber kullanımından oluşan ifadeyi “örfî hukuk” olarak tanımlamaktadır. (Caferoğlu, 1934:16)

Aşağıdaki belgede Mısır isimli şahsa faiz karşılığında darı gerekli olunca Kayımtu’dan darı almıştır. Hali hazırda faizle ödenmek üzere alınan darıya, bir de örfî yasaya göre gecikme faizi eklenmektedir. Bu şekilde satıcı koruma altına alınmıştır.

*yunt yıl üçünç ay beş otuzka maña mısırka tüşike yür kergek
bolup kayımtutın dört küri yür aldım yağıda altınç ay içinte
men sekiz yür köni birür men birmedin keçürser-men il
yağına tüşi birle birür men “At yılı üçüncü ayın yirmi
beşinde bana Mısır’a faiz karşılığında darı gerekli olunca
Kayımtu’dan dört küri darı aldım. Altıncı ayın başında ben
sekiz küri darıyı doğrudan veririm. Vermeden (ödeme)
zamanını geçirirsem örfî hukuka göre faiziyle birlikte
veririm” (Lo20-7)*

Bir başka metinde de kumaş karşılığı şarap alan Torçı isimli kişi, ödemesini güz başında yapacağını beyan etmiştir. Ödemesini yaparken kaçarsa örfî hukukun belirlediği gecikme faizi ile ödeme yapacağını kabul etmiştir.

*luu yıl ikinti ay beş otuzka maña torçika süçügke böz kergek
bolup kayımtutın bir yarım böz aldım küz yağıta otuzar
tembin süçügni bir kap birür men birmedin keçürsen men **il
yağına** asıgı bile köni birür men “Ejderha yılı ikinci ayın
yirmi beşinde bana Torçı’ya tatlı şarap karşılığında kumaş
gerekli olunca Kayımtu’dan bir buçuk kumaş aldım. Güz
başında otuzar tembin tatlı şarabı (ve) bir tulum veririm.
Vermeden kaçarsam örfî hukuka göre faizi ile veririm.”
(Lo14, 1-6)*

yasa (< Moğ. *jasa* “hukuk, yasa”); (SUK:302 “Gesetz”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

...men ozmuş togrıl ken öñdün basa togrılka kimniñ kayunuñ küçin tutup çam çarım kılсар men yasatakı kıyınka tegir men “Ben Ozmuş Togrıl bundan sonra Basa Togrıl’a karşı herhangi bir güç kullanıp itiraz edersem kanundaki cezaya çarptırılırım. (Mi04, 6-11)

...bu titso adlıg ogul çintso ayagka tegimligke ber erginçe könin bışıgın tapunup ayagka tegimlikte ken tört yolu boş öz köñülinçe barzun men çintso ayagka tegimligniy inim eçim oglum kam kadaşım ilmezün tartmazun apam bir ök ilgili tartgalı sakınсар savları yorımazun yasatakı kınka tegzünler “Bu Titso adlı oğul saygıdeğer Çintso ’ya gittiğinde doğruluk ve şevkle hizmet edip saygıdeğer efendiden sonra dört bir tarafa özgürce hareket etsin. Saygıdeğer Çintso ’yla kardeşim, ağabeyim, oğlum, ailem, akrabam çekişmesin. Eğer çekişmeyi zaptetmeyi düşünürseler onların sözleri geçmesin. Kanundaki cezaya çarptırılınsın. (Ad01, 4-10)

yosun (<Moğ. *yosun* “davranış, hareket, gelenek” (SUK:305 “Regel, Norm, Brauch, Gesetz”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Devlet tarafından koyulan ve örfî yasaya göre daha resmî bir yasayı ifade ettiği düşünülen yosun terimi iki karışık belge ile bir evlat edinme belgesinde tanımlanmıştır.

*...tutbak yme tugmuş ogulları birle teñ tutup kelinlep berip edgü asırap ogul töresinçe tutup kulgak boyu tolap üner men keter men teser törü yargu **yosunı** birle ata yazmış yazukka tegzün “...Tutbak’ta (kendisinden) doğmuş oğulları ile denk tutup evlendirip tam olark koruyup evlat yasına göre davranıp göz kulak olduğunda “ben giderim” (derse) yasa gereği babanın işlemiş olduğu suçu işlemiş olsun .” (Ad03, 24-30)*

yosun terimi bir de bitig yosunça “sözleşme kanununa göre” anlamıyla tanıklanmıştır. Bu durum sözleşmeler için devlet tarafından koyulmuş bazı kurallar olduğunu göstermektedir.

*...biz bu bitigdeki çaonu berginçe biz inç buka arug iştin taştın bar yok bolsar biz birle alguçı tuşsy tapaoşın men inç bukanıñ inim esen men arugniñ oglum kara tugma ikegü bitigdeki çaonu **bitig yosunça** negüke me tıdamayın çamsız köni birür biz “Bu sözleşmedeki kağıt parayı öderken biz İnç Buka ve Arug kaçarsak alıcı, kefil ben İnç Buka, küçük kardeşim Esen ve ben Arug oğlum Kara Tugma ikimiz bu sözleşmedeki parayı sözleşme kanuna göre hiçbir bahane göstermeksizin itirazsız tam veririz.” (Mi17, 10-16)*

tamga “mühür, damga” (SUK:285 “siegel, stempel); [**TürkRun.** tamka “at ve diğer küçük-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga”(Şirin, 2016: 740);**TürkMan.** tamga, tamka “mühür, damga” (Huast:217); **TürkBuddh.** tamga “damga” (TT V:8); **İlkİslm.** tamga “damga, mühür” (KB: 420), tamga “Hakan vb. kimselerin damgası” (DLT:850)]

Belgelere resmî bir nitelik kazandıran ve protokol sonunda kime ait olduğu belirtilen tamga “mühür” , neredeyse tüm sivil belgelerde tanıklanmıştır. Belgelerin tanzim edilme şekillerinde son kısımda yer alarak bugünkü snetelerdeki imzayı karşılar nitelikte kullanılmıştır.

....beg eşi küçin tutup çamlagalı sakınsar bu ögen üze alp taş seşünke yer yaratı berzün bu savda tanuk ku////ne tanuk tonkara seşün körüp olurguçı inim bütür bu tamga men adıg tarhanıñ oglum karamuknuñ ol alguçık birgüçika inçge ayıtıp men pusartı sinkay kaya bitidim “Ben Adıg Tarhan, kardeşim, ağabeyim, ailem istemesin. Sormayı, istemeyi düşünürse bu kanal için Alp Taş Seşün’e yer tedarik etsin. Bu sözleşmede Tanık: Ku////n, Tanık: Tonkara, görüp oturan (kefil) kardeşim Bütür. Bu damga ben Adıg Tarhan’ın ve

*oğlum Karamuk'undur. Alıcı ve satıcıya tam olarak sorarak
ben, Pusartu Sinkay Kaya yazdım.” (Sa01)*

*....men kaytso tu üze bolup köni birür men üç yıl tükemeginçe
üntürmez men apam üntürür men teser men bu kümüşüg
birmiş küntin berüki asığı bile köni birür men tanuk kutadmış
kaya tanuk sejiçün bu tamga men kaytso tunuñ ol buyan kaya
bitidim toñuz yıl aram ay on yanıka maña kaytso tutuñka
yuñlaklık tavar kergek bolup titso atlıg ogulumnu çintso
şilaka üç yıllık tutug birdim “ben Kaytso Tu sahiplenip eksik
günlerimi tam veririm. O hastalanıp öldüğünde mallarının
yarısı gider yarısı da kalır. Kalan malı da ben Kaytso Tu'ya
tam olarak veririm. Üç yıl geçmedikçe iade etmem. Eğer iade
ederim dersem bu gümüşü verdiğim günden itibaren faizi ile
tam olarak veririm. Tanık: Kutadmış Kaya, Tanık: Sejiçün.
Bu tamga ben Kaytso Tu'nundur. Buyan Kaya yazdım
Domuz yılı birinci ayın onunda bana Kaytso Tutuñ'a
kullanmak için mal gerekli olunca Titso adlı oğlumu keşiş
Çintso'ya üç yıl rehin verdim. (PI01)*

*bu tamga yig bürt-nün'ol “Bu mühür Yig
Bürt'nündür” (Sa02, 22)*

tanuk “şahit” (ED: 518); [TürkRun. Ø; **TürkMan.** tanuk “şahit”
(Huast:140); **TürkBuddh.** tanuk “tanık” (BT III: 99); **İlkİslm.** tanuk “tanık,
şahit”(KB: 422), tanuk “şahit” (DLT: 852)]

Bu terim belgelerin resmî niteliğini gösteren öndemli terimlerdenidir.
Neredeyse tüm belgelerde şahitlerin olması hukukî açıdan önem arz etmektedir.

*////çahşaput ay bir yanıka men adıg tarhanka yuñlaklık
////kergek boltı ç/mgukta bir şığı yerim altı alp taş sejiñke
togtu tumlug sattım satıgın inçe sözleştimiz koço ketininde*

yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalig yüz kuanpuka
üzüştümüz bu yüz kanpug bitig kılmiş künte tükel birtim men
adıg tarhan yme tükel berdim aldım///yerniñ sıçısı örü yınak
alp sıñkur señünnüñ yeri adırar ketin yınak señün ögeniñ
yerni adırar kudi yınak kumar señünnüñ yeri adırar öñtün
yınak men alp taş señünnüñ ok yeri adırar bu yerke miñ yıl
tümen künke tegi alp taş señün erklig bolzun men adıg
tarhanıñ inim eçim kam kadaşım ayıtmazun istemezün
ayıtgalı istegeli sakınsar savları yorımazun alp taş señünnüñ
savı yorızun ki/////beg eşi küçin tutup çamlagalı sakınsar bu
ögen üze alp taş señünke yer yaratı berzün bu savda tanuk
ku/////ne tanuk tonkara señün körüp olurguçı inim bütür bu
tamga men adıg tarhanıñ oglum karamuknuñ ol alguçıka
birgüçıka inçge ayıtıp men pusartu sinkay kaya bitidim “On
ikinci ayın ilk günü ben Adıg Tarhan’a kullanmak için ...
gerekli oldu. Ç//mgukta bir şıg yerimi toprağımı Alp Taş
Señün adlı kişiye tam ve kesin olarak sattım. Satış için şöyle
anlaştık: Koço pazarında geçerli iki ucu bağılı ortası damgalı
100 kampuya anlaştık. Bu yüz kampuyu sözleşmenin yapıldığı
gün tam olarak verdim. Ben, Adıg Tarhan da tamamını
aldım. Bu toprağın sınırını yukarı yönünde Alp Taş Sinkur
Señün’ün yeri ayırır. Doğu yönünde ben Alp Taş Señün’ün
toprağı ayırır. Bu yere bin yıl on bin güne kadar Alp Señün
sahip olsun. Ben Adıg Tarhan, kardeşim, ağabeyim, ailem
istemessin. Sormayı, istemeyi düşünürse bu kanal için Alp Taş
Señün’e yer tedarik etsin. Bu sözleşmede Tanık: Ku/////n,
Tanık: Tonkara, görüp oturan (kefil) kardeşim Bütür. Bu
damga ben Adıg Tarhan’ın ve oglum Karamuk’undur. Alıcı
ve satıcıya tam olarak sorarak ben, Pusartu Sinkay Kaya
yazdım.” (Sa01)

Küskü yıl ikinti ay sekiz otuzk maña kedireke yunlaklık kümüş
kergek bolup özümte tugmış bolmuş atlag toyın oglumnu yegen
kaya//// sambokdu tutuñka yarım yastuk kümüşke tutug birtim

*bu tutug kümüşüg tutug birmiş kün üze men kedire beş otuz
sıtır yarmak kümüş sanap altım men sambokdu tutuñ tükel
birtim bu bolmişka sambokdu tutuñ erklig bolzun ben
sambokdu tutuñ tükel bertke ///// tsar bolmişka ton etük adak
baş bermez men ev teg yogun iş işletser men elniñ tutug
yañınça birür men kalmış turuşı yañı tutug yañınça bolzun
tanuk akbıra tanuk katakı bu tamga men kedireniñ ol küski yıl
ikinti ay sekiz otuzka men kedire sambokdu tutuñka tutug
birmiş bolmiş atlıg ogulumniñ beş otuz sıtır kümüşni tükel
altım tanuk////men karumdu tutuñ kedireke ayıtıp bitidim bu
tamga ben kedireniñ ol “Sıçan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde
bana Kedire’ye kullanmak için gümüş gerekli olunca benden
doğmuş Bolmiş adlı rahip oğlumu Yegen Kaya.... Sambokdu
Tutuñ yarım yastuk gümüşe rehin verdim. Bu gümüşü rehin
verdiğim günde ben Kedire yirmi beş sıtır sikke gümüş sayıp
aldım. Ben Sambokdu Tutuñ eksiksiz verdim. Bolmiş’a
Sambokdu Tutuñ sahip olsun. Ben Sambokdu Tutuñ, Bolmiş’a
birt vergisi verip.... elbise, çizme asla vermem. Ev gibi büyük
bir iş yaptırsam ülkenin rehin adetine göre veririm.
Kalanların tamamı yeni rehin koyma yasasına göre olsun.
Tanık: Akbıra, Tanık: Tatakı. Bu damga ben Kedire’nindir.
Sıçan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde ben Kedire, Sambokdu
Tutuñ’a rehin vermiş Bolmiş adlı oğlumu yirmi beş sıtır
gümüş karşılığında eksiksiz aldım. Tanık: ben Karımdu
Tutuñ, Kedire’den dikte ettim. Bu dam ben Kedire’nindir.
(Pl02)*

kuvar, kuvpar “para cezası, ceza” (SUK:278 Bußgeld, Bestrafung);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Kelime sivil belgelerde hem kuvar hem de kuvpar şekliyle tanıklanmıştır. Bu terim bir evlatlık alma belgesiyle bir satın alma belgesinde kullanılmıştır. Belgede belirlenen kaidelere uyulmaması halinde ödenecek bir ceza parası niteliğindedir.

*...men sutakı bizi bularga ayıtıp bitidim bu tamga ben yarp yağanın edgünüñ ol bu savta kayusı agısar biz üçer yüz beşer otuz kunpu içre **kuvpar** birüşür biz “...ben Sutagı bunlardan dikte ettim yazdım. Bu damga ben Yarp Yağa'nın ve Edgü'nündür. Bu sözden kim dönerse üç yüz yirmi beşer kuanpu içeriye ceza vereceğiz. (Sa03, 22-25)*

*...kayusı bu savtın agışsar biz birer yastuk **kuvar** birüşür biz “...hangimiz bu sözden geri dönersek birer yastuk ceza veririz.” (Ad02, 13-15)*

kın “ceza” (ED: 631); [TürkRun. **kıym** “ceza” (Şirin,2016:407); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** kın “ceza” (TT VIII:22); **İlkİslm.** kıym “ceza” (KB:605)]

Sözleşmelerdeki kurallara uyulmaması halinde verilecek cezayı ifade etmek için kullanılan kelime, üç karışık içerikli belgede, bir evlat edinme belgesinde ve iki vasiyetnamede tanıklanmıştır.

*men kıtay kaya ineçike sözüm savım çamım çarım yok apam çam çarım kılsar men ulug süvke iki yastık ötünüp min begike bir yastuk lükçüñ darugasıña yarım yastuk birip ağır **kın** tegir men “Ben Kıtay Kaya İneçi'ye itiraz etmem. Eğer itiraz edersem ulu majesteye iki yastuk götürüp binbaşına bir yastuk Lükçüñ valisine yarım yastuk vermek üzere ağır cezaya uğrarım.” (Mi03, 12-17)*

*...basa togrılka kimniñ kayunuñ küçin tutup çam çarım kılsar men yasataki **kıyınka** tegir men “Basa Togrıl'a karşı herhangi bir güç kulanıp itiraz edersem kanundaki cezaya çarptırılırım.” (Mi04, 7-11)*

*...meniñ katınlarım tirigeltmişe başlap evteki katınlarım
meniñ tugmışlarım kim yme çamlamazunlar çamlasalarlar
içgerü agılıkka bir altun yastuk koço begiñe bir at balık begiñ
bir ud birip ağır **kyınka** tegzün “...akrabalarım Tirigeltmişe
başta olmak üzere evdeki akrabalarım, yakınlarım itiraz
etmesin itiraz ederse iç hazineye bir altun yastuk Koço
Beyi’ne bir at şehir beyine bir sığır vermek üzere ağır cezaya
çarptılırsın.” (WP02, 11-16)*

2.3.3. Fiiller

biti- “yazmak” (ED: 299); [TürkRun. biti- “ yazı yazmak” (Şirin,2016:724);
TürkMan. biti- “yazmak” (IrkB:67); **TürkBuddh.** biti- “yazmak” (Maitr: 367);
İlkİslm. biti- “yazmak” (KB:93), biti- “yazmak” (DLT:590)]

Belgeyi yazanın kim olduğunu belirtmek için kullanılan bu fiil, yine belgelerin resmî ve hukukî niteliğini gösteren bir işarettir. Genel hukuk terimi olarak değerlendirilen *biti-* terimi neredeyse tüm belgelerde tanıklanmıştır.

*yunt yıl çahşaput ay on yanıka men ögrünç kaya yığıdanka
yantut bitig birür men bu borluknuñ tört yılı toşmışka otuz yeti
bözin tapşurup berip alıp borluknu yanturup birür men bu böz
iki bağlık böz ol tanuk tapmış tanuk kizigin bu nişan men
ögrünç kayanıñ ol men adana? bitidim “At yılı on ikinci ayın
onunda ben Ögrünç Kaya, Yığıdan’a kaybolan senet yerine
geçecek mukabil senet (yantut bitig) veriyorum. Bu üzüm
bağı dört yılını doldurduğundan otuz yedi kumaşı teslim edip
üzüm bağını geri veririm. Bu kumaş iki bağlıktır. Tanık:
Tapmış, Tanık: Kizigin. Bu damga, ben Ögrünç Kaya’nındır.
Ben Adana? yazdım.” (Mi23)*

*yunt yıl ikinti ay tokuz yanıka maña tölek temürke terken ud
kergek bolup umarnıñ ala udın terken aldım bu udnuñ teriñe
küz yanıtı iki şıg tarıg üç şıg yür birür men bu udnuñ ölser
idsar men umar birür men yok bolsar men bilir men bu udnu*

*onunç ay bagırçakka teginç işletmek boldum tanuk nom kuli
tanuk köküs kaya bu nişan meniñ ol men tölek temür özüm
bitidim “At yılı ikinci ayın dokuzunda bana Tölek Temür’e
kiralamak için sığır gerekli olunca Umar’ın ala sığırını
kiraladım. Bu sığırın ücreti için güz gününde iki şığ hububat,
üç şığ darı veririm. Bu sığır ölürse ben Umar (yeni bir sığır)
veririm. Kaybolsa ben sorumluyum. Bu sığır onuncu aya
kadar eyer altında kullandım, çalıştırdım. Tanık: Nom Kuli,
Tanuk: Köküs Kaya bu damga benimdir. Ben Tölek Temür
kendim yazdım.”*

kesiş- “sonuçlandırmak, sonuca bağlamak” (ED: 752); [**TürkRun. Ø;**
TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. kesiş- “ (ağaç vb..) kesmede yardım etmek
veya yarışmak” (DLT:706)]

Yamada *kesiş-* fiilini “festlegen (kararlaştırmak)” şeklinde açıklamıştır. Söz konusu fiil satış belgelerinde ve karışık içerikli iki belgede tanıklanmıştır.

Bir satış belgesinde üzüm bağına karşılık ödenecek miktar 5 stır gümüş olarak belirlenmiştir. Bu ücret konusunda alıcı ve satıcının mutabık olması *kesiş-* fiili ile ifade edilmiştir.

*küskü yıl üçünç ay altı yanıka maña ozmuş togrılka yuñlaklık
kümüş kergek bolup öz borlukumnu basa togrılka togurı
tumlutı sattım satıg kümüşin inçe sözleştimiz bir yatuk beş
sıtır kümüşke **kesiştimiz** “Sıçan yılı üçüncü ayın altısında
bana Ozmuş Togrıl’a kullanmak için gümüş gerekli olunca
kendi üzüm bağımı Basa Togrıl’a tam ve kesin olarak sattım.
Satış gümüşünü şöyle anlaştık. Bir yastık beş sıtır gümüşe
anlaştık.” (Sa05, 1-5)*

Bir karışık içerikli belgede ise ticareti yapılacak olan yakut taşının satış ücreti konusunda alınan karşılıklı karar *kesiş-* fiili ile karşılanmıştır.

*It yıl onunç ay sekiz yanıka men sadınıñ ortuklug adag
totoktaki üç bakır lalni men sadı öñtün kedin satıgka yorıp
yüz yastukka kesiştimiz yüz yastukka barsa elig yastukluk*

*edni men sadı adak todogka kelürüp birür men yüz yastukka
tegmese bu ok lalni kelürüp berir men “İt yılı onuncu ayın
sekizinde ben Sadı, ortak(olduğum) Adak Totok’taki üç bakır
yakut taşının doğudan batıya satışını yapıp yüz yastuk’a
anlaştık. Yüz yastuk’a ulaştığında elli yastukluk malı ben
Sadı Adak Totok’a getirip vereceğim. (Mi26, 1-11)*

sözleş- “konuşmak” (ED: 864); [**TürkRun.** sözleş- “sözleşmek, söz birliği yapmak” (Şirin, 2016: 833); **TürkMan.** sözleş- (TT VIII 14); “**TürkBuddh.** sözleş- “konuşmak” (Maitr: 461); **İlkİslm.** sözleş- “(birisiyle) konuşmak” (DLT: 833)]

söz kelimesinden türemiş olan bu fiil belgelerde “konuşmak, anlaşmak” anlamıyla kullanılmıştır. Kişilerin satış ya da kiralama ücretini nasıl anlaştıklarının belirtildiği cümlelerde tanıklanmıştır.

*tavışgan yıl bir yegirminç ay /// maña ozmuşka tükelke biz
ikegüke yunlaklık böz kergek bolup taykü ögendeki alaçu
/////alaçusı birle basa togrılka toguru tumlutı sattımız/////
böyük inçe **sözleştimizez** lükçün kedininte yorır şuulug tamgalıg
üç otuz ikilik böziñe kesiştimizez “Tavşan yılı on birinci ayın....
bana Ozmuş’a ve Tükel’e kullanmak üzere kumaş gerekli
olunca Toyku kanalındaki kulübekulübesi ile Basa
Toğrıl’a tam ve kesin olarak sattık. Kumaşını şöyle anlaştık:
Lükçün pazarında geçen imzalı mühürlü yirmi üç çift kumaşa
anlaştık.” (Sa06, 1-5)*

*ud yıl bir yegirminç ay yegirmike biziñe ozmuş togrılka
tükelke yunlaklık böz kergek bolup çukü teki yirimizni eniçük
eçike togurı tumlitu sattımız satıg bözin inçe **sözleştimizez**
lükçün kedini yorır şuuluk tamgalıg yüz yetmiş ikilik yorık
bözke kesiştimizez “Sığır yılı on birinci ayın yirmisinde bize
Ozmuş Toğrıl’a ve Tükel’e kullanmak üzere kumaş gerekli
olunca Çukü kanalındaki yerimizi Eniçük ağabeye tam ve*

kesin olarak sattık. Satış kumaşını şöyle anlaştık. Lükçün pazarında geçen imzalı, mühürlü yüz yetmiş çift kumaşa anlaştık.” (Sa07, 1-5)

yantur- “geri döndürmek”(ED: 947); [**TürkRun.** yantur- “döndürmek; (orduyu) geri çekmek; (yaş, sıgıt sözleriyle) acıyı içe gömmek, bastırmak” (Şirin, 2016: 747); **TürkMan.** “geri döndürmek” (M III:10); **TürkBuddh.** yantur- “döndürmek” (Maitr:501);**İlkİslm.** yantur- “geri döndürmek; kusmak; tehdit ettirmek”(DLT: 948)]→ **yantur-** “iade etmek, geri vermek”

yan- “dönmek” fiilinden türeyen *yantur-* fiili belgelerde “iade etmek” anlamıyla tanıklanmıştır. Fiil tanıklandığı tüm belgelerde *bir-* fiili ile beraber kullanılmıştır.

*yunt yıl çahşaput ay on yañka men ögrünç kaya yığıdanka
yantut bitig birür men bu borluknıñ tört yılı toşmışka otuz yeti
bözin tapşurup berip alıp borluknı **yanturup birür** men bu
böz iki bağlık böz ol tanuk tapmış tanuk kizigin bu nişan men
ögrünç kayanıñ ol men adana? bitidim “At yılı on ikinci ayın
onunda ben Ögrünç Kaya, Yığıdan’a kaybolan senet yerine
geçecek mukabil senet (yantut bitig) veriyorum. Bu üzüm
bağı dört yılını doldurduğundan otuz yedi kumaşı teslim edip
üzüm bağını geri veririm. Bu kumaş iki bağlıktır. Tanık:
Tapmış, Tanık: Kizigin. Bu damga, ben Ögrünç Kaya’nındır.
Ben Adana? yazdım.” (Mi23)*

*it yıl bir yegirminç ay on yañaka men ara temür turıka bitig
birür men turınıñ borluknıñ maña kılıp bermiş baş bitig idış
bitig ol soñ bayan çın bitig ol tep çam çarım kılmaz men
borluknı kaçan tilser negüke me şıltamayın **yanturup birür**
men yine toñuz yıl edlemişke altmış tembin süçüg yakanı köni
birür men “İt yılı on birinci ayın sonunda ben Ara Temür
Turi’ya senet veriyorum. Turi’nün üzüm bağını bana verdiği
anas özleşme ödeme senetidir. Sonraki soğru sözleşmedir
deyip itiraz etmem. Üzüm bağını ne zaman isterse gerekçe*

göstermeden geri veririm. Ayrıca domuz yılında kullanıma hazır hale getirilmiş altmış tenbin şarabı da doğruca kiraya veririm” (Mi21,1-6)

yori- “yürümek; hareket etmek; hayatta kalmak, yaşamak” (ED: 957);[**TürkRun.** yori- “adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek;isyan etmek, baş kaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akınetmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak” (Şirin, 2016: 749); **TürkMan.** yori- “yürümek” (Huast:235);**TürkBuddh.** yori- “yürümek, dolaşmak” (Maitr: 513);**İlkİslm:**yori- ~ yor- “yürümek, varmak” (KB: 552-553), yori- ~ yoru- ~ yor- “yürümek” (DLT:981)]→**yori- “geçerli olmak”**

Genel itibariyle “yürümek, hareket etmek” anlamıyla kullanılan bu fiil, sivil belgelerde “geçerli olmak” anlamında bir hukuk terimi olarak kullanılmıştır. Tarafların yaptıkları anlaşmalardan sonra itirazı olan kişilerin sözlerinin geçersiz olup, anlaşma taraflarının sözlerinin geçerli olmasını beyan etmek üzere bu ifade tercih edilmiştir.

*...inim eçim kam kadaşım ayutmazun istemezün ayıtgali istegeli sakınsar savları **yorımazun** alp taş seşünnüñ savı **yorızun** “Kardeşim, ağabeyim, ailem istemesin. Sormayı istemeyi düşünürse sözleri geçerli olmasın. Alp Taş Seşün’ün sözü geçerli olsun.” (Sa01, 12-14)*

*...taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ötgürü birzün kim yme tıdmazun kin arkun men külüg tıntaңñıñ kam kadaşım oğlum kızım bu karabaşığı ayıtsar isteser savları **yorımazun** an tirek savı **yorızun** “...dilerse kendisi sahiplensin dilemezse başkalrına versin ve hiçkimse engel olmasın. Sonra ben Külüg Tıntaң ailem, akrabam, oğlum, kızım bu köleyi dilerse, isterse sözleri geçerli olmasın. An Tirek’in sözü geçsin.” (Sa19, 9-12)*

talaş- “tartışmak, münakaşa etmek” (SUK:285 “disputieren”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.]

Tıpkı çam çarım kıl- fiili gibi “itiraz etmek, sözleşmeye karşı gelmek” anlamında kullanılan bu fiil yalnızca bir karışık içerikli metinde tanıklanmıştır.

*kıradaki üstün çeçeklikteki altı şıg yerimni yine altın
çeçeklikdeki dört şıg yirimni maña sanlıg bu munça
yerlerimni maña tölek temürke yuñlaklık çao yastuk kergek
bolup tolmuş ayagka tegimligtin yegirmi yastuk çuñduñ
baoçao alıp taşıkka utmuşka bu yerlerimni tarıp yezün tep [
]kılıp birtim.....tanuk kerey tanuk temür buka antakı akam
inim tugmuşım kadaşım kim kim me bolup **talaşmazunlar**
“...işlenmeye hazır yukarıdaki çiçek bahçemdeki altı şıg
toprağımı yine aşağıdaki çiçek bahçemdeki dört şıg yerimi
bana ait bunca yeri bana kullanmak için kağıt para yastık
gerekli olunca saygıdeğer Tolmuş’tan yirmi yastuk Çuñduñ
kağıt para alıp Taşık’a Utmış’a bu yerlerimi ekip işlesinler
diye.... verdim. Tanık: Kerey, Tanık: Temür Buka, oradaki
ağabeyim, küçük kardeşim, akrabam, ailem hiç kimse itiraz
etmesin.” (Mi28, 4-12)*

sıguş- “anlaşmak, uzlaşmak” (SUK:281“übereinkommen”); [**TürkRun.**
Ø;TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Erdal sıg- fiilinden türediğini belirttiği bu fiili “birisiyle geçinmek” şeklinde açıklamıştır. (OTWF:565). Bu fiil yalnızca bir serbest bırakma belgesinde tanıklanmıştır.

*tep meniñ patirta şukünta kazaganmış negü kimni satıp yulup
koçotakı atay tutuñnuñ pintuñ atlıg kırk yaşlıg kıtay oğlanın
nom bitig bilir üçün tokuz yastuk çao berip yulup altım ben
şivsay tayşıka keşimke ulug ogul bolup evimni barkımni
igilep asırıp yorızun biz munta soñ ölser şinkiñsinin başlap
oglanlarım birle evimni ayıtışıp kenişip yorızunlar
oglanlarım birle **sıguşu** yaraşu pintuñ evimteki negüke kimke*

*katılmadin öz bodı örü tagka kudı kumka barsar tört yolu boş
bolzun “...deyip dilenci kasemde kazandığım ne varsa satıp
Koço’daki Aday Tutuñ’un Pintuñ adlı kırk yaşındaki Çinli
köleyi öğreti kitabını bildiği için dokuz yastuk kağıt paraya
satın aldım. Ben Şıvsay Tayşı’ya, eşime büyük evlat olup
evimi, barkımı yönetip koruyup sahiplensin. Biz öldükten
sonra Şinkiñ Sinin başta olmak üzere oğullarım ile evimi
yönetip, danışıp, sahiplensin. Oğullarım ile anlaşamazsa
Pintuñ evimde her ne varsa karıştırmadan kendisi yüksek
dağa, alçak kuma, çöle gitsin, özgür olsun. ” (Em01, 7-14)*

üzüş- “anlaşmak, kabul etmek” (SUK: “übereinkommen, sich einigen”);
[**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** **üzüş-** “koparmakta yardım
etmek veya, yarışmak” (DLT:937)]

Belgelerde tarafların fiyat hakkında anlaşmalarını ifade etmek üzere
kullanılan bir diğer fiil de **üzüş-** fiilidir. Bu fiil çeşitli pek çok metinde bu anlamıyla
tanımlanmıştır.

*koyñ yıl aram aya bir yañıka men karanıñ yig bürt yuñlaklık
tavar kergek bolup bergüm yok üçün kedin kırata kazı
kitrinte? Eçim kañçuk bile tüz ülüşlüğ üç şıg yirim atı kutlug
taşka togru tumlitu sattım satıg kunpusın inçe söleştimiz üç
yüz beş otuz kunpuka **üzüştüümüz** “Koyun yılı aram ayının
birinci gününde ben Yig Bürt Kara’ya kullanmak için mal
gerekli olup vereceğim olmadığı için batı(da) kazı kitrin?
Bozkırında ağabeyim Kañçuk ile eşit hisseli üç şıg toprağımı
Kutlug Taş’a tam ve kesin olarak (verdim). Satış kunpusunu
şöyle anlaştık. Üç yüz yirmi beş kunpuya anlaştık.” (Sa02, 1-
6)*

*....koço kedininde yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalıg yüz
kunpuka **üzüştüümüz** bu yüz kunpug bitig kılmuş künte tükel
birtim men adıg tarhan yime tükel birdim “Koço pazarında
geçerli iki ucu bağılı ortası damgalı yüz kuanpuya anlaştık.*

Bu yüz kuanpuyu sözleşmenin yapıldığı gün tam olarak verdim. Ben Adıg Tarhan tam olarak aldım.” (Sa01, 4-6)

2.4.Kişiler Hukuku Terimleri

Kişiler hukuku, medeni hukukun temeli niteliğindedir. Kişiliğin başlaması, kişiliğin başlangıcıyla sahip olunan haklar ve ehliyetler, hısımlık ve kişiliğin sona ermesi gibi konular bu kapsamda değerlendirilir. Kişilik kavramı, kişiliğin başlaması ve sona ermesi bu medeni hukuk dalının ilk konusudur.

2.4.1.Kişiliğin Başlaması ve Sona Ermesi ile İlgili Terimler

kişi “insan, adam, kadın, eş” (ED: 752); [**TürkRun.** “kişi, adam, insan” (Şirin, 2016: 733); **TürkMan.** “kişi, adam, insan (Huast. 101-2); **TürkBuddh.** kişi “kişi, adam, insan” (TT VI 432-3); **İlkİslm. kişi** “kişi, insan, adam, kimse” (KB: 261), kişi “kişi, adam, insan; Yağmalarda zevce” (DLT:723)]

Kelime insanı -cinsiyet ayrımı olmaksızın- ifade etmek için sıkça kullanılmıştır. Belgerin bazılarında ise “eş, zevce” anlamıyla tanıklanmıştır. Kelimenin “eş, zevce” anlamındaki kullanımı aile hukuku kapsamında değerlendirilecektir. Kelimeye kişiler hukuku açısından bakıldığında, kişiliğin ortaya çıkması bu hukuk dalının en temel ölçütüdür. Aslında medeni hukukun başlangıç noktası kişiliğin başlangıcıdır da denilebilir. Bu sebeple herhangi bir insanı ifade etmek üzere kullanılan *kişi* terimi kişiler hukuku içerisinde ele alınmıştır.

*.....men atay tu yme bir egstüksüz tükel sanap altım bu karabaş üze miñ yıl tümen künetegi şivsay tayşı erklig bolzun taplasar özi tutzun taplamasar adın **kişike** ötkürü satzun men atay tutuñnuñ eçim inim tuğmıñım kadaşım yegenim tagayım kim kim me erser çam çarım kalmazunlar apam birök erklig beg eşi yat yalavaç küçin tutup yullayın alayın sakınsarlar bu karabaş teñinçe iki karabaş berip yulup alzunlar yultaçı **kişi** korluk bolzun şivsay tayşı korsuz bolzun*

“... ben Atay Tu da bir eksiksiz sayıp aldım. Bu köleye bin yıl on bin güne kadar Şivsay Tayşı sahip olsun. Dilerse kendine alsın dilemezse birisine tekrar satsın. Ben Atay Tutuñ, ağabeyim, küçük kardeşim, akrabam, ailem, yeğenim, dayım hiç kimse itiraz etmesin eğer güçlü memur, yabancı elçi gücü ile dava edip satın alayım diye düşünürseler bu köle dengince iki köle verip satın alsınlar. Satın alacak kişi zararlı olsun. Şivsay Tayşı zararsız olsun.” (Sa 24, 4-11)

...erklig beg eşi elçi yalavaç küçin tutup çamlasarlal yulayın alayın teserler bu kutlug teg iki **kişi** yaratı berip sözleri yorumazun “...güçlü memur güzücle dava edip itiraz etse satın alayım dese bu Kutlug gibi iki kişi verip sözleri geçerli olmasın” (Sa 28, 18-21)

...yok erser özge **kişike** kodar men teser men turı berimiñni men birür men borlukka özge **kişi** kögürmez men temiş için.. “...yoksa başka kişilere vereceğim dediğimde Turı berimi ben veririm üzüm bağına başka kişiyi sokmam dediği için...(Mi 19, 8-10)

tug- “doğmak” (ED: 465); [**TürkRun.** tug- “doğmak” (Şirin, 2016: 742); **TürkMan.** tug- “doğmak (IrkB 26); **TürkBuddh.** tug- “doğmak” (*tugmak* karımak “doğmak, yaşlanmak”) (BT III: 102); **İlkİslm.** “doğmak, meydana çıkmak, yükselmek” (KB: 456), tog- “doğmak” (DLT:886)]

tug- “doğmak” fiili sivil belgelerde sık rastalana bir fiil değildir. Ancak tanıklandığı metinlerde kişiliğin başlangıcını ifade eden dünyaya gelme eylemini karşılamaktadır. Kişiliğin başlangıcı doğumla meydana geldiği için, bu fiil bir kişiler hukuku terimi olarak ele alınmıştır.

İki rehin verme belgesinde, oğlunu rehin veren kişiler oğullarını tarif ederken *özimte tugmuş* “benden doğmuş” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade çocuğun kime ait

olduğunu dair bir bilgi vermesinin yanında dünyaya gelme eylemini karşıladığı için, kişiler hukukunda “kişiliğin başlangıcı” olarak adlandırılan kavramı da karşılamaktadır.

...özimte tugmuş titso atlıg oglumnu çintsoya üç yıllık tutgug bertim “...benden toğmuş Titso adlı oğlumu Çintso'ya üç yıl rehin verdim” (PI01, 3-4)

küskü yıl ikinti ay sekiz otuzka maña kedireke yunlakkak kümüş kergek bolup özimte tugmuş bolmuş atlag toyın ogulumnu yegen kaya... “Sıçan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde bana Kedire'ye kullanmak için gümüş gerekli olunca benden doğmuş Bolmuş adlı rahip oğlumu Yegen Kaya'ya...” (PI02,1-2)

öl- “ölmek” (ED: 125); [**TürkRun.** öl- “ölmek” (Şirin, 2016: 737); **TürkMan.** öl- “ölmek” (IrkB:41); **TürkBuddh.** öl- “ölmek”(Maitr: 444); **İlkİslm.** öl- “ölmek” (KB: 359), öl- “ölmek” (DLT: 786)]

öl- fiili tarihsel Türk Dili metinlerinde sıkça tanıklanan bir fiildir. Ancak sivil belgelerde aynı kullanım sıklığına sahip değildir. Birkaç belgede tanıklanan bu fiil kişiliğin sona ermesini ifade ettiğinden kişiler hukuku terimleri içerisinde değerlendirilmiştir.

Karışık içerikli bir metinde Kıtay Kaya isimli şahıs, kölesinin ölümü durumunda itirazda bulunmayacağını beyan etmiştir. Kölenin ölümü kişiliğin sona erme durumudur.

...bu tonug soyup almuşka kulum öldi tep men kıtay kaya çamlasasar [çamlamasar] menbiz içinteki söz turur tep için yaraşı ineçtin yarım yastuk kümüş alıp üzüşüp kesişip ketdimiz bu künte inaru ölmüş kıtay yolunta men kıtay kaya ineçike sözüm savım çamım çarım yok “...bu elbiseyi yırtıp alan kölen öldü diye ben Kıtay Kaya itiraz etmeyip aramızdaki anlaşmaya uygun olarak İneçi'den yarım yastık gümüş alıp anlaştık. Bugünden sonra, ben Kıtay Kaya ölen Çinli (kölem) ile ilgili İneçi'ye itiraz etmem.” (Mi03, 7-13)

Bir rehin verme belgesinde, rehin verilen çocuğun ölmesi halinde eşyalarının durumunun ne olacağına dair anlaşma yapılmaktadır. Kişiliğin sona ermesi ile ortaya çıkan sürece bir örnek olabilecek metin şu şekildedir:

*...yeti künün kiçser men kaytso tu igelep alıp kün egsükin
köni berir men iglep **ölser** yarım tavarı ölür yarım tavarı
tirilür “...yedi gün geçtiğinde ben Kaytso Tu sahiplenip eksik
günlerimi tamamlarım. O (oğul) hastalanıp öldüğünde
mallarının yarısı gider yarısı da kalır” (PI01,17-21)*

Bir evlat edinme belgesinde ise evlatlığın, evlatlık verildiği aileye karşı sorumlulukları bildirilmiştir. Burada sorumluluğun kişilik sona erene kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Bu durum *ölginçe köni* ifadesiyle karşılanmıştır.

*...ölginçe köni bışığ tapınsun “...ölünceye kadar doğruluk ve
olgunlukla hizmet etsin” (Ad03,8)*

yaş- “kaybolmak” (ED: 976); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.**
yaş- “saklanmak” (TT VI 97-8); **İlkİslm.** yaş- “saklanmak” (KB:1427), yaş
“gizlenmek, saklanmak” (DLT:957)]

Söz konusu fiil iki karışık içerikli belgede tanıklanmıştır. Mi19 numaralı belgede alacaklılardan kaçmak anlamında kullanıldığı için fiilin bu kullanımı kişiler hukuku terimleri içerisinde ele alınmamıştır (*bolup alımçılarım ma telim bolup turgu teg bolmayın kaçıp **yaşıp** barmış üçün “alacaklılarım da çok olunca durmadan kaçıp gizlendiğim gittiğim için)*

Ancak Mi03 numaralı metinde Çinli bir kölenin kaybindan bahsedilmektedir. Kaybolan köle günlerce aranmasına rağmen bulunamamıştır. Kişinin resmî ölümü dışında, ölmüş olma ihtimalini doğuran durumlar da kişiliğin sona ermesi olarak kabul edilebilir. Kişinin ölümü kesin olmasa bile, ölmüş olarak kabul edilebileceği durumlar vardır. Kişinin kaybolup ortaya çıkmayışı bunlardan biridir. Böyle durumlarda kişi ölmüş farz edilir ve dolayısıyla kişilik sona ermiş olur. Kişiler hukukunda ölüm karinesi olarak adlandırılan duruma örnek olarak aşağıdaki belge verilebilir.

*küskü yıl aram ay iki yegirmike men kıtay kayanını suñ atlıg
kıtay oğlanım yaşıp kaç künte tilep tapışmatın turur []ta
ineçiniñ atlıg kıtay oğlanı taştın sınka kanlı yolın körgeli
barıp bir böz ton tapıp kelmiş bu tonug soyup almışka kulum
öldi tep men kıtay kaya çamlasasar [çamlamasar] menbiz
içinteki söz turur tep için yaraşı ineçtin yarım yastuk kümüş
alıp üzüşüp kesişip ketdimiz bu künte inaru ölmüş kıtay
yolunta men kıtay kaya ineçike sözüüm savım çamım çarım
yok “Sıçan yılı birinci ayın on ikisinde ben Kıtay Kaya, Suñ
adlı Çinli hizmetkârım kaybolup günlerce aranmasına
rağmen bulunamadı.... İneçi'nin.... Adlı Çinli hizmetkârı
dışarıdaki kanı yolunu görmek mezarlığa gidip bir kumaş
elbise bulup geri gelmiş. bu elbiseyi yırtıp alan kölen öldü
diye ben Kıtay Kaya itiraz etmeyip aramızdaki anlaşmaya
uygun olarak İneçi'den yarım yastık gümüş alıp anlaştık.
Bugünden sonra, ben Kıtay Kaya ölen Çinli (kölem) ile ilgili
İneçi'ye itiraz etmem.” (Mi03, 1-13)*

Ölüm karinesi yani kişinin öldüğünün kabul edilmesi ile ilgili olarak **bar yok bol-** ifadesi de sivil belgelerde sıkça tanıklanmaktadır. Bu ifade Yamada tarafından **fliehen, nicht sein** “kaçmak” olarak anlamlandırılmıştır. Genellikle borçlanma durumlarında kendisinin ortadan kaybolması halinde borç sorumlusu bildirmek maksadıyla kullanılır. Bu fiile her ne kadar “kaçmak” anlamı verilmiş olsa da, bu fiilin kişinin ölmesi durumunu da içerdiğini düşünmekteyiz. Zira ortadan kaybolması yalnızca kaçıktan kaynaklanmayabilir. Kişinin ölümü ya da öldüğünün varsayılacağı kayıplar da bu ifade ile karşılanmış olabilir. Kişinin ölümü ya da ölümünün yüksek ihtimal olarak görüleceği bir kayıp durumu kişiliğin sona ermesi demek olacağından, **bar yok bol-/yok bar bol-** fiillerini de kişiler hukuku içerisinde ele aldık.

*ud yıl ikinti ay bir yanıka maña büdüs tutuñka napçikde kediz
kergek bolup arslan sıñkur ogulta bir kediz altı bözke altım
birle barmış alkış yanmışta altı böz birip idur men arkıştın
ıdmasar men birer ay birer böz asıg birle köni birür men kaç*

*ay tutsar bu ok yañça asıgı birle köni birür men böz berginçe **yok bar bolsar** evtekiler köni berzün “Sığır yılı, ikinci ayın birinde bana Būdüs Tutuñ’a Napçik’ten keçe gerekli olunca Arslan Sıñkur Oğul’dan bir keçeyi altı kumaşa aldım ve giden kervan geri döndüğünde altı kumaş verip gönderirim. Şayet kervanla göndermezsem her ay birer kumaş faiz ile doğrudan veririm. Kaç ay tuttuysam o kadar faiziyle doğrudan veririm. Kumaş verirken kaçarsam (ortadan kaybolursam, yok olursam) ev halkı doğrudan versin” (Lo06, 1-9)*

*... bu tavarnıñ satıgı elig tas bözni aram ay içinte birür men bermedün keçürser men birke bir koşup birür men berginçe **bar yok bolsar** men arıg tegin evtekiler birle köni birzün “...Bu malın satış ücreti olan elli büyük kumaşı birinci ay içerisinde veririm. Verirken gecikirsem bire bir ekleyip veririm. Verirken kaçarsam (kaybolursam, yok olursam) Arıg Tegin ev halkı ile tam olarak versin. (Lo16, 4-10)*

*...küz iki küri künçit birür men birmedin keçirser men el yañınça tüşi bile birür berginçe **bar yok bolsar** men inim kaşuk evtekiler bile köni birzünler “... güzün iki küri susam veririm. Verirken gecikirsem yasaya göre faizi ile veririm. Verirken kaçarsam (kaybolursam, yok olursam) kardeşim Kaşuk ev halkı ile tam olarak versin” (Lo28, 4-8)*

2.4.2.Hak ve Fiil Ehliyeti ile İlgili Terimler

Doğumla başlayan kişiliğin ardından doğal olarak ortaya çıkan bazı haklar vardır. Kişinin isminin soy isminin olması, ailesi tarafından bakılma ve gözetilme hakkı, miras hakkı gibi haklar doğrudan kişiye verilen haklardır. Kişinin itiraz ve dava hakkı, sorumlu olma durumu da yine bu kapsamda değerlendirilir. Bunların yanında ergin ve sağlıklı olan kişilere tanınan evlenme, boşanma, , borçlanma, mülk sahibi olma, mülk üzerinde tasarrufta bulunma ehliyetleri de kişiler hukuku

kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kişilerin hak ve fiil ehliyetleri ile ilgili olarak sivil belgelerde tespit ettiğimiz kişiler hukuku terimleri şöyledir:

at “isim” (ED:32); [**TürkRun.** at “ad; unvan; kimlik, bodun kimliği” (Şirin, 2016: 721); **TürkMan.** at “ad, isim” (Huast:359); **TürkBuddh.** (Maitr:355); **İlkİslm.** at “ad, isim” (KB:32), at “isim; unvan” (DLT: 562).

Hukukî olarak kişinin ismi, kişileri diğer kişilerden ayıran bir tanıtım sözcüğü olarak tanımlanır. Kişier hukukunun birincil konularından olan isim hem bir hak hem de bir zorunluluktur. Zira isim kişileri hem aile üyelerinden hem de diğer insanlardan ayırır. Sivil belgelerde belgeler tanzim edilirken mutlaka kişilerin isimlerine yer verilmiştir. Ticarî bir işlem yapıldığında alıcı ve satıcı isimleriyle belirtilmiştir. Vasiyetnamelerde murisin ismi mutlaka yer almıştır. Varisler ise bazı zamanlarda ismen anılmıştır. Tanıklar, kefiller, borç sorumluları isimleriyle belgelerde yer almıştır. Bu durum isim alma hak ve zorunluluğunun Uygurlar’a ait kişiler hukukunda da var olduğunu göstermektedir. Aileden birinden bile bahsediyor olursa mutlaka ismine yer verilmiştir.

at “isim” kelimesi sivil metinlerde kişinin ismini ifade etmek üzere iki kez at+1 şeklinde tanıklanmıştır:

*...ç/mgukta bir şıgı yerim atı alp taş seşünke ok
togurutumlug sattım “...Ç/mgukta bir şıg yerimi Alp Taş
Seşün adlı kişiye tam olarak sattım” (Sa01, 2-4)*

*...ülüşlög iç üç şıg yerim atı kutlug taşka togırı tumlitu satım
satıg kumpusun inçe sözleştim “...eşit hisseli üç şıg toprağımı
Kutlug Taş adlı (kişiyile) tam ve kesin olarak satış
kuanpusunu şöyle anlaştık” (Sa02, 4-5)*

at “isim” kelimesi, bir kişinin ismi belirtilirken çoğunlukla at+lıg şeklinde kullanılmıştır. Kelimenin ’atlg, ’atlag, atlıg, atllg şekilleri de tanıklanmıştır.

*men kalimdu-nıñ kişi-tin ulam satgın almış tulat atlıg küñüm-
ni toguru tomlıtı sattım “Ben Kalimdu başkasından sonsuza*

kadar aldığım Tulat adlı bayan kölemi dürüstçe sattım”
(Sa25, 5)

*titso 'atlg ogulumnu çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi
yarım yastuk alıp ogulluk birtim “Titso adlı oğlumu
saygıdeğer Çintso'ya süt hakkı (için) yarım yastık alıp
evlatlık verdim”* (Ad01, 3-4)

bil- “(bir şeyi) bilmek, tanımak” (ED:330); [**TürkRun.** bilmek, bilgi sahibi olmak; öğrenmek, bilgi edinmek; tanımak, bilip ayırmak, seçmek, idrak etmek”(Şirin, 2016: 723); **TürkMan.** bil- “bilmek” (Huast:51);**TürkBuddh.** bil- “bilmek (Yüan: 311); **İlkİslm. bil-** “bilmek” (KB: 78),bil- “bilmek” (DLT: 586)]→
bil- “sorumlu olmak”

Söz konusu fiil, sivil belgelerde neredeyse her tür metinde tanıklanmıştır. Borçtan, satıştan, teslim ettiği ya da aldığı bir eşyadan sorumlu olmayı ifade eden bu fiil tarihsel Türk Dili alanlarında “bir şeyi bilmek” anlamında sıkça kullanılmıştır. ancak sivil belgelerde “sorumlu olmak” anlamına gelen bir hukuk terimi olarak görülmektedir. Kişinin sorumlu olma durumu ise kişiler hukukunun bir konusudur. Kişi yaptıklarından ve yaptığı şeylerden doğacak sonuçlardan sorumludur. Fiil ehliyeti de ancak sorumluluk ile ortaya çıkabilir. Dolayısı ile belgelerde kişilerin sorumluluk aldığını bildirmeleri hukukî bir işlem görevindedir.

Bir kiralama belgesinde toprağı eşit olarak ekmek üzere anlaşılan iki kişi, ekimden doğan hasadı paylaşacaklardır. Bunun dışında ekilen araziye ait vergiden eşit oranda sorumlu olduklarını belgede bildirmişlerdir.

*...bu yerke neçe urug batsar ikegü teñ üleşür-biz bu yerke
berim alım kelser ikegü teñ **bilir** “...bu toprağa ne kadar
hububat eksek ikimiz eşit yetiştirip ekeriz olmuş ürünü eşit
olarak paylaşırız. Bu yere berim alım (vergesi) gelse ikimiz
eşit olarak sorumluyuz”* (RH07,4-8)

Bir cariyeye satış belgesinde ise cariyenin herhangi bir yalan söylemesi halinde sorumluluğu cariyeyi satan kişi almıştır.

*...bu küñke miñ yıl tümen küñketegi bulat erklig bolzun
taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü satzun bu
küñniñ çamu çaramı etserler yalganı bolsar men kalımdu
bilürmen “...bu cariyeye bin yıl on bin güne kadar Bulat
sahip olsun, dilerse kendisi alsın dilemezse başka kişiye
tekrar satsın. Bu caiye için itiraz ettiklerinde yalanı olursa
ben Kalımdu bilirim (sorumluyum)” (Sa25, 12-19)*

sal- “atmak, bırakmak, salmak” (ED:824); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**] → **sal-** “sorumlu olmak”

Clauson tarafından “atmak, bırakmak, salmak” şeklinde tanımlanan fiili Yamada *verantwortlich sein* “sorumlu olmak” şeklinde anlamlandırmıştır. Sorumlu olmak bil- fiilinde de bahsettiğimiz üzere bir kişiler hukuku terimidir. Yalnızca karışık içerikli bir belgede tanıklanmıştır. Bez ihtiyacına karşılık bir bahçıvanın verildiği belgede, bahçıvana ait olan üzüm bağının vergilerinden sorumlu olmama durumu beyan edilmiştir. Bu sorumluluğu kabul etmemek üzere *salmaz biz* şeklinde sal- fiili kullanılmıştır.

*...bu borluk uçagur turınıñ üçün amtı bu kün başlap bu turıta
negüme kalan kavut tütün kapıg kodgu umdu eniz tarıg ür
kepez kavlalık eniz basıg salıg negüme katılmaz-biz
salmazbiz tip bu budaşırı bahşı-ka tapşurup birtimiz “...bu
üzüm bağı aslında Turı'nın olduğu için şimdiden bugünden
başlayıp Turı'nın her ne kadar kalan, kavut, tütün, kapıg,
kodgu, umdu, borluk ağız, tarıg, ür, kepez, kavlalık-
ağız,basıg vergisi, salıg vergisi ne olursa (olsun) karışmayız,
sorumlu olmayız, diyerek bu Budaşırı Bahşı'ya aktarıp
veririz”) (Mi20,10-16)*

çam çarım “ihtilaf; dava, itiraz” (SUK:254); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkıslm. Ø.]

Bir ikileme olarak genellikle *kıl-* fiili ile beraber kullanılan bu terim “itiraz” anlamındadır. Kişinin itiraz ve dava hakkı kişiler hukukuna ait bir alandır. Söz konusu terim pek çok belgede tanıklanmıştır. Genel olarak yapılan sözleşmeye bir itirazın olmayacağını, tamamlanan anlaşma için herhangi bir karşı dava açılmayacağını beyan etmek üzere kullanılmıştır. Bunun dışında kişiye ait tasarruflar üzerinde itiraz hakkı olan diğer kişilerin itirazlarının engellenmesi için de aynı terim kullanılmıştır. *çam çarım kıl-* dışında *çamım çarım yok* ifadesi de yine “itirazım yok” anlamında belgelerde tanıklanmıştır.

*...bu dört yir üze öküz kaya açari yetmiş kaya açari erklig bolzun taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü satsun karşı açarinuñ virya açarinuñ eçimiz inimiz tugmuşımız kadaşımız kim yme **çam çarım kılmazunlar** “...bu dört tarafı sınırlı yere Öküz Kaya Açari ve Titmiş Kaya Açari sahip olsun. Dilerse kendi alsın dilemezse başkasına tekrar satsın. Karşı Açari ve Virya Açari ağabeyimiz, kardeşimiz, akrabamız hiç kimse itiraz etmesin” (Ex01, 12-18)*

*....bu dört sıçılığ borluk üze miñ yıl tümen künke tegi basa togrıl erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ötkürü satsun men ozmış togrılınuñ inim eçim tugmuşım kadaşım kim yme çam çarım kılmazunlar apam **çam çarım kılğalı** sakınsarlar bu borluk teñinçe iki borluk basa togrılka yaratı birip yulup alzunlar “.... Bu dört tarafı sınırlı bağ bin yıl on bin güne kadar Basa Toğrıl sahiplensin. Dilerse kendisi tutsun, dilemezse başkasına satsın. Ben Ozmış Toğrıl; kardeşim, ağabeyim, ailem , akrabam da itiraz etmesin. Eğer itiraz etmeyi düşünürlerse bu üzüm bağı dengince iki üzüm*

bağını Basa Toğrul'a temin edip geri satın alsınlar” (Sa05, 11-17)

*...bu künte inaru ölmüş kıtay yolunta men kıtay kaya ineçike sözüm savım **çamım çarım yok** “...bu günden sonra ben Kıtay Kara ölen Çinli (kölem) ile ilgili İnaçi'ye itirazım yok” (Mi03,11-13)*

İştikaklı ikileme olarak kullanılan *çam çarım* şeklinin dışında tek başına *çamla-* fiilinin kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

*...ikegünüñ inimiz eçimiz kamız kadaşımız **çamlamazun** kim üze erklig beg eşi küçün tutup çamlasar bu ok yer tenlig iki yer berip alzunlar yulzunlar “...ikimizin kardeşi, ağabeyi, ailesi itiraz etmesin, güçlü memur gücüyle dava edip itiraz etse işte bu yer dengince iki yer verip geri alsınlar” (Sa08,16-20)*

taplaş- “seçmek, istemek, kabul etmek” (ED:440); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİsm.** taplaş- “(birden fazla kişi) kabul etmek” (DLT:855)] →**taplaş-** karşılıklı kabul etme, rıza gösterme” (SUK:286 “übereinkommen, gegenseitig annehmen”)

Clauson fiilin *tap* “memnuniyet” isminden türediğini söyler. *taplaş-* fiili için “seçmek, istemek, kabul etmek” anlamlarını verir. (ED :440b) Söz konusu fiili kişinin rıza göstermesi anlamıyla sivil belgelerde iki kez tanıklanmıştır.

*...sayan apa tutuñ korsuz bolzun bu bitig tutup sayan apa tutuñ//////// savniñ tovlusı yorizun//// tanuk totok tanuk çodakı//// tanuk tolu tutuñ arası? //// bu bek bitig/// **taplaşıp** “...Sayan Apa Tutuñ sözleşmeyi yerine getirip zararsız olsun. Sayan Apa Tutuñ sözün toflu? geçsin. Tanık: Totok, Tanık:Çodakı, Tanık: Tolu Tutuñ Arası?.....bu sağlam sözleşme.... karşılıklı rıza gösterip” (Sa13,22-28)*

ikigü taplaşıp bk bitigi//// “ikisi karşılıklı kabul edip (bu) sağlam belgeyi...” (Sa18, 17)

tuşsu “borçlu” (< Çin. *tóng qū*);(SUK: 294 “Mitschuldner”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Kişinin rıza gösterme ve sorumluluk alması dışında, borçlanması durumu da kişiler hukukuna ait bir konudur. Bu konu borçlar hukukunda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. **bkz. Borçlar Hukuku Terimleri**

...biz bu bitigdeki çaonu berginçe biz inç buka aruk iştin taştın bar yok bolsar biz birle alguçı tuşsu taypaoşın men inç bukanıñ inim esen men aruñnıñ oglum kara tugma ikegü bitigdeki çaonu bitig yosunça negüke me tıdamayın çamsız köni birür biz “...biz bu sözleşmedeki kağıt parayı öderken biz İnç Buka ve Arug kaçarsak alıcı, borçlu ve kefil ben İnç Buka, küçük kardeşim Esen ve ben Arug oğlum Kara Tugma ikimiz bu sözleşmedeki parayı sözleşme kanununa göre hiçbir bahane göstermeden itiraz etmeden tam olarak veririz” (Mi17, 10-17)

Kişiliğin başlamasından itibaren kişiye verilen hakların ve ehliyetlerin eşit olması kişiler hukukunun temel meselelerindedir. Bu eşitliğin bazı istisnaları vardır. Cinsiyet, yaş ve yabancılık gibi durumlar eşitlik ilkesinde istisnalar oluşturabilmektedir. Özellikle yaş faktörü kişinin eşya üzerinde tasarruf sağlaması, evlenmesi, borçlanması gibi durumlarda belirleyici faktörlerdendir. Sivil belgelerde yaş kelimesi tanıklanan bir kelime olsa da, bir kişinin fiil ehliyeti kazanabilmesi için bir yaş şartı olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Ancak yine de bu kelime bir kişiler hukuku terimidir. Cinsiyet konusunda eşitliğin bozulduğuna dair net ibareler olmasa da metinlerin bağlamından çıkarılabilecek farklar mevcuttur. Kız çocuklarının mirasçı olmadığına dair düşünceler ilk akla gelen düşüncelerdendir. Bu konudaki düşünceler miras hukuku terimlerinde incelencektir. Cinsiyetle ilgili eşitliği bozan bir durum olarak, günümüz medeni kanununda da yer alan kadının boşandıktan sonra

belli bir müddet evlenememe durumuna benzer bir durum bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. WP01 numaralı vasiyetnamede eşine vasiyet bırakan Tüşiki isimli şahıs eşinin kendisinden sonra evlenmemesini vasiyet etmiştir; *men tüşiki ağır igke tegmişke edgü ayıg bolgay men tep kişim şılaŋka bitig koddum mın̄ta ken erke begke tegmetin evimni tutup oglum altmış kayanı asırap yorızun “..ben Tüşimki ağır bir hastalığa yakalanınca daha da kötüleşirsem diye eşim Şılan’a vasiyet buraktım. Bundan sonra evlenmeden evimi çekip çevirip oğlum Altmış Kaya’yı koruyup beslesin”* Kadının evlenmesinin erkek tarafından engellenebilmesi durumu eşitlik ilkesini bozmaktadır. Ayrıca sivil belgelerde tanıklanan vasiyetnamelerin sadece erkekler tarafından bırakılması da bu ilkeyi bozan faktörlerden biridir.

Genel itibari ile eşitlik ilkesinin tam olarak ne şekilde bozulduğuna dair net ve kesin bir çıkarım yapılamasa da eşitlik ilkesini bozan istisnai durumlar olarak bilinen cinsiyet, yaş ve yabancı kavramları kişiler hukuku terimi olarak ele alınmıştır.

er “adam, erkek; savaşçı, koca” (ED: 192); [**TürkRun.** **er** “adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem” (Şirin, 2016: 727); **TürkMan.** “adam, erkek” (IrkB:30); **TürkBuddh.** “adam, erkek, insan” (TT VIII D:20); **İlkİslm.** er“er, erkek adam”(KB: 150), er “adam”(DLT: 640)]

*...şuikü ögen üze suvaklıg surya birle ülüşlög maŋa teger altı
er kömer borlukumni sultan bukaka togru tumlitu sattım
“...Şuikü Kanalı'nın üzerinde Surya ile hisseli olan kanalın
bana düşen altı adamın işlediği üzüm bağımı Sultan? 'a tam
ve kesin olarak sattım”* (Sa10, 3-5)

*pintung atlg kıtay er krabaş-ım-nı.. “Pintung adlı Çinli erkek
kölemi”* (Sa24, 2)

ebçi kadın; ev hanımı (ED,6); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** **Ø**; **TürkBuddh.** “kadın, ev hanımı” (Kuan. 137-138); **İlkİslm.** **Ø.**]

*otuz yaş-tın altın ygrmi yaş-tın üstün ortun er ebçi iki krabaş
iki at iki ud birle munça tvar-nı uur kay-a başlap ini-lerim-ke*

birip.. “otuzun altında yirminin üstünde olan bir ekek köle ile orta yaşlı kadın köleyi, iki at ve iki öküz ile bunca malı başta Uur Kaya olmak üzere küçük kardeşlerime verip...” (WP06, 17-18)

...men otuz kulumnun negü erser bar tep toyınçoğka ebçike çam kılmaz “...ben otuz kölem var deyip Toyınçoğ’a ve kadın(kölesine) itiraz etmem” negü erser bar tep toyınçoğka ebçike çam kılmaz “...ben otuz kölem var deyip Toyınçoğ’a ve kadın(kölesine) itiraz etmem” (Mi02-12-13)

katun “kadın, bayan; hükümdârın eşi” (ED: 602); [**TürkRun**; katun “kadın; Kağan eşlerinin unvanı” (Şirin, 2016: 732); **TürkMan.** katun “kadın, hükümdân eşi” (IrkB:38); **TürkBuddh.** katun “kraliçe, hükümdârın eşi” (Maitr: 404); **İlkİslm.** katun “hatun; Afrasiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı” (DLT: 693)]

*beçin yıl çahşaput ay iki yanı ka maña tedmilig kara buka ikegüke karçlık kerek bolup kutluk atlıg **katun** kişini satıp kutlug temürtin yüz elig kalın böz aldımız “ Maymun yılı on ikinci ayın ikisinde bana Tedmilik ve Kara Buka’ya ikimize verecek, takdim edecek şeyler gerekli olunca Kutluk adlı kadını satıp Kutlug Temür’den 150 kalın kumaş aldık” (Sa28, 1-6)*

*...iki yarım tagar bugday aldım bu bugdayka on altı yaşlıg yegirmi yaşlıg **katun** kişini iki bir yaratı kişini yetinç aynın on beşte koçoka tegürüp birür men “...iki buçuk torba buğday aldım. Bu buğdaya karşılık on altı (ila) yirmi yaşında bir ya da iki kadını yedinci ayın on beşinde Koço’ya gönderirim” (Lo18,3-8)*

yaş “yaş, yıl” (ED; 975); [**TürkRun.** yaş “göz yaşı; yaş, doğuştan beri geçen ve yıl ile ölçülen zaman” (Şirin, 2016: 747); **TürkMan.** yaş “yaş ömür” (M III 42);

TürkBuddh. yaş “nemli, yaş, göz yaşı” (**yaş sūṅük** “nemli kemik”) (TT V :28);**İlkİslm.** yaş “insanın yaşı” (DLT :957)]

*otuz yaş-tın altın ygrmi **yaş-tın** üstün ortun er ebçi iki krbaş
iki at iki ud birle munça tvar-nı uur kay-a başlap ini-lerim-ke
birip.. “Otuzun altında yirminin üstünde olan bir ekek köle
ile orta yaşlı kadın köleyi, iki at ve iki öküz ile bunca malı
başta Uur Kaya olmak üzere küçük kardeşlerime verip...”*
(WP06, 17-18)

Kelimenin *yaşlıg* şeklinde kullanımı da mevcuttur.

*iki ygrmi **yaşlıg** Tak Kūṅ adlı kız krbaş-ım-nı eniçük-ke
toguru tomlıtı sattım”Tak Kūṅ adlı kız kölemi Eniçük’e
dürüstçe sattım”* (Sa23, 2-3-4)

yat “yabancı” (ED: 882); [**TürkRun.** yat “ecnebi, yabancı (boy veya bodun bireyleri)” (Şirin, 2016: 748); **TürkMan.** Ø ; **TürkBuddh.** yat (Maitr: 505); **İlkİslm.** yat“yabancı” (KB: 530), yat“yabancı, ecnebi” (DLT: 958)]

*apam birök erklig beg işi **yat** yalavaç küç-in tutup yulayın
alayın sakınsar-lar “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin)ve
maiyetinin (ya da) yabancı bir elçinin nüfuzunu kullanarak
ele geçirerip almayı düşünseleler”* (Sa24-9)

Kişilerin hak ve fiil ehliyetlerinden olan miras, evlenme, mal sahibi olma ve bu mal üzerinde tasarrufta bulunması ile alakalı konular da bu başlıkta ele alınmıştır. Bu hakların kullanım şekilleri ve hukukî süreçleri ilgili başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak kişinin bu haklara sahip olması kişiler hukuku konusudur.

Kişinin ailesi tarafından bakılması, beslenmesi, korunması kişiler hukukunda değerlendirilen haklardandır. Sivil belgelerde az da olsa bakım hakkı ile ilgili terimlere rastlanmıştır. Çocukların bakım haklarının olduğunu söyleyebileceğimiz belgeler ve ifadeler mevcuttur. Bu ifadeler ve terimler *Aile Hukuku Terimleri* başlığında ele alınacaktır.

Kişinin bir diğer hakkı olan miras hakkı da doğrudan sahip olunan haklardandır. Özellikle vasiyetnamelerde miras hakkı ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgiler ışığında kişiler hukuku kapsamına giren miras hakkının dönemin hukuî haklarından olduğu söylenebilir. Konu hakkındaki terimler ve açıklamalar *Miras Hukuku Terimleri* başlığında incelenecektir.

Çocuğun bakım hakkı ve miras hakkı aile hukuku ve miras hukuku kapsamında değerlendirilecek maddeler olmasının yanında, evlatlık alma belgelerinde tanıklanan evlatlığın bakım ve miras hakkına dair bilgiler kişiler hukukunun bir konusudur.

Vasiyetnamelerde evlatlık alınan çocuğun, onu evlat edinen aileye karşı sorumluluklarına yer verilmiştir. Bunun yanında evlat edinen kişinin de evlat edindiği çocuğa karşı yükümlülükleri vardır. Evlatlığın bakım yükümlülüğünün üstlenilmesi, öz evlatlarla eşit şartlara sahip olması ve miras hakkı oldukça önemlidir. Tüm bu haklar kişiler hukukunun konusudur.

*ud yıl sekizinç ay beş yegirmike men titso akam ançuk bile
aytışip akamnıñ boguzın yegetgeli ayt bolmışka inim antsonı
tugmuşımız toynak şilavantika süt sevinçi yigirmi sıtır kümüş
alıp ogulluk birtimiz men toynak şilavanti yme oglum
sanbodu bile tüz ülüşlüg kılıp ogullanım altım men titso bitig
kılmış kün üze yegirmi sıtır kümüş tükel altım men toynak işla
yme tükel birtim бүкүнки күн başlap ini antsonı ilip tartıp
çam çarım kılmaz men men toynak şila yme minite soñ
piryanımtaki negü orpakım telüküm bar erser ogulum
sanbodu bile tüz üleşip alzunlar kayusı bu savtın ağışsar bir
birer yastuk kuvar birüşür biz tanuk basa yalavaç tanuk beg
turmuş bu bitigni yahşıdu tuñ yana şila tayl []du şilalarınñ
üksinte kılıtımız ////bu tamga biz ikegünüñ ol men elgür tuñ
ayıtıp bitidim “Sığır yılı sekizinci ayın on beşinde ben Titso
ağabaeyim Ançuk ile konuşup, ağabeyim geçimini sağlamak
için zorlandığından kardeşim Antso’yu akrabamız Toynak
Şilavanti’den süte denk yirmi sıtır gümüş verdik. Ben Toynak
Şilavanti de oglum Sanbodu ile eşit pay verip evlat edindim.
Ben Titso sözleşmenin yapıldığı gün yirmi sıtır gümüşü*

eksiksiz aldım. Ben Toynak Şila da eksiksiz verdim. Bugünden başlayıp kardeşim Antso ile çekişip kavga etmem. Ben Toynak Şila benden sonra hücremde ne kadar yırtık, delik (değersiz eşya) var ise oğlum Sambodu ile eşit paylaşınlar. Hangimiz bu sözden geri dönerse birer yastuk ceza veririz. Tanık: Basa Yalavaç, Tanık: Beg Turmuş. Bu sözleşmeyi Yakşidu Tuñ, Bay Yaña Şila Tayl....du keşişler huzurunda yaptık. Bu damga bizim ikimizindir. Ben Elgür Tuñ dikte ettim.” (Ad02)

oglum sanbodu bile tüz ülüşlög kılıp ogullanım altım “oğlum Sanbodu ile eşit pay verip evlat edindim” ifadesi evlatlığın diğer çocuklardan ayrılmadığının bir göstergesidir. Bu durum Uygurlarda da günümüzdekine benzer şekilde evlatlığın yasal mirasçı olduğunu göstermektedir.

minite soñ piryanımtaki negü orpakım telüküm bar erser ogulum sanbodu bile tüz üleşip alzunlar “benden sonra hücremde ne kadar yırtık, delik (değersiz eşya) var ise oğlum Sambodu ile eşit paylaşınlar.” İfadesi ise evlatlığın bakım sorumlusunun ölmesi halinde murisin mirasından faydalanabileceğini göstermektedir. Buradaki değersiz eşya anlamında değerlendirilebilecek ifadeler evlatlığa verilen malların kıymetsiz mallar olacağı fikrini doğurmaktadır. Ancak bu cümlede de evlatlık, öz oğulla eş tutulmuştur. Öz oğula bu mallar haricinde bir şey bırakılıp bırakılmadığını bilemediğimiz için, iki çocuk arasında miras bırakılan eşyaların kıymeti bakımından bir fark olup olmadığı konusunda yorum yapmamız mümkün olamamaktadır. Yalnız evlatlığın miras hakkının olduğunu söylemek doğru olacaktır.

//umugsuz urusız kalgay tep bu iki oglanlarımta turmuş adlıg ogulumnu sutbakka il törösü birle ogulluk birdim andın şük kalmışta bu ogul sutmaknuñ birmiş aşın yep aymış işin kılıp ogul törösü birle ölginçe köni bışıg tapınzun men sutbak yme turmuş adlıg ogulnu özümün tugmuşça ög sakınıp kız alıp birip yene minde ogul kız tugsal ol oglum birle teñ tüz tutup

meniñniñ evümteki barkımtaki negü kimimni orpak ayıg sınug barım bulguça bulsa neçe oğlanlarım bolsa ol oğlanlar birle teñ öñ ülüş kopı birür men apam birök bu ogulnuñ küçin alıp botka tegmişte oronın yegin kılmayın edgü tutmayın kudi asıra kişike tutsar men kayuka barsar öz köñülinçe tapınça barzun sutbaknuñ sözi yorımazun sutbak yme tugmış ogulları birle teñ tutup kelinlep birip edgü asırap ogul töresince tutup kulgak boyın tolap üner men keter men tiser törö yargu yosunı birle ata yazmış yazukka tegzün “...umutsuz soysuz kalacak deyip bu iki oğlumdan Turmuş adlı oğlumu Sutbak’a ülke yasası ile evlatlık verdim. Ondan sonra sessizleşip bu oğul Sutbak’ın verdiği yiyeceği yiyerek söylemiş. İşini yapıp evlat yasası ile ölünceye kadar tam bir şevkle hizmet etsin. Ben Sutbak da bu Turmuş adlı oğlu kendimden doğmuş gibi düşünüp evlendirip, benden yeniden oğul kız doğduğunda çocuklarım ile denk tutup evimde barkımda bulunan eşyamın kırık dökük malımı kaç tane çocuğum varsa onların hepsine eşit paylaştırırım. Eğer bu oğul güçlenip bir mevkiye geldiğinde, mevkisini yükseltmeyip, iyi göstermeyip, alçak biriymiş gibi gösterirsem her nereye giderse kendi gönlünce arzusunca gitsin. Sutbak’ın sözü geçmesin. Sutbak da (kendisinden) doğmuş ogulları ile denk tutup evlendirip, tam olarak koruyup evlat yasasına göre davranıp göz kulak olduğunda “ben giderim” (derse) yasa gereği babanın işlemiş olduğu suçu işlemiş olsun.” (Ad03, 1-30)

Yukarıdaki evlat edinme belgesi evlatlığın haklarını anlayabilmek açısından daha nettir. Öncelikle evlatlık verilen çocuğun bakım yükümlüsüne karşı sorumlulukları bildirilmiştir. Ardından bakım yükümlüsü evlatlık aldığı çocuğa karşı sorumluluklarını yerine getireceğini beyan etmiştir. ***men sutbak yme turmuş adlıg ogulnu özümün tugmışça ög sakınıp kız alıp birip yene minde ogul kız tugsal ol oglum birle teñ tüz tutup meniñniñ evümteki barkımtaki negü kimimni orpak ayıg sınug barım bulguça bulsa neçe oğlanlarım bolsa ol oğlanlar birle teñ öñ ülüş kopı***

birür men “Ben Sutbak da bu Turmuş adlı oğlu kendimden doğmuş gibi düşünüp evlendirip, benden yeniden oğul kız doğduğunda çocuklarım ile denk tutup evimde barkımda bulunan eşyamn kırık dökük malımı kaç tane çocuğum varsa onların hepsine eşit paylaştırırım” ifadesinde evlatlık alınan çocuğun diğer çocuklarla aynı haklara sahip olacağı açık olarak görülmektedir. Hatta yeni bir çocuğun doğması durumunda da bu eşitliğin bozulmayacağı beyan edilmiştir. Hem evlatlığın diğer çocuklarla denk tutulması ve evlendirilmesi hem de miras hakkının bulunması önemli noktalaradır.

Kişiler hukukunun önemli bir diğer meselesi olan kişiliğin korunmasına ilişkin kurallara benzer bir kural da şu ifade de görülmüştür; *apam birök bu ogulnuñ küçin alıp botka tegmişte oronun yegin kılmayın edgü tutmayın kudı asıra kişike tutsar men kayuka barsar öz köñülünçe tapınça barzun “Eğer bu oğul güçlenip bir mevkiye geldiğinde, mevkisini yükseltmeyip, iyi göstermeyip, alçak biriymiş gibi gösterirsem her nereye giderse kendi gönlünce arzusunca gitsin.”* Bu ifadeden evlatlığın şahsiyeti ile ilgili hakların da koruma altına alındığını görüyoruz. Buna göre evlatlık verilen çocuğun diğer çocuklarla denk tutulmasının yanında bakım hakkının bulunduğunu ve yasal mirasçı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca şahsiyetini zedeleyecek bir durumda özgürlük hakkı tanınarak kişisel haklarına saldırıda bulunulması engellenmiştir.

Kişiler hukunda bir diğer meselesi de evlilik birliği kurabilmesi yönünde kişiye verilen fiil ehliyetidir. Belgelerde evlilik birliğinin kurulması, *er ebçi bol- al- , bir-, keline-* gibi farklı fiillerle karşılanmıştır. Kişinin evlilik birliği kurup evliliğe dair yükümlüklerinin olması aile hukuku kapsamında olan bir durumdur. Ancak kişinin fiili ehliyeti olması yönüyle de kişiler hukuku kapsamındadır. Belgelerde evliliğe dair bazı ifadeler tanıklansa da evlilik birliğinin kurulması için hangi şartların olduğuna dair bir bilgi yoktur. Dolayısı ile kişinin evlilikle ilgili fiil ehliyetine sahip olması için gerekli olan maddelerin bugünkü medeni kanun kapsamındaki maddelerle ne derece benzediği konusunda yorum yapmak zordur. Evlilik birliğinin kurulmasına dair bilgiler ve terimler *Aile Hukuku Terimleri* başlığında değerlendirilecektir.

Kişinin fiili ehliyetlerinden biri de mülk edinebilmesi ve bu mülk üzerinde tasarrufta bulunabilmesidir. Yukarıda kişinin sorumlu ve borçlu olma durumlarından

bahsetmiştik. Borç altına girebilme ehliyeti olan kişi, eşyası üzerinde tasarrufta bulunma hakkına da sahiptir. Fiil ehliyeti olan kişi bir eşyaya sahip olabilir, eşyayı satabilir ve kiralayabilir. Eşya üzerindeki haklar ve tasarruflarla ilgili konular eşya hukukunun konusu olsa da kişinin bu hakları kullanabilmesi kişiler hukukunun da bir parçasıdır. Dolayısı ile bu iki hukuk dalının bazı terimleri ortaktır.

ed “mal” bkz. Eşya Hukuku Terimleri

elig yastuk-luk edni men sadı adak totok-ka kelürüp birürmen
“Elli yastukluk malı ben Sadı Adak Todok’a getirip veririm”
(Mi26, 8)

erklig bol- “sahip olmak” bkz. Eşya Hukuku Terimleri

sat-“satmak” bkz. Eşya Hukuku Terimleri

...içim kancuk bile tüz ülüş-lüg iç [=üç] sıg yirim atı kutlug
*taş-ka toguru tomlıtı **sattım**“Ağabeyim Kançuk ile eşit*
parçadan oluşan yerimin üç şıgını Kutluk Taş’a dürüstçe
sattım” (Sa02, 3-4-5)

tavışkan yıl biryegirminç ay///// maña ozmışka tükelke biz
i[kegüke] yuñlaklık böz kergek bolup taykü ögendeki
*alaçu////K//// aluçısı birle basa togrılka togru tumlıtı **sattımız***
“Tavşan yılı on birinci ayın... bana Ozmış’a ve Tükel’e
kullanmak için bez gerekli olunca Toyku Kanalı’ndaki
kulübe...kulübesi ile Basa Toğrıl’a tam ve kesin olarak
sattık” (Sa06, 1-4)

tut- “tutmak, muhafaza etmek” →tut- “kiralamak” bkz. Eşya Hukuku Terimleri

*tavışkan yıl üçünç ay/// [maŋa] kaymuş seŋünke yakaka ///
[kergek] boltı virhardaki açari beg //// yakaka tuttum
yakasın//////// elig kumpuka üzüştü “Tavşan yılı üçüncü
ayın.... (bana) Kaymış Seŋün’e... kiralamak gerekli oldu.
Manastırdaki Açari Beg.... kiraladım. Kirasını.... 50
kuanpuya anlaştık.” (RH01, 1-5)*

*tmiçi-niŋ bu suv-takı uturu borlukın on tŋ kepez yak-a-ka
tuttum “Tmçi’nin bu suyun karşısındaki üzüm bağıını on tŋ
(ölçü birimi) pamuğa kiraladım” (RH04, 4-5)*

2.4.3.Hısımlık ile İlgili Terimler

Hısımlık kavramı kişiler hukukunun temel başlıklarından biridir. Genel itibariyle kan hısımlığı, kayın hısımlığı ve evlat edinmeden doğan hısımlık olarak üç grupta incelenir. Hısımlığın hukukî bazı sonuçları vardır. Bu sonuçlar miras ve bakım hakkı gibi haklar ile evlenme yasağı gibi yasakları içermektedir. Hısımlığın derecelerine göre farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Hısımlık kavramı hem kişiler hukuku için hem de aile hukuku içinde değerlendirilebilecek kavramlardandır. Sivil belgelerde hısımlığa dair pek çok terim tanıklanmış ve bu terimler üç başlıkta değerlendirilmiştir.

2.4.3.1.Kan Hısımlığı ile İlgili Terimler

ana “anne” (ED: 169); [**TürkRun.** ana “anne” (Şirin, 2016: 347); **TürkMan.** ana “anne” (TT III 98-9); **TürkBuddh.** ana “anne” (Maitr: 349); İlkİslm. ana “ana, anne” (KB: 19), ana “anne” (DLT: 550)]

‘ana’ kelimesi ilk olarak Uygur metinlerinde görülmüştür. Köktürk Yazıtlarında ‘ög’ olarak tanıklanır. Sivil belgelerde vasiyetname örneklerinde kullanılmıştır.

...ögey anamız bizke tegir, alır biz tip **almasun**
katılmasunlar “Üvey anamız bize düşer diyerek almasınlar,
karışmasınlar” (WP01-8)

aka “ağabey” (SUK: “Bruder”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkıslm. Ø.**]

Poppe, *On the Long Vowels in Common Mongolian* adlı makalesinde Moğolcada kelimenin aslının “aka” olduğunu, ilk hecedeki ünlü uzunluğu sebebi ile -k- sesinin -g- sesine dönüştüğünü ifade etmiştir.

...alımçımız birimçimiz **akamız** inimiz kim kim me bolup çam
çarım kalmazunlar “...alımçımız birimçimiz, ağabeyimiz
küçük kardeşimiz hiç biri itiraz etmesin” (Sa26, 13-15)

apa “dede, büyükbaba, baba, anne, amca, hala, büyük kardeş, ebe” (ED: 5); [**TürkRun.** apa “ata, ecdat; baba, amca, ağabey, dede, abla, anne, nine; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 720); **TürkMan.** apa (M I: 22); **TürkBuddh. Ø; İlkıslm.** apa “Âdem; insan” (KB: 21),aba “Tibet dilinde baba” (DLT: 538)]

*Tavışgan yıl aram ay bir yañıka men aram kaya kınısun birle
yuñlaklık ço kergek bolup töküzteki tarıg tarımakka yirni
altmışakka **apamka** on iki sıtır ço yakasın iligte alıp birür
men “Tavşan yılı birinci ayın birinde ben Aram Kaya ve
Kınısun’a kullanmak için kağıt para gerekli olunca
Töküz’deki hububat ekilmiş yeri Altmışak’a apama on iki sıtır
kağıt para kirasını elden alıp veririm.” (RH03, 1-5)*

ata “ata, baba” (ED: 40); [**TürkRun.** ata “baba” (Şirin, 2016: 721); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** (BT III: 83); **İlkıslm.** ata “baba” (KB: 35), ata “baba” (DLT: 563)]

...sarman tölek başlap oglanlarım birle **atamıznuj** bolarka
ülüş kılıp kodmuş yeriñe suvıña bağıña borlukıña negüsiñe
kimiñe... “ Sarman Tölek başta olmak üzere babamızın
bunlara miras bıraktığı, toprağı, bahçeyi, üzüm bağıni neyi,
kime (verdiğini).....” (WP06, 24-28)

içi “büyük kardeş, ağabey” (ED:20); [**TürkRun.** eçi “ağabey, amca” (Şirin, 2016: 726); **TürkMan.** içi “büyük erkek kardeş, ağabey” (Huast:31); **TürkBuddh.** içi “ağabey” (Maitr: 381); **İlkİslm.** içi “erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi” (DLT: 660)]

...**içim** kançuk bile tüz ülüşlüg iç(üç) sıg yirim atı kutlug taşka
toguru tomlitu satım “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan
oluşan yerimin üç şığınını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım”
(Sa02, 3-5)

ini “küçük kardeş”(ED:170); [**TürkRun.** ini “erkek kardeş” (Şirin, 2016: 729); **TürkMan.** ini “küçük erkek kardeş” (Huast: 31); **TürkBuddh.** ini “küçük erkek kardeş” (U II: 26); **İlkİslm.** ini “(yaşça) küçük kardeş”(KB: 199); ini “erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi” (DLT: 666)]

...bir ayta birer bakır kümüş asıg birle köni birür men
berginçe iştin taştın bolsar men **inim** ayktaçı köni birzün
“...her ay birer bakır gümüş faizi ile tam olarak veririm.
Verirken kaçarsam Ayktaçı tam olarak versin” (Lo09,3-6)

kañ “baba” (ED: 630); [**TürkRun.** kañ “baba” (Şirin, 2016: 731); **TürkMan.** kañ “baba” (IrkB:58); **TürkBuddh.** kañ “baba” (U II: 31); **İlkİslm.** Ø.]

Belgelerde az tanıklanan *kañ* kelimesi, Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Diğer tarihsel Türk dillerinde *ata* kelimesi tercih edilmiştir.

*şinkuy tutuñ begke küdegüm likeke kiñeşip aytışıp kevsite
tugmış burhan kuli atlg ogulanka ögke **kañka** buyanı tegzün
“Şinkuy Tutuñ Beg’e damadım Like’ye danışıp, konuşıp
Kevşi’de doğmuş Burhan Kuli isimli hizmetkâra, anneye,
babaya sevabı,bereketi ulaşsın” (WP02, 3-6)*

kız “kız, evlenmemiş kadın” (ED: 243); [**TürkRun.** kız “kız,evlenmemiş kadın; kız çocuk ” (Şirin,2016:733); **TürkMan. Ø.; TürkBuddh.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (U III: 84); **İlkİslm.** kız “gelin; cariye;bakire gelin;kız ” (DLT :717)]

Esas olarak “evlenmemiş bayan, kız” anlamında kullanılan bu kelime daha sonra “kız evlat, köle, cariye” anlamlarında kullanılmıştır. Sivil belgelerde tanıklanır. Kız çocuğunun itiraz ve dava etme hakkının bulunması aile hukukunun yanında kişiler hukuku açısından da oldukça önem arz etmektedir.

*...oglum **kızım** bu karabaşığı ayıtsar isteser savları yorımızun
“...oğlum, kızım bu köleyi dava etmek isterlerse sözleri
geçerli olmasın” (Sa19, 11-12)*

ogul “oğul, evlat” (ED: 83);**TürkRun.** ogul “evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 736); **TürkMan.** ogul “oğul, evlat” (Huast:71); **TürkBuddh.** ogul “oğul, çocuk” (**Maitr: 436**);**İlkİslm.** ogul “oğul, oğlan, çocuk, genç” (KB: 334), ogul ~ ogil “oğul, çocuk; (kedi,köpek vb.. için) yavru” (DLT: 771).

Sivil belgelerde kelimenin *oglan* şekli de tanıklanmıştır. Marcel Erdal kelimenin ogul ismine gelen +An eki ile türemiş bir kelime olduğunu söylerken, Clauson ise *oglan* kelimesinin *ogul* isminin çoğul şekli olduğuna şüphe ile yaklaşmaktadır.

*...sarman tölek başlap **oglanlarım** birle atamıznıñ bolarka
ülüş kılıp kodmış yeriñe suviña bağıña borluñıña negüsiñe
kimiñe... “ Sarman Tölek başta olmak üzere oğullarım ile
babamızın bunlara miras bıraktığı, toprağı, bahçeyi, üzüm
bağını neyi, kime (verdiğini).....” (WP06, 24-28)*

tagay “dayı” (SUK:285 “onkel”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** tagay “dayı” (Pfahl: 24); **İlkİslm.** tagay “dayı” (DLT :847)].

*men şabiniñ ogulum kızım içim inim kam kadaşım yegenim
tagayım aytmazun istemezün “Ben Şabi’nin oğlum, kızım,
büyük kardeşim, küçük kardeşim, ailem, yeğenim,
dayımsormasın, istmesin” (Sa04, 15-17)*

urı “erkek çocuk” (ED: 197); [**TürkRun.** urı “erkek; oğul, erkek çocuk” (Şirin, 2016: 745); **TürkMan.** urı “erkek” (IrkB:40); **TürkBuddh.** urı “erkek çocuk” (Maitr: 493); **İlkİslm.** urı “erkek (evlat)” (KB: 497), urı “erkek evlat” (DLT: 923).]

*..umugsuz urısız kalgay tip “umutsuz, evlatsız kalacağım
diyerek” (Ad03, 1)*

yegen “yeğen” (ED: 912); [**TürkRun.** yegen “yeğen; bir unvan niteleyicisi” (Şirin,2016:748); **TürkMan** Ø; **TürkBuddh.** yegen “yeğen” (Pfahl. 23, 15); **İlkİslm.** Ø]

Kelimenin Moğolca *cegen* kelimesinden ödünçlendiği ifade edilmektedir. (ED 912b)

*...men atay tutuñnuñ içim inim tugmışım kadaşım yegenim
tagayım kim kim me erser çam çarım kalmazunlar “...Ben
Atay Tutuñ ağabeyim, küçük kardeşim, aakrabam, ailem,
dayım hiç biri itiraz etmesin” (Sa24,7-8)*

2.4.3.2.Kayın Hısımlığı ile İlgili Terimler

küdegü “damat” (ED:203); [**TürkRun.** küdegü “damat, güvey” (Şirin,2016:735); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** küdegü “damat, güveyi” (DLT:754)]

Kelimenin Moğolca *gürege(n)* kelimesinden ödünçlendiğini aktaran Clauson bu kelimenin küde- filinden türeyen bir isim olduğunu belirtir. Bu isim Kıpçak dillerinde “kız kardeşin kocası, enişte” anlamında kullanılır. (ED 703a)

...koçotaki koçın apam birleki **küdegüm** tapmışka ülüşte
tegmiş kira suvdun yirlerimni .. “Koçodaki Koçın apam ile
birlikte damadım Tapmış’a miras kalmış, nadasa bırakılmış
ark yerlerimi .. (Sa12, 2-3)

yenge “yenge” (ED: 944); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. yenge
“yenge” (U III: 83); İlkİslm. yenge “ağabeyin zevcesi” (DLT:966)].

...ogul tigin **yengemizke** yaz küz kim kelser tegürür birür biz
“Ogul Tigin yengemize yaz ya da güz vakti ne zaman olursa
ulaştırıp veririz” (Mi17, 7-8)

2.4.3.3.Evlat Edinmeden Doğan Hısımlık ile İlgili Terimler

ogulluk “evlatlık” (SUK:268 “Adoption”);[TürkRun.Ø; TürkMan. Ø;
TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Eski Türkçede oğul sözcüğü, kız ve erkek çocuğu karşılayacak biçimde
“evlat” anlamında kullanılmıştır. **ogul** sözcüğünden türeyen **ogulluk** sözcüğü, Eski
Uygur Türkçesinde “evlat edinme, evlatlık çocuk” anlamında kullanılmıştır. Harezmi
Türkçesinde “oğlu olan, evlatlık anlamıyla yer alır.”(Ünlü 2012a: 440b)

ögey “üvey” (SUK, WPO1-8); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.
Ø; İlkİslm. ögey “besleme; üvey” (DLT:784)].

....**ögey** anamız bizke tegir, alır biz tip almasun
katılmasunlar “Üvey anamız bize düşer diyerek almasınlar,
karışmasınlar” (WP01, 8)

Hısımlık terimleri içerisinde ele alınan kişilerin hukukî durumları ilgili
başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır

2.5.Aile Hukuku Terimleri

Aile hukukunun en önemli yapı taşı elbette aile kavramıdır. Aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumlulukları, ortak mülkler ve özel durumlar hakkında söz sahibi olmaları gibi meseleler bu hukuk dalının birincil konularındandır. Bu sebeple öncelikle Sivil Belgelerde geçen akrabalık isimlerini aile hukuku terimlerinin içinde değerlendirmek icap etmektedir.

Akrabalık terimlerinin yanı sıra, özellikle vasiyetnamelerde görülen evlilik ile ilgili terimler, aile bireylerine yüklenen sorumluluklar, bakım yükümlülüğü, evlatlık alma gibi konulara ilişkin terimlerde aile hukuku terimleri kısmında ele alınmıştır.

2.5.1.Aile Bağı ile İlgili Terimler

Aile bağı ile ilgili terimlerin pek çoğu kişiler hukukunun ‘hısımlık’ başlığında değerlendirilmiştir. Çünkü hısımlık konusu öncelikle kişiler hukukunun konusudur. Burada ise söz konusu kişilerin aile hukuku açısından nasıl değerlendirilebileceği incelenecektir.

ana “anne” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

‘ana’ kelimesi ilk olarak Uygur metinlerinde görülmüştür. Köktürk Yazıtlarında ‘ög’ olarak tanımlanır. Sivil belgelerde vasiyetname örneklerinde kullanılmıştır.

Kelime sivil belgelerde yalnızca vasiyetnamelerde tanımlanmıştır. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacak olduğumuz bir vasiyetnamede *ögey ana “üvey anne”* şeklinde kullanılmıştır.

...*ögey **anamız** bizke tegir, alır biz tip almasun katılmasunlar*

“*Üvey anamız bize düşer diyerek almasınlar, karışmasınlar*”

(WP01-8)

Bir başka vasiyetnamede ise mirastan pay olan kişi olarak tanımlanması oldukça önemlidir. Kadının yasal mirasçı olabildiğine dair fikir edindiğimiz *ana tegiri* terimi miras hukuku kapsamında ele alınacaktır.

*...bir ketmen on ayak bir kümüş kupi  ana tegiri mahmat
mo gol in... “bir kazma, on k se, bir gümüş Şişe. Anneye
düşen pay (miras) Mahmat Mongol in...” (WP04,26)*

aka “aŐabey” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

Kelime özellikle satış belgelerinde, satışa itiraz etmesine engel olunmak istenen kişilerin belirtildiği kısımlarda sıklıkla geçmiştir. Bu durum aŐabeylerin kişilerin tasarrufları üzerinde itiraz hakkı olduğunu göstermektedir.

*...bu tört sı ılığ borluk  ze miŐ yıl tümen künke tegi sultan
buka erklig bolzun taplasar  zi tutzun taplamasar adın kişike
 tk r  satzun men sadanıŐ **akam** inim urugum tugmiŐim
onlukum y zlk m kim kim me  am  arım kalmazunlar “...bu
dört tarafı sınırlı üzüm bağını bin yıl on bin güne kadar
Sultan Buka sahiplensin. Dilerse kendisi tutsun dilemezse
başkasına satsın. Ben Sada; aŐabeyim, kardeşim, soyum,
akrabam, onluğum, y zlk m hiç kimse itiraz etmesin”
(Sa10,9-13)*

*...men bu ogulka miŐ yıl tümen künke tegi senekteŐ aka erklig
bolzun taplasar  zi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü
satzun bizniŐ onlukumuz y zlk m z alımcımız birimçimiz
akamız inimiz kim kim me bolup  am  arım kalmazunlar
“...benim bu oğluma bin yıl on bin güne kadar SeŐekteŐ
aŐabeyi sahip olsun. Dilerse kendisi alsın, dilemezse
başkasına tekrar satsın. Bizim onluğumuz, y zlk m z,
alımcımız birimcimiz, aŐabeyimiz, k c k kardeşimiz hiç
kimse itiraz etmesin.” (Sa26, 8-15)*

İtiraz hakkı dışında, söz konusu terimin geçtiği belgelerde dikkat çeken bir başka durum, aŐabeyin kardeŐinin evlatlık verilmesi ya da bir başkasına satılması hususunda söz hakkına sahip olmasıdır.

*ud yıl sekizinç ay beş yegirmike men titso **akam** ançuk bile aytışıp **akamnuj** boguzın yegetgeli ayt bolmuşka inim antsonı tugmuşımız toynak şilavantika süt sevinçi yigirmi sıtır kümüş alıp ogulluk birtimiz “Sığır yılı sekizinci ayın on beşinde ben Titso ağabaeyim Ançuk ile konuşup, ağabeyim geçimini sağlamak için zorlandığından kardeşim Antso’yu akrabamız Toynak Şilavanti’den süte denk yirmi sıtır gümüş verdik.” (Ad02,1-3)*

apa “dede, büyükbaba, baba, anne, amca, hala, büyük kardeş, ebe” **bkz.**

Kişiler Hukuku Terimleri

ata “ata, baba” **bkz. Kişiler Hukuku Terimleri**

içi “büyük kardeş, ağabey” **bkz. Kişiler Hukuku Terimleri**

***içim** kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] sığ yirim atı kutlug taş-ka toguru tomlıtı satım “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şığınını Kutluk Taş’a diürüstçe sattım” (Sa02, 3-5)*

Hukuk belgelerinde sıkça tanıklanan bu kelime hukukî açıdan da önem arz etmektedir. Belgelerde şahit olarak gösterilen kişi çoğunlukla ağabeydir. Bunun yanında belge sonunda itiraz etmemesi talep edilen kişiler arasında da yine ağabey sıkça görülür. Bu durumda Uygur Aile Hukukunda ağabeyin kayda değer bir söz hakkının olduğunu söylemek mümkündür.

ini “küçük kardeş” **bkz. Kişiler Hukuku Terimleri**

*...bu bitig tuta kutlug taş korsuz bolzun men yig bürtnün **inim** içim kam kadaşım korlug bozlunlar “... Bu sözleşmeye*

göre Kutlug Taş zararsız olsun. Ben Yig Bürt, küçük kardeşim, ağabeyim, ailem, akrabam zararlı olsunlar.” (Sa02, 19-21)

Tıpkı ağabey gibi erkek kardeş de şahit olarak gösterilen ve itiraz etme durumunun geçersiz olması için belge sonunda bildirilebilen akrabalardandır. İtiraz hakkına engel olunmaya çalışılması normal süreçte küçük kardeşin de hukukî itiraz hakkı olduğunu göstermektedir. Bu durumda Uygur hukuk belgelerinden hareketle hem şahitlik için hem de itiraz hakkı için kardeşin küçük olmasının önemli olmadığını söylemek mümkündür.

Ayrıca küçük kardeşler borç sorumlusu/kefil olarak da karşımıza çıkmaktadır. Terimin bu yönü borçlar hukuku kapsamında ayrıca değerlendirilecektir.

ka “aile” (ED: 578); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh** ka “aile” (U III :6); **İlkİslm. Ø.**]

Bu kelime Çince *jia* kelimesinden ödünçlenmiştir (Li 1999:46) Kadaş kelimesi ile beraber *ka kadaş* şeklinde kullanılır.

inim içim kam kadaşım ayıtmazun istemezün. “Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam söylemesinler, itiraz etmesinler, istemesinler.” (Sa02, 15)

kadaş “aile üyesi, akraba” (SUK, Sa02-15) (ED: 607); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** kadaş “akraba” (*kamuğ begler kadaşlar* “bütün beyler ve akrabalar”) (M II 9, 4); **TürkBuddh.** kadaş “akraba, kardeş” (PP 35, 5); **İlkİslm.** kadaş “akraba” (*ked bağırsak kadaş* “çok şefkatli (bir) akraba”) (KB, 607)]

Clauson söz konusu kelimenin “aile, arkadaş” anlamına gelen *ka* kelimesinin birliktelik şekli olduğunu ifade eder. Kelimenin esas anlamı “aynı ailenin ferdi” dir. Nadiren “komşu, arkadaş” gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmüştür.

...saçu seşün korsuz bolzun külüg korsuz bolzun külügniñ
kası kadaşı yegeni tagayı bagrı? // // // [] // turup kam küç //
[] ke yulgalı sakınsarlar ol ok kayda şaçu seşünke ev sat alıp
külüg şaçu seşünke [] // // // kayu el han beg eşi küçü tutup
saçu seşün savı yorızun külüg savı yorımazun “...Saçu

Sejün zararsız olsun Külüg zararlı olsun. Külüg'ün ailesi, yeğeni, dayısı, akrabası durup şaman gücüyle dava edip satın almayı düşünse zaman Saçu Sejün'e ev alıp Külüg Saçu Sejün'e..... bazı hükümdar, memur..... Sejün'ün sözü geçsin. Külüg'ün sözü geçsin.(Sa18, 10-16)

ka kadaş ifadesinin geçtiği metinlerden anlaşılacağı üzere, Uygur Medeni Hukukunda kişinin fiil ehliyetiyle yaptığı eylemlere, yalnızca çekirdek ailesinde bulunan kişilerin hukukî itiraz hakları yoktur. Bu haklar kişinin çekirdek ailesinin dışında diğer akrabaları da kapsayan hukukî bir hak durumundadır.

kañ “baba” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

Belgelerde az tanıklanan *kañ* kelimesi, Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Diğer tarihsel Türk dillerinde *ata* kelimesi tercih edilmiştir.

Sivil belgelerde yalnızca bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. Vasiyetnameyi yazan kişi evlatlık aldığı çocuğu serbest bırakmak üzere bir vasiyetname düzenlemiştir. Bu çocuğun öz babasından bahsederken *kañ* terimi kullanılmıştır. Kelimenin başka hiçbir belgede geçmemesi, “öz baba” anlamında özel bir kullanımda olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu fikri destekleyecek bir başka belge olmadığı için, konu hakkında net bir şey söylemek doğru olmayacaktır.

*şinkuy tutuñ begke küdegüm likeke kiñeşip aytışip kevşite
tugmuş burhan kuli atlg ogulanka ögke kañka buyanı tegzün
“Şinkuy Tutuñ Beg'e damadım Like'ye danışıp, konuşıp
Kevşi'de doğmuş Burhan Kuli isimli oğlanı, anneye, babaya
sevabı,bereketi ulaşsın” (WP02, 3-6)*

kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

Esas olarak “evlenmemiş bayan, kız” anlamında kullanılan bu kelime daha sonra “kız evlat, köle, cariye” anlamlarında kullanılmıştır. Sivil belgelerde tanıklanır. Kız çocuğunun itiraz ve dava etme hakkının bulunması aile hukukunun yanında kişiler hukuku açısından da oldukça önem arz etmektedir.

*kin arkun men külüg tintaçnıñ kam kadaşım olgum **kızım** bu
krabaş-ıg ayıtsar isteser savları yorımazun “Sonra men
Külüg Tintaç’ın ailem, oğlum, kızım bu köleyi dava etmek
isterlerse sözleri geçerli olmasın” (Sa19, 10-11)*

ogul “erkek çocuk, prens, hizmetçi, köle” **bkz. Kişiler Hukuku Terimleri**

Söz konusu kelime belgelerde sıkça tanıklanır. Erkek çocuğu hem mirasçı, hem kefil hem de borç sorumlusu vasfıyla karşımıza çıkar. Bunun yanında evlatlık verilen ya da alınan çocuk olarak evlatlık verme belgelerinde görülür. Ayrıca oğul satışlarının yapıldığı belgelerde de ticari bir unsurdur denilebilir.

ogul terimi bir akrabalık terimi olarak hem kişiler hukuku hem de aile hukuku terimidir. Mirasçılar arasında yer aldığı miras hukuku terimi, kefil olarak kullanıldığı belgelerde ise borçlar hukuku kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Uygur Medeni Hukukunda oğulların geniş bir hukukî vasfı olduğunu söylemek doğru olacaktır.

*... men kutlug toñanıñ içim inim **ogulum** kızım tugmışım
kadaşım yegenim tagayım kim kayu kişi ineçike çam çarım
kılmazunlar “...Ben Kutlug Toña, ağabeyim, küçük kardeşim,
oğlum, kızım, akrabam, ailem, yeğenim, dayım hiç kimse
İneçi’ye itiraz etmesin” (Mi01,12-15)*

tagay “dayı” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

men şabiniş ogulum kızım içim inim kam kaş tım ygenim tagayım aytmazun istmezün “Ben Şabi'nin oğlum, kızım, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, dayım dava ve talepte bulunmasınlar” (Sa04, 15-17)

...bu çaonı bitig kılmış kün üze men vapso tu tükel sanap birdim men turmuş tegin yme tükel sanap aldım bu küntin minça tapmışnişakası inisi yegen tagayı kim kim me çam çarım kılmazunlar. “.. bu parayı sözleşmenin yapıldığı günde ben Vapso Tu tamamını sayıp verdim ben Tuğmuş Tegin de tamamını sayıp aldım. Bugünden itibaren bunca Tapmış'ın ağabeyi, kardeşi, yeğen, dayısı hiç kimse itiraz etmesin. (Sa12, 6-9)

yegen “yeğen” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

men şabi-niş ogulum kızım içim inim kam kaş tım ygenim tagayım aytmazun istmezün “Ben Şabi'nin oğlum, kızım, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, amcam dava ve talepte bulunmasınlar” (Sa04,15-17)

küdegü “damat” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

Günümüz medeni kanununda damat, kayın hısımlığı içerisinde yer alır. Doğrudan miras hakkı yoktur ve damadı olduğu kişinin eşyası üzerinde söz hakkı, itiraz hakkı bulunmaz. Ancak damat sivil belgelerde itiraz hakkı olan ve söz sahibi bir aile üyesi olarak tanıklanmıştır.

“koço-takı goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kır-a suvdun yir-ler-im-ni .. “Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte damadım Tapmış'a nadasa bırakılmış, su tarafındaki yerlerimi .. (Sa12, 3)

Bir vasiyetnamede evlatlığı için özgürlük belgesi bırakan kişinin damadına danışarak hareket etmesi dikkat çekicidir.

*takıgu yıl üçünç ay iki yanıka men könü kuz ağır igke tegip
ölüp ıdıp bargay men tep şinkuy tutuñ begke **küdegüm** likeke
keneşip aytışıp kevşite tugmış burhan kuli atlıg ogulanka
ögke kañka buyanı tegzün tep boş bitig birtim “Tavuk yılı
üçüncü ayın ikisinde ben Köni Kuz, ağır hastalığa
yakalanınca öleceğim deyip Şinkuy Tutuñ Bey’e, damadım
Like’ye danışıp onlarla konuşup Kevşi’de doğmuş Burhan
Kuli adlı oğula, anneye babaya bereketi ulaşsın diye azat
belgesi verdim” (WP02, 1-7)*

yenge “yenge” bkz. Kişiler Hukuku Terimleri

*ogul tigin **yengemizke** yaz küz kim kelser tegürüp birürbiz
“Ogul Tigin (adlı) yengemize her ne zaman kim gelirse
ulaştırıp veririz” (Mi17, 7)*

Akrabalık terimlerinin geçtiği belgelere bakıldığında, aile hukuku açısından tespit edilen en önemli nokta aile bireylerinin hukuki itiraz hakkıdır. Aileden biri herhangi bir işlem yaparken, ailenin diğer üyelerinin itiraz etmeleri durumunda itirazlarının geçersiz olmasını söyleyerek bunu belgelerde kayıt altına alır. Bu durum normal şartlarda ailedekilerin hukuki itiraz haklarının olduğunu göstermektedir. Belgelerde sıkça geçen “çam çarım *kılmazun*”, “savları *yorımazun*” gibi ifadeler Kişiler Hukuku Terimleri ve Genel Hukuk Terimleri başlığında ayrıca incelenmiştir.

Bir satış belgesinde Kalıng Kara Açarı isimli şahıs İniçük isimli şahsa cariyesini sattığını beyan etmiştir. Satıştan sonra Kara Açarı ailesinden kimsenin itiraz etmemesini söylemiştir.

*.....bu karabaş üz-e miñ yıl tümen kün iniçük erklig bolşun
taplasar özi tutşun taplamsar adın kişike ötkürü saşsun men*

*kalın kaya açari-niñ içim inim kam kadaşım çam çarım
kılmaşunlar “..... “bu cariye üzerinde bin yıl on bin gün
İniçük hakim olsun. İsterse kendisi tutsun istemezse başka
kişiye geçirerek satsın. Ben Kalıng Kara Açari'nin ağabeyi
küçük kardeşim, akrabam itiraz etmesinler” (Usp110, 8-11)*

Bir başka belgede Yrp Togrıl isimli bir şahıs kadın hizmetçisini İneçi isimli şahsa sattığını kayıt altına alırken, ailesinden hiç kimsenin itirazının kabul edilmemesini ayrıca belirtmiştir.

*.... inim toğmışam kadaşım yigenim tağayım kim kayu çam
çarım kılmaşunlar apam birök çam çarım kılzarlar karabaş
teñinçe iki karabaş yaratu birip yulup alşun “ağabeyim,
küçük kardeşim, evladım, kardeşim, yeğenim, dayım
herhangisi itiraz etmesinler. Fakat eğer itiraz ederlerse bu
hizmetçi gibi iki hizmetçiyi uygun verip pazarlık ederek
alsın.” (Usp 114 9-12)*

Günümüz aile hukukuna göre eşlerinin birbirlerinin mülkleri üzerinde tasarrufları vardır. Aile bireylerinden biri mülkiyet satışı yaparken diğerinin rızasını almak durumundadır. Rıza göstermeyen kişilerin itiraz hakkı vardır. Belgelerden hareketle bu hakkın o dönemde de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Güncel aile kavramı ve o dönemin aile kavramı arasındaki farklar, itiraz hakkının çekirdek aile dışına taşmasına sebep olmuş olmalıdır ki, kişiler sadece eş ya da çocuklarının değil akrabalarının da itiraz etme haklarının yok sayılmasını talep etmişlerdir. Bu noktada Uygur aile hukukunun, içerisinde diğer akrabalarında dâhil olduğu daha geniş bir aile birliğini kapsadığı söylenebilir.

2.5.2.Evlilik ile Alakalı Terimler

Aile Hukukununun bir diğer yapı taşı da evlilik müessesidir. Burada evlilik kavramı ile alakalı terimler ele alınmıştır:

kişi “kişi, şahıs” (ED:752); **TürkRun.** kişi “insan, kişi” (Şirin, 2016: 733); **TürkMan:** beg “kişi,insan” (IrkB 2); **TürkBuddh:** kişi “adam, kişi, insan, insanoğlu” ((TT VI: 432); **İlkİslami:** kişi “kişi, insan, adam, kimse” (KB: 261), kişi“insan, kişi, insanlar; Yağmalarda zevce” (DLT: 723).→**kişi “zevce,eş”**

“İnsan, kişi, şahıs” anlamıyla kişiler hukuku kapsamında değerlendirilen terimin “zevce, eş” anlamıyla kullanıldığı örneklerde tanıklanmıştır. Kelime bu haliyle bir aile hukuku terimidir.

*Küskü yıl sekizinç ay sekiz yegirmike ben Tüşiki ağır igke tegmişke edgü ayıg bolgay men tip **kişim** şılaŋka bitig kotdum “Sıçan yılı sekizinci ayın yirmisinde ben Tüşiki ağır hastalığa yakalanınca daha da kötüleŋeçim diye eşim Şilan’a vasiyet bıraktım”(WP01, 1-4)*

İki ödünç verme belkesinde kişi “zevce” kelimesi borç sorumlusu olarak tanıklanmıştır. Belgeyi düzenleyen kişi borcunu ödememesi halinde kefil olarak karısını bildirmiştir. Bu durum kadınların borçlanma, kefil olma hakları bulunduğunu göstermektedir.

...yarım bakır kümüş asığı bile birür men birginçe yok bar bolsar men kişim tüzük köni birzün “...bir buçuk bakır gümüş faizi ile tam veririm. Verirken kaçarsam eşim Tüzük doğrudan versin.” (Lo07, 5-8)

er “adam, erkek; savaşçı, koca “(ED:192); [**TürkRun.** er “adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem” (Şirin, 2016: 727); **TürkMan.** “adam, erkek, insan” (M I: 33,); **TürkBuddh.** “adam, erkek, insan” (Maitr: 383);**İlkİslm.** er “er, erkek adam” (KB: 150), er “adam” (DLT: 640)]

*pintung atlg kıtay **er** krabaşımını.. “Pintung adlı Çinli erkek kölemi” (Sa24, 2)*

Esas anlamı “kişi, insan” olan kelime anlam daralmasına uğrayarak “koca, erkek kişi, er,savaşçı” anlamlarıyla kullanılmaya başlamıştır(ED: 192a)

er ebçi bol- “karı koca olmak” (SUK :148 “Mann und frau geworden”)

Evlilik birliğinin kurulması ile alakalı olarak kullanılan “*karı koca olmak*” ifadesi bir aile hukuku terimi olarak Mi02 numaralı metinde “*er ebçi bol-*” şeklinde tanıklanmıştır.

Begerlerine ayıtmatın er ebçi bolmuşlar “Beylerine haber vermeden/sormadan karı koca olmuşlar”(Mi02-5).

Bu belgede iki köle beylerinden izin almadan, onlara haber vermeden karı koca olmuşlardır. Bu durum üzerine kölelerin sahipleri arasında bir belge düzenlenmiştir. Söz konusu belgeden hareketle kölelerin evlenebilmeleri için sahiplerinden- beylerinden- izin almaları gerektiği söylenebilir. Beylerin kölelerin evlilik birliği kurmalarına izin verip vermeme hakkı, beylerin köleler üzerindeki tasarruflarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.

teg- “(cezaya) çarptırmak, varmak; erişmek, düçar olmak” (ED: 476); [**TürkRun.** teg- “(yönelme durumuyla) değmek, ulaşmak, erişmek; (savaşa) hücum etmek, saldırmak; (yaş sözüyle) yaşı kemale ermek, yaşlanmak; (küni sözüyle) hasetlenmek, kıskanmak; (at sözüyle) yüksek bir unvan almaya hak kazanmak” (Şirin,2016: 741); **TürkMan.** teg- “varmak, ulaşmak, erişmek” (Huast:255); **TürkBuddh.** teg- “erişmek, ulaşmak,” (Maitr: 470); **İlkİslm.** teg- “değmek, dokunmak, ulaşmak”(KB: 431), teg- “ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak” (DLT: 865).]→**erke begke teg-** “bir erkeğe gitmek/varmak, evlenmek”

Genellikle varmak, ulaşmak anlamlarıyla kullanılan *teg-* fiili, bir vasiyetnamede *erke begke teg-* şekliyle “*bir erkeğe varmak, evlenmek*” anlamında aile hukuku terimi olarak tanıklanmıştır.

Tüşimi isimli şahıs ölümünden sonra eşinin başka bir kişi ile evlenmemesi şartını koyduğu bir vasiyetname düzenlemiştir. Bu vasiyetname incelendiğinde, erkeğin öldükten sonra karısının evlenmesine müsaade etmeme hakkının olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarz vasiyetnameler günümüz vasiyetnamelerinde görülüyor olsa da sağ kalan eşin vasiyetnamenin iptalini isteme hakkı vardır. Dolayısıyla günümüz vasiyetnamelerinde yer alan bu tür ibareler yok hükmündedir denilebilir.

Kisim şılaḡ-ka bitig kotdum minte kin er-ke beg-ke tegmetin evimni tutup oḡlum altmış kay-a-nı asırap yorişun... “ karım

Silang' a vasiyetname bıraktım. Ben (öldükten) sonra başka bir kocaya, beye varmadan (evlenmeden), evimi idare edip, oğlum Altmış Kaya'nın bakımı ile ilgilensin. “(WP01 3-7)

al- “almak, kabul etmek; uymak, kanmak; toplamak” (ED: 124); **TürkRun:** al- “almak; (*bodun, il, törü* sözleriyle veya *bodun* adlarıyla) ele geçirmek, fethetmek, zaptetmek; ganimet almak, ele geçirmek, tutsak etmek; kız almak, evlendirmek; (*sab* sözüyle) bilgi almak, mesaj almak” (Şirin, 2016: 719); **TürkMan.** al- “almak, kabul etmek” (IrkB: 58); **TürkBuddh.** al- “almak” “(Maitr: 346); **İlkİslm.:** al- “almak” (KB: 15-16), al- “almak, utmak; yakalamak; satın almak; (bir yeri, ülkeyi) almak, fethetmek” (DLT: 547)]→ **al-** “evlen-”

Daha çok “almak, satın almak, zaptetmek, tutsak etmek, ele geçirmek” gibi anlamlarıyla kullanılan bu fiil, sivil metinlerde “evlen-” anlamıyla bir aile hukuku terimi olarak tanımlanmıştır.

Yukarıdaki vasiyetnamede öldükten sonra eşinin bir başka kişi ile evlenmesine engel olmak üzere şart koyan Tuşimi adlı kişi aynı zamanda oğullarının da üvey anneleriyle evlenmemelerini vasiyetnamesinde belirtmiştir. Böyle bir evlilik durumunda ciddi bir cezaya çarptırılmalarını talep etmiştir. Tuşimi adlı kişinin aile içindeki evliliği engellemek istemesi, aksi durumlarda bu tür evliliklerin yapıldığını da göstermektedir. Bu durum vasiyetnamede şu şekilde geçmektedir:

*...oğlum kusañ esen kaya olar ögey anamız bizke tegir, alır biz tip **almasun** katılmasunlar apam biz birök **alır** biz tip çamlasar uluğ süüke bir altın yastuk içkerü aklıkka bir at birip ağır kınka tegip sözleri yorımaşun “...oğullarım Kusang (ve) Esen Kaya, onlar üvey annemiz bize düşer, alacağız diye almasın, katılmasınlar. Fakat eğer alacağız diye itiraz ederlerse, büyük orduya bir altın yastuk, genç şehzadelere bir kümüş yastuk, saray hazinesine bir yastuk, saray hazinesine bir at vermek suretiyle, ağır cezaya çarptırılınsınlar, sözleri geçerli olmasın” (WP 01)*

al- terimi “kız almak” anlamıyla karışık içerikli bir belgede de tanıklanmıştır. İlk kısımlarında eksiklikler olan Mi01 numaralı belgede Kutlug Toņa isimli bir şahıs Altay Kız olarak bahsettiği kızını aldığına dair bir belge tanzim etmiştir. Bu kızın isminin belgede geçmesi ve cariye, köle gibi sıfatlarla tanıtılmaması belgede geçen al- teriminin evlilik birliği kurmak ile alakalı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Söz konusu belgede terim şu şekilde geçmektedir:

////// [yı]l üçünç ay tokuz yanıka//////// [] atay
kızını////////ıña bertim artı oğlu [] //// teşip sözleşip atay
kızka bermiş /// iki yastuk yigirmi stır kümüş //// yanturu
berip atay kızını /// barça orpakı telüki birle men kutlug toņa
atay kızını igilep alıp kettim “//////// yılı üçüncü ayın
dokuzunda ////////// Atay Kız’ı ////////// verdim. Artı Oğlu //// anlaşip
Atay Kız’a vermiş. İki yastuk yirmi stır gümüş geri verip Atay
kız//////// hepsini yırtığı pırtığı ile ben Kutlug Toņa, Atay Kız’ı
sahiplenip aldım” (Mi01, 1-8)

kız al- fiili bir evlat edinme belgesinde de tanıklanmıştır. Evlatlık alan kişi evlatlık aldığı çocuğun bakım yükümlülüğünü üstlenirken onu evlendireceğini de bildirmiştir. “Evlendirmek” anlamında kız al- ifadesi kullanılmıştır.

///umugsuz urusız kalgay tep bu iki oğlanlarımta turmuş adlıg
ogulumnu sutbakka il törösü birle ogulluk birdim andın şük
kalmışta bu ogul sutmaknıñ birmiş aşın yep aymış işin kılıp
ogul törösü birle ölginçe köni bışıg tapınzun men sutbak yme
turmuş adlıg ogulnu özümün tugmuşça ög sakınıp **kız alıp** birip
yene minde ogul kız tugsı ol oğlum birle teñ tüz tutup
meniñniñ evümteki barkımtaki negü kimimni orpak ayıg sınug
barım bulguça bulsa neçe oğlanlarım bolsa ol oğlanlar birle
teñ öñ ülüş kopı birür men ““...umutsuz soysuz kalacak deyip
bu iki oğlumdan Turmuş adlı oğlumu Sutbak’a ülke yasası ile
evlatlık verdim. Ondan sonra sessizleşip bu oğul Sutbak’ın
verdiği yiyeceği yiyerek söylemiş. İşini yapıp evlat yasası ile
ölünceye kadar tam bir şevkle hizmet etsin. Ben Sutbak da bu
Turmuş adlı oğlu kendimden doğmuş gibi düşünüp evlendirip,
benden yeniden oğul kız doğduğunda çocuklarım ile denk

*tutup evimde barkımda bulunan eşyamın kırık dökük malımı
kaç tane çocuğum varsa onların hepsine eşit paylaştırırım.”*
(Ad03, 1-12)

bir- “vermek” (ED: 354); **TürkRun.** bir- ~ ber- “TürkRun. bir- ~ ber-
“vermek; düşmana teslim etmek; (iş sözüyle) hizmet etmek; (*yabgu, şad* vb.) bir
göreve atamak; ad veya unvan vermek; evlendirmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016:
724); **TürkMan.** bir- “vermek” (ETŞ:4) **TürkBuddh:** bir-“vermek” (Maitr: 366);
İlkİslm: bir-“vermek” (KB:87), bir- ~ ber-“vermek” (DLT: 589)]

Bir ticaret hukuku terimi olarak sıkça kullanılan *bir-* fiili karışık içerikli bir belgede “kız vermek” anlamıyla tanıklanmıştır:

*//// [yıl] içinç ay tokuz yanıka//////// [] atay
kızını////////ıña **birtim** artı oğlu [] //// teşip sözleşip atay
kızka birmiş /// iki yastuk yigirmi stır kümüş //// yanturu
birip atay kızı /// barça orpakı telüki birle men kutlug toña
atay kızını igilep alıp kettim “//////// yılı üçüncü ayın
dokuzunda ////////// Atay Kız’ı ////////// verdim. Artı Oğlı //// anlaşip
Atay Kız’a vermiş. İki yastuk yirmi stır gümüş geri verip Atay
kız//////// hepsini yırtığı pırtığı ile ben Kutlug Toña, Atay Kız’ı
sahiplenip aldım” (Mi01, 1-8)*

Yukarıdaki belgede *atay kızını////////ıña birtim* ifadesinin “Atay Kızı şu kişiye verdim” anlamında kullanılmış olabileceğini tahmin etmekteyiz. Belgedeki eksiklikler kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırırsa da belgenin genelinin köle, cariye alım satım belgelerinden farklı olması *bir-* fiilini aile hukuku terimleri içerisinde ele almamıza sebep olmuştur.

kelinle- “erkeği evlendirmek, ona bir kadın almak” (ED: 719); [**TürkRun.**Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.]

kelin “gelin” anlamındaki isme eklenen isimden fiil yapma eki ile *kelinle-* “evlendirmek, bir erkeğe gelin almak” anlamında bir fiile dönüşmüştür ve aile hukuku terimi olarak kullanılmıştır.

sudbak yme tugmuş ogul-ları birle teñ tutup kelinlep..
“Sudbak ayrıca (onu) kendi öz oğulları ile denk tutup ve
evlendirip..” (Ad03,24-26)

kalıñ “başlık parası, çeyiz” (ED: 622); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** kalıñ “başlık parası” (DLT:606)]

Vasiyetname türündeki belgelerden sadece birinde tanıklanır:

...kalıñ öçgü üç yastuk birzün “...ödenecek başlık parası
(olarak) üç yastuk versin” (WP04, 4)

kalıñ terimi yalnızca çok yıpranmış olan WP04 numaralı vasiyetnamede tanıklandığı için, Uygurlarda kalının hukukî işlevi konusunda net bir yorum yapmak mümkün olamamaktadır. Ancak konu hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklardan hareketle bazı çıkarımlarda bulunmamız mümkündür.

Kalın kavramını yalnızca başlık parası olarak değerlendirmek, bunu günümüzdeki uygulamalarla birebir aynı algılamak yanlış olacaktır. Zira Eski Türklerdeki kalın aynı zamanda evlilik birliğinin sürdürülebilmesi için bir koruyucu niteliktedir. Bahaettin Ögel kalını, kızın evine dönmemesi, erkeğin kızı boşamaması için bir depozito olarak nitelendirir (1988: 258). Kaçan kişilerden kalın talep edilmemesi, kalının aile birliğini barış içinde kurma eyleminin bir nişanesi olabileceği fikrini doğurmaktadır. Dolayısı ile kalını bir ticaret unsuru olarak değerlendirmek yerine, aile hukuku terimi olarak ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira söz konusu terim aile birliğinin kurulmasında temel etmenlerden biridir.

adrıl- “ayrılmak” (< *adr-ıl-*: OTWF: 652); **TürkRun.** *adrıl-* “ayrılmak; (*kagan, beg, yer sub* sözleri ve *bodun* adlarının bulunmaayrılma urumuyla) belirli bir siyasal oluşumdan kopmak; (*at, tabar, kagan* vb.sözlerin bulunma-ayrılma durumuyla) ölmek, vefat etmek” (Şirin, 2016: 719); **TürkMan.** *adrıl-* “ayrılmak” (ETS:4); **TürkBuddh:** *adrıl-* “ayrılmak” (Maitr: 344); **İlkİslm:** *adrıl-* “ayrılmak”(KB:8),*adrıl-*“ayrılmak” (DLT:541)]

Evlilik kavramının en önemli hukukî sorumluluğu eve ve çocuğa dair bakım yükümlülüğüdür. Aşağıda bu yükümlülüklerle ilgili terimler ele alınmıştır:

tut- “tutmak, yakalamak; mal sahibi olmak” (ED: 451); **TürkRun.** tut “tutmak; yurt tutmak; (*il*) varlık sürdürmek; denetim altına almak; savaşta yakalamak; (*at* sözüyle) adını almak; (*kü* sözüyle) adı duyulmak; (*Türk tenri*)kağan, katun ve kağanın diğer aile bireylerini korumak” (Şirin, 2016: 744); **TürkMan.** tut- “tutmak, muhafaza etmek” (Huast:167); **TürkBuddh.** tut- “tutmak, muhafaza etmek” (Maitr:484); **İlkİslm.** “yakalamak, tutmak, almak, alıkoymak” (DLT:904] → **evimçi tut-** “evimi idare etmek”

tut- fiili sivil belgelerde *evimni tut* “*evimi idare etmek, evime bakmak*” anlamıyla terimleşmiş ve aile hukuku terimi olarak kullanılmıştır.

...*evimni tutup* oğlum altmış kayanı asırap yorisun “...*evimi idare etip oğlum Altmış Kaya'nın bakımı ile meşgul olsun*”

Yukarıda bahsettiğimiz belgede, hastalığından dolayı eşine vasiyetname bırakan Tüşimi, evin bakım sorumlusu olarak eşini göstermiştir. Aile hukukunda evlenen kişilerin hem çocuklara hem de eve bakma yükümlülükleri vardır. Bu belgede de bakım yükümlülüğü koruma altına alınmış, eşlerden birinin ölümünden sonra diğerinin bu yükümlülüğü devam ettirmesi için yazılı bir belge sunulmuştur.

asıra- (<Moğ.asara-“beslemek, bakmak”) (SUK:241 “verpflegen, ernähren”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.].

Moğolca *asara-* fiilinden ödünçlenen kelime beslemek anlamının yanı sıra “idare etmek, korumak, himaye etmek” manalarında da kullanılır.

Kelime Tüşimi isimli şahsa ait bir vasiyetnamede tanıklanır. Tüşimi kendisinin ölmesi durumunda çocuklarına bakma sorumluluğunu eşine verir. Çocuğun bakım sorumlusunun belirlenmesi, evladın koruma altına alınması açısından oldukça önemlidir. Bu durum hem kişiler hukuku kapsamında çocuğun

hakları arasında bulunur hem de aile hukukunda ebeveynlerin sorumluluğu olarak belirlenir.

*.....evim-ni tutup oğlum altmış kay-a-ni **asırıp** yorişun “evimi idare edip, oğlum Altmış Kaya'nın terbiyesiyle meşgul olsun.(WP01 6-8)*

asıra- terimi bir evlatlık alma belgesinde de tanıklanır. Bu belgeye göre bakım yükümlülüğü evlatlık edinen aileye bırakılmıştır. Evlatlığın kişisel hakları arasında olan bakım hakkı kişiler hukuku kapsamında değerlendirilmiştir.

Söz konusu belgede terim şu şekilde tanıklanmaktadır:

*..... oğulları birle teş tudup kelinlep birip edgü **asırıp** oğul törisince tudup kulğak boyun tolap ünermen kidermen tiser törü yargu yosinu birle ada yaşmış yaşukka tegşün” “kendi oğullarıyla denk tutup onları evlendirip iyi besleyip evlatlık kanununa göre onu tutar ve göz kulak olur. Ama eğer (evlatlık) “ben gidiyorum ders töre ve yargı kararlarına göre ataların yazdığı cezaya çarptırılınsın.”(Ad03, 25-30)*

2.5.3.Evlatlık Alma ile ilgili Terimler

ogulluk “evlatlık” (SUK:268 “Adoption”);[TürkRun.Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Eski Türkçede oğul sözcüğü, kız ve erkek çocuğu karşılayacak biçimde “evlat” anlamında kullanılmıştır. **ogul** sözcüğünden türeyen **ogulluk** sözcüğü, sivil belgelerde “evlat edinme, evlatlık çocuk” anlamında kullanılmıştır.

Kelime evlatlık alma metinlerinde **ogulluk bir- “evlatlık ver-”** şeklinde tanıklanır:

titso 'atlg olgum-nı çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi yarım yastuk alıp ogulluk birtim “Titso adlı oğlumu saygıdeğer Çintso'ya (aldığım) süt(ün) maliyeti (ile) yarım yastık alıp evlatlık verdim” (Ad01, 3-4)

umugsuz urusız kalgay tep bu iki oğlanlarımta turmuş adlıg ogulumnu sutbakka il törösü birle ogulluk birdim(Ad02,1-2)

ogullan- “evlatlık almak, evlat edinmek” (SUK:268 “sohn annehmen”) [TürkRun.Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

ogul ismine eklenen isimden fiil yapım eki +lAn ile *ogullan-* fiiline dönüşmüştür. (OTWF: 514) *ogullan-* fiili bir evlat edinme belgesinde tanıklanmıştır.

men toynak şilavanti yme ogul-um sambodu bile tüz ülüş-lüg kılıp ogul-lanu altım “Ben Toynak Şilavanti de oğlum Sambodu ile (mirastan) eşit pay vereceğimi (taahhüt ederek) evlatlık aldım” (Ad02,5-7)

ogul törüsü “oğul töresi” (SUK: “Sohn Gesetz”) ifadesi Ad03 numaralı evlatlık alma belgesinde tanıklanır. Bu ifadeden hareketle evlatlık almanın belli kurallara bağlı olduğunu, evlatlığın haklarının koruma altına alındığını söylemek mümkündür. Söz konusu evlat edinme belgesinde *ogul törüsünçe* “oğul töresine göre” şeklinde geçer.

..... oğulları birle teng tudup kelinler birip edgü asırap ogul törüsünçe tudup kulğakboyın tolap ünermen kidermen tiser törü yargu yosinu birle ada yaşmış yaşukka tegşün” “kendi oğullarıyla denk tutup onları evlendirip iyi besleyip(bakıp) oğul töresine göre onu davranıp (ona) göz kulak? olur. Ama eğer (evlatlık) “ben gidiyorum derse töre ve yargı kararlarına göre ataların yazdığı cezaya çarptırılınsın.”(Ad03, 25-30)

süt sevinçi “yetiştirme parası, emzirilen çocuk için harcanan para” (Tuguşeva 2013: 145); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Clauson “neşe” anlamındaki kelimeyi sev- fiiline eklenen dönüşlülük eki ile sevin- ve sonra –ç eki ile sevinç olarak çözümler.(ED: 348). Ancak Marcel Erdal bu kelimeyi sev-inç şeklinde tahlil etmektedir. (OTWF: 275) Bu kelime sivil metinlerde **süt sevinçi** şeklinde kullanılmıştır. Tuguşeva kelimenin “emzirilen çocuk için harcanan para” anlamında olduğunu belirtmiştir (Tuguşeva 2013: 145)

*titso atlg ogulmnı çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi
yarım yastuk alıp ogulluk birtim “Titso adlı oğlumu
saygıdeğer Çintso’ya süt hakkı (için) yarım yastık alıp
evlatlık verdim” (Ad01, 3-4)*

Dönemin evlat edindirme belgeleri incelendiğinde, Eski Türklere ait evlat edindirme geleneğinin oldukça gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle *ogul törüsi* ifadesi evlat alıp vermenin belli kurallara tabî olduğunu göstermektedir. Evlatlık verme işlemlerini birer ticarî unsur gibi değerlendirenler de vardır. Bunun sebebi belgelerde geçen *süt sevinçi* terimidir. Bu terim günümüzde bazı kültürlerde görülen “süt hakkı”na benzemektedir. Oğulların satıldığı ya da rehin verildiği belgeler görülse de *süt sevinçi* bir ödeme aracı değildir. Zira oğulların satıldığı veya rehin verildiği belgelerde, kişiler bu satışı ya da rehni açıkça belirtmiştir. Evlat edinme belgelerinde ise *ogulluk bir-* ifadesi dikkat çeker. Bu ifade yapılan işlemin bir ticaret olmadığını göstermektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda ve evlilik birliği kurulurken de kız ailesine verilen kalının içeriğinde anneye ödenen bir süt hakkı olduğu düşünüldüğünde , bunun bir gelenek olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bu bilginin dışında kişiler hukuku kapsamında değerlendirdiğimiz evlatlığın yasal mirasçı olması da evlatlık alıp vermenin bir ticaret olmadığını göstermektedir. Kişinin evlatlık aldığı çocuğa kendi çocukları ile aynı hakları sağladığını biliyoruz. Evlatlık alınan çocuğun hem miras hakkı hem de bakım hakkı olarak öz çocuklardan ayrı değerlendirilmemiş olması Uygur Aile Hukukunda evlatlık kanununun günümüze yakın işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla evlatlık alma belgeleri birer ticaret belgesi olmadığı gibi *süt sevinçi* terimi de bir ticaret terimi değildir.

2.5.4.Vasiyetname ile ilgili Terimler

ata bitigi “baba yazısı, vasiyetname, özellikle çocukları ile ilgili yazılı vasiyet” (Arat 1964: 28-29) [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Reşit Rahmeti Arat bu terimi “baba yazısı, vasiyetname, özellikle çocukları ile ilgili yazılı vasiyet” şeklinde tanımlamıştır. (Arat 1964: 28-29) **ata bitigi** terimi sadece bir belgede tanıklanmıştır:

...üçegü birisi törder stır tüz tutup yorizunlar.. ata bitigi yorısın tip bar üçün bitig.. bitürüp birtim “...üçü birlikte, birisi dörder stır eşit olarak bölüşün ata bitigi (vasiyeti) geçerli olsun diye vasiyeti tamamlayıp verdim. (WP04-30)

ayguçı “Danışman, müşavir, akıl veren, komutan, devlet görevlileri için kullanılan unvan” (ED: 271); [TürkRun. ayguçı “kağan sözcüsü, danışman” (Şirin,2016:721); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm Ø.] →iş ayguçısı “vasiyetnameyi uygulamadan sorumlu danışman”

ay- “söyle-” fiiline eklenen fiilimsi eki ile türemiş olan kelime “söyleyen, konuşan” anlamlarını taşır. Runik metinlerde “kağanın sözcüsü, danışmanı” anlamıyla kullanılan *ayguçı* kelimesi, bir vasiyetnamede *iş ayguçısı* şeklinde “vasiyetin gereklerini yerine getiren kişi” anlamıyla tanıklanır. Bu terim günümüz medeni hukukunda vasiyetin uygulaması için atanan vasiyeti tenfiz memuruna denk gelmektedir. Bu memurun atanması ile miras konusunda yaşanacak aksaklıkların önüne geçilir. Ayrıca muris için bir emniyet tedbiridir.

....bu bitigni birtim bu künte minça men elik iş ayguçı mınta tugmuş sarman tölek başlap oğlan-larım birle atamız-ning bularka “bu senedi verdim bugünden sonra ben Elik iş ayguçısı (danışam/vasiyeti uygulayan sorumlu) benim bulduduğum yerde doğan Sarman Tölek başta olmak üzere oğlanlarım ile babamızın”

boş bitig “azat belgesi, serbest bırakma belgesi”(SUK:137 “freilassungsurkunde”)

Köni Köz isimli bir şahıs, ölümünden sonra evlatlığının serbest bırakılması ile alakalı bir vasiyetname bırakıyor. Bu vasiyetname yoluyla Köni Köz isimli kişinin evlatlığının serbest kalması ile ilgili olan serbest bırakma belgesi (azat belgesi) WP02 numaralı vasiyetname vesilesiyle koruma altına alınıyor.

*takıgu yıl üçünç ay iki yanıka men köni kuz ağır igke tegip
ölüp idıp bargay men tep şinkug tutun begke küdegüm likeke
keneşip aytışıp ogulanka ögke kanka buyanı tegzün tep boş
bitig birtim bu künte mınça burhan kulnün örü tagka kudi
kuumka barsar öz köjülinçes buyan berip yorızun “Tavuk yılı
üçüncü ayın ikisinde ben Köni Kuz, ağır hastalığa
yakalanınca öleceğim, deyip Şinkuy Tutun Bey'e, damadım
Like'ye danışıp, (onlarla) konuşup Kevşi'de doğmuş Burhan
Kuli adlı oğula, anneye babaya bereketi ulaşsın diye azad
(özgürlük) belgesi verdim. Bu günden (sonra) Burhan Kult
yüksek dağa da alçak çöle de gitse kendi isteğine göre
bereket ulaştırıp gitsin.” (WP02, 1-10)*

Azat belgesinden hareketle evlatlığın bakım yükümlüsü öldükten sonra özgürce hareket edebildiği ve bakım yükümlüsünden başka kimseye karşı bir sorumluluğu olmadığı söyleyenebilir.

2.5.6.Aile Hukuku Kapsamındaki Vasiyetnamelerde Kurallara İtiraz Edenlere Uygulanacak Cezalar

WP01 numaralı vesikada Tüşimki adlı kişinin oğullarının üvey anneleriyle evlenmelerini yasakladığını yukarıda belirtmiştik. Bu yasağa uymamaları halinde hükümdara bir altın yastuk, prenslere bir gümüş yastuk, iç hazineye bir yastuk ve bir at vererek cezalandırılacaklardır.

WP02 numaralı vasiyetnamede ise evlatlığının azat belgesini vasiyetname aracılığı ile uygulamaya koyan Köni Köz isimli kişi, bu belgeyi kabul etmeyen, uygulamayan akrabalarının iç hazineye bir yastuk Koço Beyi'ne bir at, şehir beyine bir sığır vererek cezalandırılmalarını talep etmiştir.

yastuk “en büyük para birimi” **bkz. Eşya Hukuku Terimleri**

içgerü agılıkka bir yastuk “iç hazineye bir yastuk”

altın yastuk “altın yastuk”

...tep çamlasalar ulug süüke bir altun yastuk “...diye ititaz ederlerse büyük hazineye bir altun yastuk” (WP01-12)

kümüş yastuk “gümüş yastuk”

oglan tegitlerke birer kümüş yastuk “genç şehzadelere bir gümüş yastuk” (WP01-13)

at “at” **bkz. Eşya Hukuku Terimleri**

içgerü agılıkka bir at berip “saray hazinesine bir at” (WP01-15)

koço beginçe bir at “Koço Beyin’e bir at” (WP02-15)

ud “sığır” **bkz. Eşya Hukuku Terimleri**

...balık begine bir ud berip “...şehir beyine bir sığır verip” (WP02-16)

Söz konusu cezalarla ilgili terimler aynı zamanda eşya niteliğinde olduğu için eşya hukuku kapsamında ayrıca değerlendirilecektir

Aile hukuku ile alakalı terimleri açıklarken kısım kısım ele aldığımız WP01 numaralı vasiyetnamenin tamamı şu şekildedir:

- (1) küskü yıl sekizinç ay sekiz y(e)g(i)rmike
- (2) men tüşiki agiir igke t(e)gmişke
- (3) edgü ayıg bolgay men tep kişim
- (4) şilanka bitig koddum mınta
- (5) ken erke begke t(e)gmetin evim-

- (6) ni tutup oglum altmış kayanı
- (7) asırap yorızun oglum koşan 'esen
- (8) kaya olar ögey añamız bizke
- (9) t(e)gir alır biz tep almazun katıl-
- (10) mazunlar apam birök alır biz
- (11) tep çamlasalar ulug süüke
- (12) bir altun yastuk oylan tegit-
- (13) lerke birer kümüş yastuk
- (14) içgerü agılıkka bir yastuk
- (15) içgerü agılıkka bir at berip
- (16) ağır kıynka t(e)gip sözleri
- (17) yorımazun bo bitigni şutza
- (18) ked k(a)ya tutun tükele kimtso
- (19) başlap kuvrag t(a)vgaç y(a)na ikiçi
- (20) başlap bodun kadaşlarımız 'esene
- (21) olar üskinte birtim t(a)nuk iñe
- (22) t(a)nuk kan toyın bo t(a)mga m(e)nin ol
- (23) men kaysın ayıtıp bitidim
- (24) bo t(a)mga men tavgaç y(a)nanın ol
- (25) bo t(a)mga men 'esenenin ol

Tercüme

küskü yıl(ının) sekizinci ay(ının) on sekiz(in)de, ben Tüşimki ağır hastalığaa tutulduğum için, iyi (veya) kötü olacağımı düşünerek, karım Silang' a vasiyetname bıraktım. Benden sonra baska bir kocaya, beye varmadan, evim-i idare edip, oğlum Altmış Kaya'nın terbiyesiyle meşgul olsun. Ogullarım Kusang (ve) Esen Kaya, onlar, "üvey annemiz(in nikahı) bize düşer, alacağız" diye almasın, katılmasınlar. Fakat, eğer "alacağız" diye itiraz ederlerse, büyük orduya bir altın yastuk, genç şehzade-lere bir gümüş yastuk, saray hazinesine bir yastuk, saray hazinesine bir

at vermek suretiyle ağır cezaya çarptırılınsınlar (ve) sözleri geçerli olmasın. Bu vasiyetnameyi Sutza, Ked Kaya Tutung, Tükele (ve) Kimtse başta olmak üzere, cemaat (ile) Tavgac Yeke, İkiçi başta olmak üzere halk (ve) yakınlarımdan Esene, onlar huzurunda verdim Tarık İnge. Tara Kan Toyın. Bu damga benimdir. Ben Kaysın söyleyip yazdım.

Evlatlığın azat belgesi ile ilgili olan WP02 numaralı vasiyetnamenin tam metni şu şekildedir:

- (1) takıgu yıl üçünç ay iki yanika men
- (2) köni kuz ağır igke tegip ölüp idıp
- (3) bargay men tep şinkug tutun begke
- (4) küdegüm likeke keneşip aytışıp
- (5) kevşite tugmuş burhan kulu atl(1)g
- (6) ogulanka ögke kanka buyanı
- (7) tegzün tep boş bitig birtim
- (8) bo künte mınça burhan kulnın
- (9) örü tagka kudı kuumka barsar
- (10) öz köjülinçes buyan berip yorızun
- (11) m(e)niñ kadınlarım tirigeltmişe başlap
- (12) evteki kadınlarım m(e)nin tugmışlarım (13) kim yme ç(a)mılamazunlar ç(a)mılasarlar
- (14) içgerü agılıkka bir altun yastuk
- (15) koço beginñe bir at balık begine bir
- (16) ud berip ağır kıynka tegzün tanuk
- (17) tört m(a)haraç tenriler tanuk yeti eke baldız
- (18) t(e)nrimler yügerüki tanuk ikiçi tanuk er toña
- (19) bo bitigni akası boksan toyın üskinte
- (20) kadınlarımka ayıtıp birtim bo t(a)mga men

(21) likenin ol men kaysın tu ayııp bitidim.

Tercüme

Tavuk yılı üçüncü ayın ikisinde ben Köni Kuz, ağır hastalığa yakalanınca öleceğim, deyip Şinkuy Tutun Bey'e, damadım Like'ye danışıp, (onlarla) konuşup Kevşi'de doğmuş Burhan Kulı adlı oğula, anneye babaya bereketi ulaşsın diye azad (özgürlük) belgesi verdim. Bu günden (sonra) Burhan Kult yüksek dağa da alçak çöle de gitse kendi isteğine göre bereket ulaştırıp gitsin. Akrabalarım Tirigeltmişe başta olmak üzere evdeki akrabalarım, yakınlarıma itiraz etmesin. İtiraz ederse iç hazineye 1 altın yastuk, Koço Bey'ine 1 at, şehir Bey'ine 1 sığır vermek üzere ağır cezaya çarp(tırıl)sın. Tanık:Dört Maharaç Tanrı, Tanık: Yedi Kraliçe. Şimdiki (bugünkü) Tanık: İkici, Tanık: Ar Toña. Bu senedi, ağabeyi(m) Boksan Toyın huzurunda akrabalarım okuyup verdim. Bu damga, ben Like'nindir. Ben Kaysın Tu dikte ettim.

Miras hukuku ile alakalı olan vasiyetnameler Miras Hukuku Terimleri başlığında değerlendirilecektir.

2.6.Miras Hukuku Terimleri

2.6.1.Miras Kavramı ile Alakalı Genel Terimler

bir- “vermek” (ED: 354); **TürkRun.** bir- ~ ber- “TürkRun. bir- ~ ber- “vermek; düşmana teslim etmek; (iş sözüyle) hizmet etmek; (*yabgu, şad* vb.) bir göreve atamak; ad veya unvan vermek; evlendirmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 724); **TürkMan.** bir- “vermek” (ETŞ:4) **TürkBuddh:** bir-“vermek” (Maitr: 366); **İlkİslm:** bir-“vermek” (KB:87), bir- ~ ber-“vermek” (DLT: 589)]

Ticaret hukuku ve borçlar hukuku terimi olarak sivil belgelerde sıkça tanıklanan *bir-* fiili vasiyetnamelerde “miras vermek” anlamında kullanılmıştır. *miras ver-* şeklinde kalıplaşmış bir fiil yoktur. Ancak muris mirasçılarına bıraktığı malları ifade ederken *bir-* fiilini kullanmıştır. Böylece *bir-* fiili miras hukuku terimi haline gelmiştir.

*...munça tavarını men el üzünmiş oğlanım yarp turmuşka beg turmuşka eniçükke **birür** men “...bunca malı ben El Üzünmiş oğlum Yarp Turmuş’a, Beg Turmuş’a ve Eniçük’e veririm.(WP05,6-7)*

*...açari oğlan eligte **birip** otuz yaşın altın yegirmi yaşın üstün ortun er ebçi iki karabaş iki at iki ud birle munça tavarını uur kaya başlap inilerimke **birip**... “...Açari hizmetkâra (kardeşimin) eliyle verdiği (mal beyanı) söyledir: otuz yaşın altında yirmi yaşın üstünde, orta yaşlı erkek ve kadın iki köle, iki at, iki sığır ile bunca malı Uur Kaya ile başta olmak üzere küçük kardeşime verip... (WP06, 16-20)*

tavar “mal mülk, eşya” (ED: 442);[**TürkRun.** tavar “mal mülk” (Şu G 5); **TürkBuddh:** tavar “mal, mülk, servet”(Yüan: 422); **TürkMan:** tavar “mal, mülk” (ETŞ :5) **İlkİslm:** tavar “davar, mal, eşya” (KB: 429), tavar “Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya” (DLT: 863).

tavar terimi eşya hukuku için temel terimlerden biridir. Ancak vasiyetnamelerde “miras bırakılan mal, tereke” anlamında kullanıldığı için miras hukuku terimi niteliğiyle de değerlendirilmiştir. Bu göreviyle vasiyetnamelerde altı kez tanıklanmıştır.

*...iki karabaş iki at iki ud birle munça **tavarını** uur kaya başlap inilerimke berip öz könjülüm bolup yaraşıp... “...iki köle, iki at,iki sığır ile bunca malı Uur Kaya ile başta olmak üzere küçük kardeşime verip gönlüme göre oluşturup...” (WP06,19-21)*

*...iki bölük bo bitigdeki **tavarka** tutup on tamga bütün kümüş yastuki bir yürün toyın atlıg açari oğlan eligte berip... “...bu iki parça olan sözleşmedeki malı (kimin) aldığını, on damgalı tam gümüş yastuki bir Yürün Toylı adlı Açari hizmetkâra eliyle verdiği...” (WP06, 14-17)*

ötüg “liste; not” (SUK:271 “Notice”) [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

İsim olarak “kayıt, not, liste” gibi anlamlara gelen *ötüg* terimi, sivil metinlerde *ötüg* hem *ötüg* şeklinde tanıklanmıştır. *kıl-* fiili ile beraber “beyan etmek, dikte etmek” anlamında kullanılmıştır. *ötüg kıl-* şekliyle karışık içerikli bir belgede tanıklanmıştır. Ancak bu şekliyle miras hukuku terimi işlevinde olmadığı için *ötüg kıl-* ifadesi, Miras Hukuku Terimleri başlığı altında değerlendirilmeyecektir. Kelimenin bu başlık altında değerlendirilebilecek biçimlerinden biri *tavar* kelimesi ile beraber kullanıldığı biçimdir. *tavar* kelimesi ile beraber kullanılan *ötüg* kelimesi, *tavar ötügi* şeklinde bir miras hukuku terimine dönüşmüştür:

tavar ötügi “kalan malların listesi; mal beyânı” (SUK: 142 “liste der hinterlassenen)

takıgu yıl ikinti ay/// -nıñ kalmıñ tavar ötügi iki inçge ton iki yiplig çug bir kara çug... “Tavuk yılı ikinci ayın.. kalan mal beyanı(listesi) iki ince elbise, iki ipli kese, bir siyah kese”
(WP05, 1-2)

ötigle- “düzenlemek” (SUK: 271 “aufstellen”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Bu terim “terekeyi düzenleyip bırakmak” anlamında bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. Karaçuk isimli bir şahıs ağır hastalığı sebebi ile yazdığı vasiyetnamede oğluna kalan malları düzenleyip bıraktığını belirtmiştir:

toñuz yıl törtünç ay men karaçuk ağır iglemişte oglumka kalmıñ tavarıg ötiglep koddum “Domuz yılı dördüncü ayda ben Karaçuk ağır hastalığa yakalanınca oğluma kalan malı düzenleyip bıraktım.” (WP03,1-2)

ülüş “hisse” (SUK:298 “Anteil,Teil”);[**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** ülüş “pay,hisse” (DLT:932)]

Bu kelime *üle-* “paylaşmak” fiilinden *ülüş* ismine dönüşmüştür. (ED:153a). Runik metinler ile Budist ve Maniheizt metinlerde bu şekliyle tanıklanmamıştır. *ülüş* kelimesi yerine yine “pay, hisse” anlamına gelen *ülüğ* kelimesi kullanılmıştır. Sivil metinlerde ise sıkça *ülüş* şekliyle tanıklanmıştır. Hem eşya hukuku hem de miras hukuku terimi olarak değerlendirilebilen bu kelimenin, eşya hukuku kapsamındaki hisseli mal kavramına tekabül eden anlamı *Eşya Hukuku* başlığında ayrıca değerlendirilecektir.

*...bu munça maña birmiş **ülüşni** bitigdekiçe alıp... “...bunca bana verdiği payı senette(yazılana göre) alıp...” (WP04-28)*

ülüş terimi +lüg isimden isim yapım ekiyle beraber “paylı” anlamına gelen bir sıfat olarak WP04 numaralı vasiyetnamede tanıklanmıştır:

*...şuikü ögente bekin(?) bile ülüşlüg [yerni] yegirmi...
“...Şuikü kanalda Bekin? İle hisseli yirmi..” (WP04-5)*

ülüş ismi *al-*, *teg-*, *kılıp kod-* gibi fiillerle beraber “pay almak”; “payına düşmek”; “miras bırakmak” anlamlarıyla tanıklanmıştır:

ülüşüp al- “paylaşıp almak” (SUK:140 “als Anteil erhalten”)

ülüş- fiiline eklenen *-üp* zarf fiil ekiyle beraber *ülüşüp* “paylaşıp” anlamına gelen kelime, *al-* fiili ile beraber kullanılarak “paylaşıp almak” anlamında kullanılan

bir miras hukuku terimi haline gelmiştir. Terim bu haliyle WP04 numaralı vasiyetnamede iki kez tanıklanmıştır:

*... bekin? bile **üleşip almış** borlukumnu aña... “..Bekin? ile paylaşıp aldığı üzüm bağımı ona...”(WP04-16)*

*...bekin? bile **üleşip almış** olurur ev bir kañlı... “..Bekin ile paylaşıp almış. Oturduğu ev bir kağnı...” (WP04-24)*

ülüş teg- “payına düşmek”; (SUK:140 “das als Anteil erlangte”)

*... **ülüşke** tegmişi sıkap ögenteki yazılartın almış “... payına düşeni Sıkap Nehrindeki ovalardan almış.” (WP04-18)*

ülüş al- “pay, hisse almak” (*ülüş almadın*; SUK:140 “ohne die Anteile zu nehmen)

*...yoriťmamış yazukka tegip **ülüş** almadın...
“..yaşamayan(geçersiz) günaha ulaşip pay almadan..”
(WP04-33)*

WP04 numaralı vasiyetnamenin alıntıladığımız kısmından hareketle,Uygur Miras Hukukunda murisin vasiyetname yoluyla varisi mirasçılıktan çıkarma tasarrufu olduğu söylenebilir. Ancak metin çok eksik ve yıpranmış olduğundan

varisin mirasçılıktan çıkarılma gerekçelerinin neler olabildiğine dair bir fikir yürütememekteyiz.

ülüş kılıp kod- “miras yoluyla bırakmak” (SUK:144 “durch Erbschaft hinterlasse”)

*...sarman tölek başlap oğlanlarım birle atamıznıñ bolarka
ülüş kılıp kodmuş yeriñe suvıña bağıña borlukıña negüsiñe
kimiñe... “ Sarman Tölek başta olmak üzere babamızın
bunlara miras bıraktığı, toprağı, bahçeyi, üzüm bağıny neyi,
kime (verdiğini)..... ” (WP06, 24-28)*

ülüş terimi miras hukuku terimi olarak yalnızca vasiyetnamelerde tanıklanmamıştır. Satış belgelerinde de tanıklanan bu terim, satılan taşınmazın miras niteliğinde olduğunu ifade etmektedir.

Bir satış belgesinde Terbiş isimli kişiye kullanmak için yastuk gerektiğinden babasından miras kalan üzüm bağından kendi payına düşeni sattığını belirtmiştir. Bu durum Uygurlarda kişinin miras kalan gayrimenkulden kendi payına düşen kısmını satabildiğini göstermektedir. Satış belgelerinde görülen müşterek mülkiyetlerde hissedârın kendi payı üzerindeki tasarrufu günümüz miras hukukuna benzemektedir. Söz konusu satış belgesinde *ülüş teg-* terimi şu şekilde tanıklanmıştır:

*toñuz yıl beşinç ay on altıka maña terbişke yuñlaglık çao
yastuk kergek bolup atamnıñ maña **ülüşte teggen** taysañtaki
on altı er kömer borlukta maña teğer çırkuştın alıp öñdün
sınarın alıp yarım borlukumny udçı buka esen ikeğütin yüz
yastuk çao alıp toguru tumlıtu sattım “Domuz yılı beşinci
ayın on altısında bana Terbiş’e kullanmak için yastuk
gerekince babamın bana mirası Taysan’daki on altı kişinin
çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (kısmını) Çırkuş’tan*

*alıp doğu yönünden alıp üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka
Esen'den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak
sattım.(Sa11, 1-7)*

Bir diğer satış belgesinde ise yine yastuk ihtiyacından dolayı miras hissesi satılmıştır. Burada farklı olan durum satılan hissenin satış yapan kişinin akrabasına ait olmasıdır:

*...yastuk kergek bolup koçataki koçin apam birleki küdegüm
tapmışka **üülüşte tegmiş** kıra südün yerlerimni...ülüş bitigi
birle sekiz on yastuk çunđuñ bao çaoka vapso tuka toguru
tunlitu sattım “yastuk gerek olduğu için Koço'daki Koçing
apam? ile damadım Tapmış'a miras kalmış yerlerimi...
pay(miras) sözleşmesi ile seksen yastuk çunđuñ bao çao
karşılığında Vapso Tu'ya tam ve kesin olarak sattım.” (Sa12,
2-7)*

Sa12 numaralı satış belgesi incelendiğinde -eğer öncesinde başka bir belge düzenlenmediyse -varislerden birinin diğer varislerin hisseleri üzerinde tasarrufa sahip olduğu söylenebilir.

Bu belgede önemli bir diğer husus da *apam* ifadesidir. *apa* kelimesi birden fazla anlama geldiği için burada kişinin kastettiği akrabasının kim olduğu net değildir. Ancak *apam* ifadesinden sonra kullanılan *küdegü* “damat” kelimesi, *apam* olarak belirtilen kişinin kadın olabileceği fikrini vermektedir. Bu kişi abla ya da hala olabilir. Eğer bahsedilen kişi, belgeyi düzenleyen kişinin ablasıysa burada iki nokta önemli olacaktır. Birinci nokta, kız çocukları da yasal mirasçıdır; ikincisi ise damat da kayınpederden kalan mirasın varisi olabilmektedir. Sözü geçen kişi belgeyi düzenleyen kişinin halası ise miras dededen kalmış olabilir. Bu durumda yine kız çocuk yasal mirasçı, damat ise kayınpederin varisi konumundadır.

Satışı yapan kişinin hisse üzerindeki tasarrufu değerlendirildiğinde, *apam* olarak bahsedilen kişinin, abla olmasının daha makul olduğu düşüncesindeyiz

ülüş bitigi “miras belgesi, vasiyetname” (SUK:28 “testament kontrakt”)

Miras kalan şeylerin bir belgesi niteliğindeki **ülüş bitig** terimi, bir satış belgesi ile bir vasiyetnamede tanıklanmıştır:

...ülüş bitigi birle sekiz on yastuk çuñduñ bao çaoka vapsu tuka toguru tunlitu sattım “... pay (miras) sözleşmesi ile seksen yastuk çuñduñ bao çao karşılığında Vapso Tu'ya tam ve kesin olarak sattım.” (Sa12, 4-7)

*...atamızın **ülüş bitigindekiçe** negüsin kimin tapşura berip muntın taş yerinin suvinin yakasıña yene iki bölük bo bitigteki tavarka tutup.. “babamızın miras sözleşmesine göre neyi kime verdiğini bunun dışındaki toprağının kirasını ve bu iki parça olan sözleşmedeki malı (kimin) aldığını..” (WP06, 12-15)*

ata bitigi “vasiyetname” **bkz. Aile Hukuku Terimleri**

tegir “pay, hisse” (SUK:289 “anteil, erbeil); **TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** tegir “değer, kıymet” (DLT:866)]

Clauson kelimenin teg- “ulaşmak” fiilinden *tegir* ismine dönüştüğünü ifade eder. (ED:485a). Kelime bu şekliyle miras hukuku kapsamında değerlendirilebilecek “pay, hisse” anlamında kullanılmıştır. Miras hukuku terimi olarak bir vasiyetnamede iki kez tanıklanmıştır.

*...ödekçi bile ortuk altı şıg yer bile mınça **tegirni** bu mınça maña birmiş **ülüşni** bitigdekiçe alıp... “...Ödekçi ile ortak altı*

*şığı toprak ile bunca payı.... bunca bana verdiği payı senette
(yazılana) göre alıp... (WP04,27-28)*

ana tegiri “anneye düşen pay (miras)” (SUK:141 “Das Erbteil der Mutter”)

tegiri terimi WP04 numaralı vasiyetnamede ikinci olarak *ana tegiri* şeklinde tanımlanmıştır. “Anneye düşen miras” olarak anlamlandırılabilen bu terim, kadının anne olarak yani eş konumundayken yasal mirasçı olduğunu göstermektedir.

*...bir ketmen on ayak bir kümüş kupiñ ana tegiri mahmat
moñgolçin... “bir kazma, on kâse, bir gümüş şişe. Anneye
düşen pay (miras) Mahmat Mongolçin...” (WP04,26)*

2.6.2.Miras Bırakılan Taşınır ve Taşınmazlara İlişkin Terimler

Vasiyetnameler kişilerin mal varlığını beyan ederek bu mallardan miras olarak bırakmak istedikleri taşınır ve taşınmaz mallar ile menkul kıymetlerin yalnızca vasiyetnamelerde tanımlanmıştır. Vasiyetnamelerin düzenleniş şekilleri günümüz vasiyetnamelerine oldukça benzemektedir. Vasiyetnameler yine diğer belgeler gibi tarih kaydı düşerek başlamaktadır. Ardından mirasçı mal varlığı hakkında bilgi vererek hangi mallarını kimlere hangi miktarda bırakacağını açıkça belirtmiştir. Tüm mallar ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Bırakılan vasiyete uygun davranılmaması durumunda verilecek cezalar da vasiyetnamede belirtilmiştir. Bu cezalar, maddi değeri olan cezalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Vasiyetnamelerin sonunda diğer belgelerdeki gibi şahitlerin isimleri ve şahsın imzası bulunmaktadır. Belgelerin tanziminin günümüze çok yakın olması Uygurların hukukî açıdan çok gelişmiş olduklarını göstermektedir. Hatta bir belgede vasiyet tenfiz memuru olarak “iş ayguçı” terimi geçmektedir. Söz konusu terim de bu gelişmişliği kanıtlar niteliktedir.

İlk iki vasiyetname aile hukuku kapsamında değerlendirilmiştir. Kalan dört vasiyetname ise miras hukuku başlığında ele alınacaktır.

WP03 numaralı vasiyetname Karaçuk adlı bir şahısın oğluna miras olarak bıraktığı mallarla ilgilidir. WP04 numaralı vasiyetname zarar görmüş bir metin olduğu için ifadeler çok net değildir. Ancak murisin mirasçılarına paylaştığı mallar ve ortak mülkiyet ile alakalı bilgiler miras hukuku kapsamında değerlendirilmiştir. WP05 numaralı vasiyetnamede muris(Üzinmiş), taşınır ve taşınmaz mallarını üç oğluna bırakmıştır. WP06 numaralı vasiyetname diğerlerinden biraz daha farklıdır. Murisin önceki vasiyetinin doğru olarak uygulanması ve varislerin murisin vasiyetnamesinde belirttiği şekilde mallardan pay alması ile ilgili olarak, murisin oğlu Elik bir vasiyetname tanzim etmiştir. Dolayısı 6 numaralı vasiyetnamenin esas vasiyetin tam ve doğru şekilde uygulanması için yazılmış olduğuna göre esas vasiyetin kaybolduğu ya da zarara uğramış olabileceği düşünülebilir.

2.6.2.1.Miras Bırakılan Eşyalar

Yukarıda bahsettiğimiz dört vasiyetnameden üçünde miras bırakılanlar arasında çeşitli ev eşyaları ve değerli kumaşlar da mevcuttur. WP03, WP04 ve WP05 numaralı vasiyetnamelerde tanıklanan, murisin varislerine bıraktığı çeyiz olarak da değerlendirilebilecek eşyalar şöyledir:

ayak “kadeh; kap” (ED: 270); **TürkRun.** Ø;Türk Buddh: Ø; **TürkMan:** ayak “kadeh,kap” (IrkB: 42); **İlkİslm:** ayak “çanak, kâse, kadeh” (KB: 45), ayak “kap, çanak, sahan, Türk kabı, kadeh” (DLT: 566).

.....on ayak “.....on kase” (WP04-26)

Bu terim vasiyetname türündeki iki belgede tanıklanmıştır. İki örnekte de kaseinin (kadehin) özelliği hakkında bilgi verilmiştir.

yagak ayak “cevizden yapılmış(ahşap) kase, kadeh” (SUK WP03-5 “schalen aus walnussholz”)

.....altı y(e)g(i)rmi **yagak ayak** “.....On altı cevizden yapılmış kase” (SUK WP03-5)

sır ayak “verniklenmiş kase,kadeh” (SUK WP03- 8 “lackschale”)

.....bir **sır ayak** “bir cilalı kase”(WP03- 8)

çaçan (<Çin. cha zhan “çay fincanı”); (SUK:254 “teetasse”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkıslm. Ø**].

Çince'den ödünçlenmiş olan bu kelime sivil belgelerde yalnızca bir vasiyetnamede tanıklanmıştır:

bir çaçan “bir çay fincanı” (WP03, 10)

çöki “yemek çubuğu” (SUK:256 “eßstäbchen”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkıslm. Ø**].

Bu kelime miras hukuku terimi olarak WP03 numaralı metinde iki kez tanıklanmıştır. Her ikisinde de sıfatlarla nitelendirilmiştir:

altı kişilik sır çöki “6 kişilik cilalı yemek çubuğu” (SUK:138 “lackleßstäbchen für 6 personen”)

....altı kişilik sır çöki “.....altı kişilik vernikli (boyalı) yemek çubuğu” (WP03-10)

sekiz on kişilik kızıl çöki “80 kişilik kırmızı yemek çubuğu” (SUK:138 “rote eßstäbchen für 80 personen”)

.....sekiz on kişilik kızıl çöki “80 kişilik kırmızı yemek çubuğu” (WP03-11)

çug “kese, torba” (SUK:256 “Bündel, Beutel”)

çug kelimesi bu anlamıyla yalnızca WP05 numaralı vasiyetnamede iki kez tanıklanmıştır:

yiplitig çug “büzme ipli kese” (SUK:142 “mit kordeln versehene beutel”)

...iki yiplitig çug... “...iki tane büzme ipli kese...” (WP05,2)

k(a)ra çug “siyah kese” (SUK:142 “schwarzer beutel”)

...bir kara çug.. “..bir siyah kese...” (WP05,2)

eşiç “yemek pişirme kabı, tencere, deri çanta” (ED:257a); **TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** eşiç “tencere” (DLT:646)

Tencere anlamındaki bu kelime sivil belgelerde yalnızca bir vasiyetnamede tanıklanmaktadır. Miras bırakılan mallar arasında geçen eşiç terimi WP04 numaralı vasiyetnamede üç kez kullanılmıştır.

... bir ingek bir eşiç bir sanaç... “bir inek, bir tencere, bir deri çanta (WP04,3)

...üç eşgek bir bedük bir kiçig iki eşiç bir kişmen.. “...üç eşek bir büyük bir küçük iki tencere, bir kazma (WP04)

idiş “kap” (ED: 72); [**TürkRun. Ø ;TürkBuddh.** idiş “kap, çömlek” (EUTS: 89) ;**TürMan.** idiş “kap” (IrkB 42); **İlkİslm.** idiş “kadeh, kap” (DLT :661)].

Kelime miras hukuku terimi olarak *üç birer kaplık idiş* şeklinde tanıklanmıştır.

üç birer kaplık idiş “üç tane üç kaplıg testi üç tane bir kaplıg kap (WP03, 12)

işgirti “broker(ipek) kumaş” (SUK:259 “Brokat”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø]**

Clauson kelimenin ödümçleme bir kelime olduğunu ve telaffuzu konsudunda netlik olmadığını ifade eder ve kelimeyi *eşgürti* şeklinde verir (ED:261a).

Bu kelime sivil belgelerde yalnızca WP05 numaralı vasiyetnamede tanıklanmıştır:

yiplig işgirti “büzgülü broker(ipek) kumaş” (SUK:142 “mit kordeln versehenes brokattuch”)

..bir yiplitig işgirti.. “bir büzgülü broker(ipek) kumaş”
(WP05,3)

yagak kadıj “ceviz ağacından yapılmış kap”(SUK:138) “gefäße aus walnußholz”)

*.....iki **yagak kadıj** “.....iki tane ceviz ağacından yapılmış kap”*(WP03-9)

tirek kadıj “kavak ağacından yapılmış kap” (SUK :138)“gefäße aus pappelholz”)

*....yeti **tirek kadıj** “..... yedi tane kavak ağacından yapılmış kap”* (WP03-9)

kapan (<Çin. hua p’an) “büyük desenli kase” (SUK: 273 “große gemusterte”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

Clauson kelimenin ka “kap, kase” ile p’an “tabak” anlamındaki kelimelerden meydana gelmiş bir ödünçleme kelime olduğunu ifade etmektedir (ED:585a) Bu kelime miras hukuku terimi olarak WP03 numaralı vasiyetnamede iki kez tanıklanmıştır ve başka bir belgede kullanılmamıştır:

yagak kapan “ceviz ağacından desenli kase” (SUK:138 “gemusterte schale aus walnußholz)

*....bir **yagak kapan** “....bir ceviz ağacından desenli kase”*
(WP03-7)

ıgaç kapan “desenli ahşap kase” (SUK:138 “hölzerne gemusterte schale”)

*...bir **ıgaç kapan** “.... “bir desenli ahşap kase”* (WP03-7)

kaşuk “kaşık” (SUK:274 “Löffel”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. kaşuk “kaşık” (DLT:691)]

Bu kelime yalnızca bir belgede tanıklanmıştır. Kelimenin tanıklandığı belge WP03 numaralı vasiyetnamedir. Miras hukuku niteliğindeki bu kelime de yine bir sıfatla beraber kullanılmıştır:

sır kaşuk “cılalı yemek kaşığı” (SUK:256 “lacklöffel”)

....*iki sır kaşuk* “....*İki tane cılalı(lake) kaşık*” (WP03-10)

ketmen “kazma” (ED: 704); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

bir eşgek bir ketmen “*bir eşek, bir kazma..*” (WP04, 10)

keviz “halı” (ED: 692); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

keviz “halı” terimi yalnızca vasiyetname türündeki bir belgede *kıdıg keviz* şeklinde tanıklanmıştır. *kıdıg* “kenar” anlamındaki sıfatla detaylandırılmıştır.

kıdıg keviz “kenar halıları” (SUK:138 “randteppiche”)

bir siliñ //// kıdıg keviz “bir ipek kumaş... köşeli halı”
(WP03-5)

könek “su kabı, kova” (ED: 731);TürkRun: Ø TürkBuddh.: könek “kova” (EUTS: 115); TürkMan.: könek su kabı, kov” “su kabı, kova” (IrkB 57); İlkİslm: könek “kova burcu” (KB: 276), könek “deriden yapılmış su kabı” (DLT: 738).

Kova anlamındaki *könek* terimi vasiyetname türündeki bir belgede iki kez tanıklanmıştır. Her ikisinde de miras bırakılan eşya mahiyetinde olduğu için miras hukuku kapsamındadır:

yagak könek “ceviz ağacından yapılmış kova” (SUK: 138 “eimer aus walnußholz”)

.....*iki yagak könek* “.....*iki tane ceviz ağacından yapılmış kova*” (WP03-6)

bedizlig sır könek “süslü(boyalı), cilalı kova” (SUK:138 “bemalten lackeimer”)

.....*bir bedizlig sır könek* “*bir tane süslü cilalanmış kova*” (WP03-6/7)

kuanpu (<Çin. kuanpu“resmi pamuk bezi; keten kumaş”) (SUK:277);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

Kelime Çince *kuan* şeklindeki kelimedden Türkçeye intikal etmiştir (Rybatzki 2001:155). Kelime *kuanpo*, *kunpu*, *kanpu* şekilleriyle de yazılmıştır.

Genel olarak bir ticaret malzemesi olan bu kumaş türü, bir vasiyetnamede miras bırakılan mallar arasında yer almıştır. WP05 numaralı vasiyetnamede miktarının belirtildiği *kuanpu* şu şekilde tanıklanmıştır:

.... *tört miñ kuanpu beş koyun....*”....*dört bin kuanpu beş koyun...*”(WP05-6)

kupîñ (<Çin. *guâi píng*) şişe, şarap sürahisî, su sürahisî (SUK, WP04-26);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

bir kümüş kupîñ “*bir gümüş şarap sürahisî*” (WP04-26)

küp “balçıktan yapılmış kap, küp, testi” (ED:687); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. küp “küp” (DLT:756)]

küp kelimesi biri vasiyetname olmak üzere beş belgede tanıklanmıştır. WP03 numaralı vasiyetname dışındaki belgelerde eşya hukuku kapsamındadır.

.....üç üçer kaplık küp “.....Üçer kaplık üç küp” (WP03-12)

laty “İnce ipekten yapılmış şal” (SUK:142 “Hüftschal aus feiner Seide”)

...bir **laty**... “... bir ince ipekten şalı...”(WP05,4)

siliğ (<Çin. chai ling) “yumuşak ipek, kaliteli ipek kumaş” (SUK:282);
[**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

bir **siliğ** //// kızıg keviz “bir ipek kumaş//// köşeli halı”
(WP03-4)

sutku “küçük kutu” (SUK:283 “Kästche”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

sutku kelimesi sadece WP03 numaralı vasiyetnamede tanıklanmıştır:

bedizlig sutku “boyalı, süslü kutu” (SUK:138 “bemaltes kästchen”)

bir **bedizlig sutku** “bir süslü kutu” (WP03-11)

tepsi “tabak” (SUK: 290); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

Vasiyetname türündeki bir belgede iki kez tanıklanan bu terim, iki şekliyle de miras hukuku terimidir. Ayrıca tabakların hangi malzemeden yapıldığı belirtilmiştir:

yagak tepsi “cevizden yapılmış, ahşap tabak” (SUK:138 “teller aus walnußholz”)

biş **yagak tepsi** “beş cevizden yapılmış tabak” (WP03-5)

ıgaç tepsi “ahşap tabak” (SUK:138 “hölzerne teller”)

tört ıgaç tepsi “dört ağaç (ahşap) tabak” (WP03-6)

ton “giysi, elbise” (ED: 512);TürkRun. ton “giysi” (User,2010:238);**TürkMan:** ton “giysi, elbise” (IrkB: 42); **TürkBuddh:** ton “elbise” (Maitr: 480);**İlkİslm:** ton “elbise” (KB: 458), ton “elbise” (DLT: 891).

Kelime bir belgede iki kez olmak üzere toplam dört belgede tanıklanmıştır. Miras hukuku terimi olarak WP05 numaralı vasiyetnamede yine bir sıfatla beraber kullanılmıştır:

inçge ton “ince giysi” (SUK:142 “feine gewänder”)

....iki inçge ton.... “iki ince elbise/giysi” (WP05-2)

torku “ipek kumaş” (ED:539a); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** torku “ipek”(KB: 68); torku “ipek” (DLT:893)]

Kelime iki belgede tanıklanmaktadır. Miras hukuku terimi olarak yalnızca WP05 numaralı vasiyetnamede geçmektedir:

ala torku “renkli ipek kumaş” (SUK:142 “bunte Seidenstoffe”)

...bir ala torku.. “...bir renkli kumaş...” (WP05, 3)

töşek “döşek, yatak” (ED: 503); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** töşek “döşek, yatak” (U III 35, 15-16); **İlkİslm.** töşek “döşek, yatak” (DLT:897)]

töşe- “yaymak” fiilinden türeyerek *töşek* ismine dönüşmüştür. (ED:563a) Bu terim bir satın alma belgesinde ve bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. Vasiyetnamede miras bırakılan mallardandır. Miras hukuku terimi olarak hem yatak hem de battaniye anlamıyla tanıklanmıştır. Vasiyetnamelerde murisin miras olarak bıraktığı mallar ayrıntılı bir şekilde beyan edildiği için bu terim de farklı sıfatlarla detaylandırılmıştır.

ulug huaçan töşek “büyük desenli döşek” (SUK:138 “große decken aus gemustertem”)

...oglumka kalmış tavarıg ötiglep kotdum on ulug huaçan töşek... “oğluma kalan malı düzenleyip bıraktım. On tane büyük desenli döşek..” (WP03-2)

törtkil töşäk “dörtgen döşek” (SUK:138 “viereckige Decken”)

...üç törtkil töşek... “ üç tane dörtgen döşek” (WP03-3)

ületü “bez, çuha” (SUK:298 “Tuch”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkıslm. Ø.**]

ak ületü “ beyaz bez” (SUK:142 “weißes Tuch”)

ak bir ületü “bir beyaz bez” (WP05,4)

Yukarıdaki terimlerin geçtiği WP03, WP04 ve WP05 numaralı vasiyetnameler incelendiğinde, miras bırakılan eşyaların kap, tencere, kaşık, tabak gibi ev eşyaları da olabildiği anlaşılmaktadır. WP03 numaralı vasiyetnamenin tamamında miras bırakılan eşyalar ev eşyası mahiyetindeyken; WP04 ve WP05 numaralı vasiyetnamelerin ise bir kısmında bu mahiyette eşyaların miras bırakıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu miras listesinin bir çeyiz niteliğinde olduğunu düşünmekteyiz. Bu noktada kız çocuklarına miras bırakılmadığına dair düşünce başka bir yöne evrilebilir. Bilindiği üzere kız çocukları için çeyiz hazırlama geleneği Eski Türklerden bu yana devam eden bir gelenektir. Eski Türklerde Aile Hukuku başlığında da belirttiğimiz gibi kız çocukları için erken yaşlarda çeyiz hazırlanır ve evlenirken bu çeyiz kızlara verilir. Bu sebeple kızlara çeyizlik eşyaları içeren bir miras bırakmanın ve bunun i< bir vasiyetname tanzim etmenin lüzumu yoktur. Bunun yanında miras hukuku kapsamında değerlendirilen vasiyetnamelerden, WP04 numaralı vasiyetname çok yıpranmış olduğu için mirasın kimlere ve ne şekilde bırakıldığı net olarak anlaşılamamaktadır. WP05 ve WP06 numaralı vasiyetnamelerde ise sadece erkek çocuklarına bırakılan miras listeleri yer almaktadır. Kadının eş konumundayken yasal mirasçı olduğu Uygur Miras Hukukunda, kız çocuklarının yasal mirasçı kabul edilmediğini söylemek için bu kadar belgenin yeterli olmayacağı kanaatindeyiz.

Karaçuk isimli şahsın oğluna bazı eşyaları vasiyet bıraktığını belirttiği vasiyetname şu şekildedir:

(1) [t]oñuz yıl törtünç ay män karaçuk ağır iglämiştä oglum- (2) [k]a kalmış **tavarig** ötiğläp **koddum** on {tokuz} **ulug huaçan töşäk** (3) üç **törtkil töşäk** yeti yürün tarda(?) töşäk beş bozak (4) [ta]rda(?) **töşäk bir tükçük(?) töşäki bir mannur(?) bir siliñ** (5) //i(?) kıdıg käviz altı y(e)g(i)rmi **yagak ayak** beş *yagak täpsı* (6) [tört **igaç täpsi** iki **yagak könäk** bir **bädizlig sır** (7) [k]önäk bir **yagak kapan** bir **igaç kapan** bir **yagak** (8) **irkün(?)** iki **sögüt irkün(?)** bir **sır ayak** üç **yagak mün** (9) /uzluk **iki yagak kadın** yeti **tiräk kadın** bir **kurug sin(?)** (10) //g bir **çaçan iki sır kaşuk** altı **kişlik sır çöki säkiz** (11) *on kişlik kızıl çöki* bir **bädizlig sutku** üç **üçär kaplık** (12) **[k]üp** üç **birär kaplık** idiş

2.6.2.2.Miras Bırakılan Taşınır Mallar

WP04 ve WP05 numaralı vasiyetnamelerde murislerin ev eşyası dışında başka şeyleri de miras bıraktığı görülmektedir.Miras bırakılan taşınır mallar şu şekildedir:

altun “altın; altın rengi.” (ED: 131); [TürkRun. altun “altın; altın para; altından yapılmış (araç gereç, eşya)” (Şirin, 2016:720); TürkMan: altun“altın”(IrkB:1)TürkBuddh: altun “altın” (Maitr: 348) İlkİslami: altun “altın” (KB:18-19), altun “altın; dinar” (DLT:549)]

Sivil metinlerde genellikle belgelere yapılan itirazlarda ödenecek ceza olarak kullanılan *altun* terimi yalnızca WP05 numaralı vasiyetnamede miras hukuku terimi olarak tanıklanmıştır. Hem *altun* hem de *itig altun* şeklinde iki kez kullanılmıştır:

itig altun “süslü altın” (SUK:142 “schmuck gold”); TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø

Terim yalnızca WP05 numaralı vasiyetnamede, murisin miras bıraktığı mallardan biri olarak tanıklanmıştır:

...dört sıtır beş bakır sökti? altun iki sıtır itig altun.... “dört sıtır, beş bakır sökti? altın, iki sıtır süslü altın” (WP05, 5)

WP06 numaralı vasiyetnamenin diğer vasiyetnamelerden farklı olarak murisin daha önceden bıraktığı vasiyetin doğru olarak uygulanmasına dair tanzim edildiğinden söz etmiştik. Bu vasiyetnamede tereke olarak yukarıda ele aldığımız *yir,ud,borluk* terimleri tanıklanmaktadır. Bunlar haricinde murisin aşağıda belirtilen malları miras bıraktığı belgede kayıt altına alınmıştır:

at “at” (ED: 33);TürkRun. at “at” (KT D 32); TürkBuddh: at “at” (BT VII: 84); TürkMan: at “at” IrkB: 2; İlkİslm: at“at” (KB: 32), at “at, kısrak” (DLT: 561).

///oglan bir at bir ud bir eşgek, bir keşmen... “/// hizmetkâr, bir at, bir sığır, bir eşek, bir kazma...” (WP04-10)

Türkler için oldukça önemli bir hayvan olan at, sivil metinlerdeki satış belgelerinde tanıklanmamıştır. Alım- satım, kiralama gibi işlemlerde ticarî bir unsur olarak kullanılmamasına karşın WP04 numaralı vasiyetnamede mirisin vasiyet bıraktıkları arasında yer almıştır. Eski Türk Ceza Hukukunda da ata zarar vermenin cezaî işlem uygulamayı gerektiren bir fiil olması atın Türklerdeki ehemmiyetini destekler niteliktedir.

çao(<Çin. chao “kağıt para”) (SUK:255); **TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø**

Çinceden ödünçlenen bu kelime genellikle bir ticaret terimi olarak kullanılmıştır. WP04 numaralı vasiyetnamede de tanıklan *çao* “kağıt para” teriminin tam olarak bir miras olup olmadığı konusunda netlik yoktur. Çünkü söz konusu vasiyetname oldukça yıpranmış bir belgedir ve paranın kime, ne için verileceğine dair olan kısımları okunamamaktadır. Miras olarak bırakıldığına dair destekleyici bir fiilin de bulunmayışından dolayı bu terim ticarî bir unsur olarak borçlar hukuku kapsamında ayrıntılı olarak incelenecektir. WP04 numaralı vasiyetnamede şu şekilde tanıklanmıştır:

//////// []//////// []ıp kuşlug bukaka bir []///// üç
yastuk **çao** berzün tep bir []///// “.....Kutlug Buka’ya
bir... üç yastuk kağıt para versin...” (WP04,1-2)

eşkek~eşek “eşek” (ED: 260); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** eşkek “eşek” (M I 16, 11-12); **TürkBuddh.** eşkek “eşek” (U III 26, 21); **İlkİslm:** eşkek ~ eşyek “eşek”(DLT: 54, 56)]

Eşek sivil belgelerde kiralanın, satışı yapılan ve rehin verilen bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekliyle bir ticaret unsuru olan *eşkek* terimi WP04 numaralı vasiyetnamede miras hukuku terimi olarak tanıklanmıştır. Terimin bu görevde kullanıldığı tek örnek şöyledir:

...olurur ev bir kañlı /// ingek üç eşgek bir bedük bir kiçig iki eşiş “..... oturduğı ev bir kağrı ve...inek, üç eşek, bir büyük bir küçük iki tencere”(WP04-10)

ingek “inek” (ED: 184);**TürkRun.** Ø; **TürkBuddh.** ingek “inek” (Suv: 508); **TürkMan:** ingek “inek” (IrkB: 41)**İlkİslm:** ingek “inek” (KB:199), ingek “inek” (DLT: 666).

...bir **ingek** bir eşiş bir sanaç..... “bir inek, bir tencere, bir deri çanta...” (WP04,3)

...eşiş bir sanaç on ayak bir **ingek**... “...tencere bir deri çanta on tane kâse bir inek... (WP04, 11)

...ingek üç eşgek bir bedük bir kiçig iki eşiş bir ketmen...
“inek, üç eşek, bir büyük bir küçük iki tencere, bir kazma...”
(WP04,25)

Eşya hukuku kapsamında da değerlendirilebilecek olan *ingek* terimi yalnızca WP04 numaralı vasiyetnamede tanıklanmıştır. Hiçbir satış belgesinde tanıklanmayan bu terimin, miras hukuku kapsamındaki bir belgede üç kez geçmesi oldukça dikkat çekicidir. İnek sivil belgelerde alım, satım ve kiralama terimi olarak görülmemektedir. Üretici bir hayvan olan ineğin; sütünden yoğurt, tereyağı, peynir gibi besinler elde edildiğinden, diğer hayvanlardan daha farklı bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bu haliyle ineğin miras olarak bırakılması, varisin temel gıda ihtiyacını karşılayabilmesinin yanında evinin geçimini sağlamak üzere bir destekleyi olduğu söylenebilir.

kañlı “araba” (SUK: 141 “wagen”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** kañlı “üzerinde yük taşınan araba” (DLT:683)]

Kelime bir satış belgesi ve bir karışık içerikli belgenin yanında bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. İlk iki belgede miras hukuku kapsamında değerlendirilemeyecek olan kañlı terimi WP04 numaralı vasiyetnamede tereke görevinde miras hukuku terimi olarak karşımıza çıkmaktadır:

...bakin? bile üleşip almış olurur ev bir **kañlı**... ingek üç eşgek bir bedük bir kiçik iki eşiş... “... Bakin? ile paylaşıp

almuş. Oturduğu ev, bir kağını... inek, üç eşek, bir büyük bir küçük tencere” (WP04, 24-25)

koyn “koyun” (ED: 631); [TürkRun. koñ “koyun; koyun yılı” (Şirin, 2016: 733); **TürkMan:** koñ “koyun” (IrkB 42) **TürkBuddh:** koyn ~ koyun “koyun” (Maitr: 415); **İlkİslm:** koy “koyun” (KB: 273), kon “Argu lehçesinde koyun” (DLT: 727), koy“koyun” (DLT: 732).

Eşya hukuku terimi de olan *koyn* “koyun” kelimesi, miras hukuku terimi kapsamında yalnızca bir vasiyetnamede tanıklanmıştır:

.... dört miñ kuanpu beş koyn....”dört bin kuanpu beş koyun...”(WP05,6)

ud “sığır” (ED: 34); **TürkRun.** Ø; **TürkBuddh:** ud “sığır” (Maitr: 489); **ManTürk:** ud “boğa” M I: 8. **İlkİslm:** ud “sığır” (KB: 488), ud“Çiğil lehçesinde sığır, öküz; öküz yılı” (DLT: 916-917).

...iki karabaş, iki at, iki ud birle munça tavarñu uurkaya başlap inilerimke berip “...iki köle, iki at, iki sığır ile bunca malı Uur Kaya ile başta olmak üzere küçük kardeşime verip....”(WP06-18/20)

2.6.2.3. Miras Bırakılan Taşınmaz Mallar

borluk “bağ, üzüm bağı” (SUK, Sa05-8); (ED: 365); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** bor “üzüm bağı” (TT IV, 10). **İlkİslm.** Ø.]

Üzüm bağı kişinin alma, satma, kiralama gibi tasarruflarının olduğu bir arazi çeşitidir. Bu haliyle eşya hukuku ve borçlar hukuku terimleri kapsamında değerlendirilecek olan *borluk* terimi miras hukuku terimi olarak iki vasiyetnamede tanıklanmıştır:

//tegmış tüz yarımını taytsahtaki kum borlukumta...
“//kalan eşit olarak yarısını Taysang'daki kum üzüm
bağında....” (WP04-12)

...sarman tölek başlap oğlanlarım birle atamızın bolarka
ülüş kılıp kodmuş yeriñe suviña bağıña **borlukıña negüsiñe**
kimiñe... “ Sarman Tölek başta olmak üzere babamızın
bunlara miras bıraktığı, toprağı, bahçeyi, üzüm bağıny neyi,
kime (verdiğini).....” (WP06, 24-28)

ev “ev, çadır” bkz. Eşya Hukuku Terimleri

Eşya hukuku terimlerinden biri olan ev kelimesi, miras bırakılan taşınmaz mal niteliğiyle yalnızca bir vasiyetnamede tanıklanmıştır. Oldukça yıpranmış bir metin olan WP04 numaralı vasiyetnamede murisin mirasçılara bıraktığı mallar beyan edilirken *olurur ev* ifadesi geçmektedir. İfadenin geçtiği cümle çok net olmamakla birlikte vasiyetnamenin gidişatına bakılarak, murisin hâlihazırda kullandığı taşınmazı müşterek mülkiyet olarak varislerine bıraktığı düşünülebilir. Söz konusu terim şu şekilde tanıklanmıştır:

....bakın? bile üleşip almış olurur **ev** bir kağılı... ingek üç eşgek bir bedük bir küçük iki eşç... “... Bakın? ile paylaşıp almış. Oturduğu ev, bir kağılı... inek, üç eşek, bir büyük bir küçük tencere” (WP04, 24-25)

ud// yolinte çam çarım [kılmazunlar] “....malını neyi ,kime (bıraktığını) bu belgede bıraktığı yastuk kul, cariye, sığır... ile ilgili itiraz etmesinler. (WP06, 30-32)

yir “yer, toprak, alan” (ED: 954); **TürkRun.** yer ~ yir “yer, toprak, arazi, yeryüzü, ülke, memleket (KT D 1); **TürkMan:** yir “alan, toprak” (ETŞ: 6); **TürkBuddh:** yir “yer; memleket, kuzey(EUTS: 298); yir “yer, ülke” (Maitr: 511),

yir “yer, yeryüzü, mevki, mahal” (Yüan: 463); **İlkİslm:** yir “yer, toprak, yeryüzü” (KB: 546), yir “yer; yeryüzü; toprak; mekân; arazi; ülke” (DLT:977).

yir terimi miras bırakılan mal olarak iki vasiyetnamede tanıklanmıştır. Bu bağlamda miras olarak toprak bırakma anlayışının o dönem için de söz konusu olduğu söylenilebilir. Terimin diğer kullanımlarına eşya hukukunda ayrıca değinilecektir.

...altı şıg **yir** iç kırata sekiz şıg **yirte** dört /// çlarta beş şıg **yir**
samdukü kırata turmuş tutuñ.. iki şık **yirte** maña tegmiş altı şıg
yir siggik... köl üze suvaklık maña tegir on şıg yir beş şıg
yir.... “... altı şıg toprak İç Kırta’da sekiz şıg toprakta
dört///beş şıg toprak, Samduku Kırta’da Turmuş Tutuñ... iki
şıg topraktan bana kalan altı şıg toprak Siggik...gölün
suladığı on şıg topraktan bana kalan beş şıg toprak....”
(WP04- 6-9)

2.6.2.4. Miras Bırakılan Köleler

karabaş “köle” (ED: 647); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø;
İlkİslm. karabaş “köle” (DLT:684)]

karabaş terimi çoğunlukla satış belgelerinde tanıklanan bir terimdir. Bir ticaret malzemesi olarak karşımıza çıkar. Hem kadın hem erkek köleler için kullanılan genel bir isim olan bu kavram, karışık içerikli belgelerde ve bir vasiyetnamede de tanıklanmıştır. Babanın mirasçılarına bıraktığı miras listesinde yer almaktadır. Bu terim, WP06 numaralı vasiyetnamede şu şekilde yer alır:

...yegirmi yaşın üstün orñun er ebçi iki **karabaş**, iki at, iki ud
birle munça tavarñı uur kaya başlap inilerimke berip öz
köñülüm bolup yaraşıp... “...yirmi yaşın üstünde, orta yaşlı
erkek ve kadın iki köle, iki at, iki sığır ile bunca malı Uur
Kaya ile başta olmak üzere küçük kardeşime verip gönlüme
göre oluşturup...”(WP06-19)

kul “erkek köle” (ED: 615); [**TürkRun.** kul “erkek tutsak, köle” (BK D 7); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø;); İlkİsm.** kul “erkek köle” (*bu munlug kul* “bu sıkıntılı köle”) (KB:28); kul “köle” (DLT:745)]

Karışık içerikli üç belgenin yanında bir vasiyetnamede tanıklanan *kul* terimi, *karabaş* terimi kadar sık kullanılmamıştır. Bu terim yine bir cinsiyet ayrımı yapılmaksızın “köle” anlamında kullanılmıştır. Vasiyetnamelerden sadece WP06 numaralı vasiyetnamede şu şekilde tanıklanmıştır:

...tavarıña nesıñe kimiñe bo bitigteki bermiş yastuk kul küñ

küñ “kadın köle” (ED:726a); **TürkRun.** küñ “kadın köle, cariye” (KT G 9); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** küñ “kadın köle, cariye” (TT VI 64); **İlkİsm.** küñ “kadın köle, cariye”(KB:302), küñ “cariye” (DLT:756)]

Kadın köleler sivil belgelerde ticareti yapılan bir unsur olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. *küñ* terimi bu şekliyle bir ticaret ya da eşya hukuku terimi kapsamındadır. Ancak WP06 numaralı vasiyetnamede murisin varislerine bıraktığı bir miras olarak tanıklanmaktadır:

*...tavarıña nesıñe kimiñe bo bitigteki bermiş yastuk kul küñ
ud// yolinte çam çarım [kılmazunlar] “....malını neyi ,kime
(bıraktığı) bu belgede bıraktığı yastuk kul, cariye, sığır...
ile ilgili itiraz etmesinler. (WP06, 30- 32)*

Vasiyetnamelerde tanıklanan *karabaş*, *kul* ve *küñ* terimleri, kölelerin hem ticareti yapılan hem de miras niteliği taşıyan bir eşya görevinde olduğunu göstermektedir. Söz konusu terimlerin eşya hukukundaki işlevi, Eşya Hukuku Terimleri başlığında değerlendirilecektir

2.6.3.Miras Hukuku Kapsamındaki Vasiyetnamelerde Kurallara Uyulmaması Durumunda Ödenecek Cezalar

Aile hukuku kapsamında değerlendirilen vasiyetnamelerde belirtilen kurallara uymayanlara cezalardan bahsetmiştik. Bu vasiyetnamelerde üvey anne ile evlenmek

istenmesi durumunda ve evlatlığın bakım sorumlusu öldükten sonra serbest bırakılmaması halinde hangi cezalar uygulanacağı açıkça belirtilmişti. Kurallara uyulmaması durumdaki cezalar, belgelerin genelinde mevcuttur. Alım-satım, kiralama, rehin, evlatlık alma-verme gibi pek çok durumda, belgede kayıt altına alınan işleme yapılacak olan itirazların cezaî yükümlülüğü vardır. Bu cezalar belgelerde net bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak miras hukuku kapsamında değerlendirilen vasiyetnamelere baktığımızda aynı durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Muris varislerine bırakacağı malları listeledikten sonra bu duruma itiraz edenler için bir ceza talebinde bulunmamıştır. Yalnızca çok yıpranmış olan WP04 numaralı vasiyetnamede *yeti kamçı* “yedi kamçı” şeklinde bir ceza tanımlanmıştır. Ancak bu cezadan önce diğer belgelerdeki gibi “Eğer itiraz ederse şu cezaya çarptırılınsın” anlamında bir ifade kullanılmamıştır. Bu sebeple söz konusu cezanın neyin cezası olduğu da net değildir.

...bu bitigni kayusu taplamadın çatış///ylar///ni yoritmamış yazukka tegip ülüş almadın kişisi /// yeti kamçı berge yep yep yezün “...bu sözleşmeyi her kim kabul etmeden///yaşamayan günaha ulaşip pay almadan eşi/// yedi kamçı yiyip kaybolsun” (WP04, 31-34)

Yukarıda WP04 numaralı vasiyetnameden alıntıladığımız kısım incelendiğinde kişiye verilecek *yedi kamçı* cezasına sebep olan durumun aynı zamanda mirastan pay almasını da engellediği tahmin edilmektedir. *yazukka teg-* “günah işlemek” ifadesinin de geçmesi bu cezanın belgeye itiraz sebebi ile değil de kişinin işleyeceği günah ya da suça karşılık belirlendiği fikrini doğurmaktadır. Buradaki ifadeler günümüz miras hukukundaki *cezai ıskat* olarak bilinen işleme benzerlik göstermektedir. Cezai ıskat işlemine göre yasal mirasçı, miras bırakana karşı bir suç işlediyse; muris varisi mirasından men edebilmektedir. Mirasçılıktan çıkarmaya sebep olan suçlar kanunun koyucu tarafından belirlenmiştir. Söz konusu vasiyetnamede hangi suçun cezaya sebep olduğu da bilinemediği için, dönemin cezai ıskat sebeplerini belirlememiz mümkün olmamaktadır.

2.7. Eşya Hukuku Terimleri

2.7.1. Mülkiyet ile İlgili Terimler

Eşya hukukunun en temel konularından biri olan mülkiyet kavramı, sivil belgelerde de karşılaştığımız bir kavramdır. Bu başlıkta kişinin sahip olduğu eşyaları ifade etmek için kullandığı genel terimler tasniflenmiştir. Eşyanın sahibi ya da kullanım hakkına sahip olan kişilerin bu eşyalar üzerindeki tasarrufları da yine mülkiyet terimleri olarak ele alınmıştır.

ed “mal” (ED: 33); [**TürkRun. ed** “mal, eşya” (Şirin, 2016: 726); **TürkMan. ed** “mal, eşya” (M I :17); **TürkBuddh.** “mal, el işi, tainabilir mal” (Maitr: 381); **İlkİslm.** ed “ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan kıymetli şeyler” (KB: 138), ed “kumaş vb. imal edilen her şey” (DLT: 632)

Clauson kelimenin genellikle taşınabilir mülkiyet anlamıyla kullanıldığını dile getirmiştir. Karışık içerikli bir metinde tam da bu anlamıyla yakut taşını yani taşınabilir bir malı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Fakat aynı terim bir vasiyetnamede murisin mal varlığı anlamıyla tanıklanmıştır. Dolayısıyla bu terimin özel olarak bir taşınır ya da taşınmaz malı ifade ettiğini söylemek yanlış olacaktır. *ed* kelimesinin eşya hukuku terimi olarak genel anlamıyla malı ve sahip olunan mülkü ifade ettiğini düşünmekteyiz.

WP06 numaralı vasiyetnamede miras hukuku terimi olarak tereke anlamıyla tanıklanan kelime, karışık içerikli bir belgede ticaretten doğan bir mal varlığını ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Sadı isimli şahıs ortağı olan Adak Totok'tan 3 bakır yakut taşını 100 yastuk'a satmak üzere anlaşmıştır. Sadı isimli şahıs yakut taşlarının satışından elde ettiği 100 yastukluk malın 50 yastukluk kısmını Adak Totok' verecektir. Eğer satışta 100 yastuk'a ulaşamazsa yakut taşlarını malikine geri verecektir.

*It yıl onunç ay sekiz yañıka men sadınıñ ortuklug adag
totoktaki üç bakır lalni men sadı öñtün kedin satıgka yorıp
yüz yastukka kesiştimiz yüz yastukka barsa elig yastukluk
edni men sadı adak todogka kelürüp birür men yüz yastukka*

tegmese bu ok lalni kelürüp berir men “İt yılı onuncu ayın sekizinde ben Sadı, ortak(olduğum) Adak Totok’taki üç bakır yakut taşının doğudan batıya satışını yapıp yüz yastuk’a anlaştık. Yüz yastuk’a ulaştığında elli yastukluk malı ben Sadı Adak Totok’a getirip vereceğim. (Mi26, 1-11)

barım “mal varlığı,mal, mülk” (ED:366); [**TürkRun.** barım “mal mülk, servet” (Şirin, 2016: 722);**TürkMan.** “mal, varlık, servet, mülk” (Huast:288); **TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø]**

Kelime yalnızca bir evlat edinme belgesinde geçmektedir. Bu belgede hem miras hukuku hem de eşya hukuku terimi olan *barım* kelimesi, Sutbak isimli kişinin mal varlığı anlamında kullanılmıştır:

*...men sutbak yme turmuş atlıg ogulnu özimtin tugmuşça ok sakınıp kız alıp berip yene minde ogul kız tugsu ol oglum birle teñ tüz tutup meniñniñ evümteki barkımtaki negü kimimni orpak ayıg sınıuk **barım** bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teñ ön ülüş kopı birür men “...Ben Sutbak bu Turmuş isimli oğlu kendimden doğmuş gibi düşünüp evlendirip benden yeniden oğul kız doğduğunda (Turmuş’ı) çocuklarımla denk tutup evimde barkımda bulunan eşyayı neyim varsa kırık dökük malımı kaç tane çocuğum varsa o evlatlara eşit olarak paylaştırım” (Ad03, 9-18)*

tavar “mal mülk, eşya” (ED: 442);[**TürkRun.** tavar “mal mülk” (Şirin, 2016: 740); **TürkBuddh:** tavar “mal, mülk, servet”(Yüan: 422); **TürkMan:** tavar “mal, mülk” (ETŞ :5) **İlkİslm:** tavar “davar, mal, eşya” (KB: 429), tavar “Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya” (DLT: 863).

Bu kelimenin vasiyetnamelerde murise ait “tereke” anlamında kullanıldığından miras hukuku terimlerinde bahsetmiştik. Satış ve ödünç verme belgelerinde de tanıklanan *tavar* kelimesi, bu belgelerde mal varlığı anlamında değil genel olarak (taşınır ya da taşınmaz) mal anlamıyla kullanılmıştır.

////yıl aram ay üç yanıka maña el temürke **tavar** kergek bolup
senge beytemür ikegütün bir **tavar** altım bu **tavarnıñ** satıǵı
elig tas bözni aram ay içinte birür men “... yılı birinci ayın
üçünde bana El Temür’e mal gerekli olunca Senge
Beytemür’den ikisinden mal aldım. Bu malın satış ücreti olan
elli büyük kumaşı birinci ay içersinde veririm.” (Lo16, 1-6)

it yıl üçünç ay altı yegirmike maña küç ogul inalca yuñlaklık
tavar kergek boldu //////[] tegirmen te üz[] ////// ögürteki küç
ogul inalca almış öleñ “İt yılı üçüncü ayın on altısında bana
Küç Oğul Inal’a kullanmak için mal gerekli oldu.
değirmendeÖgür’deki Küç Oğul Inal’dan aldıǵı otlak”
(Mi29,1-4)

Kişinin mülkiyet hakkını ifade etmek için belgelerde sıkça kullanılan **erklig bol-** “sahip olmak” ifadesi aynı zamanda eşyanın yeni sahibine verilen sınırsız hakkı da işaret etmektedir. Bu ifade mülkiyet ile alakalı bir terim olduğundan mülkiyet terimleri başlığında değerlendirdik.

////çahşaput ay bir yanıka men adıǵ tarhanka yuñlaklık
////kergek boltı ç/mgukta bir şıǵı yerim altı alp taş señünke
toǵtu tumlug sattım satıǵın inçe sözleştimiz koço ketininde
yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalıǵ yüz kuanpuka
üzüştümüz bu yüz kanpuǵ bitig kılmış künte tükel birtim men
adıǵ tarhan yme tükel berdim aldım//yerniñ sıçısı örü yınak
alp sıñkur señünnüñ yeri adırar ketin yınak señün ögeniñ
yerni adırar kudi yuñak kumar señünnüñ yeri adırar öñtün
yınak men alp taş señünnüñ ok yeri adırar bu yerke miñ yıl
tümen künke tegi alp taş señün **erklig bolzun** men adıǵ
tarhanıñ inim eçim kam kadaşım ayıt mazun istemezün
ayıtgalı istegeli sakınsar savları yorımazun alp taş señünnüñ
savı yorızun ki////beg eşi küçin tutup çamlagalı sakınsar bu
ögen üze alp taş señünke yer yaratı berzün bu savda tanuk

ku////ne tanuk tonkara sejun körüp olurguçi inim bütür bu tamga men adıg tarhanıñ oglum karamuknuñ ol alguçıka birgüçıka inçe ayıtıp men pusartu sinkay kaya bitidim “On ikinci ayın ilk günü ben Adıg Tarhan’a kullanmak için ... gerekli oldu. Ç//mgukta bir şıg yerimi toprağımı Alp Taş Senün adlı kişiye tam ve kesin olarak sattım. Satış için şöyle anlaştık: Koço pazarında geçerli iki ucu bağı ortası damgalı 100 kampuya anlaştık. Bu yüz kampuyu sözleşmenin yapıldığı gün tam olarak verdim. Ben, Adıg Tarhan da tamamını aldım. Bu toprağın sınırını yukarı yönünde Alp Taş Sinkur Sejun’ün yeri ayırır. Doğu yönünde ben Alp Taş Sejun’ün toprağı ayırır. Bu yere bin yıl on bin güne kadar Alp Sejun sahip olsun. Ben Adıg Tarhan, kardeşim, ağabeyim, ailem istemesin. Sormayı, istemeyi düşünürse bu kanal için Alp Taş Sejun’e yer tedarik etsin. Bu sözleşmede Tanık: Ku////n, Tanık: Tonkara, görüp oturan (kefil) kardeşim Bütür. Bu damga ben Adıg Tarhan’ın ve oğlum Karamuk’undur. Alıcı ve satıcıya tam olarak sorarak ben, Pusartu Sinkay Kaya yazdım.” (Sa01)

menin altı şıg atlıg yerimin //// []takı teşgürüşüp /// miñ yıl tümen künke tegi sevinçi tutuñ **erklig bolzun** taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ötgürü satzun “....benim altı şıg adlı yerimi..... değıştirip..... güne kadar Sevinçi Tutuñ sahip olsun. Dilerse kendisi tutsun dilemezse başka kişiye satsın.”

///yıl üçünç ay tört yanıka maña kutlug temür er tugmış togtamış olarka yunlaklık yarmak kümüş kergek bolup seņektaş akatın altmış altun alıp mübarek hoca atlıg oğlumnu men atası kutlug temür akası er tugmış akası toktamış üçegü birle bolup toguru tumlitu satdım ben bu ogulka miñ yıl tümen künke tegi seņektaş aka **erklig bolzun** taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ödgürü satzun bizniñ

onlukumuz yüzükümüz alımçımız berimçimiz akamız inimiz kim kim me bolup çam çarım kılmazunlar “...yıl üçüncü ayın dördünde bana Kutlug Temür’e Er Tugmuş ve Toktamış’a kullanmak için yarmak gümüş gerekli olunca Senektaş ağabeyden altmış altın alıp Mübarek Hoca adlı oğlumu ben babası Kutlug Temür, ağabeyi Er Tugmuş ve ağabeyi Toktamış üçümüz birlikte tam ve eksiksiz sattık. Benim bu oğluma bin yıl on bin güne kadar Senektaş ağabeyim sahip olsun. Dilerse kendisi alsın dilemezse başkasına tekrar satsın. Bizim onluğumuz yüzüğümüz alımcımız verimcimiz ağabeyimiz, küçük kardeşimiz kimse itiraz etmesin.” (Sa26, 1-15)

Bu metinlerde *erklig bolzun* ifadesinden sonra kullanılan *taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ödgürü satzun “isterse kendisi tutsun, istemezse başkasına satsın”* cümlesi dikkat çekicidir. Bu ifade eşyanın yeni sahibine tüm hakların verildiğini göstermektedir. Herhangi bir hak sınırlamasının olmadığı bu şekilde belirtilmiştir. Böylece eşyanın yeni sahibi eşya üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca satışı yapan kişi tarafından kimsenin bu satışa itiraz etmemesi yönündeki beyan ile yeni eşya sahibinin sınırsız hakları koruma altına alınmıştır.

2.7.2.Ortak Mülkiyet ile İlgili Terimler

ortuk “ortak” (ED: 205); [TürkRun. Ø; TürkMan. ortuk “ortak” (M I:12); TürkBuddh. Ø; **İlkİslm.**“ortak” (KB: 346), ortuk ~ ortak “ortak” (DLT: 778)]

Clauson’un *ortu* “orta” isminden türediğini söylediği kelime sivil belgelerde mülkiyetteki ortaklığı ifade etmek için kullanılmıştır. Kelime bu anlamıyla bir eşya hukuku terimidir. Sivil belgelerde ortuk isminden türemiş ortaklık “ortaklaşa, beraber, birlikte” kelimesi de yine bir eşya hukuku terimidir. Bu kelimelerin belgelerde kullanımı sık değildir.

.....ana tegiri mahmat moŋgolçın ödekçi bile **ortuk** altı şıg yir
bile munça tegirni //////z bu munça maña birmiş ülüşni
bitigdekiçe alıp //////i üçegü birisi törter sıtır tüz tutup
yorizunlar “...anneye düşen (miras) : Mahmat Mongolçın
..... Ödekçi ile ortak altı şıg toprak ile bunca payı..... bunca
bana verdiği payı senette (yazılana) göre alıp..... üçümüzden
birisi dörder sıtırı eşit ölçüde tutup davransınlar” (WP04,
26-29)

Bir satış belgesinde İnç Kaya ve Tımıçı isimli şahıslara kumaş geekli olunca kişilerden biri ortaklı olduğu mülkiyeti satmıştır. Burada diğer ortağın tanıklığı ya da izni belirtilmemiştir. Daha önceden ortaklar arasında bir anlaşma yoksa ortakların diğerine danışmadan taşınmazın tamamını satma hakkı vardır. En azından bu belgeden hareketle böyle bir yorum yapılabilir. Ancak belgede çok fazla eksiklik olduğu için net bir şey söylemek mümkün değildir.

//////ç ay beş yanıka maña inç kayaka tumıçı ikegü yuñlaklık
böz kergek bolup////// mısırtın beş böz alıp//////i surya bile
ortukluk yeti küri yirmizni togru tumltu sattım “.....yıl...
ayın beşinde bana İnç Kaya ve Tımıçı ikimize kullanmak için
kumaş gerekli olunca Mısır’dan beş kumaş alıp..... Surya ile
ortak yedi küri yerimizi tam ve kesin olarak sattım” (Sa14,1-
6)

öñ “pay” (ED: 167); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm Ø.**]

negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza
ol oğlan-lar birle teñ **öñ** ülüş kopı birür men “Nasıl (olursa) kim olursa eski püskü,
kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi
tamamen veririm” (Ad03, 15-18)

teg- “erişmek, varmak, ulaşmak; yaşlanmak” (ED: 476); [**TürkRun.** teg-
(yönelme durumuyla) değmek, ulaşmak, erişmek; (savaşta) hücum etmek, saldırmak;
(yaş sözüyle) yaşı kemale ermek, yaşlanmak; (küni sözüyle) hasetlenmek,
kıskanmak; (at sözüyle) yüksek bir unvan almaya hak kazanmak” (Şirin, 2016: 741);

TürkMan. teg-“ erişmek, varmak, ulaşmak” (Huast:255); **TürkBuddh.** teg-“ulaşmak” (Maitr: 470); **İlkİslm:** teg- “değmek, dokunmak, ulaşmak”(KB: 431), teg-“ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak” (DLT: 865)] → **maña teger**“bana ait(yer),bana düşen (pay)”

*toñuz yıl beşinç ay on altıka maña terbişke yunlaklık çao yastuk kergek olup atamnıñ maña ülüşte teggen taysañ takı on altı er kömer borlukta **maña teger** çırkuştın alıp öñdün sınarın alıp yarım borlukumnu udço buka esen ikegütin yüz yastuk çao alıp toguru tumlutı sattım “Domuz yılı beşinci ayın on altısında bana Terbiş’e kullanmak için yastuk gerekince babamdan bana miras kalan Taysan’daki on altı kişinin çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (payı) Çırkuş’tan alıp doğu yönünden alıp üzüm bağımın yarısını Udçı Buka Esen’den yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım.” (Sa11, 1-7)*

*//////////mike maña beg temürke yunlaklık böz kergek bolup kıyasudıntın yüz ////////// eligte alıp bizniñ şaiküteki aka iniler birle ki ////////// []i ülüşlüg borlukta **maña teger** iki ülüş ////////// kıyasudınka togru tumlutı sattım “...mi’ye bana Beg Temür’e kullanmak için kumaş gerekli olunca Kıyasudın’dan yüz kumaş alden alıp bizim Şaikü’deki ağabey, kardeşler ile hisseli üzüm bağından bana ait olan iki hisse.....Kıyasudın’a tam ve kesin olarak sattım.” (Sa16, 1-5)*

tegir “pay,hisse” **bkz. Miras Hukuku Terimleri**

ülüşlüg “pay, bölüm” (ED:154); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

*men toynak şilavanti yme ogul-um sambodu bile tüz **ülüş-lüg** kılıp ogul-lanu altım* “Ben Toynak Şilavanti de oğlum Sambodu ile eşit oranda pay kılıp oğlanı aldım” (Ad02, 5-6)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere *ülüşlüg kıl-* şekliyle mirastan, maldan pay vermek anlamında kullanıldığından miras hukukunda bahsetmiştir. Kişinin malından belli bir payı miras olarak vermesi, eşya üzerindeki tasarruflardan biridir. Dolayısıyla miras hukuku içerisinde değerlendirilen bu fiil aynı zamanda bir eşya hukuku terimidir.

Sivil belgelerde kişinin başka bir kişiyle ortak olan yeri işaret etmek için *...birle **ülüşlüg** “ile paylı/ortak”* ifadesi sıkça kullanılır. Eşya hukukunda paylı mülkiyet ya da ortak mülkiyet olarak bilinen mülkiyet türüne örnek teşkil etmektedir. Örneklerden hareketle ortak mülkiyetlerde paydaşların kendi payı üzerinde dilediği tasarrufta bulunabilme hakkına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak günümüz medeni hukuku kapsamında paydaşlardan biri kendine ait payı tamamen ya da kısmen sattığında diğer paydaşın önalım hakkı vardır. Bu durumda paydaş kanun koyucu tarafından belirlenen süre zarfında önalım hakkını kullanabilir ve üçüncü kişi ya da kişilere satılan payı kendisi alabilir. Sivil belgelerde böyle bir hakkın olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Ancak kişiler paylı mülkiyetlerde kendine ait olan payı sattıktan sonra diğer paydaşın itiraz etmemesi yönünde bir madde koymuşlardır. Bu şarta uyulmaması halinde de bazı cezalar belirlenmiştir.

Paydaşların diğer paydaşın sattığı pay için bir önceliği olup olmadığına dair kesin bir bilgi olmasa da karışık içerikli bir belgede Taşık isimli şahıs borçlarından dolayı Turı isimli bir şahısla ortak olan yerini satmak istemektedir. Taşık satışı yapmadan önce Turı’ya vergileri ödeyip ödeyemeyeceğini sormuştur. Turı ortaklı olduğu üzüm bağına başka kimseyi sokmak istemediği için vergileri de üstlenerek, diğer payın kullanım hakkını almıştır. Burada paydaşlardan birinin ortaklı olduğu mülke başka kişileri dâhil etmeme tasarrufu olduğunu ve önalım hakkına benzer bir hakka sahip olduğunu söyleyebiliriz.

*koyın yıl aram ay on yanıka men taşık turıka bitig birür men kalanka yadap birim alım telim bolum alımçılarım me telim bolup turgu teg bolmayın kaçıp yaşıp barmış üçün yine **turı birleki** maña teger üç er kömer borlukumnu turıka meniñ*

*berimlerimni sen üzüp sen alıp kalır mu sen teser men yok
erser özge kişike kodar men teser men turı berimiñni men
birür men borlukka özge kişi kögürmez men temiş üçün
barça toyınka iki tavar kañçukka yarım küp bor yumuşakka
iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar munça neşelerni
sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım “Koyun yıl
birinci ayın onunda ben Taşık, Turi’ya senet veriyorum. Ben
kalan vergisine gücüm yetmeyip alım birim vergisi çok olup
alacaklılar da çok olunca durmadan kaçıp gizlendiğim için
Turi ile bana ait olan üç erkeğin işlediği üzüm bağımı
Turi’ya berim vergilerimi sen öder misin? Yoksa başka
kişilere vereceğim dediğimde Turi “berimi ben veririm üzüm
bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın’a iki ipek
kumaş, Kañçuk’a yarım küp şarap, Yumşak’a iki şıg darı, bir
siyah elbise, Kıtay Buka’ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip
“senetlerimi sen al deyip” bıraktım” (Mi19, 1-14)*

birle/bile ülüşlüg ifadesinin tanıklandığı örnekler:

*takıgu yıl aram ay altı yañıka maña sadaka yuñlaklık böz
kergek olup sultan bukatın yüz iki bağlık uzun karıta böz alıp
şuikü ögen üze suvlaklıg surya **birle ülüşlüg** maña teger altı
er kömer borlukumnu sultan bukaka togru tumlutı sattım
“Tavuk yılı aram ayın altısında bana kullanmak için kumaş
gerekli olunca Sultan Apam’dan yüz (adet) iki katlı uzun bir
endaze kumaş alıp Şuikü Kanalı’nın üzerinde Surya ile hisseli
olan kanalın bana düşen altı kişinin işlediği üzüm bağımı
Sultan Apam’a tam ve kesin olarak sattım.” (Sa10, 1-5)*

*yunt yıl altınç ay sekiz yigirmike maña mısırka yür tarıgu yir
kergek bolup kayımtunuñ sıkaptakı elçi **bile ülüşlüg** maña
teger yarım eñiz yir yene üstünki yirni mısırka birip altın
yarım eñiz yirni anukka birdim “At yılı atıncı ayın on*

sekizinde bana Mısır'a darı ekmek için yer gerekli olunca Kayıntu'nun Sıkap'taki Elçi ile hisseli bana ait yarım anız yer ve yukarıdaki yeri Mısır'a verip aşağıdaki yarım anız toprağı işlemek üzere kiraya verdim.” (RH11, 1-7)

*yunt yıl altınç ay on yanıka maña saranguçka uzunka bargu eşek ulag kergek bolup kıbrıdunun eşekin onarka tokuz otuzluk büzgek terke altım kutabatın yanmısta bu eşekni teri birle köni birür men eşekni teri birle bermeser men sarkuytaki mahmura **birle ülüşlüg** yirimni iki tüzün tarıp yezün “At yılı altıncı ayın onunda bana Saranguç'a uzağa gidecek yük eşeğı gerekli olunca Kıbrıdu'nun eşeğini on günlüğüne yirmi dokuz büzgek? fiyata aldım Kudaba'dan geri döndükten sonra bu eşeğin ücretini doğrudan veririm. Eşeğin ücretini vermezsem Sarkuy'daki Mahmura ile hisseli toprağımı işi eşit (parçayla) ekip yaşasın.” (RH13, 1-13)*

2.7.3. Eşya Üzerindeki Tasarruflar ile İlgili Terimler

Eşya hukukunun en önemli meselelerinden biri de kişilerin eşya üzerindeki tasarruflarıdır. Mülkiyet hakkı ya da zilyetliğe sahip olan kişilerin eşya üzerinde bazı tasarrufları vardır. Mutlak mülkiyet hakkı olan kişinin eşya üzerindeki tasarrufu, zilyetliğe sahip olan kişiye göre daha geniştir. Eşyanın maliki eşyalarını satma, kiralama, kullanım hakkını başkasına verme, başka bir eşya ile değiştirme gibi geniş haklara sahiptir. Zilyet ise eşyanın kullanım hakkına sahiptir. Bu tür haklar ve tasarruflar belgelerde açıkça beyan edilmiştir. Kullanım hakkı malikinden başka birine geçen eşyalarla alakalı olarak kurallar belirlenmiştir. Böylece mal sahibi kullanım hakkını verdiği malını güvence altına almıştır. Malik ve zilyetin eşya üzerindeki tasarrufları belgelerde farklı şekillerde tanımlanmıştır.

edle- “işlemek, ekip biçmek, bir şeyi kullanmak” (ED: 59); **TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **İlkİslm.** edle- “bir şeyi meta haline getirmek, kullanmak” (DLT :633)]

Clauson kelimesinin ed “mal” isminden türeyen bir fiil olduğunu söyler(ED:57a). Sivil belgelerde de tanıklandığı üzere söz konusu fiil bir malı işlemek, kullanılır hale getirmek anlamında kullanılmıştır. Eşya üzerindeki tasarruflardan biri olarak eşya hukuku terimi kapsamındaki edle- fiili iki karışık içerikli belgede ve bir satış belgesinde tanıklanmıştır.

Karışık içerikli belgelerde işlemek, ekip biçmek için toprak ihtiyacı olduğunu belirtmek üzere kullanılmıştır. Burada toprağı kiralayan kişi, toprağın kullanım hakkında sahip olmuştur. Bu sahiplik neticesinde kiraladığı toprağı ekip biçme tasarrufunu kullanacaktır.

toņuz yıl edlemiŝ-ke altmış tmbin süçüg yak-a-nı köni birir men “Domuz yıl (toprağı) işlemek için altmış tembin tatlı şarabı kira bedeli olarak dürüstçe veririm” (Mi21, 5-6)

yunt yıl ikinti ay sekiz otuzka maņa kayımtuka edlep yegü borluk kergek bolup mısırnıñ şüküteki borluksın aldım bu borlukka eņiz tutsa berim alım kelse men mısır bilir men “At yılı ikinci ayın yirmi sekizinde bana Kayımtu’ya işleyip geçinmek için üzüm bağı gerekli olunca Mısır’ın Şükü’deki üzüm bağını aldım. Bu üzüm bağını anız kapladığında berim alım geldiğinde ben Mısır sorumluyum” (Mi22,1-7)

Sa11 numaralı satış belgesinde ise miras bırakılan hisse satılmış ve satılan bu yerin ekilip biçilme hakkı alıcıya verilmiştir.

toņuz yıl beşinç ay on altıka maņa terbişke yuņlaglık çao yastuk kergek bolup atamnıñ maņa ülüşte teggen taysaņtaki on altı er kömer borlukta maņa teğer çırkuştın alıp öjdüñ sınarın alıp yarım borlukumnu udçı buka esen ikegütin yüz yastuk çao alıp toguru tumlıtu sattım bu küntin mınça miņ yıl tümen künke tegi udçı buka esen ikegü erklig bolzun taplasa özleri edlep yezün “Domuz yılı beşinci ayın on altısında bana

Terbiş'e kullanmak için yastuk gerekince babamın bana mirası Taysan'daki on altı kişinin çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (kısını) Çırkuş'tan alıp doğu yönünden alıp üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka Esen'den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım. O günden bin yıl on bin güne kadar Udçı ve Buka Esen iksi sahip olsun kendileri dilerse işleyip yaşasın (Sa11, 1-9)

edle- fiilinin kullanıldığı bu metinlerden hareketle hem toprağı kiralayan hem de satın alan kişinin toprağı ekip biçme tasarrufunun olduğunu söyleyebiliriz.

tarı- “tarım yapmak, ekmek” (ED: 532); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** tarı- “ekmek” (M III 20) ; **TürkBuddh.** tarı- “tarım yapmak, tarlayı sürmek, toprağı işlemek (Maitr: 468); **İlkİslm.** tarı “ekmek” (KB:426), tarı- “(toprağı) sürmek” (DLT: 856)]

Toprağın üzerindeki tasarruflardan biri olarak “tarım yapmak” anlamını karşılayan bir diğer fiil tarı- fiilidir. Bülent Gül, tarı- fiilinin toprağın dağıtılma ve sürülme süreçlerini ifade etmek üzere en Eski Türklerin kullandığı çekirdek fiil olduğunu belirtmektedir (Gül: 2004,95)

Eşya hukuku terimi olarak hem kiralama hem de satın alma belgelerinde tanıklanmıştır:

*bu yerke neçe urug batsar ikegü teñ üntürüp **tarır** biz “Bu toprağa ne kadar hububat eksek ikimiz eşit yetiştirip ekeriz” (RH07 4-6)*

*...üç sıg arpatın arykt batsa ikigü teñ urug üntürüp **tarır** biz “...üç sıg arpadan fazla eksek ikimize eşit ekin yetiştirip ekeriz.” (RH09 16-19)*

*... maña tölek temürke yuñlaklık çao yastuk kergek bolup tolmuş ayagka tegimликтin yegirmi yastuk çuñduñ baoçao alıp taşıkka utmışka bu yerlerimni **tarıp** yezün tep []kalıp birtim “...bana kullanmak için kağıt para yastuk gerekli olunca*

*saygıdeğer Tolmuş'tan yirmi yastuk Çuñduñ kağıt para alıp
Taşık'a Utmuş'a bu yerlerimi ekip işlesinler diye... verdim.”*
(Mi28 7-10)

*...taplasar özi tarızun taplamasar adın kişike ötkürü satzun
“...Dilerse kendisi eksin dilemezse başkasına satsın.”* (Sa02,
14)

teğşür- “değiştirmek, başkalaştırmak” (ED:488); [**TürkRun. Ø; TürkMan.**
teğşür- “başkalaştırmak, değiştirmek” (M I :25); **TürkBuddh.** teğşür- “değiştirmek”
(Maitr: 472) ; **İlkİslm. Ø.]**

*////////bir şıg//////// [J]ka yanturup teñ bolup yene yol togantaki
yarım eñiz yerimni kayımtuka **teğşürüp** üzülüşüp bertimiz bu
yerke miñ kün tümen künke tegi kayımtu erklig bolzun
taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü satzun
“.....bir şıg.... geri çevirip denk olup yine Yol Toğan'daki
yarım toprak yerimi Kayımtu ile değiştirip anlaşıp verdik. Bu
yere bin gün on bine güne kadar Kayımtu sahip olsun.
Dilerse kendi alsın. Dilemezse başkasına tekrar satsın diye
anlaştık. (Ex02 1-8)*

tut- “tutmak, muhafaza etmek” (ED: 451); TürkRun. tut-“tutmak; yurt
tutmak; (il) varlık sürdürmek; denetim altına almak; savaşta yakalamak; (at sözüyle)
adını almak; (kü sözüyle) adı duyulmak; (Türk teñri)kağan, katun ve kağanın diğer
aile bireylerini korumak” (Şirin, 2016: 744);**TürkMan.** tut- “tutmak, muhafaza
etmek” (Huast:230); **TürkBuddh.** tut- “tutmak, muhafaza etmek” (Maitr:484);
İlkİslm. tut- “tutmak” (KB:471), tut- “tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak” (DLT:
904)→**tut-** “kiralamak”

Pek çok farklı anlamda kullanılan *tut-* fiili borçlar hukuku terimi göreviyle
“kiralamak” anlamında da tanıklanmıştır. Belgelerde *yaka* ve *anuk* isimlerine
gelerek *yaka-ka tut-* ve *anuk-ka tut-* şeklinde kullanılmıştır. Esas olarak borçlar

hukukuna ait bir terimi olsa da kiralamak eylemi kişinin malı üzerindeki tasarrufu olduğu için, kişiler hukuku terimi olarak da ele alınmıştır. Bu iki terimin arasındaki farklar borçlar hukuku kapsamında değerlendirilecektir.

Togrulka tarıg tarıgu yir krtgek bolup/// açariniñ berk togantaki bir eñiz yerin anukka tuttum “Togrul’a hububat ekmek için toprak gerekli olunca Bulda Açari’nin Berk Togan’daki anızlı toprağını işlemek üzere kiraladım.” (RH09 1-4)

tutuz- “teslim etmek, devretmek” (ED:462); [**TürkRun.** tutuz “tutturmak, yakalatmak” (Şirin, 2016: 744); **TürkMan.** tutuz- “emanet etmek” (Maitr: 486); **TürkBuddh.** tutuz-“teslim etmek” (Maitr: 486); **İlkİslami:** tutuz-“söylemek, nasihat etmek, emretmek” (KB: 476), tutuz- “(söz)tutmasını buyurmak, tavsiyede bulunmak” (DLT: 906).

Fiil teslim etmek anlamıyla yalnızca bir satış belgesinde tanıklanmıştır.

.....yüz kedin yoriyur onar çıg tamgalıg kunpuka takı bir üvge yalı at üstüni uyaz? altını iki arda? ıgsız togasız at bu yüz kunpu bir at birle bitig kılını künte tüketi altım taş kara atlıg türk karabaşımın an tirekke tutuzu berdim “.....yüz pazarda geçerli, on çıg damgalı kunpu’ya ve bir hızlı koşu atı yukarıda uyaz? aşağıda iki arda? hastalısız at, bu yüz kunpu bir at olmak üzere sözleştiğimiz günde tamamını aldım. Taş Kara adlı Türk kölesini An Tirek’e teslim ettim” (Sa19,3-7)

tapşur- “bir şeyi birine vermek, teslim etmek, devretmek” (ED:447); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** tapşur- “ulaştırmak, teslim etmek” (DLT:)]

budaşırı bahşika tapşurup verdimiz “Budaşırı Bahşı’ya devredip verdimiz” (Mi20, 16)

yunt yıl çahşaput ay on yañıka men ögrünç kaya yığıdanka yantut bitig birür men bu borluknıñ tört yılı toşmışka otuz yeti bözin **tapşurup** berip alıp borluknı yanturup birür men bu böz iki bağlık böz ol tanuk tapmış tanuk kizigin bu nişan men ögrünç kayanıñ ol men adana? bitidim “At yılı on ikinci ayın onunda ben Ögrünç Kaya, Yığıdan’a kaybolan senet yerine geçecek mukabil senet (yantut bitig) veriyorum. Bu üzüm bağı dört yılını doldurduğundan otuz yedi kumaşı teslim edip üzüm bağını geri veririm. Bu kumaş iki bağlıktır. Tanık: Tapmış, Tanık: Kizigin. Bu damga, ben Ögrünç Kaya’nındır. Ben Adana? yazdım.” (Mi23)

tutuz-, tapşur- “*teslim etmek*” fiilleri kişilerin eşyaları üzerindeki tasarrufları ve hakimiyetleri ile alakalıdır. Ancak bir eşyanın teslim edilmesi esas olarak borçlar hukuku kapsamındadır. Bu sebeple söz konusu terimler borçlar hukuku kapsamında detaylandırılacaktır.

sat-“satmak” (ED: 798); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. sat- “satmak” (DLT:808)]

Söz konusu fiil pek çok belgede tanıklanmıştır. Kişilerin eşyaları sattığını beyan etmesinin yanında, satış belgelerinde yeni eşya sahibinin eşyayı satma hakkının olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır.

Bir satış belgesinde Terbiş isimli kişiye kağıt para gerekli olunca babasından miras kalan payı satmıştır. Burada kişi mirasçısı olduğu eşya üzerindeki satma tasarrufunu kullanmıştır.

*Toñuz yıl beşinç ay on altıka maña terbişke yuñlaklık çao yastuk kergek bolup atamniñ maña ülüşte teggen taysantaki on altı er kömer borlukta maña teğer çırkuştın alıp öñdün sınarın alıp yarım borlukumnu utçı buka esen ikeğütün yüz yatuk çao alıp toguru tumltu **sattım** “Domuz yılı beşinci ayın on altısında ban Terbiş’e kullanmak için yastuk gerekince babamın bana mirası Taysan’daki on altı kişini çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (kısmını) Çırkuş’tan alıp doğu yönünden alıp üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka Esen’den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım.” (Sa11 1-7)*

Fiil, malikin malını sattıktan sonra, sattığı kişiye malın tüm haklarını devrettiğini beyan ettiği cümlelerde sıkça tanıklanmıştır. Buna göre eşyanın yeni sahibi malı sahiplenebileceği gibi başkasına satma hakkına da sahip olacaktır.

*...basmılınıñ yer künthin yınak taypukü ögen tagdın yınak ulug yol atırar bu tört sıçı içindeki yerke miñ yıl tümen künketegi basmil erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişiğe ödgürü **satzun** “... Basmıl’ın toprağı güney yönünde Tejrim manastırı, batı yönünde Toypuku nehri, kuzey tönünde büyük yol ayırır. Bu dört sınır içindeki yere bin yıl on bin güne kadar Basmıl sahip olsun. Dilerse kendisi tutsun dilemezse başkasına tekrar satsın. (Sa04 10-15)*

*... bu ev üzemiñ yıl tümen künketegi erklig saçu señün bolzun taplasar özi tutsun taplamasar atın kişiğe ötgürü **satzun** “...bu ev bin yıl on bine güne kadar güçlü Saçu Señün’ün olsun. Dilerse kendisi sahiplensim dilemezse başka kişiye satsın.” (Sa18 7-10)*

*...meñin altı şıg atlıg yerimin ///// []takı teşgürüşüp //// miñ yıl tümen künke tegi sevinçi tutuñ erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişiğe ötgürü **satzun** “....benim altı şıg adlı yerimi..... değıştirip..... güne kadar Sevinçi Tutuñ sahip olsun. Dilerse kendisi tutsun dilemezse başka kişiye satsın.”*

2.7.4. Taşınmaz Mallar ile İlgili Terimler

açıg “ambar, depo” (SUK:237 “speicher”) [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø]

Kelime yalnızca bir karışık içerikli belgede tanıklanmıştır.

beçin yıl bir yegirminç ay on yanıka biz basa temir ked taş birle açığka kudar arpa kümüşinte edgü ununtaki bir şıg iki küri arpanıñ üç sıtır altı bakır kümüş altımız bu arpanı açığka kelürip birür biz. “Maymun yılı on birinci ayın onunda biz Basa Temir ve Ked Taş ambara dökülen arpanın gümüş için bir şıg üç sıtır, iyi un için iki küri arpa altı bakır kümüş aldık. Bu arpayı ambara getirip veririz.”(Mi14, 1-7)

sañ (<Çin. *ts'ang*) “ambar, depo” (SUK:279 “speicher”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

sañ kelimesi de “ambar” anlamıyla *açığ* kelimesi gibi bir karışık içerikli belgede şu şekilde görülmektedir:

It yıl çahşapat ay beş otuza ineçiniñ sañka kudgan üç küri ürni men iliçük kutlug bürt biz ikigü altım “İt yılı on ikinci ayın yirmi beşinde İneçi'nin ambarına koyulan üç küri mısırı ben İliçük ve Kutlug Bürt ikimiz aldık” (Mi15,1-3)

açığ ve *sañ* terimleri “hububatların saklandığı depo, ambar” anlamlarında bir taşınmaz mal olarak karışık içerikle farklı iki metinde tanıklanmıştır. Burada dikkat çeken şey, *açığ* teriminin arpanın saklandığı ambarı, *sañ* teriminin ise mısıрын saklandığı ambarı karşılamak için kullanılmasıdır. “Arpanın saklandığı ambar”, “mısıрын saklandığı ambar” gibi özel bir kullanım olup olmadığını söylemek için yeterli metin olmasa da, toprağın ekilecek hububata göre farklılık gösteriyor olması, hububatların saklandığı alanlarda da böyle bir ayrımın olup olmadığı konusunu düşündürmektedir.

çeçeklik “çiçek bahçesi” (ED: 401); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** *çeçeklig* “çiçek bahçesi, çiçek bozuğu” (U III, 56); **İlkİslm.** *çeçeklig*, *çiçeklik* “çiçek bahçesi, çiçeklik”(KB, 78), *çeçeklik* “çiçek yetişen yerin adı” (DLT:617)]

Çeçek ismine gelen +lik ekiyle “çiçek bahçesi” anlamında kullanılan kelime yalnızca karışık içerikli bir belgede tanıklanmıştır. Bu belgede Tölek Temür isimli şahsa kullanmak için yastuk gerekli olunca iki ayrı çiçek bahçesinin kullanım haklarını başka şahıslara vermiştir.

...kıradaki üstün çeçeklikteki altı şıg yerimni yine altın çeçeklikdeki dört şıg yir-im-ni maña sanlıg bu munça yerlerimni maña tölek temürke yuñlaklık çao yastuk kergek bolup tolmuş ayagka tegimligtin yegirmi yastuk çuñduñ baoçao alıp taşıkka utmuşka bu yerlerimni tarıp yezün tep []kılıp birtim “....işlenmeye hazır yukarıdaki çiçek bahçemdeki altı şıg toprağımı yine aşağıdaki çiçek bahçemdeki dört şıg yerimi bana ait bunca yeri bana kullanmak için kağıt para yastuk gerekli olunca saygıdeğer Tolmuş’tan yirmi yastuk Çuñduñ kağıt para alıp Taşık’a Utmuş’a bu yerlerimi ekip işlesinler diye.... verdim.” (Mi28, 4-10)

atız “alan, parça küçük tarla” (ED:73); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** atız “iki toprak kümesi arasında su arkı” (DLT:563)]

Kelime Yamada tarafından Feldstück “tarla parçası” şeklinde anlamlandırılmıştır. Genellikle satış belgelerinde birkaç kez de kiralama belgelerinde ve karışık içerikli belgelerde tanıklanmıştır.

*....bu yir teñinçe iki yir birip alzunlar bu yerniñ sıçısı öñtün yuñak agılık sanlıg yir küntün yuñak yme agılık sanlıg yir kedin yuñak yme agılık sanlıg yir taktın yuñak kiçikkye yiri adırar bu ok yerniñ tipmsay? Taypukü ögen kızıgında yazı kiçigler bir ulug **atız** bir kansan? “....bu yerin dengince iki yer verip alsınlar bu yerin sınırını doğu yönünde hazineye ait yer güney yönünde de hazineye ait yer batı yönünde de hazineye ait yer kuzey yönünde Kiçikkiye(’nin) yeri ayırır. İşte*

bu yer Tipmsay? Taypukü kanalı kıyısında Yazı Kiçigde büyük bir tarla bir kansan.” (Sa03, 15-21)

it yıl üçünç ay beş yanıka maña//////// atız yir yakakan kegek boltı “İt yılı üçüncü ayın beşinde bana tarla kiralamak gerekli oldu.” (RH2, 1-2)

kavlalık “sebze bahçesi” (ED:586) ; [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.Ø; İlkİslm. Ø

Kelime Çince’den ödünlenmiş kavla kelimesine eklenen +lık eki ile meydana gelmiş olabilir. (ED: 585a) Yamada tıpkı Clauson gibi kelimeyi gemüsegarten “sebze bahçesi” olarak anlamlandırmıştır. (SUK: 274)

Kelime sivil belgelerde bir kez vergi anlamıyla karışık içerikli bir metinde tanıklanmıştır. Bunun dışında tanıklandığı karışık içerikli iki belgede ve bir takas belgesinde “sebze bahçesi” anlamında kullanılmıştır.

*////////// []i virya açari karşı //////////[] s[]n
almış ///////////yaruk ünner virharlık ka ///////////virharka sanlıg
////////// yetmiş kay açarika birip kas//////////altınkı **kavlalık**
ortakı yarıg ////////// açari virya açari alıp tegşürüp
//////////nuñ sıçısı öntün yınak yarug ünner virharlık //////////
tagtın yınak kumlug virharlık ///////////nuñ ortug çug adırar bu
tört sıçılıg yir üze öküz kaya açari yetmiş kaya açari erklig
bolzun taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü
satzun karşı açarınıñ virya açarınıñ eçimiz inimz tugmışımız
kadaşımız kim yme çam çarım kılmazunlar çam çarım kılıp
alayın yulayın tiserler bu yir teñinçe iki yir öküz kaya açari
olarka yaratı birip yulup alzun yultaçı kişi korluk bolzun
öküz kaya açari olar korsuz bolzun altınkı ulug **kavlalıkka**
suv yolu biz karşı açari virya açari olar almış **kavlalık** ortakı
yar içinte erür “.....Virya Açari Karşıalmış.
..... Işık yükselen manastır olmaya uygun
.....manastıra aitYitmiş Kaya
Açari’ye verip.....aşağıdaki sebze bahçesini ve ortadaki*

kayalığı..... Açari Virya Açari alıp değiştirip sınırı doğu yönünde yol, güney yönünde yol, batı yönünde ışık yayan manastır olmaya uygun yer.... Kuzey yönünde Kumluk manastır olmaya uygun yer.....nın ortak bağı ayırır. Bu dört sınırlı yere Öküz Kaya Açari ve Titmiş Kaya Açari sahip olsun. Dilerse kendi alsın dilemezse başkasına satsın. Biz Karşı Açari ve Virya Açari ağabeyimiz, kardeşimiz, akrabamız hiç kimse itiraz etmesin. İtiraz edip satın alayım deseler bu yer dengince iki yeri Öküz Kaya Açari onlara verip geri satsın. Satın alacak kiş zararlı olsun. Öküz Kaya Açari zararsız olsun. Aşağıdaki büyük sebze bahçesindeki su yolu biz Karşı Açari ve Virya Açari'nin aldığı sebze bahçesinin ortasındaki kayalık içerisinden geçer.” (Ex01, 1-24)

bars yıl törtünç ay yegirmike maņa tölek temürke sanlıg tıyuktaki taş köprügnüñ öñtün sıñarkı tegzin türü tamlıg **kavlakımni** yine çanğur ağıztaki yeti kürülik yirimni yine törtkil çugdaki tört şıg yirimni yine povu? kıradaki üstün çiçeklikteki altı şıg yirimni yine altın çiçeklikteki tört şıg yirimni maņa sanlıg bu munça yerlerimni maņa tölek temürke yuñlaklık çao yastuk kergek bolup tolmuş ayakka tegimligtin yegirmi yastuk çuñduñ baoçao alıp taşıkka utmuşka bu yerlerimni tarıp yezün tep []kılıp birtim “Kaplan yılı dördüncü ayın yirmisinde bana Tölek Temür'e ait Tıyuk'taki taş köprünün doğu tarafını çeviren duvarlı sebze bahçemin ve Çanğur Ağız'daki yedi kürili toprağımı ve dörtgen bahçemdeki dört şıg yerimi ve povu? Kıranın yukarisındaki çiçek bahçemde altı şıg toprağımı yine aşağıdaki çiçek bahçemdeki dört şıg yerimi bana ait bunca yeri bana kullanmak için kağıt para yastuk gerekli olunca saygideğer Tolmuş'tan yirmi yastuk çuñduñ kağıt para alıp Taşık'a Utmuş'a bu yerlerimi ekip işlesinler diye verdim.” (Mi28, 1-10)

yir “zemin, toprak, arazi, arazi parçası” (ED: 954); [**TürkRun.** yer ~ yir “yer, toprak, arazi, yeryüzü; ülke, memleket; Yer Tanrısı” (Şirin,2016: 748; **TürkMan.** yir “yer, arazi, toprak, yeryüzü” (Huast:79); **TürkBuddh.** yir “yer, arazi, toprak, yeryüzü” (Maitr:511); **İlkİslm.** “yir yer, toprak, yeryüzü” (KB: 546), yir “yer; yeryüzü; toprak; mekân; arazi; ülke” (DLT:977).]

*bir şığ sekiz küri urug kirür **yirimin** basmıl-ka toguru tomlıtı
satdım “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basımıl’a
dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)*

*...bu **yirniñ** sıçısı öñdüni tura bukanıñ ok **yir** adırar kündüni
tura bukanıñ ok **yir** adırar kedini mağı? kayanıñ **yir** adırar
“...bu yerin sınırını doğuda Tura Buka’nın yeri ayırır.
Güneyde Tura Buka’nın bu yeri ayırır. Batıda Makı Kaya’nın
yeri ayırır” (Sa14, 8-11)*

Toprağın ne için kullanılacağı, toprağa ne ekileceği belgelerde ayrıca belirtilmiştir. Bu durum bazı tarım ürünlerinin kendine has ekim alanı olduğunu göstermektedir. Arazi ihtiyacı olan kişi belgede araziyi hangi amaçla kullanacağını belirttiği için, arazinin maliki ekilecek ürünün ihtiyacına göre bir arazi satmalı ya da kiralamalıdır. Bu durum araziyi ekim için kullanacak kişinin, ekeceği üründen elde edeceği mahsülü garanti altına almış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanında arazinin maliki sözleşmeyi yaparken kiralamış olduğu tarlaya ne ekileceğini bilecektir.

*biçin yıl aram ay iki yañıka maña temür bukaka **tarıg**
tarıgu yir kergek bolup kayımtunun çakçaktaki ilçi birleki
teñ ülüşlög yerin iki şığ yakaka tuttum “Maymun yılı birinci
ayın ikisinde bana Temür Buka’ya hububat ekmek için yer
gerekli olunca Kayımtu’nun Çakçaktaki İlçi ile birlikte eşit
hisseli toprağını iki şığa kiraladım.” (RH05, 1-6)*

*takıgu yıl ikinti ay on yañıka maña bay temürke **kepez**
tarıgu yir kergek bolup temiçiniñ bu suvtaki uturu borlukın
on tañ kepez yakaka tuttum bu on tañ kepezni küz yañıda başı*

*taşı birle birür men bu borluknuñ negü kimin kalanı kavıtı
bolsar men temiçi bilirmen bay temür bilmez “Tavuk yılı
ikinci ayın onunda bana, Bay Temür’e pamuk ekmek için yer
gerekli olunca Temiçi’nin bu suyun karşısında üzüm bağıını
on tañ pamuk karşılığında kiraladım. Bu on tañ pamuğu güz
gününde tam olarak vereceğim. Bu üzüm bağıının ne kadar
kalan vergisi varsa ben Temiçi sorumluyum. Bay Temür
sorumlu değil.” (RH04, 1-10)*

*yunt yıl altınç ay sekiz yigirmike maña mısırka **yür**
tarıgu yer kergek bolup kayımtunıñ sıkaptaki ilçi bile ülüşlüg
maña teger yarım eñiz yir yene üstünki yirni mısırka birip
altın yarım eñiz yirni anukka birdim “At yılı altıncı ayın on
sekizinde bana Mısır’a darı ekmek için yer gerekli olunca
Kayımtu’nun Sıkap’daki ile hisseli bana ait añız yer ve
yukarıdaki yeri Mısır’a verip aşağıdaki yarım añız toprağı
işlemek üzere kiraya verdim.” (RH11,1-8)*

*bir şıg sekiz küri **urug kirür yirimın** basmıl-ka toguru tomlıtı
satdım “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basımıl’a
dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)*

öleñ “çayır, mera” (ED:147); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh
öleñ “çayır, otlak” (Suv. 599, 13); İlkİslm. Ø.]

Kelime bir satış belgesinde, bir karışık içerikli belgede bir kez de WP04 numaralı vasiyetnamede tanıklanmıştır. Satış belgesi ve karışık içerikli belgede satılan bir taşınmaz olarak görülürken vasiyetnamede murisin vasiyet bıraktığı taşınmazlardan biridir. Buna göre satış belgesi ve karışık içerikli belgede eşya hukuku terimi olarak nitelendirebileceğimiz *öleñ* terimi, vasiyetnamede hem miras hukuku hem eşya hukuku terimi niteliğindedir.

*yunt yıl törtünç ay sekiz yigirmike biziñke mausu edgü beg
ogulka bir ikegüke yuñlaglıg kümüş keregek bolup ügüz
içinteki açgu **öleñni** toyınçogka tokuz sıtır kümüşke sibilkasar
üskinte togru tumlitu sattım “At yılı dördüncü ayın on
sekizinde bize Mausı Edgü ve Beg Oğul’a ikimize kullanmak
için gümüş gerekli olunca nehir içindeki açık çayırılığı
Toyınçog’a dokuz sıtır gümüşe Sibilkasar huzurunda tam ve
kesin olarak sattım ” (Sa08, 1-6)*

*it yıl üçünç ay altı yegirmike maña küç ogul inalca yuñlaklık
tavar kergek boldu //////////[] tegirmente üz[]//////// ögürteki küç
ogul inalca almış **öleñ** “İt yılı üçüncü ayın on altısında bana
Küç Oğul Inal’a kullanmak için mal gerekli oldu.
değirmendeÖgür’deki Küç Oğul Inal’dan aldığı otlak”
(Mi29,1-4)*

kösür (<Moğ. *kösür*) toprak, arazi, yer (SUK:263 “Land”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.]

Moğolcadan ödünçlenen kösür kelimesi “arazi” anlamıyla bir karışık içereklî belgede tanıklanmıştır. Temür Ombu isimli şahıs ortak mülkiyet beyan etmek için bir belge tanzim etmiştir. Sıkıdu ve Mediz isimli şahıslara eşit olarak kullanmaları üzere birden fazla arazisini vermiştir. Belgenin tanzim edilme sebebinin söz konusu yerlerin satışı olmadığını düşünmekteyiz. Belge sonunda geçen “bu yerleri eşit olarak kullansınlar” ifadesinden dolayı toprağın işlenmesi için kullanım haklarının müşterek olarak Sıkıdu ve Mediz isimli şahıslara verildiğini tahmin etmekteyiz.

Kösür kelimesinin geçtiği yer eksik olduğundan bu terimin kullanım alanı ile ilgili olarak net bir yorum yapmamız mümkün olamamaktadır. Yalnızca taşınmaz malı karşıladığı için eşya hukuku terimi olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

...kırata on şıg yirte üç şıg/////////kırata beş şıg yirte
yarımını///////// ögente altı şıg yir []l []ta ///////////[
]/////////[]şıg kavlalık yene ///////////bile ülüşlüg
/////////borluk /////////// []adakta on iki şıg yirte
/////////[]sarkuta sekiz şıg yirte []//// []te balık tübin?
/////////i şıg **kösür** yir /////////// “Nadasdaki on şıg topraktan üç
şıg... nadasdaki beş şıg topraktan yarısını..... kanaldaki altı
şıg topraktan..... şıg sebze bahçesi ve diğer ... ile paylı
Üzüm bağı Adaktaki on iki şıg yerden Sarku'daki sekiz şıg
yerden..... şehir... şıg toprak” (Mi25, 11-20)

örtgün “harman, harman yeri” (ED:206); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;
TürkBuddh. Ø; İlkİslm. örtgün “hasat zamanı, harman vakti” (DLT:790)]

Kelime bir satın alma belgesinde iki kez, bir kiralama belgesinde ise bir kez
tanımlanmıştır.

Satış belgesinde satın alınan kulübenin sınırlarını belirtmek için harman
yerinin konumundan yararlanılmıştır.

*bu yir-niñ sıçısı öñdün yıñak burhan kulı-nıñ **örtgün** küñdin
yıñak ulug yol kedin yıñak tangutnuñ yer tagtın yıñak
buyançugnuñ örtgün adırar “Bu yerin doğu tarafında sınırını
Burhan Kulı'nın harman yeri, güney yönünde büyük yol, batı
yönünde Tangut'un yeri, kuzey yönünde Buyançug'un
harman yeri ayırır.” (Sa06 18-20)*

Kiralama belgesinde ise arpanın bulunduğu yeri ifade etmek için
kullanılmıştır.

*togrulka tarıg tarıgu yir kergek bolup açariniñ berk togantaki
bir eniz yerin anukka tuttum örtgünte anuk bolmışta iki şıg
arpanıñ tüşin tilik togrul alır “Tuğrul'a hububat ekmek için
toprak gerekli olunca Bulda Açari'nin Berk Togan'daki
anızlı toprağını işlemek üzere kiraladım. Harman yerinde*

hazır olan iki şıg arpanın karşılığını Tilik Toğrul alır.”
(RH09,1-7)

borluk “bağ, üzüm bağı” (ED: 365); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** bor “üzüm bağı” (TT IV: 10). **İlkİslm. Ø.**]

borluk “üzüm bağı” sivil belgelerde taşınmaz mal olarak sıkça tanıklanmıştır.

Bir satış belgesinde üzüm bağı yüz yastuk karşılığında satılmıştır.

*...yarım **borlukumnu** udçı buka esen ikegütin yüz yastuk çao alıp togurı tumlut satdım bu küntin mınça miñ yıl tümen künke tegi udçı buka esen ikegü erklig bolzun taplasa özleri edlep yezün taplamasa adın kişike ödgürü satzun bu bitigni kılmış kün üze bu borluk satıgu çaoñi tükel sanap altım “... üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka Esen’den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım. Dilerse kendileri işleyip yaşasın dilemezse başkasına tekrar satsın. Bu sözleşmenin yapıldığı günde bu üzüm bağımın parasını eksiksiz sayıp aldım. (Sa11, 5-12)*

Bir başka satış belgesinde gümüş ihtiyacına binaen üzüm bağı satılmıştır.

*küskü yıl üçünç ay altı yanıka maña ozmış togrılka yuñlaklık kümüş kergek bolup öz **borlukumnu** basa togrılka togurı tumlutı sattım satıg kümüşin inçe sözleştimiz bir yatuk beş sıtır kümüşke kesiştimiz “Sıçan yılı üçüncü ayın altısında bana Ozmış Toğrul’a kullanmak için gümüş gerekli olunca kendi üzüm bağımı Basa Toğrul’a tam ve kesin olarak sattım. Satış gümüşünü şöyle anlaştık. Bir yastık beş sıtır gümüşe anlaştık.” (Sa05, 1-5)*

Karışık içerikli bir belgede Taşuk isimli kişi, borçlarının ödenmesi karşılığında kendi payına düşen üzüm bağını, paydaşı olan Turı’ya teminat olarak

vermiştir. Üç yıl sonra Taşuk isimli şahıs, Turi'nın onun adına alacaklılarına ödediği eşyaları Turi'ya teslim ederek üzüm bağıni geri alacaktır.

*...turi berimiñni men birür men **borlukka** özge kişi kögürmez
men temiş üçün barça toyınka iki tavar kançukka yarım küp
bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar
munça neşelerni sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım
bu neşelerni turi birip berimimni turi üzser bu **borluk** turıka
töleç bolzun yene bu neşelerni men taşık yanıp kelip turıka
tölek berser men men turi borlukni yan turup birür men men
taşık üç yılka tegi kelip neşelerni turıka bermeser men borluk
turıka togru töleç bolzun “Turi “berimi ben veririm üzüm
bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın'a iki ipek
kumaş, Kançuk'a yarım küp şarap, Yumşak'a iki şıg darı, bir
siyah elbise, Kıtay Buka'ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip
“senetlerimi sen al deyip” bıraktım. Bu malları Turi verip
berimimi ödese bu üzüm bağı Turi'ya tazminat olsun. Bu
malları ben Taşık geri dönüp Turi'ya ödediğimde ben
Turi'da üzüm bağıni gerir veririm. Ben Taşık üç yıla kadar
dönüp Turi'ya vermezsem üzüm bağı Turi'ya doğrudan
tazminat olsun. ” (Mi19, 9-21)*

Bir satış belgesinde üzüm bağı bir taşınmazın sınırını belirtmek için kullanılmıştır.

*...öñdün yınak basa tog<r>il-nın **borluğ** adırar “..dogu
taraftan Basa Togrıl'in üzüm bağı (sınırı) ayırır” (Sa05, 8)*

Karışık içerikli bir belgede *borluk* terimi vergi anlamında tanıklanmıştır.

*...turita ne güme kalan kavut tütün kapıg kodgu umdu eniz
tarıg ür kepez kavlalık eniz basıg salıg ne güme katılmaz biz
salmaz biz tep bu budaşiri bahşika tapşurup bertimiz
“...Turi'nın her ne kadar kalan, kavut, tütün, kapıg, kodgu,
umdu, borluk, agız, tarıg, ür, kepez, kavlalık agız, basıg,*

salığı, varsa hiç birine karışmayız deyip Budaşiri ustaya teslim ettik.” (Mi20, 12-16)

alaçu “çadır ,baraka” (ED: 129); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** alaçu “çadır” (U III:6); **İlkİslm.** alaçu “alaçık denilen geniş çadır” (DLT: 547)]

Kelime bir satın alma belgesinde iki kez tanıklanmıştır. Ancak kelimenin geçtiği yerler belgede eksik olduğu için eşya niteliği bakımından net bir yorum yapmak mümkün olamamaktadır.

*tavışkan yıl biryegirmiş ay////..//// maña ozmışka tükelke biz
ikegüke yunaklık böz kergek bolup taykü ögendeki
alaçu////K////(.....)YLY////Y//// **alaçusu** birle basa togrılka
toguru tomludı sattımız “ Tavşan yılı on birinci ayın.....
Bana Ozmış'a ve Tükel'e kullanmak için kumaş gerekli
olunca Toyku kanalındaki çadırı.....çadırı ile Basa Toğrıl'a
tam ve kesin olarak sattık” (Sa06, 1-4)*

ev “ev, çadır” (ED:3); [TürkRun. ev “ev, çadır” (BK D 32); TürkMan. Ø; TürkBuddh. ev “ev, çadır” (Caf. TT I-V); İlkİslm. ew “ev”(KB, 948), ew “ev,çadır” (DLT:650)]

ev kelimesi genellikle bark kelimesi ile birlikte kullanmıştır bir eşya hukuku terimidir. Bir satış belgesinde tek başına tanıklanmıştır.

*meñ saçu seşün külügke tükel berdim [men külük] yme tükel
altım bu evniñ sıçısı kapığı//// ulug kayda ol öñtün yınak
sırtıgçı taznıñ evi ol altın yınak bedizci kapootu////// yınak
yetmiş toña evi bu ev içinte sası yakşısı tükel ol bu ev içinte
küü////// bir yegirmi küp ol bu ev üze miñ [yıl tümen]
künketegi erklig saçu seşün bolzun taplasar özi tutzun
taplamasar adın kişike ötkürü satzun “ Ben Saçu Seşün,
Külüg'e tamamını verdim. Ben Külük tamamını aldım. Bu
evin sınırı, kapısı..... büyük sokaktadır. Doğu yönünde
Sırtıgçı Tazın evi, güney yönünde Bedizci Kapootu*

yönünde Yitmiş Toņa'nın evi. Bu ev içinde..... kilidi ve anahtarı tamdır. Bu ev içinde küü..... on bir küptür. Bu ev bin yıl on bir güne kadar güçlü Saçu Seņün'ün olsun. İster kendisi sahiplensin, istemezse başkasına satsın” (Sa18,1-9)

bark “ev, barınak” (ED:359); [**TürkRun. bark** “ev, barınak, konut” (Şirin, 2016: 722);**TürkMan. bark** “ev” (Huast:287); **TürkBuddh. bark** “ev” (Maitr: 360); **İlkİslm.bark** “bark, mülk” (KB: 60), bark “ev, bark” (DLT: 575)]

ev terimi ile beraber taşınmaz ve bölünmez malı ifade eder.

*bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke **barkka** vapso tu erklig bozlun “Bu gündən itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun (sahip olsun)” (Sa12, 13)*

....tep meniņ patirta şukünta kazaganmış negü kimni satıp yulup koçotaki atay tutuņnuņ pintuņ atlıg kırk yaşlıg kıtay oğlanın nom bitig bilir üçün tokuz yastuk çao berip yulup altım ben şıvsay tayşıka keşimke ulug ogul bolup evimni barkımni igilep asırap yorızun “...diyip dilenci kasede kazandığım ne varsa satıp Koço'daki Aday Tutuņ'un Pintuņ adlı kırk yaşındaki Çinli köleyi öğreti kitabını bildiği için dokuz yastuk kağıt paraya satın aldım. Ben Şıvsay Tayşı'ya, eşime büyük evlat olup evimi, barkımı yönetip koruyup sahiplensin” (Em01, 7-10)

*...men sutbak yme turmuş atlıg ogulnu özimtin tugmuşça ok sakınıp kız alıp berip yene minde ogul kız tugsı ol oglum birle teņ tüz tutup meniņniņ **evümteki barkımtaki** negü kimimni orpak ayıg sınık barım*

Bir evlat edinme belgesinde Sutbak isimli kiş ievindeki tüm malları kastetmek amacıyla e kullanılmıştır. Bu kulanımı da yine kişiye ait malları ifade ettiği için eşya hukuku terimidir.

*//umugsuz urusuz kalgay tep bu iki oganlarımta turmuş adlıg ogulumnu sutbakka il törösü birle ogulluk birdim andın şük kalmışta bu ogul sutmakniñ birmiş aşın yep aymış işin kalıp ogul törösü birle ölginçe köni bışıg tapınzun men sutbak yme turmuş adlıg ogulnu özümün tugmuşça ög sakınıp kız alıp birip yene minde ogul kız tugsı ol oglum birle teñ tüz tutup meniñniñ **evümteki barkımtaki** negü kimimni orpak ayıg sınıg barım bulguça balsa neçe oganlarım bolsa ol oganlar birle teñ öñ ülüş kopı birür men “umutsuz soysuz kalacak deyip bu iki oğlumdan Turmuş adlı oğlumu Sutbak’a ülke yasası ile evlatlık verdim. Ondan sonra sessizleşip bu oğul Sutbak’ın verdiği yiyeceği yiyerek söylemiş. İşini yapıp evlat yasası ile ölünceye kadar tam bir şevkle hizmet etsin. Ben Sutbak da bu Turmuş adlı oğlu kendimden doğmuş gibi düşünüp evlendirip, benden yeniden oğul kız doğduğunda çocuklarım ile denk tutup evimde barkımda bulunan eşyamın kırık dökük malımı kaç tane çocuğum varsa onların hepsine eşit paylaştırırım.” (Ad02, 1-21)*

Taşınmaz malların tam olarak konumunu belirtmek, sınırlarını belirlemek için sıcı ve sıcılık terimleri kullanılmıştır. Bu terimlerden hareketle, belgelerde taşınmaza dair ayrıntıların verilmesi, belgenin bir tapu niteliğinde olduğu fikrini doğurmuştur. Zira günümüzde tapularda da taşınmazın sınırları yazılmaktadır. Özellikle **çaplı tasarruf vesikası** olarak bilinen belgelerde yer alan küçük haritalar, taşınmazın bulunduğu bölgedeki göl, dağ, yol gibi doğal ve yapay sınırları gösterirler. Belgelerde taşınmazın yeri yalnızca doğal ve yapay sınırlarla belirtilmez. Aynı zamanda başka mülk sahiplerinin taşınmazlarının bulunduğu yerlerde satışı yapılan taşınmazın sınırlarını belirlemek için kullanılır. Çaplı tasarruf vesikalarında da harita vasıtasıyla taşınmazın pafta komşuları gösterilir. Dolayısıyla taşınmazların sınırlarının açıkça ifade edildiği belgeler haritasız bir çaplı tasarruf vesikası niteliği de taşımaktadır.

sıçı (<Çin *si-zhi* “ sınır, hudut” (ED:795); (SUK, Sa02-9); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø].

...basmılınıñ yer küntin yınak taypukü ögen tagdın yınak ulug yol atırar bu dört sıçı içindeki yerke miñ yıl tümen künetegi basmil erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişiğe ödgürü satzun “... Basmıl’ın toprağı güney yönünde Tejrim manastırı, batı yönünde Toypuku nehri, kuzey tönünde büyük yol ayırır. Bu dört sınır içindeki yere bin yıl on bin güne kadar Basmıl sahip olsun. Dilerse kendisi tutsun dilemezse başkasına tekrar satsın. (Sa04 10-15)

....bu yir teñinçe iki yir birip alzunlar bu yerniñ sıçısı öñtün yınak agılık sanlıg yir küntün yınak yme agılık sanlıg yir kedin yınak yme agılık sanlıg yir taktın yınak kiçikkye yiri adırar bu ok yerniñ tipmsay? Taypukü ögen kızıgınta yazı kiçigler bir ulug atız bir kansan? “....bu yerin dengince iki yer verip alsınlar bu yerin sınırını doğu yönünde hazineye ait yer güney yönünde de hazineye ait yer batı yönünde de hazineye ait yer kuzey yönünde Kiçikkiye(’nin) yeri ayırır.İşte bu yer Tipmsay? Taypukü kanalı kıyısında Yazı Kiçigde büyük bir tarla bir kansan.” (Sa03, 15-21)

//////////////////// []i virya açarı karşı //////////////////[] s[]n almış ///////////////////yaruk ünere virharlık ka ///////////////////virharka sanlıg ////////////////// yetmiş kay açarıka birip kas/////////////////altınkı kavlalık ortakı yarıg ////////////////// açarı virya açarı alıp tegşürüp ///////////////////nuñ sıçısı öñtün yınak yarug ünere virharlık ////////////////// tagtın yınak kumlug virharlık ///////////////////niñ ortug çug adırar bu dört sıçılıg yir üze öküz kaya açarı yetmiş kaya açarı erklig bolzun taplasar özi tutzun taplamasar adın kişiğe ötkürü satzun karşı açarınıñ virya açarınıñ eçimiz inimz tugmışımız kadaşımız kim yme çam çarım kılmazunlar çam çarım kılıp alayın yulayın tiserler bu yir teñinçe iki yir öküz kaya açarı

*olarka yaratı birip yulup alzun yultaçı kişi korluk bolzun
öküz kaya açarı olar korsuz bolzun altıncı ulug kavlalıkka
suv yolu biz karşı açarı virya açarı olar almış kavlalık ortakı
yar içinte erür “.....Virya Açarı Karşıalmış.
..... Işık yükselen manastır olmaya uygun
.....manastıra aitYitmiş Kaya
Açarı'ye verip.....aşağıdaki sebze bahçesini ve ortadaki
kayalığı..... Açarı Virya Açarı alıp değiştirip sınırı
doğu yönünde yol, güney yönünde yol, batı yönünde ışık
yayan manastır olmaya uygun yer.... Kuzey yönünde Kumluk
manastır olmaya uygun yer.....nın ortak bağı ayırır. Bu dört
sınırlı yere Öküz Kaya Açarı ve Titmiş Kaya Açarı sahip
olsun. Dilerse kendi alsın dilemezse başkasına satsın. Biz
Karşı Açarı ve Virya Açarı ağabeyimiz, kardeşimiz,
akrabamız hiç kimse itiraz etmesin. İtiraz edip satın alayım
deseler bu yer dengince iki yeri Öküz Kaya Açarı onlara
verip geri satsın. Satın alacak kiş zararlı olsun. Öküz Kaya
Açarı zararsız olsun. Aşağıdaki büyük sebze bahçesindeki su
yolu biz Karşı Açarı ve Virya Açarı'nin aldığı sebze
bahçesinin ortasındaki kayalık içerisinden geçer.” (Ex01, 1-
24)*

Yukarıdaki belgelerde de görüldüğü gibi *sıçı* ve *sıçılıg* kelimelerinin yanında *yıñak* kelimesi de taşınmazın sınırları belirtmek için kullanılmıştır. “Taraf, yön” anlamındaki bu kelime taşınmazın konumunu belirtmek için kullanılan önemli bir kelimedir. Bu isimler dışında *adır-* fiili de bu tip belgelerde taşınmazı diğer taşınmazlardan ayırmak ve taşınmazın net olarak sınırlarını çizmek maksadı ile kullanılmıştır.

*....bu yirniñ sıçısı örü yıñak ögen adırar öntüñ yıñak toyıçak?
yiri adırar kudı yıñak ögen lusay yeriñe bargu ögen adırar*

kedin yınak yanyak inal yeri adırar bu tört sıçılıg yir üze miñ yıl tümen künke tegi kutlug taş erklig bolzun “..... bu yerin sınırı şöyledir: yukarı (güney) tarafı kanal ayırır, doğu tarafını Toyıçak'ın toprağı ayırır aşağı (kuzey)tarafı kanal, Lusay'ın toprağına giden kanal ayırır. Batıyı Yanyak Inal'ın toprağı ayırır. Bu dört (tarafı) sınırlı toprağı bin yıl on bin güne kadar Kutlug Taş sahip olsun”(Sa02,9-13)

2.7.5.Taşınır Mallar ile İlgili Terimler

ud “sığır” (ED: 34); **TürkRun.** Ø; **TürkBuddh:** ud “sığır” (Maitr: 489); **ManTürk:** ud “boğa” (M I: 8); **İlkİslm:** ud “sığır” (KB: 488), ud “Çiğil lehçesinde sığır, öküz; öküz yılı” (DLT: 916-917).

Kelimenin vasiyetnamelerde miras hukuku terimi olarak nasıl kullanıldığını Miras Hukuku Terimleri başlığı altında ele almıştık. Kelime eşya hukuku terimi olarak yalnızca bir kiralama belgesinde tanıklanmıştır.

RH14 numaralı kiralama belgesinde Tölek Temür isimli şahsa kiralamak üzere bir sığır gerekli olunca Umar isimli şahsın sığırını 2 şıg hububat, 3 şıg darı karşılığında kiralamıştır. Tölek Temür kiraladığı sığırın zilyeti olmuş ve belgede zilyetlik için on aylık bir süre belirlenmiştir. Tölek Temür bu süre içerisinde sığırın kullanım hakkını ve sorumluluğunu almıştır:

yunt yıl ikinti ay tokuz yanıka maña tölek temürke terken ud kergek bolup umarnıñ ala udın terken aldım bu udnıñ teriñe küz yanıtta iki şıg tarıg üç şıg yür birür men bu udnıñ ölser ıdsar men umar birür men yok bolsar men bilir men bu udnı onunç ay bağırçakka teginç işletmek boldum tanuk nom kuli tanuk köküs kaya bu nişan meniñ ol men tölek temür özüm bitidim “At yılı ikinci ayın dokuzunda bana Tölek Temür'e kiralamak için sığır gerekli olunca Umar'ın ala sığırını kirladım. Bu sığırın ücreti için güz gününde iki şıg hububat, üç şıg darı veririm. Bu sığır ölürse ben Umar (yeni bir sığır) veririm. Kaybolsa ben sorumluyum. Bu sığır onuncu aya kadar eyer altında kullandım, çalıştırdım. Tanık: Nom Kuli,

Tanuk: Kökü Kaya bu damga benimdir. Ben Tölek Temür kendim yazdım.”

kölük “yük hayvanı” (Caferoğlu, 1968: 115) (SUK, Lo03-4); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.]

Kelime yalnızca bir belgede tanıklanmıştır. Kelimenin tanıklandığı belgede eksiklikler olduğu için ifadeler çok net değildir. Ancak kuanpu ihtiyacı dolayısı ile yük hayvanının ödünç verildiği tahmin edilmektedir. Elte isimli şahıs Artmış isimli şahısa yük hayvanının kullanım hakkını vermiştir. Yük hayvanının zilyeti konumunda olan Artmış isimli şahıs aynı zamanda hayvanın sorumluluğunu da üstlenmiştir. Yük hayvanının başına bir şey gelmesi durumunda sorumluluğun kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. Böylece eşyanın maliki ödünç olarak verdiği eşyayı koruma altına almıştır:

*//// yıl törtünç ay tokuz yergmike maña elte kergek bolup artmışta altmış üç kuanpuka altım s////////ta kapıg kirçeki küp üze bir []//// []ginçe kap yarıl sar **kölük** bertin ser men artmış bilir men “..... yıl dördüncü ayın on dokuzunda bana Elte kuanpu gerekli olunca..... Artmış’tan üç kuanpuya aldım..... kapıg kirçeki küp ile bir..... deri tulum yarıl sa (parçalansa) yük hayvanı yaralansa.... ben Artmış sorumluyum” (Lo03,1- 5)*

koyn “koyun” (ED: 631); [TürkRun. koñ “koyun; koyun yılı” (Şirin, 2016: 733); **TürkMan:** koñ “koyun” (IrkB 42) **TürkBuddh:** koyn ~ koyun “koyun” (Maitr: 415); **İlkİslm:** koy “koyun” (KB: 273), kon “Argu lehçesinde koyun” (DLT: 727), koy“koyun” (DLT: 732).

*...bir latay iki ületü alkugun tört sıtır beş bakır sökti? altın iki sıtır etik altın tört miñ kuanpu beş **koyn** munça tavarnı men el üzünmiş oğlanım yarp turmuşka beg turmuşka eniçükke birür men “...bir ince kalça şalı, iki kumaş hepsini dört sıtır, beş bakır sökti? altın, iki sıtır süslü altın, dört bin kuanpu, beş koyun. Bunca malı ben El Üzünmiş oğlum Yarp Turmuş’a Beg Turmuş’a ve Eniçük’e veririm. (WP05,4-7)*

atan “deve igdiş edilmiş deve,” (ED: 60); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** atan “igdiş edilmiş deve” (DLT:563)].

Ögödey suü-siñe iki yurüñ atan ötünüp... “Ögödey ordusu için iki beyaz deve dileyip..” (Ad01, 13)

at “at” (ED: 33);**TürkRun.** at “at” (KT D 32); **TürkBuddh:** at “at” (BT VII: 84); **TürkMan:** at “at” IrkB: 2; **İlkİslm:** at“at” (KB: 32), at “at, kısrak” (DLT: 561).

Sivil belgelerde sıkça tanıklanan kelime yalnızca bir belgede ticarî bir unsur olarak görülmüştür. Diğer tüm belgelerde, tanzim edilen sözleşmeye uyulmaması ya da itiraz edilmesi halinde ödenecek cezalardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.

.....yüz kedin yorıyur onar çığ tamgalıg kunpuka takı bir üvge yalı at üstünü uyaz? altını iki arda? igsiz togasız **at** bu yüz kunpu bir at birle bitig kılmış künte tüketi altım taş kara atlıg türk karabaşımın an tirekke tutuzu berdim “.....yüz pazarda geçerli, on çığ damgalı kunpu’ya ve bir hızlı koşu atı yukarıda uyaz? aşağıda iki arda? hastaliksız at, bu yüz kunpu bir at olmak üzere sözleştiğimiz günde tamamını aldım. Taş Kara adlı Türk kölesini An Tirek’e teslim ettim” (Sa19,3-7)

eşkek~eşek “eşek” (ED: 260); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** eşkek “eşek” (M I 16, 11-12); **TürkBuddh.** eşkek “eşek” (U III 26, 21); **İlkİslm:** eşkek ~ eşyek “eşek”(DLT: 54, 56)]

Miras hukuku terimi olarak bir vasiyetnamede tanıklanan ve tek başına kullanılan *eşek* kelimesi *ulag* kelimesi ile beraber “yük eşeği” anlamında bir eşya hukuku terimi olarak yalnızca RH13 numaralı kiralama belgesinde tanıklanmıştır.

Saranguç isimli kişiye uzun yol için bir yük eşeği gerekli olunca Kıbrıdu isimli şahısın yük eşeğini kiralamıştır. Kiralanan eşeğin zilyeti Saranguç isimli şahıs olmuştur. Hem kullanım hakkının hem de sorumluluğun 10 gün olarak belirlenen

zilyetlik süresinde Saranguç'a ait olduğu belgede belirtilmiştir. 29 büzgek? Karşılığında anlaşmışlardır. Saranguç kira bedelini eşeği getirdikten sonra vereceğini beyan etmiştir. Eşeğin ücretini vermediği takdirde hisseli toprağının kendine ait olan kısmının kullanım hakkını Kubridu'ya vereceğini; eşeğin kaybolması halinde ise Kubridu'ya beş yaşında yeni bir eşek vereceğini belirlemiştir. Burada Saranguç hisseli arazisini ve yeni eşeği teminat olarak göstermiştir. Böylece malikin kiraladığı eşek koruma altına alınmıştır.

*yunt yıl altınç ay on yanıka maña saranguç-ka uzun-ka bargu
'eşek **ulag** kergek bolup kibrıdunuş eşekin onarka tokuz
otuzluk büzgek terke altım kutabatım yanmışta bu eşekni teri
birle köni birür men eşekni teri birle bermeser men
sarkuytaki mahmura birle ülüşlüg yerimni iki tüzün tarıp
yezün bu eşek barırta kelirte taş tegil bolsar beş yaşar yaratu
eşekig birür men eşekni berginçe bu yerimni yezün tep nişan
çızıp bitig berdim “ At yılı altıncı ayın sonunda bana
Saranguç'a uzağa gidecek eşek yük hayvanı gerekince
Kıprıdu'nun eşeğini on günlüğüne 29 büzgek? fiyata aldım.
Kudaba'dan geri döndükten sonra bu eşeğin ücretini
doğrudan veririm. Eşeğin ücretini vermezsem Sarkuy'daki
Mahmura ile hisseli toprağımı iki eşit (parçayla) ekip
yaşasın. Bu eşek gidip gelirken kaybolsa beş yaşında (yeni
bir) eşek veririm. Eşeği verinceye kadar bu toprakta yaşasın
diye damga vurup sözleştim” (RH13, 1-16)*

ingek “inek” (ED: 184);**TürkRun.** Ø; **TürkBuddh.** ingek “inek” (Suv: 508);
TürkMan: ingek “inek” (IrkB: 41)**İlkİslm:** ingek “inek” (KB:199), ingek “inek”
(DLT: 666).

Kelimenin yalnızca vasiyetnamelerde miras hukuku terimi olarak tanıklandığından bahsetmiştik. Satış, kiralama, ödünç verme gibi belgelerde *ingek* terimine rastlanmasada, terim murisin mal varlığına ait bir eşyadır. Dolayısı ile eşya hukuku kapsamında da değerlendirilmelidir. Örnekler için bkz. Miras Hukuku Terimleri

kağılı “araba, kağı” bkz. Miras Hukuku Terimleri

un “un” (ED: 166); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. un “un” (DLT:922)]

Eşya hukukunda bölünebilen mallar kapsamında olan un ,yalnızca karışık içerikli bir belgede tanıklanmıştır:

*beçin yıl bir yegirminç ay on yañıka biz basa temir ked taş birle açığka kudar arpa kümüşinte edgü **unıntakı** bir şıg iki küri arpanıñ üç sıtır altı bakır kümüş altımız “Maymun yılı on birinci ayın sonunda biz Basa Temir ve Ked Taş ambara dökülen arpanın gümüş için bir şıg, üç sıtır, iyi un için iki küri arpa, altı bakır gümüş aldık” (Mi14-1-6)*

min kelimesi de “un” anlamıyla sivil belgelerde tanıklanan bir eşya hukuku terimidir. Ancak bu kelimeye SUK’ta rastlanmamaktadır. USp’de şu şekilde tanıklanır:

*it yıl sekizinç ay yeti yañıka anutup turgu koyn [ta] tütüntin kopuz temür bir noyn b...lüz inanç lbag bile bir üçi yapığ mençük bile bir şıngıklıg oğlı yarım bile bir koyn [birzün] biş batman **min** me birzün “İt yılının sekizinci ayının yedisinde hazırlanan koyundan tüm tütün vergisinden Kopuz Temir bir Noyn....Inanç, Lbag ile toplam bir Señgimli oğlı yarım toplam bir baş koyunu versin. Beş batman da un versin” (USp76)*

bor (<Frs. *bōr*) “şarap” (ED:354); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. bor “şarap” (*bir bor içse sevse* “bir şarap içip sevse”) (KB, 339)].

Bir ödünç verme belgesinde bor faizle alınan bir eşya niteliğindedir.

*koyn yıl üçünç ay iki otuzka maña miñ temürke tüške bor
kergek bolup turı bahşıtn yarım kap bor altım küz yañıda bir
bir kap süçüg köni birür men bermedin keçürser men el
yañınça tüşi bile köri birür men berginçe bar yok bolsar men
nom kuli evtekiler bile köni berzünler “Koyun yılı üçüncü
ayın yirmi ikisinde bana Miñ Temür’e faiziyle şarap gerekli
olunca Turı Bahşı’dan yarım tulum şarap aldım. Güz başında
bir tulum tatlı şarap doğruca veririm. Verirken gecikirsem
ülke yasasına göre faiziyle tam olarak veririm. Verirken
kaçarsam Nom Kuli, ev halkı ile birlikte doğrudan versin.
(Lo30, 1-9)*

Karışık içerikli bir metinde *bor* bir ödeme aracı olarak tanıklanmıştır. Alacaklılarına olan borcundan dolayı üzüm bağının kullanım hakkını bir süreliğine bağın paydaşına veren Tuşık isimli şahısın alacaklılarına olan borcunu bağın paydaşı ödemiştir. Ödenen borçlardan biri de *yarım küp bor* “yarım küp şarap”tır.

*...turı berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez
men temiş üçün barça toyınka iki tavar kançukka yarım küp
bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar
munça neşelerni sen birip bitiglerim algıl tep kodup bardım
bu neşelerni turı birip berimimni turı üzser bu borluk turıka
töleç bolzun yene bu neşelerni men taşık yanıp kelip turıka
tölek berser men men turı borluknu yan turup birür men men
taşık üç yılka tegi kelip neşelerni turıka bermeser men borluk
turıka togru töleç bolzun “Turı “birimi ben veririm üzüm
bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın’a iki ipek
kumaş, Kançuk’a yarım küp şarap, Yumşak’a iki şıg darı, bir
siyah elbise, Kıtay Buka’ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip
“senetlerimi sen al deyip” bıraktım. Bu malları Turı verip
berimimi ödese bu üzüm bağı Turı’ya tazminat olsun. Bu
malları ben Taşık geri dönüp Turı’ya ödediğimde ben
Turı’da üzüm bağımı gerir veririm. Ben Taşık üç yıla kadar
dönüp Turı’ya vermezsem üzüm bağı Turı’ya doğrudan
tazminat olsun. ” (Mi19, 9-21)*

süçig “tatlı şarap, üzüm suyu” (ED: 796); [TürkRun. süçig “tatlı” (Şirin,2016:738); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. süçig “tatlı içilecek şey, tatlı şarap”(KB: 547), süçig “şarap” (DLT:839)].

Clauson kelimenin süçi- “tatlanmak” anlamındaki fiilden türediğini ifade eder. Marcel Erdal ise kelimenin *süt* kelimesine eklenen +sı ekiyle *sütsi* “*süte benzeyen*” anlamından *süçsi* ve daha sonra “tatlı şarap” anlamıyla *süçig* kelimesine türediğini belirtir (OTWF:534).

Kelime belgelerde bir ödeme aracı olarak tanıklanmıştır.

*Takıgu yıl törtünç ay tükuz otuzka maña k/////ka ögrüş
temirke tüşke tarıg kergek bolup badrıntun iki küri tarıg
aldım yañıda otuz tembin bir kap süçüg köni birür men
“Tavuk yılı dördüncü ayın yirmi dokuzunda bana... Ögrüş
Temir’e faiz (karşılığında) hububat gerekli olunca
Badrin’dan iki küri hububat aldım. Güz başında otuz tembin
bir tulum tatlı şarabı tam olarak veririm.” (Lo23,1-7)*

*luu yıl ikinti ay beş otuzka maña torçıka süçügke böz kergek
bolup kayımtutın bir yarım böz aldım küz yañıda otuzar
tembin **süçügni** bir kap birür men “Ejderha yılı ikinci ayın
yirmi beşinde bana Torçı’ya tatlı şarap karşılığında kumaş
gerekli olunca Kayımtu’dan bir buçuk kumaş aldım. Güz
başında otuzar tembin tatlı şarabı (ve) bir tulum veririm”
(Lo14, 1-6)*

*ıt yıl bir yegirminç ay on yañaka men ara temür turıka bitig
birür men turınıñ borluknıñ maña kılıp bermiş baş bitig ıdış
bitig ol soñ bayan çın bitig ol tep çam çarım kılmaz men
borluktın kaçan tilser negüke me şıltamayın yanturup birür
men yene toñuz yıl edlemişke altmış tembin süçüg yakanı köni
birür men “İt yılı on birinci ayın sonunda ben Ara Temür
Turi’ya senet veriyorum. Turi’nın üzüm bağına bana verdiği
anas özleşme ödeme senetidir. Sonraki soğru sözleşmedir
deyip itiraz etmem. Üzüm bağına ne zaman isterse gerekçe*

göstermeden geri veririm. Ayrıca domuz yılında kullanıma hazır hale getirilmiş altmış tenbin şarabı da doğruca kiraya veririm” (Mi21,1-6)

künçit (< Toh. *kuñçit* “susam”); (ED: 727); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.]

Sivil belgelerde sıkça tanıklanan künçit “susam” terimi borç verilen bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca borç alma belgelerinde görülen bu terim malik tarafından belli bir faiz miktarıyla alıcıya verilmektedir. Satıcıdan alınan susamın bedeli diğer ticarî ürünlerden farklı olarak parayla ya da başka bir malla ödenmemekte, faizli olarak tekrar susamla ödenmektedir. Bu anlamıyla künçit hem eşya hukuku hem de borçlar hukuku terimidir.

*takıgu yıl ikinti aynıñ yiti yañıda maña surıyaşirika **künçit** kergek bolup kayımtu bahşıtn bir küri **künçit** aldım küz yañıda iki küri **künçit** köni birür men birginçe bar yok bolsar evtekiler köni birür men “Tavuk yılı ikinci ayın yedisinde bana Suriyaşiri’ye susam gerekli olunca Kayımtu Bahşı’dan bir küri susam aldım. Güz başında iki küri susamı tam olarak veririm. Verirken kaçarsam ev halkı tam verir.” (Lo26, 1-13)*

*beçin yıl törtünç ay yeti yañıka maña kımırka tüške **künçit** kergek bolup kayımtutın tört şıñ **künçit** aldım küz yañıta sekiz şıñ **künçit** köri birür men “Maymun yılı dödrdüncü ayın onunda bna Kımır’a faiz karşılığında susam gerekli olunca Kayımtu’dan dört şıñ susam aldım. Güz başında sekiz şıñ susamı tam olarak veririm.” (Lo24, 1-7)*

bugday “buğday” (ED: 312); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** bugday “buğday” (TT VII 14, 39); **İlkİslm.** bugday, budgay “buğday” (KB: 140)]

Eşya hukukunda bölünebilen taşınmaz mal olarak tanımlanan eşyalardan biri olan buğday borç verme belgelerinde borç alınan tarımsal bir ürün olarak tanıklanmıştır.

Yunt yıl sekizinç ay altu otuzka men kuintu bekümişke tuvasti küri üze tokuz şıg tokuz küri arıg silig bugday ikiki tüşke birgü birdim men bekğmiş kuintutın tokuz şıg tokuz küri bugday arıg silig altım bu bugday iki tüşi birle sekizinö ayın kuintuka yığıp birür men “At yılı sekizinci ayın yirmi altısında ben Kuintu, Bekümiş’e küri ile Tuvastının dokuz şıg dokuz küri temiz buğdayını iki kat faizle verdim. Bekümiş Kuintu’dan dokuz şıg dokuz küri buğdayı temiz aldım. Bu buğdayı iki kat faizle sekizinci ayda Kuintu’ya biriktirip veririm.” (Lo17, 1-7)

İt yıl altınç ay yiti yanıka mañakalımduka bugday kergek bolup irinçipletin iki yarım tagar bugday aldım bu bugdayka on altı yaşlug yigirmi yaşlıg katun kişini iki bir yaratı kişini yetinç aynıñ on bişte koçoka tegürüp birür men “İt yılı altıncı ayın yedisinde bana Kalımdu’ya buğday gerekli olunca İrinçipl’den iki buçuk torba buğday aldım. Bu buğdaya on altı ya da yirmi yaşında bir ya da iki kadını yedinci ayın on beşinde Koço’ya gönderirim” (Lo18, 1-8)

üür, ür, yür “darı” (ED:275); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** üyür “mısır tohumu”; **İlkİslm.** yür,üyür “bir tür darı cinsi” (KB: 3612)].

Kelime sivil belgelerde farklı varyantlarıyla tanıklanmıştır. Kiralama ve ödünç verme belgelerinin yanında karışık içerikli belgelerde de görülmüştür. Tanıklandığı belgelerin tamamında “darı” anlamında kullanılmıştır.

Darı ekimi yapılan bir mal olarak kiralama belgelerinde görülmüştür:

*yunt yıl altınç ay sekiz yigirmike maña mısırka **yür** tarıgu yer kergek bolup... “At yılı altıncı ayın on sekizinde bana Mısır’a darı ekmek için yer gerekli olunca...” (RH11,1-3)*

Darı bir kiralama belgesinde ödeme aracı olarak da tanıklanır. Tölek Temür isimli kişiye kiralamak üzere sığır gerekli olunca Umar isimli kişinin sığırını kiralamıştır. Sığırın ödemesini hububat ve darı ile yapmıştır.

*yunt yıl ikinti ay tokuz yanıka maña tölek temürke terken ud kergek bolup umarnıñ ala udın terken aldım bu udnıñ teriñe küz yanıtta iki şıg tarıg üç şıg **yür** birür men “At yılı altıncı ayın dokuzunda Tölek Temür’e kiralamak için sığır gerekli olunca Umar’ın ala sığırını kiraladım. Bu sığırın ücreti için iki şıg hububat üç şıg darı veririm. (RH14, 1-9)*

Satın alınan bir mal olarak şu şekilde tanıklanır:

*Bars yıl altınç iki otuzka maña yegetmişke tüške **üür** kergek bolup çanakta vaptso tunuñ kürisi üze iki şıg **üür** altım “Kaplan yılı altıncı ayın yirmi ikisinde bana Yegedmiş’e faiz karşılığında darı gerekli olunca Çanak’dan Vapsto Tu’nun kürisi ile iki şıg darı aldım.” (Lo19,1-3)*

*kyımtu-tın bir şıg **yür** aldım “Kyımtu’dan bir şıg mısır tohumu aldım” (Lo21, 4)*

Kıyafetler ve tekstil ürünleri de kişilere ait eşyalar olduğu için eşya hukukunun taşınmaz mallar kapsamında değerlendirilmektedir.

teri deri (ED:531); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** teri “deri” (IrkB:44); **TürkBuddh.** teri “deri” (KP:215); **İlkİslm.** teri “deri, post” (DLT:871)]

yılan yıl aram ay tört otuzka men balak umar ikegü taşıg başındaki ta yarım terini torkını turıtın alıp ög bitigi yok bolmuş üçün tutup turgu yanut bitig birtimiz “Yılan yılı birinci ayın dördünde ben Balak ve Umar Taşık’ın belirlediği yarım deriyi yarım ipeği Turi’dan alıp ana senet kaybolduğu için (onun yerine) geçecek mukabil yeni bir senet verdik.” (Mi18, 1-4)

çaruk “çizme” (ED:428); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** çaruk “çarık” (DLT:616)]

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug çaruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men
“Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)

çekrek “pamuktan yapılmış gömlek” (ED:416); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. çekrek “yünden yapılan kölelerin giydiği aba” (DLT:618)]

bu ogul kyaka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men
“Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)

çımdan “bir çeşit elbise” (SUK “eine art kleidungsstück”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

bir esiki töşek bir eski taman çımdanını biz toyın kulu şila kamtsuin şilalar aldımız
“Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulu Şila ve Kamtsuin Şilalar aldık” (Mi12, 4-5-6)

etük “çizme” (ED:50); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. etük “ayakkabı, edik, çizme” (DLT:649)]

ton etük adak baş birmez men
“elbise, çizme ayak baş (hiçbir şey) vermem” (PI02, 7)

kay “ayakkabı” (SUK:274 “schuh”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men
“Bu

oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)

köküşmek “ceket” (SUK:262 “schürze, jacke”) [**TürkRun.** köküzmek “zırh” (*bir köküzmek* “bir zırh”) (ETY II 68); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)

kürk “kürk, post” (ED:741); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** kürk “kürk” (DLT:757)].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)

sanaç “deri çanta” (SUK: 279 “ledertasche”); **TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** sanaç “dağarcık,çoban/avcı çantası” (DLT:802)

bir sanaç “deri çanta” (WP04-3)

taman “bir çeşit elbise” (SUK:285 “eine art kleidungsstück”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** Ø.].

bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kulı şıla kamtsuin şıla-lar aldımız “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulı Şıla ve Kamtsuin Şilalar aldık” (Mi12, 4-6)

ton “elbise, giysi” (ED:512); [**TürkRun.** ton “giysi”(Şirin, 2016: 743); **TürkMan.** ton “elbise, giysi” (Huast:155); **TürkBuddh.** ton “elbise, giysi” (Maitr:480); **İlkİslm.** ton “elbise” (KB: 458), ton “elbise” (DLT:891)]

*bu tonug soyup almış-ka kulum ölti tip men kıty ky-a
çamlasar “Bu elbiseyi çalıp aldığında kölem öldü diyerek
men Kıty Kya 'ya iftira etsem” (Mi03, 7)*

uyuk “keçe çizme” (SUK:297 “filzstiefel”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**].

*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyuk
cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu
oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı
ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü
yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)*

üm “pantolon”(ED:155); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. üm** “şalvar, tuman,pantolon” (DLT:932)]

*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug
cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu
oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı
ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü
yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-12)*

tarıg, trıg “ekin, mısır, buğday” (ED:537); [**TürkRun.;** Ø; **TürkMan.** tarıg
“ekin” (IrkB:53); **TürkBuddh.** tarıg “ekin” (Maitr: 468); **İlkİslm.** tarıg
“ekin,tohum” (KB: 426), tarıg “Türklerin çoğunda buğday (*Triticum*); bilhassa
Oğuzlardaise akdarı (*Panicum sp*); tahıl; tohum; (genellikle *tarı-* veya türevlerinden
önce kullanılınca) ekin” (DLT: 856).]

Bu kelime tarı- fiilinden türemiştir. Kiralama belgelerinde genellikle yir teriminde bahsettiğimiz üzere ekin ekilecek yeri ifade etmek için kullanılan yapının içinde yer alır. Ödünç verme belgelerinde ise satın alınan bir ürün olarak tanımlanmıştır.

*Tavışgan yıl aram ay bir yañıka men aram kaya kınısun birle
yuñlaklık ço kergek bolup töküzteki tarıg tarımakka yirni
altmışakka apamka on iki sıtır ço yakasın iligte alıp birür
men “Tavşan yılı birinci ayın birinde ben Aram Kaya ve
Kınısun'a kullanmak için kağıt para gerekli olunca*

Töküz'deki hububat ekilmiş yeri Altmışak'a Apam'a on iki sıtır kağıt para kirasını elden alıp veririm.” (RH03, 1-5)

takıgu yıl törtünç ay tokuz otuzka maña k///ka ögrüş temirke tüşke tarıg kergek bolup badruntın iki küri tarıg aldım “Tavuk yılı dördüncü ayın yirmi dokuzunda bana..... Ögrüş Temir'e faiz karşılığında hububat gerekli olunca Badrun'dan iki küri hububat aldım.” (Lo23, 1-5)

Bir ödünç verme belgesinde ise tarıg terimi ödeme aracı olarak tanıklanmıştır.

Yılan yıl üçünç ay iki yañıka maña kıryakuzka böz kergek bolup vaptsoın iki bag böz aldım yañıda iki şıg tarıg birür men “Yılan yılı üçüncü ayın ikisinde Kıryakuz'a kumaş gerekli olunca Vaptso'dan iki top kumaş aldım. Güz başında iki şıg hububat veririm.” (Lo15, 1-5)

böz “pamuktan yapılmış kumaş” (ED:389); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. böz “bez” (DLT:598)

Kelime, satın alma ve kiralama belgeleri ile karışık içerikli belgelerde sıkça tanıklanır. Daha çok ticareti yapılan bir eşya olarak karşımıza çıkar. Clauson kelimenin Yunanca'dan ödünçlendiğini ifade etmektedir (ED:389).

Satın alma belgelerinde pamuklu kumaş alınıp satılan bir eşya olarak tanıklanmaktadır.

takıgu yıl aram ay altı yañıka maña sadaka yuñlaklık böz kergek bolup sultan bukatın yüz iki baglık uzun karita böz alıp şuikü ögen üze suvaklık surya birle ülüşlüg maña teger altı er kömer borlukumnu sultan bukaka togrı tomlutı sattım “Tavuk yılı aram ayın altısında bana kullanmak için kumaş

gerekli olunca Sultan Apam'dan yüz tane iki katlı uzun bir endaze kumaş alıp Şuikü kanalı'nın üzerinde Surya ile hisseli olan kanalın bana düşen altı kişini işlediği üzüm bağımın Sultan Apam'a tam ve kesin olarak sattım.” (Sa10, 1-5)

it yıl onunç ay on yanıka maña elig kaya açıka yunlaklık böz kergek bolup iki yegirmi yaşlıg tak küñ atlıg kız karabaşımnu eniçükke toguru tomıtu satım “Köpek yılı onuncu ayın onunda Elig Kaya Açı'ya kullanmak üzere kumaş gerekli olunca on iki yaşındaki Tak Kün adlı kız kölemi Eniçük'e tam ve eksiksiz sattım.” (Sa23, 1-4)

yılan yıl üçünç ay iki yanıka maña kıryakuzka böz kergek bolup vaptsoın iki bağ böz aldım “Yılan yılı üçüncü ayın ikisinde bana Kıryakuz'a kumaş gerekli olunca Vaptso'dan iki top kumaş aldım.” (Lo15, 1-4)

Pamuklu kumaşın bir ödeme aracı olarak kullanıldığını gösteren belgeler de mevcuttur. Bir ödünç verme belgesinde El Temür isimli kişiye mal gerekli olunca Senge Bay Temür'den mal almıştır. Bu malın ücretini pamuklu kumaşla ödeyeceğini beyan etmiştir.

////// yıl aram ay üç yanıka maña el temürke tavar kergek bolup senge bay temür ikegütin bir tavar altım bu tavarın satıgı elig tas bözni aram ay içinte birür men “.....yılı birinci ayın üçünde El Temür'e mal gerekli olunca Senge Baytemür'den mal aldım. Bu malın satış ücreti olan elli büyük kumaşı birinci ay içerisinde veririm.” (Lo16, 1-6)

Karışık içerikli bir belgede Ögrünç Kaya isimli kişi dört yıl önce kiraladığı üzüm bağı geri verirken dört yıllık kira bedelini pamuklu kumaş ile ödemiştir.

...bu borluknuñ dört yılı toşmışka otuz yeti bözin tapşurup
berip alıp borluknu yanturup birür men “...bu üzüm bağı dört
yılı doldurduğı için otuz yedi kumaşı teslim edip üzüm bağını
geri veririm.

Karışık içerikli bir belgede pamuklu kumaş arkadaşlığın bitmemesi için bir teminat göreviyle tanıklanmıştır. Üç arkadaş, arkadaşlıklarının bitmesi halinde dostça davranmayan kişinin ince bir kumaş vererek cezalandırılacağını beyan ettikleri bir belge tanzim etmişlerdir:

yılan yıl aram ay altı otuzka biz []bile biz üç gün adaş
boltumuz kim kayu kişi ketser biz bir inçge böz verir “Yılan
yılı birinci ayın yirmi altısında biz.... İle üçümüz arkadaş
olduk. Hangimiz gidersek bir ince kumaş veririz. (Mi09, 1-4)

kepez “pamuk” (SUK: 260 “Baumwolle”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;
TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø]

Clauson kelimenin ödünçleme olabileceğini söyler ancak kelime hakkında bir etimolojik açıklamada bulunmaz (ED:692).

Söz konusu kelime, belgelerde pek çok yerde tanıklanmaktadır. Satın alma, kiralama ve karışık içerikli belgelerde görülen *kepez* terimi malikine ödenecek faiz ile alınan bir mal olarak karşımıza çıkar.

Bir ödünç verme belgesinde Üsine isimli kişi pamuk ihtiyacından dolayı Saurıyaşiri isimli şahıstan faiz karşılığında pamuk almaktadır. Bu pamuğun bedelini faizli olarak yine pamukla ödeyecektir. Belgede ödemenin yapılacağı tarih belirtilmiştir. Ödemenin gecikmesi durumunda alıcı için belirlenen cezalarla mal sahibinin arazisi koruma altına alınmıştır.

toñuz yıl üçünç ay altı yegirmike maña üsineke kepez kerek
bolup saurıyaşiritin tört tañ [] kepez tüşke aldım küz yanıtı

yeti tañ kepez köni birür men berginçe bar yok bolsar men inim budruk evdekiler birle birür men bermedin keçürser men el yañınça asıgı birle birür men “Domuz yılı üçüncü ayın on altısında bana Üsiñe’ye pamuk gerekli olunca Saurıyaşiri’den dört tañ pamuğu faiz karşılığında aldım. Güz başında yedi tañ pamuğu tam olarak geri veririm. Verirken kaçarsam kardeşim Budruk ev halkı ile birlikte verir. Verirken gecikirsem ülke yasasına göre faizi ile birlikte veririm.

kepez eşya hukuku terimi olarak arazinin kirasını ödemek için kullanılan bir ödeme aracı olarak da karşımıza çıkar. Bir kiralama belgesinde pamuk ekmek için araziye ihtiyacı olan Bay Temür isimli şahıs, Temiçi’nin üzüm bağına kiralamaktadır. Kiralanan üzüm bağına kira bedelini pamuk ile ödeyeceğini belirtmiştir. Belgede ödeme günü güz dönemi olarak ifade edilmiştir. Pamuğun güz aylarında hasat edildiği düşünülürse, Bay Temür’ün kendi yetiştirdiği pamukla ödeme yapacağını söylemek mümkündür. Üzüm bağına maliki bağı kiralayarak bağın kullanım hakkını Bay Temür’ vermiştir. Bağın zilyeti olan Temür, hem toprağı ekip biçme tasarrufunda bulunacak hem de bu toprağına ait verginin sorumluluğunu alacaktır.

takıgu yıl ikinti ay on yañıka maña bay temürke kepez tarıgu yer kergek bolup temiçiniñ bu suvtakı uturu borlukın on tañ kepez yakaka tuttum bu on tañ kepezni küz yañıda başı taşı birle birür men bu borlukniñ negü kimin kalanı kavıtı bolsar men temiçi bilirmen bay temür bilmez “Tavuk yılı ikinci ayın onunda bana, Bay Temür’e pamuk ekmek için yer gerekli olunca Temiçi’nin bu suyun karşısında üzüm bağına on tañ pamuk karşılığında kiraladım. Bu on tañ pamuğu güz gününde tam olarak vereceğim. Bu üzüm bağına ne kadar kalan vergisi varsa ben Temiçi sorumluyum. Bay Temür sorumlu değil.” (RH04, 1-10)

kuanpu “keten kumaş” (Gül, 2004: 338); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

Kelimenin kökeni Çince *quanbu* kelimesidir (SUK:277). Yamada bu kelimeyi genel bir kumaş olarak anlamlandırmış ve “genormter Stoff” şeklinde ifade etmiştir. Ancak Bülent Gül kelimeyi “keten kumaş” olarak anlamlandırmıştır (Gül, 2004: 338). Dolayısıyla kuanpu ismiyle karşılanan kumaşın farklı bir kumaş türü olduğunu söylemek mümkündür. Belgelerde farklı türden kumaşların tanıklanması, Uygurların tekstil alanında ne kadar geliştiklerini göstermektedir.

Kelime belgelerde bir eşya hukuku terimi olarak sıkça görülmüştür. *kuanpu* hem ihtiyaca binaen satın alınan hem de borç olarak verilen bir eşya olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Beçin yıl altınç ay yeti yañka mana şabika yumlaklık kuanpu
kergek bolup tsinküü ögen üze suvaklık bir şıg sekiz küri urug
kirür yerimin basmilka toguru tumlitu sattım “Maymun
yılının altıncı ayının yedisinde bana Şabiye kullanmak için
keten kumaş gerekli olunca Tsinküü Kanalı'nın suladığı bir
şıg sekiz küri hububat ekili toprağımı Basmıl'a tam ve kesin
olarak sattım.” (Sa04, 1-4)*

*biz ikegü-ke yunlak-lık böz kergek bolup “Biz ikimize
kullanmak için pamuktan yapılmış kumaş gerekip” (Sa06, 2)*

Kuanpu bir kiralama belgesinde ödeme aracı olarak tanıklanmıştır.

*tavişgan yıl üçünç ay //// maña kaymuş señünke [
Jyakaka///// kergek boltı virhardaki açari beg ///// yakaka
tuttum yakasın //// elig kuanpuka üzüşdümüz “Tavşan yılı
üçüncü ayın..... bana Kaymış Señün'e Kiralamak gerekl
oldu. Manastırdaki Açari Beg kiraladım.
Kirasını.....elli kuanpuya anlaştık.*

kidiz “keçe” (ED: 707).**TürkRunik.** kidiz “keçe kumaş” (Şirin, 2016: 733); **TürkMan.** kidiz “keçe” (IrkB:33); **TürkBuddh.** kidiz “keçe” (Maitr:411); **İlkİslm.** kidiz “keçe” (KB: 256), kidiz “keçe” (DLT: 719)]

Kelime yalnızca bir ödünç verme belgesinde tanıklanmıştır. Būdüs Tutuñ isimli kişiye keçe gerekli olunca Arslan Sıñkur Oğul’dan keçe almıştır. Keçenin ödemesini kumaş ile yapmıştır.

*Ud yıl ikinti ay bir yañıka maña būdüz tutuñka napçıkde kediz
kergek bolup arslan sıñkur ogulta bir kediz altı bözke altım
“Sığır yılı ikinci ayın birinde bana Būdüs Tutuñ’a Napçık’ten
keçe gerekli olunca Arslan Sıñkur Oğul’dan bir keçeyi altı
kumaşa aldım.” (Lo06, 1-4)*

tagar “çuval, torba” (ED: 471); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** tagar “içine buğday ve benzeri şeyler konulan çuval” (DLT I, 411)]

*iki yrm tagar bugday aldım “iki yarım çuval buğday aldım”
(Lo18, 4)*

ületü “çuha, bez” (SUK:298 “Tuch); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

iki ületü “iki çuha” (WP05, 4)

Taşınmaz mal kapsamında değerlendirilen kıymetli mal olarak da bilinen altın,gümüş,yakut gibi eşyalar sivil belgelerde farklı şekillerde tanıklanmıştır. Bu tarz malların dışında ödeme aracı olarak kullanılan para da yine taşınmaz mal kapsamında değerlendirilmektedir.

altun “altın; altın rengi.” (ED: 131); [**TürkRun.** altun “altın; altın para; altından yapılmış (araç gereç, eşya)” (Şirin, 2016:720); **TürkMan.**

altun“altın”(IrkB:1)**TürkBuddh.** altun “altın” (Maitr: 348) **İlkİslm.**
altun“altın”,(KB:18-19), altun “altın; dinar”(DLT: 549)]

altun en değerli para birimi olarak belgelerde yapılan anlaşmalara uyulmaması ya da itiraz edilmesi halinde ödenecek cezalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. altun bir ceza aracı olsa da kişiye ait bir mal niteliğinde olduğu için bir eşya hukuku terimidir.

kümüş, kümiş “gümüş” (ED: 723); [**TürkRun.** kümüş “gümüş” (Şirin,216:238); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kümüş “gümüş” (TT VIII: E 47); **İlkİslm.** kümüş “gümüş” (KB, 188), kümüş “gümüş; para” (DLT:756)]

Sivil belgelerde sıkça tanıklanan kümüş genellikle bir ödeme aracı olarak kullanılmıştır.

*yunt yıl törtünç ay sekiz yigirmike biziñke mausı edgü beg
ogulka bir ikegüke yuñlaglıg **kümüş** keregek bolup ügüz
içinteki açgu **öleñni** toyınçogka tokuz sıtır **kümüşke**
sibilkasar üskinte togru tumlitu sattım “At yılı dördüncü ayın
on sekizinde bize Mausı Edgü ve Beg Oğul’a ikimize
kullanmak için gümüş gerekli olunca nehir içindeki açık
çayırılığı Toyınçog’a dokuz sıtır gümüşe Sibilkasar huzurunda
tam ve kesin olarak sattım ” (Sa08, 1-6)*

*küskü yıl tokuzunç ay iki yigirmike maña bolmuşka asıgka
kümüş kergek bolup işirete üç sıtır **kümüş** aldım kaç ay
tutsar ben ay sayu birer bakır **kümüş** asıgı bile köni birür
men “Sıçan yılı dokuzuncu ayın on ikisinde bana Bolmuş’a
faiz karşılığında gümüş gerekli olunca İşire’den üç sıtır
gümüş aldım. Kaç ay alıkoyarsam birer bakır gümüş faizi ile
doğrudan veririm.” (Lo08, 1-4)*

lal “yakut” (SUK:264 “Rubin”); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.**
Ø; **İlkİslm.** Ø]

Kelime yalnızca bir karışık içerikli belgede tanıklanmıştır. Burada ticareti yapılan bir eşya niteliğindedir.

*It yıl onunç ay sekiz yanıka men sadınıñ ortuklug adag totoktaki üç bakır **lalni** men sadı öñtün kedin satıgka yorıp yüz yastukka kesiştimiz yüz yastukka barsa elig yastukluk edni men sadı adak totogka kelürüp birür men yüz yastukka tegmese bu ok **lalni** kelürüp berir men “İt yılı onuncu ayın sekizinde ben Sadı, ortak(olduğum) Adak Totok’taki üç bakır yakut taşının doğudan batıya satışını yapıp yüz yastuk’a anlaştık. Yüz yastuk’a ulaştığında elli yastukluk malı ben Sadı Adak Totok’a getirip vereceğim. (Mi26, 1-11)*

çao (<Çin. chao “kağıt para”) (SUK:255); TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø

Bir vasiyetnamede miras hukuku terimi olarak açıkladığımız çao(çav) terimi diğer belgelerde ödeme aracı olarak karşımıza çıkar. Kağıt para niteliğindeki terim, satış belgelerinde sıkça tanıklanmaktadır. *altun* ve *kümüş* terimleri kişiye ait olan bir mal niteliğinde olduğu için eşya hukuku terimi olarak ele alınmıştır.

Terbiş isimli kişiye kullanmak için çao gerekli olunca babasından miras kalan üzüm bağına satmıştır. Bu belgede çao için *yastuk* ölçü birimi kullanılmıştır.

*toñuz yıl beşinç ay on altıka maña terbişke yuñlaklık **çao** yastuk kergek olup atamnıñ maña ülüşte teggen taysañ taki on altı er kömer borlukta maña teğer çırkuştın alıp öñdün sınarın alıp yarım borlukumnu udço buka esen ikeğütün yüz yastuk **çao** alıp toguru tumlutı satdım “Domuz yılı beşinci ayın on altısında bana Terbiş’e kullanmak için çao yastuk gerekince babamdan bana miras kalan Taysan’daki on altı kişinin çalıştığı üzüm bağından bana ait olan (payı) Çırkuş’tan alıp doğu yönünden alıp üzüm bağımın yarısını Udçı Buka Esen’den yüz yastuk çao alıp tam ve kesin olarak sattım.” (Sa11, 1-7)*

Aşağıdaki belgede yine çao ihtiyacına binaen bir ticaret yapılmıştır. Bu belgede çao kullanımının yanında baoçao kullanımı da tanıklanmıştır.

... manā tōlek temürke yuñlaklık **çao** yastuk kergek bolup
tolmuş ayagka tegimликтin yegirmi yastuk çuñduñ **baočao** alıp
taşıkkā utmışka bu yerlerimni tarıp yezün tep []kılıp birtim
“...bana kullanmak için kağıt para yastuk gerekli olunca
saygıdeğer Tolmuş’tan yirmi yastuk Çuñduñ kağıt para alıp
Taşıkk’a Utmış’a bu yerlerimi ekip işlesinler diye... verdim.”
(Mi28 7-10)

Bir köle satış belgesinde de ödeme aracı olarak çao kullanılmıştır.

....tep meniñ patirta şukänta kazaganmış negü kimni satıp
yulup koçotaki atay tutuñnuñ pintuñ atlıg kırk yaşlıg kıtay
oglanın nom bitig bilir üçün tokuz yastuk **çao** berip yulup
altım ben şıvsay tayşıka keşimke ulug ogul bolup evimni
barkımnı igilep asırıp yorızun “...diyip dilenci kasemde
kazandığım ne varsa satıp Koço’daki Aday Tutuñ’un Pintuñ
adlı kırk yaşındaki Çinli köleyi öğreti kitabını bildiği için
dokuz yastuk kağıt paraya satın aldım. Ben Şıvsay Tayşı’ya,
eşime büyük evlat olup evimi, barkımı yönetip koruyup
sahiplensin” (Em01, 7-10)

Yukarıda ele aldığımız eşya olarak tanımlanan tüm terimler, günümüz Türk Medeni Kanununda belirlenen eşya olma niteliklerine uygundur. Türk Medeni Kanununa göre bir şeyin eşya olması için, üzerinde hâkimiyet kurulabilmeli, sınırlandırılabilir olmalı, cismani olmalı ve kişilik dışı olmalıdır. Buna göre bir kişiliği olduğu için insan eşya değildir. Ancak sivil belgelerde insan, ticareti yapılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan dönemin medeni hukuk kurallarında eşyayı tanımlayan özelliklerin farklı olduğunu söylemek mümkündür. İnsan sivil belgelerde açıkça bir eşya olarak kullanılmış, diğer taşınır ve taşınmazların üstündeki tasarrufların hepsi insan için de geçerli olmuştur. Dolayısı ile şu an bir eşya hukuku kapsamında değerlendirilemeyecek olan köle, cariye ve çocuk kavramları, sivil belgeler kapsamında eşya hukuku terimi olarak değerlendirilmek durumundadır.

karabaş “köle” (ED:647); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** karabaş “köle” (DLT:684)]

karabaş hem erkek hem kadın köleyi ifade etmek için kullanılmış olan bir terimdir. Sivil belgelerde sıkça tanıklanmıştır. Bir ihtiyaç doğrultusunda kişilerin kölelerini sattıklarını beyan ettiği belgeler oldukça fazladır.

Bir satış belgesinde İlig Kaya isimli şahısa kumaş gerekli olunca kölesini satmıştır.

it yıl onunç ay on yanıka maña ilig kaya açıka yunlaklık böz kergek bolup iki yegirmi yaşlıg tak küñ atlıg kız karabaşımni eniçükke toguru tomlitu satım “Köpek yılı onuncu ayın onunda İlig Kaya Açı’ya kullanmak üzere kumaş gerekli olunca on iki yaşındaki Tak Kün adlı kız kölemi Eniçük’e tam ve eksiksiz sattım.” (Sa23, 1-4)

Bir başka satış belgesinde ise çao ihtiyacından dolayı köle satılmıştır.

luu yıl sekizinç ay altı otuzka men atay tutuñka yunlaklık çao kergek bolup pintuñ atlıg er karabaşımni çıvsay tayşıka [] tokuz çao yastukka toguru satdım bu karabaş satığı tokuz yastuk çaoñı men şıvsay bitig kılmuş kün üze tükel sanap birtim “Ejderha yılı sekizinci ayın yirmi altısında ben Atay Tutuñ’a kulanmak için çao gerekli oluncaa Pintuñ adlı erkek kölemi Şıvsay Tayşı’ya dokuz çao yastuka tam ve kesin oalrak sattım. Bu kölenin fiyatı olan dokuz yastuk kağıt parayı ben Şıvsay Tayşı’ya sözleşmenin yapıldığı günde eksiksiz sayıp verdim.” (Sa24, 2-4)

kul “köle” (ED: 615); [**TürkRun.** kul “erkek tutsak” (Şirin, 2016:402); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø;); İlkİslm.** kul “erkek köle” (*bu munlug kul* “bu sıkıntılı köle”) (KB:28); kul “köle” (DLT:745)]

karabaş teriminden daha az tanıklanan bu terim yine “köle” anlamında kullanılmıştır. Bu şekliyle de yine köle bir ticaret unsurudur.

*Luu yıl tokuzunç ay tört yañıka men tikuy tayşı ataynuñ şiusayka satmış **kulnuñ** yolınta şiusuy bile yaraşıp şiusuyka ok birip kettim “Ejderha yılı dokuzuncu ayın dördünde ben Tikuy Tayşı, Atay’ın Şiusay’a sattığı köleyle ilgili Şiusay ile anlaşıp Şiusay’a da tamamıyla verdim.” (Mi27, 1-6)*

kün “kadın köle” (ED:726a); **TürkRun.** kün tutsak (kadın) (Şirin, 2016:403); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kün “kadın köle, cariye” (TT VI: 64); **İlkİslm.** kün “kadın köle, cariye”(KB:302), kün “cariye” (DLT:756)]

kün terimi kadın köleyi ifade etmek üzere sivil belgelerde sıkça tanıklanmıştır.

Bir satış belgesinde kumaş ihtiyacına binaen kadın köle satışı yapılmıştır.

*Küskü yıl///ay ///yañıka maña kalımduka yuñlaklık böz kergek bolup bulattın yüz böz alıp men kalımtunuñ kişitin ulam satıgın almış tulat atlıg **künümni** toğurı tomlutu sattım “Sıçan yılı....ayında bana Kalımdu’ya kullanmak için kumaş gerekli olunca Bulat’dan yüz kumaş alıp ben Kalımdu’nun sürekli satışını üstlendiği Tulat adlı kölemi tam ve kesin olarak sattım.” (Sa25, 1-7)*

Yine bir satış belgesinde bez ihtiyacına karşılık köle satılmıştır.

*///yıl aram ay bir yañıka maña baçakka yuñlaklık böz kergek bolup bedrüztin ilig iki bağlıg böz alıp meniñ esen tegin atlıg **künümni** bedrüzke ilig iki bağlıg bözke togru tumlitu sattım “.... Yıl birinci ayın birinde bana Baçak’a kullanmak için kumaş gerekli olunca Bedrüz’den iki katlı elli kumaş alıp Esen Tegin adlı kölemi Bedrüz’e iki katlı elli tane kumaşa tam ve kesin sattım” (Sa29, 1-5)*

ogul “oğul, evlat” (ED: 83). **TürkRun.** ogul “evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi (Şirin, 2016: 736);**TürkMan.** ogul “oğul,evlat” (IrkB:15); **TürkBuddh.**ogul “oğul, çocuk” (Maitr: 436); **İlkİslm.** ogul “oğul, oğlan, çocuk, genç” (KB: 334), ogul ~ ogıl “oğul, çocuk; (kedi,köpek vb.. için) yavru” (DLT: 771).

ogul kelimesi tanıklandığı bir satış belgesinde ticari bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Satış belgesinde tanıklanan şekliyle evlatlık verme belgelerinde tanıklanan şekli farklıdır. Evlatlık alma belgelerinde evlatlık alınan oğulların bakım yükümlülerine karşı sorumlulukları ve evlatlık alan kişilerin evlatlıklarına karşı sorumlulukları belirtilmiştir. Bu belgelerde oğulun evlatlık olarak verildiği açıktır. Ancak bir satış belgesinde gümüş ihtiyacına karşılık oğul satışı yapılmıştır. Dolayısı ile *ogul* kelimesi bu belgede bir eşya hukuku terimi olarak ele alınmıştır.

///yıl üçünç ay tört yanıka maña kutlug temür er tugmış togtamış olarka yunlaklık yarmak kümüş kergek bolup seņektaş akatın altmış altın alıp mübarek hoca atlıg oğlumnu men atası kutlug temür akası er tugmış akası toktamış üçegü birle bolup toguru tumlitu satdım ben bu ogulka miñ yıl tümen künke tegi seņektaş aka erklig bolzun taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ödgürü satzun bizniñ onlukumuz yüzlükümüz alımçımız berimçimiz akamız inimiz kim kim me bolup çam çarım kılmazunlar “...yıl üçüncü ayın dördünde bana Kutlug Temür’e Er Tugmış ve Toktamış’a kullanmak için yarmak gümüş gerekli olunca Seņektaş ağabeyden altmış altın alıp Mübarek Hoca adlı oğlumu ben babası Kutlug Temür, ağabeyi Er Tugmış ve ağabeyi Toktamış üçümüz birlikte tam ve eksiksiz sattık. Benim bu oğluma bin yıl on bin güne kadar Seņektaş ağabeyim sahip olsun. Dilerse kendisi alsın dilemezse başkasına tekrar satsın. Bizim onluğumuz yüzlüğümüz alımcımız verimcimiz ağabeyimiz, küçük kardeşimiz kimse itiraz etmesin.” (Sa26, 1-15)

2.8.Borçlar Hukuku Terimleri

Borçlar hukuku bazı hukukçular tarafından medeni hukuk kapsamında değerlendirilse de genel olarak medeni hukuktan ayrı bir özel hukuk dalıdır. Ancak medeni hukuk ile çok yakın ilişkisi olduğu için borçlar hukuku terimlerini de genel olarak çalışmamıza dahil ettik.

Genel itibariyle borç ilişkisini düzenleyen bir kanun olarak tanımlanabilir. Bu anlamda özellikle satın alma ve kiralama belgelerinde borçlar hukuku terimlerine rastlanmaktadır. Alacaklı ve borçlu arasındaki yükümlülükler, alışveriş esnasındaki tutum, kişiler arasında belirlenen ödeme kuralları ve ödemenin nasıl yapılacağı gibi konuların yanında, ödemenin yapılmaması halindeki yaptırımlar da belgelerde tanıklanmaktadır.

alımçı “alacaklı” (ED: 146); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** “alacaklı” (DLT:548)]

Kelime iki satış belgesi ve bir karışık içerikli belgede borçlar hukuku terimi olarak tanıklanmıştır. Karışık içerikli belgede “alacaklı” anlamıyla tek başına kullanılmıştır. Taşık isimli şahıs vergi ödemeye gücü olmadığını beyan ettiği belgede alacaklılarının çok olduğunu ve onlardan kaçtığını belirtmiştir.

*koyun yıl aram ay on yanika men taşık turuka bitig birür men
men kalanka yadap berim alım telim bolup **alımçılarım** ma
telim bolup turgu teg bolmayın kaçıp yaşıp barmış üçün...
“Koyun yılı birinci ayın onunda ben Taşık, Turi’ya sen et
veriyorum. Ben kalan vergisine gücüm yetmeyip alım berim
vergisi çok olup alacaklılarım da çok olunca durmadan kaçıp
gizlendiğim gittiğim için...” (Mi19, 1-5)*

Kelime “alacaklı, borç veren” anlamındaki *birimçi* kelimesiyle beraber iki satış belgesinde tanıklanmıştır. Bu belgelerde satışı yapılan mala itiraz etmesi engellenmek için belirlenen şahısları karşılamak üzere kullanılmıştır. Diğer belgelerde aile üyelerinin itiraz haklarından söz etmiştik. Söz konusu belgelerde *alımçı birimçi* olarak bildirilen kişilerin itirazının engellenmesi dikkat çekicidir. Sivil belgelerde tanıklanan vergilerden *alım birim* vergisi ile ilişkili olduğu düşünülün bu ifade “alım birim vergisini tahsil eden kişi” anlamında olabilir. Bu durum vergiyi tahsil eden kişilerin yapılan kira ya da satış işlemlerine itiraz hakkının olduğunu düşündürmektedir.

alımçı birimçi teriminin geçtiği satış belgeleri şöyledir:

*///yıl üçünç ay tört yanika maña kutlug temür er
tugmuş togtamış olarka yunlaklık yarmak kümüş kergek bolup
senektaş akatın altmış altun alıp mübarek hoca atlıg oglumnu*

men atası kutlug temür akası er tugmuş akası toktamış üçegü
birle bolup toguru tumlitu satdım ben bu ogulka miñ yıl
tümen künke tegi seņektaş aka erklig bolzun taplasar özi
tutsun taplamasar adın kişike ödgürü satzun bizniñ
onlukumuz yüzlükümüz alımçımız berimçimiz akamız inimiz
kim kim me bolup çam çarım kalmazunlar “...yıl üçüncü ayın
dördünde bana Kutlug Temür’e Er Tugmuş ve Toktamış’a
kullanmak için yarmak gümüş gerekli olunca Seņektaş
ağabeyden altmış altın alıp Mübarek Hoca adlı oğlumu ben
babası Kutlug Temür, ağabeyi Er Tugmuş ve ağabeyi
Toktamış üçümüz birlikte tam ve eksiksiz sattık. Benim bu
oğluma bin yıl on bin güne kadar Seņektaş ağabeyim sahip
olsun. Dilerse kendisi alsın dilemezse başkasına tekrar
satsın. Bizim onluğumuz yüzlüğümüz alımcımız verimcimiz
ağabeyimiz, küçük kardeşimiz kimse itiraz etmesin.” (Sa26,
1-15)

...bu satıg bözni bitig kılmış kün üze bedrüz bir
eksüksüz tükel sanap karılap berdim ben baçak yme bir
eksüksüz tükel sanap karılap aldım bu men baçak satmış
kişike meniñ akam inim urugum tugmuşım onlukum yüzlüküm
alımçım berimçim kim kim me bolup çam çarım kılzarlar bu
men satmış kişike miñ yıl tümen künke tegi bedrüz erklig
bolzun. “...bu satış kumaşını sözleştiğimiz günde ben
Bedrüz’e eksiksiz sayıp ölçüp verdim. Ben Baçak da eksiksiz
sayıp ölçüp aldım. Ben Baçak sattığım kişiye(cariyeye)
ağabeyim, kardeşim, soyum, akrabam, onluğum, yüzlüğüm,
alımçım, berimçim her kim itiraz ederse sattığım kişiye bin yıl
on bin güne kadar Bedrüz sahip olsun.” (Sa29, 5-13)

alguçı “alıcı, müşteri” (SUK:239 “käufer”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;
TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

al- fiilinden türeyen kelime, sivil belgelerde iki kez tanıklanmıştır. Tanıklandığı belgelerden birisi karışık içerikli belge iken diğeri ise satış belgesidir.

*...biz inç buka arug iştin taştın bar yok bolsar biz birle
alguçı tuşsu taypaoşın men inç bukanıñ inim esen men
arugniñ oglum kara tugma ikegü bitigdeki çaonı bitig
yosunça negüke me tildamayan çamsız köni birür biz “...biz
İnç Buka ve Arug kaçarsak alıcı, suçlu, kefil, ben İnç Buka
küçük kardeşim Esen ve ben Arug oğlum Kara Tugma ikimiz
bu sözleşmedeki parayı sözleşme kanununa göre hiçbir
bahane göstermeksizin itirazsız tam olarak veririz.” (Mi17,
11-16)*

*////çahşaput ay bir yanıka men adıg tarhanka yuñlaklık
////kergek boltı ç/mgukta bir şığı yerim altı alp taş señünke
togtu tumlug sattım satıgın inçe sözleştimiz koço ketininde
yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalıg yüz kuanpuka
üzüştümüz bu yüz kanpug bitig kılmuş künte tükel birtim men
adıg tarhan yme tükel berdim aldım//yerniñ sıçısı örü yıñak
alp sıñkur señünnüñ yeri adırar ketin yıñak señün ögeniñ
yerni adırar kudi yuñak kumar señünnüñ yeri adırar öñtün
yıñak men alp taş señünnüñ ok yeri adırar bu yerke miñ yıl
tümen künke tegi alp taş señün erklig bolzun men adıg
tarhanıñ inim eçim kam kadaşım ayıtmazun istemezün
ayıtgalı istegeli sakınsar savları yorımazun alp taş señünnüñ
savı yorızun ki////beg eşi küçin tutup çamlagalı sakınsar bu
ögen üze alp taş señünke yer yaratı berzün bu savda tanuk
ku////ne tanuk toñkara señün körüp olurguçı inim bütür bu
tamga men adıg tarhanıñ oglum karamuknuñ ol alguçıka
birgüçıka inçege ayıtıp men pusartu sinkay kaya bitidim “On
ikinci ayın ilk günü ben Adıg Tarhan’a kullanmak için ...
gerekli oldu. Ç//mgukta bir şıg yerimi toprağımı Alp Taş
Señün adlı kişiye tam ve kesin olarak sattım. Satış için şöyle
anlaştık: Koço pazarında geçerli iki ucu bağı ortası damgalı*

100 kampuya anlaştık. Bu yüz kampuyu sözleşmenin yapıldığı gün tam olarak verdim. Ben, Adıg Tarhan da tamamını aldım. Bu toprağın sınırını yukarı yönünde Alp Taş Sinkur Sejün'ün yeri ayırır. Doğu yönünde ben Alp Taş Sejün'ün toprağı ayırır. Bu yere bin yıl on bin güne kadar Alp Sejün sahip olsun. Ben Adıg Tarhan, kardeşim, ağabeyim, ailem istemesin. Sormayı, istemeyi düşünürse bu kanal için Alp Taş Sejün'e yer tedarik etsin. Bu sözleşmede Tanık: Ku///n, Tanık: Tonkara, görüp oturan (kefil) kardeşim Bütür. Bu damga ben Adıg Tarhan'ın ve oğlum Karamuk'undur. Alıcı ve satıcıya tam olarak sorarak ben, Pusartu Sinkay Kaya yazdım.” (Sa01)

tuşsu “borçlu; müşterek borçlu” (< Çin. *tóng qū*) (SUK:294 “mitschuldner”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

biz inç buka arug iştin taştın bar yok bolsar biz birle alguçı tuşsu taypaoşın men inç bukanıñ inim esen men arugniñ oğlum kara tugma ikegü bitigdeki çaonı bitig yosunça negüke me tildamayan çamsız köni birür biz “...biz İnç Buka ve Arug kaçarsak alıcı, borçlu, kefil, ben İnç Buka küçük kardeşim Esen ve ben Arug oğlum Kara Tugma ikimiz bu sözleşmedeki parayo sözleşme kanununa göre hiçbir bahane göstermeksizin itirazsız tam olarak veririz.” (Mi17, 11-16)

al- “almak, kabul etmek; uymak, kanmak; toplamak” (ED: 124); [**TürkRun.** al- “almak; (*bodun, il, törü* sözleriyle veya *bodun* adlarıyla) ele geçirmek, fethetmek, zaptetmek; ganimet almak, ele geçirmek, tutsak etmek; kız almak, evlendirmek; (*sab* sözüyle) bilgi almak, mesaj almak” (Şirin, 2016: 719); **TürkMan.** al- “almak, kabul etmek” (Huast:175); **TürkBuddh.** al- “almak” (Maitr: 346); **İlkİslm.** al- “almak” (KB: 15-16), al- “almak, tutmak; yakalamak; satın almak; (bir yeri, ülkeyi) almak, fethetmek” (DLT: 547).]

bir- “vermek” (ED: 354); [**TürkRun.** bir- ~ ber- “vermek; düşmana teslim etmek; (iş sözüyle) hizmet etmek;(yabgu, şad vb.) bir göreve atamak; ad veya unvan vermek; evlendirmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 724); **TürkMan.** bir “vermek” (IrkB:2); **TürkBuddh.** bir- “vermek” (Maitr: 366); **İlkİslm.** bir-“vermek” (KB: 87), bir- ~ ber- “vermek” (DLT: 589)

al-, bir- fiilleri ticarî faaliyetlerin temel terimlerindedir. Bu iki fiilin diğer alanlardaki kullanım şekillerinden ilgili başlıklarda bahsetmiştik. Borçlar hukuku anlamında değerlendirdiğimizde satıcının ürünü vermesi, alıcının ürün bedelini ödemesi borcun son bulmasıdır. Buna “olumlu edim” denir. Borçlar hukukunun en temel başlıklarından biri olan olumlu edim kavramına sivil belgelerde de sıkça rastlanmaktadır.

Bu iki fiil tükel ile beraber “tam olarak verdim, tam olarak aldım” anlamında kullanılmıştır.

...koço kedininde yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalıg yüz kunpuka üzüştüümüz bu yüz kunpug bitig kılmış künte tükel birtim men adıg tarhan yime tükel birdim “Koço pazarında geçerli iki ucu bağlı ortası damgalı yüz kuanpuya anlaştık. Bu yüz kuanpuyu sözleşmenin yapıldığı gün tam olark verdim. Ben Adıg Tarhan tam olarak aldım.

...borlukniş satığı yüz iki bağ bözni bitig kılmış kün üze men sada tükel aldım men sultan yime tükel birtim “...üzüm bağımın satışını yüz katlı iki bağ kumaş ile sözleşmeye bağladığımız günde ben Sada tamamını aldım. Ben Sultanda tamamını verdim.” (Sa10, 5-6)

Fiiller san- “saymak” fiili ile beraber “sayıp aldım, sayıp verdim” anlamında da tanıklanmıştır.

...bu çaonı bitig kılmış kün üze men vapso tu tükel sanap birdim men turmuş tegin yime tükel sanap aldım “...bu parayı sözleşmenin yapıldığı günde ben Vapso Tu tamamını sayıp verdim. Ben Turmuş Tegin de tamamını sayıp aldım.” (Sa12, 6-8)

*... bu karabaş satığı kümüşni bitig kılmış kün üze men ineçi
tükel sanap birtim men yarp togrıl yme tükel sanap aldım
“...bu cariyenin fiyatı olan gümüşü sözleşmenin yağıldığı
günde ben İneçi eksiksiz sayıp verdim. Ben Yarp Toğrıl da
eksikszi sayıp aldım.” (Sa22, 4-6)*

Kumaş satışı ile ilgili belgelerde ise, tükel ve san- fiiline ek olarak karıla-
“ölçmek, arşınlamak” anlamına gelen fiil, al-, bir- fiilerine eklenmiştir. Böylece
“eksiksiz sayıp, ölçüp verdim; eksiksiz sayıp, ölçüp aldım” anlamında kullanılmıştır.

*...bedrüzke elig iki bağlık bözke togru tomlitu sattım bu satıg
bözni bitig kılmış kün bedrüz bir eksüksüz tükel sanap akrılup
birdim men baçak yine bir eksüksüz tükel sanap karılup
aldım “...bedrüze iki katlı elli kumaşı tam ve kesin sattım. Bu
satış kumaşını sözleştiğimiz günde ben Bedrüz’e eksiksiz
sayıp, ölçüp verdim. Ben Baçak daeksiksiz sayıp, ölçüp
aldım.” (Sa29, 4-9)*

Yukarıdaki satış belgelerindeki “belgenin düzenlendiği gün; sözleşilen gün;
alışverişin yapıldığı gün” anlamlarına gelen ‘bitig kılmış kün’ ifadesi borçlar hukuku
için önemli bir ifadedir. Bu ifade, borçlar hukukunun en önemli kavramlarından biri
olan edim kavramının ani edim alt başlığında değerlendirilebilir. Ani edim, alıcının
ve satıcının alışverişin yapıldığı gün üstüne düşen sorumluluğu ifa etmesidir. Bu
noktada satıcının sorumluluğu satılan ürünü teslim etmek; alıcının sorumluluğu ise
satış bedelini ödemektir. Yukarıdaki belgelerde alıcı ve satıcının sorumluluklarını
ticaretin yapıldığı gün yerine getirmeleri ani edime güzel bir örnektir.

Bazı belgelerde ise ürün satıcı tarafından belgenin düzenlendiği anda
verilmiştir. Buna karşılık alıcı, satış bedelini daha sonra vereceğini ifade etmiştir.
Buna göre satıcı üzerine düşen sorumluluğu satışın yapıldığı gün yerine getirmiştir.
Ancak alıcı sorumluluğunu aynı gün yerine getirmemiştir. Bu durum borçlar hukuka
göre satıcı için ani edim, alıcı için ise dönemsel edimdir.

*on iki böz ol beçin yıl törtünç ay beş yaşıka biz sısı körüke
ikegüke böz kergek bolup nogoytın üçer böz aldımız küz
yaşıka altırar bözni köni birir biz “On iki kumaş maymun yılı
dördüncü ayın beşinde biz Sısı ve Köri’ye ikimize kumaş*

gerekli olunca Nogoy'dan üçer kumaş aldık. Güz başında altışar kumaşı doğrudan veririz.” (Lo12, 1-7)

takıgu yıl üçünç ay beş yegirmike maña marlanka asıgka böz kergek bolup kayımtutın üç yarım tas böz aldım yanıtı yeti tas böz birür men “Tavuk yılı üçüncü ayın on beşinde bana Marlan'a faiz karşılığında kumaş gerekli olunca Kayımtu'dan üç buçuk büyük kumaş aldım. Güz başında yedi büyük kumaş veririm.” (Lo13, 1-6)

Bazı belgelerde taksitle ödeme daha açık bir şekilde ifade edilmiştir.

küskü yıl tokuzunç ay iki yigirmike maña bolmışka asıgka kümüş kergek bolup işirete üç sıtır kümüş aldım kaç ay tutsar ben ay sayu birer bakır kümüş asıgı bile köni birür men “Sıçan yılı dokuzuncu ayın on ikisinde bana Bolmuş'a faiz karşılığında gümüş gerekli olunca İşire'den üç sıtır gümüş aldım. Kaç ay alıkoyarsam birer bakır gümüş faizi ile doğrudan veririm.” (Lo08, 1-4)

takıgu yıl beşinç ay sekiz yanıka maña bolmışka kümüş keregek bolup kösünçite dört sıtır kümüş altım bir ayta birer bakır kümüş asıg birle köni birür men “Tavuk yılı beşinci ayın sekizinde Bolmuş'a gümüş gerekli olunca Kösunçi'den dört sıtır gümüş aldım. Her ay birer bakır gümüş faizi ile tam olarak veririm.” (Lo09, 1-4)

alış biriş “iş, ticaret, alışveriş” (ED: 152); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm.** alış biriş “alacak verecek” (DLT:548)]

Kelime yalnızca bir karışık içereкли belgede tanıklanmıştır. Al- ve bir-fiillerinden türemiş alış ve biriş ismi beraber “ticaret” anlamında kullanılmıştır.

toñuz yıl onunç ay altı yegirmike men ozmuş togrıl inim basa togrıl bileki alış beriş tıtagınta kıtay yalavaç alp turmuş olar üşkünte teşip alım birim üzüştümüz “Domuz yılı onuncu ayın on altısında ben Ozmuş Toğrul kardeşim Basa Toğrul ile

ticaret nedeniyle Çin elçisi Alp Turmuş huzurunda sözleşip alım birim (için) anlaştık.” (Mi04, 1-6)

satıg “ fiyat; satış; ticaret,” (SUK: 280 “preis; verkauf; handel”); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** satıg “satış, ticaret” (TT VIII E.9); **İlkİslm.** satıg “ticaret, alışveriş, fiyat” (**satıg birle tunmaz** “ticaret yapmaktan yorulmaz”) (KB:383), satıg “satış” (DLT:809)]

sat- fiilinden türeyen bu isim özellikle satış belgelerinde sıkça tanıklanmaktadır. Bazı belgelerde “fiyat, bedel” anlamında görülürken bazı belgelerde satış, ticaret anlamında tanıklanmıştır. Birkaç belgede yapılan ticaretin bedelini tanımlamak üzere kullanılmıştır.

Kelimenin “fiyat, bedel” anlamıyla kullanıldığı bazı örnekler şöyledir:

...pintuñ atlıg er karabaşımnu çıvsay tayşıka [] tokuz çao yastukka toguru satdım bu karabaş satıgı tokuz yastuk çaoñı men çıvsay bitig kılmuş kün üze tükel sanap birtim “....Pintuñ adlı erkek kölemi Şıvsay Tayşı'ya dokuz çao yastuka tam ve kesin oalrak sattım. Bu kölenin fiyatı olan dokuz yastuk kağıt parayı ben Şıvsay Tayşı'ya sözleşmenin yapıldığı günde eksiksiz sayıp verdim.” (Sa24, 2-4)

...yarım borlukumnu udçı buka esen ikegütin yüz yastuk çao alıp togurı tumlut satdım bu küntin mınça miñ yıl tümen künke tegi udçı buka esen ikegü erklig bolzun tapğlasa özleri edlep yezün taplamasa adın kişike ödgürü satzun bu bitigni kılmuş kün üze bu borluk satıgu çaoñı tükel sanap altım “... üzüm bağımın yarısını Udçı ve Buka Esen'den ikisinden yüz yastuk alıp tam ve kesin olarak sattım. Dilerse kendileri işleyip yaşasın dilemezse başkasına tekrar satsın. Bu sözleşmenin yapıldığı günde bu üzüm bağımın parasını eksiksiz sayıp aldım. (Sa11, 5-12)

///yıl aram ay üç yañıka maña el temürke tavar kergek bolup señge baytemür ikegütin bir tavar altım bu tavarnıñ satıgı elig tas bözni aram ay içinte birür men “....yılı birinci ayın

üçünde bana El Temür'e mal gerekli olunca Senge Baytemür'den ikisinden mal aldım. Bu malın satış ücreti olan elli büyük kumaşı birinci ay içerisinde veririm.” (Lo16, 1-5)

Kelime, “ticaret, satış ” anlamıyla da tanıklanmıştır.

küskü yıl///ay ///yañıka maña kalımduka yuñlaklık böz kergek bolup bulattın yüz böz alıp men kalımtunun kişitin ulam satıgın almış tulat atlıg küñümni togurı tomlutu sattım “Sıçan yılı....ayında bana Kalımdu'ya kullanmak için kumaş gerekli olunca Bulat'dan yüz kumaş alıp ben Kalımdu'nun sürekli satışını üstlendiği Tulat adlı kölemi tam ve kesin olarak sattım.” (Sa25, 1-7)

it yıl onunç ay sekiz yañıka men sadınıñ ortukluk adak totoktaki üç bakır lalni men sadı öñtün kedin satıgka yorıp yüz yastukka kesiştimiz “İt yılı onuncu ayın sekizinde ben Sadı ortaklı Adak Totok'taki üç bakır yakut taşının doğudan batıya satışını(ticaretini) yapıp yüz yastuka anlaştık.” (Mi26, 1-6)

Kelime satış bedelini tanımlamak üzere şu şekilde kullanılmıştır:

koyn yıl çahşapat ay üç otuzka biziñke yarp yañaka edgüke iki yike yuñlaklık kunpu kergek bolup üstün ögen suvaklık yeti şıg atlıg yimgiçi yerimizni kutadmışka togurı tumlutı sattımız satıg kunpusın inçe sözleştimiz bu küñ koço kedin yorır iki uçı kinlig otra yerte tamgalıg üç min yüz elig kunpuka üzüştümüz “Koyun yılı on ikinci ayın yirmi üçünde bize Yarp Yaña ve Edgü'ye ikimize kullanmak için kuanpu gerekli olunca yukarı kanalın suladığı yedi şıg adlı yimgiçi yerimizi Kutadmış'a tam ve kesin olarak sattık. Satış kuanpusunu şöyle anlaştık: bugün Koço pazarında geçerli iki ucu bağlı ortası damgalı üç bin iki yüz elli kuanpuya anlaştık.” (Sa03, 1-7)

küskü yıl üçünç ay altı yañıka maña ozmış togrılka yuñlaklık kümüş kergek bolup öz borlukumnu basa togrılka togurı

tumlutu sattım satıg kümüſin inçe sözleştimiz bir yatuk beſ sıtır kümüſke keſiſtimiz “Sıçan yılı üçüncü ayın altısında bana Ozmiſ Togrıl’a kullanmak için gümüş gerekli olunca kendi üzüm bağıını Basa Togrıl’a tam ve kesin olarak sattım. Satıſ gümüşünü şöyle anlaſtık. Bir yastık beſ sıtır gümüşe anlaſtık.” (Sa05, 1-5)

tutuz- “teslim etmek, devretmek” (ED:462); [**TürkRun.** tutuz “tutturmak, yakalatmak” (Şirin, 2016: 744); **TürkMan.**tutuz- “emanet etmek” (Maitr: 486); **TürkBuddh.** tutuz-“teslim etmek” (Maitr: 486); **İlkİslami:** tutuz-“söylemek, nasihat etmek, emretmek” (KB: 476), tutuz- “(söz)tutmasını buyurmak, tavsiyede bulunmak” (DLT: 906).

Fiil teslim etmek anlamıyla yalnızca bir satıſ belgesinde tanıklanmıştır.

.....yüz kedin yoriyur onar çıg tamgalıg kunpuka takı bir üvge yalı at üstüni uyaz? altını iki arda? ıgsız togasız at bu yüz kunpu bir at birle bitig kılmiſ künte tüketi altım taſ kara atlıg türk karabaſımın an tirekke tutuzu berdim “.....yüz pazarda geçerli, on çıg damgalı kunpu’ya ve bir hızlı koſu atı yukarıda uyaz? aſağıda iki arda? hastalıksız at, bu yüz kunpu bir at olmak üzere sözleştiğimiz günde tamamını aldım. Taſ Kara adlı Türk kölesini An Tirek’e teslim ettim” (Sa19,3-7)

tapſur- “bir ſeyi birine vermek, teslim etmek, devretmek” (ED:447); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **İlkİslm.** tapſur- “ulaſtırmak, teslim etmek” (DLT:)]

Fiil “teslim etmek” anlamında borçlar hukuku terimi olarak iki karıſık içerikli belgede tanıklanmıştır.

...turıta ne güme kalan kavut tütün kapıg kodgu umdu eniz tarıg ür kepez kavlalık eniz basıg salıg ne güme katılmaz biz salmaz biz tep bu budaſiri bahſıka tapſurup bertimiz “...Turı’nın her ne kadar kalan, kavut, tütün, kapıg, kodgu,

umdu, borluk, ağız, tarıg, ür, kepez, kavlalık ağız, basıg, salıg, varsa hiç birine karışmayız deyip Budaşiri ustaya teslim ettik.” (Mi20, 12-16)

*yunt yıl çahşaput ay on yañıka men ögrünç kaya yığıdanka yantut bitig birür men bu borluknuñ tört yılı toşmışka otuz yeti bözin **tapşurup** berip alıp borluknu yanturup birür men bu böz iki bağlık böz ol tanuk tapmış tanuk kizigin bu nişan men ögrünç kayanıñ ol men adana? bitidim “At yılı on ikinci ayın onunda ben Ögrünç Kaya, Yığıdan’a kaybolan senet yerine geçecek mukabil senet (yantut bitig) veriyorum. Bu üzüm bağı dört yılını doldurduğundan otuz yedi kumaşı teslim edip üzüm bağını geri veririm. Bu kumaş iki bağlıktır. Tanık: Tapmış, Tanık: Kizigin. Bu damga, ben Ögrünç Kaya’nındır. Ben Adana? yazdım.” (Mi23)*

toguru tomlıti “ dürüstçe, doğru ve kesin” (SUK:5 “korrekt und strikt”);
[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

toguru tomlıti ifadesi belgelerde “doğru ve kesin” anlamıyla sat- fiilinden önce kullanılmıştır. Belgelerde alışverişin sonlandığına yani borcun ödenip eşyanın satıldığına dair bir onaylama ifadesidir. Bu ifade borçlar hukukunun dürüstlük ilkesi ile ilişkilendirebilecek bir ifadedir.

*//////ç ay beş yañıka maña inç kayaka tumıçı ikegü yuñlaklık böz kergek bolup//// mısırtın beş böz alıp////i surya bile **ortukluk** yeti küri yirmizni togru tumlıtu sattım “.....yıl... ayın beşinde bana İnç Kaya ve Tumıçı ikimize kullanmak için kumaş gerekli olunca Mısır’dan beş kumaş alıp..... Surya ile ortak yedi küri yerimizi tam ve kesin olarak sattım” (Sa14,1-6)*

*takıgu yıl aram ay altı yanıka maña sadaka yuñlaklık böz
kergek olup sultan bukatın yüz iki bağlık uzun karıta böz alıp
şuikü ögen üze suvlaklıg surya birle ülüşlüg maña teger altı
er kömer borlukumnu sultan bukaka togru tumlutı sattım
“Tavuk yılı aram ayın altısında bana kullanmak için kumaş
gerekli olunca Sultan Apam’dan yüz (adet) iki katlı uzun bir
endaze kumaş alıp Şuikü Kanalı’nın üzerinde Surya ile hisseli
olan kanalın bana düşen altı kişinin işlediği üzüm bağımı
Sultan Apam’a tam ve kesin olarak sattım.” (Sa10, 1-5)*

töle- “ödemek, telafi ücreti vermek” (SUK:293 “bezahlen, rekompensieren”);
[**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.**]

Lessing, kelimenin Moğolca tölü- fiilinden ödünçlendiğini ifade eder. Bu fiil belgelerde bir kez tanıklanmıştır. Tanıklandığı belgede borçlar hukuku terimi olarak “öde-” anlamında kullanılmıştır.

Taşık isimli şahıs Turı ile ortak olan üzüm bağının kendisine düşen payını borçlarından dolayı Turı’ya vermiştir. Turı, Taşık isimli şahsın alacaklıları olduğunu tahmin ettiğimiz kişilere bazı mallarla ödeme yapmıştır. Turı’nın bu malları ödemesi için üç yıl süre belirlenmiştir. Turı bu malları Taşık’a ödedikten sonra kendi hissesini geri alacaktır. Bu metinde töle- fiili ile karşılanan ödeme şekli diğer satış belgelerinde gördüğümüz direkt ödeme şekli ile aynı değildir. Burada bir geri ödeme söz konusudur. Bu sebeple töle- fiilinin “geri ödeme” şeklinde anlamlandırılmasının daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

*...turı berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez
men temiş üçün barça toyınka iki tavar kañçukka yarım küp
bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar
munça neşelerni sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım
bu neşelerni turı birip berimimni turı üzser bu borluk turıka
töleç bolzun yene bu neşelerni men taşık yanıp kelip turıka
tölek berser men men turı borluknu yan turup birür men men
taşık üç yılka tegi kelip neşelerni turıka bermeser men borluk
turıka togru töleç bolzun “Turı “berimi ben veririm üzüm*

bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın’a iki ipek kumaş, Kaçuk’a yarım küp şarap, Yumşak’a iki şıg darı, bir siyah elbise, Kıtay Buka’ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip “senetlerimi sen al deyip” bıraktım. Bu malları Turı verip berimimi ödese bu üzüm bağı Turı’ya tazminat olsun. Bu malları ben Taşık geri dönüp Turı’ya ödediğimde ben Turı’da üzüm bağı gerir veririm. Ben Taşık üç yıla kadar dönüp Turı’ya vermezsem üzüm bağı Turı’ya doğrudan tazminat olsun. ” (Mi19, 9-21)

üz- “kırmak, koparmak” (ED: 279); [**TürkRun.** üz- “kırmak, koparmak” (Şirin,2016: 746) ; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh** üz- “parçalamak, ayrı ayrı parçalara bölmek, küçük parçalara bölmek” (TT IV 10, 10-11); **İlkİslm.** üz- “kırmak” (KB, 153, üz- “koparmak, kesmek, kesip atmak” (DLT: 937)] → üz- “ödemek”

Genel itibariyle “kırmak, koparmak, yıkmak” anlamlarına gelen üz- fiili sivil belgelerde “borcu tamamlamak, ödemek” anlamında bir borçlar hukuku terimi olarak kullanılmıştır. Bu fiil sivil belgelerde esas anlamı olan “kırmak” anlamıyla tanıklanmamıştır. Bir karışık içerikli belgede iki kez “ödemek” anlamında kullanılmıştır.

...berimlerimni sen üzüp sen alıp kalır mu sen teser men yok erser özge kişiye kodar men teser men turı berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez men temiş üçün barça toyinka iki tavar kaçukka yarım küp bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar munça neşelerini sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım bu neşelerini turı birip berimimni turı üzser bu borluk turıka töleç bolzun yine bu neşelerini men taşık yanıp kelip turıka tölek berser men men turı borluknu yan turup birür men “... berim vergilerimi sen öder misin? Yoksa başka kişilere vereceğim dediğimde Turı “berimi ben veririm üzüm bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın’a iki ipek kumaş, Kaçuk’a yarım küp şarap, Yumşak’a iki şıg darı, bir siyah elbise, Kıtay Buka’ya

*üç ipek kumaş bunca şeyi verip “senetlerimi sen al deyip”
bıraktım. Bu malları Turi verip berimimi ödese bu üzüm bağı
Turi’ya tazminat olsun. Bu malları ben Taşık geri dönüp
Turi’ya ödediğimde ben Turi’da üzüm bağımı gerir veririm.”
(Mi19, 7-18)*

asıg “yarar,fayda” (ED: 244); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan.** asıg “yarar, fayda” (IrkB:32); **TürkBuddh.** asıg“yarar, fayda” (Maitr: 353); **İlkİslm.** asıg “fayda, kâr, kazanç” (KB: 28), asıg “kâr, fayda, yarar”(DLT: 559)] →**asıg “Faiz”**

Esas anlamı “yarar, fayda” olan asıg kelimesi sivil belgelerde borçlar hukuku terimi olarak “faiz” anlamında kullanılmıştır. Burada da “ticaretten fayda sağlama” anlamı vardır. Dolayısıyla kelime genel bir fayda anlamından ticarî fayda anlamına gelerek terimleşmiştir.

Bu kelime belgelerde farklı şekillerde tanıklanmıştır. Alınan malın bedelinin zamanında ödenmemesi halinde söz konusu bedel faiz ile ödenecektir. Burada faiz alıcı için borcun ödenmemesi durumunda belirlenmiş bir ceza niteliğindedir.

*Ud yıl ikinti ay bir yañıka maña büdüz tutuñka napçıkde
kediz kergek bolup arslan sıñkur ogulta bir kediz altı bözke
altım birle barmış arkış yanmışta altı böz birip ıdurmen
arkıştın ıdmasar men birer ay birer böz asıg birle köni birür
men “Sığır yılı ikinci ayın birinde bana Būdüs Tutuñ’a
Napçık’ten keçe gerekli olunca Arslan Sıñkur Oğul’dan bir
keçeyi altı kumaşa aldım ve giden geri döndüğünde altı
kumaş verip gönderirim. Şayet kervanla göndermezsem her
ay birer kumaş faizle doğrudan veririm.” (Lo06, 1-7)*

*on iki böz ol beçin yıl törtünç ay beş yañıka biz sısı körüke
ikegüke böz kergek bolup nogoytın üçer böz aldımız küz
yañıka altırar bözni köni birir biz bermedin keçürser biz el
yañınça asıgı birle köni birür biz “On iki kumaş maymun yılı
dördüncü ayın beşinde biz Sısı ve Köri’ye ikimize kumaş
gerekli olunca Nogoy’dan üçer kumaş aldık. Güz başında
altışar kumaşı doğrudan verimiz. Verirken gecikirsek ülke
yayasına göre faizi ile tam olarak verimiz. ” (Lo12, 1-9)*

Faiz yalnızca bir ceza olarak tanıklanmamıştır. Ayrıca direkt olarak faizle kiralanan eşyalar da mevcuttur.

takıgu yıl üçünç ay beş yegirmike maña marlanka asıgka böz kergek bolup kayımtutın üç yarım tas böz aldım yañıta yeti tas böz birür men “Tavuk yılı üçüncü ayın on beşinde bana Marlan’a faiz karşılığında kumaş gerekli olunca Kayımtu’dan üç buçuk büyük kumaş aldım. Güz başında yedi büyük kumaş veririm.” (Lo13, 1-6)

küskü yıl törtünç ay bir yañıka maña bolmuşka asıgka kümüş kergek bolup kara ogulta altı sıtır kümüş altım kaç ay tutsar men ay sayu birer yarım bakır kümüş asıgı bile birür men “Sıçan yılı dördüncü ayın birinde bana Bolmuş’a faiz karşılığında gümüş gerekli olunca Kara oğul’dan altı sıtır gümüş aldım. Kaç ay alkoysam her ay bir buçuk bakır gümüş faizi ile tam veririm.” (Lo07, 1-6)

Yukarıdaki belgelerde de görüldüğü üzere eşyalarda belli bir faiz oranı yoktur. Faiz oranının neye göre belirlendiği tam olarak bilinmemektedir.

asıg kelimesine eklenen +lıg eki ile “faizli” anlamında kullanılan asıgılg kelimesi de iki karışık içerikli belgede tanıklanmıştır. Bu iki belgede günümüz borçlar hukukunda faizli mal olarak ifade edilen terime karşılık gelmektedir.

it yıl ikinti ay tokuz yañıka men kanturmuş togrıl kedireke birmiş asıgılg beş sıtır kümüşüg tükel altım “İt yılı ikinci ayın dokuzunda ben Kanturmuş Toğrıl Kedire’ye faiz karşılığında verdiğim beş sıtır gümüşü tamamıyla aldım.” (Mi06, 1-5)

koyn yıl çahşaput ay yegirmike men yuka basa togrılñı sevig bürt bileki çamlıg edgü konturulmuş olar bile bitig kılıp birmiş asıgılg kümüştin basa togrılñı basıgka tegmiş sekiz sıtır kümüşüg ben yuka altım “Koyun yılı on ikinci ayın yirmisinde ben Yuka Basa Toğrıl ve Sevig Bürt ile kavgalı olan Edgü ve Konturulmuş ile sözleşme hazırlayıp faizle

*verdiğim gümüş karşılığında Basa Togrıl'dan basıg vergisine
denk gelen sekiz sıtır gümüşü ben Yuka aldım.” (Mi07, 1-7)*

tüş “meyve;sonuç;karşılık” (ED:558); [**TürkRun. Ø; TürkMan. tüş**
“meyve” (M III: 43); **TürkBuddh.**tüş “meyve, netice” (Üçİtig: 191); **İlkİslm.**
Ø.]→tüş “faiz”

Temel anlamı “meyve, sonuç, karşılık” olan bu kelime sivil belgelerde bir işten beklenen karşılık anlamına gelmiştir. Kişinin verdiği maldan faiz alması bu maldan aldığı karşılıktır. Bu bağlamda kelime terimleşerek “faiz” anlamıyla bir borçlar hukuku terimi haline gelmiştir.

Bir ödünç verme belgesinde hem faizli malı ifade etmek, hem de ödemenin yapılmaması halinde işlenecek gecikme faizini karşılamak üzere kullanılmıştır:

*koyn yıl üçünç ay iki otuzka maña miñ temürke **tüşke** bor
kergek bolup turı bahşıtn yarım kap bor altım küz yañıda bir
bir kap süçüg köni birür men bermedin keçürser men el
yañınça **tüş** bile köri birür men berginçe bar yok bolsar men
nom kulu evtekiler bile köni berzünler “Koyun yılı üçüncü
ayın yirmi ikisinde bana Miñ Temür'e faiziyle şarap gerekli
olunca Turı Bahşı'dan yarım tulum şarap aldım. Güz başında
bir tulum tatlı şarap doğruca veririm. Verirken gecikirsem
ülke yasaına göre faiziyle tam olarak veririm. Verirken
kaçarsam Nom Kulu, ev halkı ile birlikte doğrudan versin.
(Lo30, 1-9)*

Sivil belgelerde asıg ya da tüş kelimelerini kullanmadan da faiz belirtilebilmektedir. Bunun için **birke bir koşu-** ifadesi kullanılmaktadır.

*//////yıl aram ay üç yañıka maña el temürke tavar kergek
bolup senge bay temür ikegütin bir tavar altım bu tavarıñ
satıgı elig tas bözni aram ay içinte birür men birmedin
keçürser men **birke bir koşup** birür men “...yıl birinci ayın*

üçünde bana El Temür'e mal gerekli olunca Senge Bay Temür'den ikisinden mal aldım. Bu malın satış ücreti olan elli büyük kumaşı birimci ay içerisinde veririm. Verirken gecikirsem birebir ekleyip veririm.” (Lo16, 1-8)

töleç “ödeme, tazminat” (SUK: 293 “rekompens”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

töle- “ödemek” fiilinden töleç “tazminat” anlamına evrilmiştir. Bu kelimeye töle- fiilinin de tanıklandığı karışık içerikli metin dışında rastlanmamıştır.

...turi berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez men temiş üçün barça toyinka iki tavar kançukka yarım küp bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar munça neşelerni sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım bu neşelerni turi birip berimimni turi üzser bu borluk turıka töleç bolzun yine bu neşelerni men taşık yanıp kelip turıka tölek berser men men turi borluknu yan turup birür men men taşık üç yılka tegi kelip neşelerni turıka bermeser men borluk turıka togru töleç bolzun “Turi “berimi ben veririm üzüm bağım kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın'a iki ipek kumaş, Kançuk'a yarım küp şarap, Yumşak'a iki şıg dari, bir siyah elbise, Kıtay Buka'ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip “senetlerimi sen al deyip” bıraktım. Bu malları Turi verip berimimi ödese bu üzüm bağı Turi'ya tazminat olsun. Bu malları ben Taşık geri dönüp Turi'ya ödediğimde ben Turi'da üzüm bağımı gerir veririm. Ben Taşık üç yıla kadar dönüp Turi'ya vermezsem üzüm bağı Turi'ya doğrudan tazminat olsun. ” (Mi19, 9-21)

ter “kira, kira bedeli” (SUK:290 “miete; mietpreis”); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; İlkİslm. Ø.]

“Kira bedeli” anlamındaki kelime iki kiralama belgesinde ve bir ödünç verme belgesinde tanıklanmıştır. Kiralama belgelerinde *ter* ismine ilave olarak al- fiili ile beraber *terke/terken al-* “kiralamak” anlamında da kullanılmıştır.

yunt yıl altınç ay on yanıka maña saranguçka uzunka bargu eşek ulag kergek bolup kıbrıdunuñ eşekin onarka tokuz otuzluk büzgek terke altım kutabatın yanmışta bu eşekni teri birle köni birür men eşekni teri birle bermeser men sarkuytaki mahmura birle ülüşlüg yirimni iki tüzin tarıp yezün “At yılı altıncı ayın onunda bana Saranguç’a uzağa gidecek yük eşeği gerekli olunca Kıbrıdu’nun eşeğini on günlüğüne yirmi dokuz büzgek? fiyata aldım Kudaba’dan geri döndükten sonra bu eşeğin ücretini doğrudan veririm. Eşeğin ücretini vermezsem Sarkuy’daki Mahmura ile hisseli toprağımı işi eşit (parçayla) ekip yaşasın.” (RH13, 1-13)

yunt yıl ikinti ay tokuz yanıka maña tölek temürke terek ud kergek bolup umarnıñ ala udın terken aldım bu udnıñ teriñe küz yanıtı iki şıg tarıg üç şıg yir birür men “At yılı ikinci ayın dokuzunda bana Tölek Temür’e kiralamak için sığır gerekli olunca Umar’ın ala sığırını kiraladım. Bu sığırın ücreti için güz gününde iki şıg hububat, üç şıg darı veririm.” (RH14, 1-9)

tut- “tutmak, muhafaza etmek” (ED: 451); TürkRun. tut-“tutmak; yurt tutmak; (*il*) varlık sürdürmek; denetim altına almak; savaşta yakalamak; (*at* sözüyle) adını almak; (*kü* sözüyle) adı duyulmak; (*Türk teñri*)kağan, katun ve kağanın diğer aile bireylerini korumak” (Şirin, 2016: 744); **TürkMan.** tut- “tutmak, muhafaza etmek” (Huast:230); **TürkBuddh.** tut- “tutmak, muhafaza etmek” (Maitr:484); **İlkİslm.** tut- “tutmak” (KB:471), tut- “tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak” (DLT: 904)→**anukka tut-/yakaka tut** “kiralamak”

Genel itibariyle “tutmak, muhafaza etmek” anlamında kullanılan *tut-* fiili, sivil belgelerde *anuk* ve *yaka* isimleriyle beraber *anukka tut- yakaka tut-*

“kiralamak” anlamında kullanılmıştır. Bir taşınır ya da taşınmazın kiralınmasına yönelik tanzim edilen belgelerde tanıklanan bu terimler temel olarak “kiralamak” anlamında olsa da, iki terimi birbirinden ayıran görev ve anlamları vardır.

anukka tut- “kiralamak”/ anukka bir- “kiraya vermek”

anu- “hazırlamak” fiilinden -k ile isim olarak “hazır” anlamına gelmiştir. Tarihsel Türk dili metinlerinde anut- “hazırlatmak” manasıyla tanıklanan bu kelime Uygur sivil belgelerinde anukka tut- şeklinde “kiraya vermek” anlamıyla terimleşmiştir. Bu terim dışında *anukka bir-* terimi de aynı anlamda kullanılmıştır.

Sözü geçen terim Uygur kira sözleşmelerinde görülmektedir. Bu terimin geçtiği kira sözleşmeleri bugünkü borçlar hukuku kapsamında ürün kirası sözleşmesine tekabül etmektedir. Bu tür sözleşmelerde mal sahibi ile kiracının bir ortaklığı söz konusudur. Araziden alınan ürün, kiracı ve kiralayan arasında pay edilir. Kiralanan taşınmazın kira bedeli bu şekilde ödenir. Sözleşmelerde ürün hasılatının ardından genel olarak ürün eşit şekilde paylaşılır.

takıgu yıl ikinti ay sekiz yigirmike maña elçike tarıg tarıgu yir kergek bolup kayımtunun yol togandaki yarım eniz yirin anukka tuttum bu yirke neçe urug batsa ikegü teñ üntürüp tarır biz bolmuş tüşin teñ üleşür biz bu yerke birim alım kelser ikegü teñ bilir biz “Tavuk yılı ikinci ayın on sekizinde bana Elçi’ye hububat ekmek için toprak gerekli olunca Kayımtu’nun Yol Togan’daki anızlı toprağını işlemek için kiraladım. Bu toprağa her ne kadar hububat eksek ikimiz eşit yetiştirip ekeriz. Olmuş ürünü eşit olarak paylaşırız. Bu yere birim alım gelse ikimiz eşit olarak sorumluyuz” (RH07, 1-8)

yunt yıl altınç ay sekiz yigirmike maña mısırka yür tarıgu yer kergek bolup kayımtunıñ sıkaptaki ilçi bile ülüşlög maña teger yarım eniz yir yene üstünki yirni mısırka birip altın yarım eniz yirni anukka birdim bu yerke niçe urug batsa ikigü teñ üleşip alır biz alım birim kelse ikrer teñ bilişip teñ birür “At yılı altıncı ayın on sekizinde bana Mısır’a darı ekmek için yer gerekli olunca Kayımtu’nun Sıkap’daki ile hisseli

bana ait aңыз yer ve yukarıdaki yeri Mısır'a verip aşağıdaki yarım aңыз toprağı işlemek üzere kiraya verdim. Bu yerde ne kadar ekin eksek ikimiz eşit paylaşıp alırız. Alım birim vergisi gelse ikimiz eşit olarak sorumlu olup eşit veririz” (RH11,1-11)

yakaka tut- “kiralamak”

Bu terim de *anukka tut-* terimi gibi kira sözleşmelerinde geçer. “Kira, bedel” gibi anlamlara gelen *yaka* ismi *tut-* fiili ile beraber kullanılarak bir taşınır ya da taşınmazı kiralama anlamında tanıklanmıştır. Bu terimin kullanıldığı kira sözleşmeleri bugünkü borçlar hukuku kapsamındaki adi sözleşmeler kategorisinde değerlendirilebilir. Adi kira sözleşmesi, kiralayanın taşınır ya da taşınmaz bir malın veya bir hakkın kullanımını bir bedel karşılığında kiracıya bıraktığı, kiracının ise bu kullanmanın karşılığı olarak kira bedeli vermeyi üstlendiği sözleşmedir. (Erdoğan 2000 s.3) Bu anlamda *yakaka tut-* terimi Uygur Sivil Belgeleri içinde bulunan kira sözleşmelerini birbirinden ayırmak için oldukça önemli bir terimdir. Kiralanan taşınmaza ait vergi ve borçlardan kiracının sorumlu olduğu, taşınmazın kirasının para ile ödendiği ve kiracı ve mülk sahibi arasında bir ortaklık bulunmayan kira sözleşmelerinde *yakaka tut-* terimi kullanılır. Söz konusu terimin kullanıldığı sözleşmeler bugünkü adi kira sözleşmeleri ile ortaklık göstermektedir.

Tavilkan yıl üçünç ay//////// maņa kaymuş seņünke [] yakaka kergek boltı virhardaki açari beg///// yakaka tuttum yakasın /////////// elig kumpuka üzüştümüz bu yirke eņizke negü irti birti kelser men kaymuş seņ bilmez men açari bilür “Tavşan yılı üçüncü ayın.... bana Kaymış Seņüne kiralamak gerekli oldu. Manastır'daki Açari Beg..... kiraladım. Kirasını..... elli kuanpuya anlaştık. Bu toprağa irt birt vergisi geldiğinde ben Kaymış Seņün sorumlu değilim. Ben Açari sorumluyum” (RH01,1-7).

takıgu yıl ikinti ay on yaņıka maņa bay temürke kepez tarıgu yir kergek bolup temiçiniņ bu suvtakı uturu borluktın on taņ kepez yakaka tuttum bu on taņ kepezni küz yaņıda başı taşı

*birle birür men bu borlukuñ negü kimin kalanı kavıtı bolsar
men temiçi bilirmen bay temür bilmez “Tavuk yılı ikinci ayın
onunda bana, Bay Temür’e pamuk ekmek için yer gerekli
olunca Temiçi’nin bu suyun karşısında üzüm bağıını on tañ
pamuk karşılığında kiraladım. Bu on tañ pamuğu güz
gününde tam olarak vereceğim. Bu üzüm bağıının ne kadar
kalan vergisi varsa ben Temiçi sorumluyum. Bay Temür
sorumlu değil.” (RH04, 1-10)*

*biçin yıl aram ay iki yañıka maña temür bukaka tarıg tarıgu
yir kergek bolup kayımtunun çakçaktaki ilçi birleki teñ
ülüşlüg yerin iki şıg yakaka tuttum bu yirke eñiz tutsa birim
alım kelse men temür buka bilür men kayımtu bilmez ulug
birim kelse ol arkalık bolur “Maymun yılı birinci ayın
ikisinde bana Temür Buka’ya hububat ekmek için yer gerekli
olunca Kayımtu’nun Çakçaktaki İlçi ile birlikte eşit hisseli
toprağıını iki şıga kiraladım. Bu toprağa an ız kapladığıında,
birim alım vergisi geldiğinde ben Temür Buka sorumluyum,
Kayımtu sorumlu değil. Yüksek birim geldiğinde o
üstlenecek” (RH05, 1-10)*

Bir önceki maddede belirttiğimiz *yakaka tut-* ve bu maddede belirttiğimiz *anukka tut-* “kiralamak” anlamında olup kira sözleşmelerini birbirinden ayırmıştır. Bugün Adı kira sözleşmesi ve Ürün kira sözleşmesi şeklinde adlandırılan sözleşmelerin o dönemde böyle bir ayrıma tabi tutulmaları Uygur Türklerinin bu alanda ne kadar gelişmiş olduklarını göstermektedir.

taypaosın (<Çin. daibaoren “kefil”); (SUK: 288 “bürge”); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **İlkİslm. Ø.**]

Çince’den ödünçlenen bu kelime sivil belgelerde bu şekliyle karışık içerikli bir belgede bir kez tanıklanmıştır. Aynı belgede paoşın şeklinde iki kez tanıklanmıştır. Melek Öyetgin *taypaosın* teriminin *tuşsu* terimi ile beraber *tuşsu*

taypaoışın şeklinde kullanılarak ortak kefillik durumunu işaret ettiğini belirtmiştir (Özyetgin,2014:146)

*...biz inç buka arug iştin taştın bar yok bolsar biz birle
alguçı tuşsu taypaoışın men inç bukanıñ inim esen men
arugniñ oglum kara tugma ikegü bitigdeki çaonı bitig
yosunça negüke me tıdamayan çamsız köni birür biz bu
nişan men inç bukanıñ ol bu nişan men arugniñ ol bu nişan
men paoışın esenniñ ol bu nişan men paoışın kara
tugmanıñ“ ...biz İnç Buka ve Arug kaçarsak alıcı, suçlu, kefil,
ben İnç Buka küçük kardeşim Esen ve ben Arug oğlum Kara
Tugma ikimiz bu sözleşmedeki parayı sözleşme kanununa
göre hiçbir bahane göstermeksizin itirazsız tam olarak
veririz. Bu damga ben İnç Buka'nındır, bu damga ben
Arug'undur, bu damga ben kefilEsen'indir, bu damga ben
kefil Kara Tugmanın'dır...” (Mi17, 11-20)*

Burada dikkat çeken durum kefillerin isim ve damgalarının bulunmasıdır. Diğer metinlerde borcun ödenmemesi halinde borç yükümlüsü olarak bildirilen kişinin durumdan haberdâr olduğuna ve kefilliği kabul ettiğine dair bir damga yoktur. Borçlular borcunu ödemediği için kaçması, ortadan kaybolması, ölmesi halinde aileden bazı kişileri ya da bazen ev halkının tamamını kefil olarak bildirmiştir. Ancak bu belgelerde kişilerin damgalarına yer verilmemiştir. Kefillerin kefilliği kabul ettikleri yönünde damgalarının yer aldığı belgelerde *taypaoışın* teriminin kullanılması da oldukça önemlidir. Burada diğer kefillik durumlarında farklı bir kefillik olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır. Günümüz medeni kanununda, kişilerin yasal mirasçısı konumundaki yakınları aynı zamanda da borç sorumlusudur. Dolayısıyla burada borç sorumlularına borç otomatik olarak intikal etmektedir ve kefillikteki gibi kişinin borçlunun borcunu kabul edip etmeme gibi bir tercihi söz konusu değildir. Dolayısıyla yukarıdaki metinde tanıklanan şekilde damgalarıyla borcun ödenmemesi halinde borcu ödeyeceklerini kabul eden kişiler ile aşağıda belirteceğimiz borçlunun ortadan kaybolması halinde bildirdiği borç sorumluları arasında fark vardır. Birinci durum borçlar hukukunda kişinin şahsi kabulü mevcuttur. Burada borçluya kefil olan kişiler, kefilliğin bir gerekliliği olarak borcun ödenmemesi halinde bu borcu üstleneceklerini beyan etmişlerdir. İkinci durumda ise borçlu tarafında bildirilen

kişiler kefilden ziyade bir borç yükümlüsü durumundadır. Zira kefillik kişinin haberi olmaksızın kişiye yüklenebilecek bir sorumluluk değildir. Ancak az önce de bahsettiğimiz gibi kişiler, borçlunun yasal mirasçısı ise bu durum kefillikten öte bir zorunlu borç yükümlülüğüdür. Örneğin, ölen bir kişinin yasal mirasçısı konumundaki evlat, aynı zamanda ebeveyninin borç yükümlüsüdür. Burada varise borcun ödenmesinden sorumlu olup olmadığı sorulmamaktadır. Belgelerde *bar yok bolsar men/yok bar bolsar men köni birzün* şeklinde bir kalıp ifade ile bildirilen borç sorumlularının aileden kişiler olması, günümüz medeni hukukundaki yasal borç sorumluluğunu hatırlatmaktadır. Bu ifadelerin yer aldığı örnekler şu şekildedir:

Bir ödünç verme belgesinde evdeki herkes (ev halkı) kefil olarak bildirilmiştir.

...kaç ay tutsar bu ok yañça asığı birle köni birür men böz berginçe yok bar bolsar men evtekiler köni birzün “...kaç ay (elimde) tuttuysam o kadar faizi ile doğrudan veririm. Kumaş verirken kaçarsam ev halkı doğrudan versin.” (Lo06, 7-9)

Bir başka ödünç belgesinde borçlunun karısı kefil konumundadır.

...yarım bakır kümüş asığı bile birür men birginçe yok bar bolsar men kişim tüzük köni birzün “...bir buçuk bakır gümüş faizi ile tam veririm. Verirken kaçarsam eşim Tüzük doğrudan versin.” (Lo07, 5-8)

Başka bir ödünç verme belgesinde borçlunun oğlu kefil olarak bildirilmiştir.

...yañta arkalık tüşike tüşü birle köni birür men berginçe yok bar bolsar men oglum kaysuñ köni birzün “...güz başında faizi ile tam olarak veririm verirken kaçarsam oglum Kaysuñ tam olarak versin.” (Lo19, 3-5)

Taksitle faizli gümüş ödemesi yapacağını beyan eden kişiye ait olan bir ödünç verme belgesinde kefil olarak borçlunun erkek kardeşi bildirilmiştir. Diğer metinlerden farklı olarak burada *bar yok bolsar men* ifadesi yerine *berginçe iştin taştın bolsar men* “verirken (vermeden) kaçarsam” ifadesi kullanılmıştır.

...bir ayta birer bakır kümüş asıg birle k ni berir men berginçe iştin taştin bolsar men inim aykta ı k ni birzün “...her ay birer bakır gümüş faizi ile tam olarak veririm verirken kaçarsam kardeşim Aytkaa ı tam olarak versin.” (Lo09, 4-6)

Belgelerde borcun ödenmemesi halinde alıcı dışında bir borç sorumlusu bildirilmesi borç vereni korumaya yönelik bir uygulamadır. Yukarıdaki  d n  verme belgelerindeki örneklere de g r ldiği gibi borç sorumlusu olarak bildirilen kişiler borçlu ile akrabalık bağı olan kişilerdir.

tutug “rehin” (ED: 452); [**TürkRun.  **; **TürkMan.** tutug “rehin”(IrkB:29); **TürkBuddh.** tutug “rehin” (U III: 28); ** lk slm.** tutug “esir, rehin”(KB: 475), tutug “rehin, rehine” (DLT: 905)]

*...toņuz yıl aram ay on yaņıka maņa kaytso tutuņka yuņlaklık
kümüş kergek bolup özümte tugmış titso atlıg oglumni Çintso
şilaka üç yıllık tutgug birtim tutgug kümüşin inçe sözleştimiz
on satır kümüşke tutgug birtim on sıtır kümüşni bitig kalmış
k n  ze men kaytso tu tükel tartıp altım men Çintso şıla yme
bir eksüksüz tükel birtim ogulkıyaka bir yлта bir  m
köküşmek bir kay bir uyuk  aruk iki yлта bir çekrek    yлта
bir kürk bile birür men ogulkıya Çintso řılanıņ evintekiler bile
yorıp ogrı tev kalsar tutgu kapgu yok it k kalsar men Çintso
şıla bařıņa bolur yaļņuz yorıp ogrı tev kalsar yok it k kalsar
men kaytso bu başımka bolur igleser yeti künki m n aş men
 intso şıla birür men yeti küntin kiçser men kaytso tu igelep
alıp k n eks kin k ni birür men iglep  lser yarım tavarı ölür
yarım tavarı tir l r tirilte i tavar yene men kaytso tu  ze
bolup k ni birür men üç yıl tükemeginçe üntürmez men apam
 nt r r men teser men bu kümüşüg birmiş küntin berüki asığı
bile k ni birür men tanuk kutadmış kaya tanuk seņi  n bu
tamga men kaytso tunuņ ol buyan kaya bitidim toņuz yıl aram
ay on yaņıka maņa kaytso tutuņka yuņlaklık tavar kergek
bolup titso atlıg ogulumni Çintso şilaka üç yıllık tutug birdim*

“Domuz yılı birinci ayın onunda bana Kaytso Tutuŋ’a kullanmak için gümüş gerekli olunca benden doğmuş Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıl rehin verdim. Rehin gümüşünü şöyle anlaştık: on sıtır gümüşe rehin verdim. Bu on sıtır gümüşü sözleşme yaptığımız günde ben Kaytso Tu hepsini tartıp aldım. Ben keşiş Çintso da bir eksiksiz hepsini verdim. Bu oğulcuğa birinci yılda bir don, ceket, bir ayakkabı, bir çizme, çarık ikinci yılda bir don, üçüncü yılda bir kürk de veririm. Oğulcuk keşiş Çintso’nun evindekiler ile anlaşıp hırsızlık yapsa ele geçirip keybederse ben keşiş Çintso’ya aittir. Yalnız hareket edip hırsızlık yapıp kaybederse ben Kaytso Tu’ya aittir. Hastalandığında ben keşiş Çintso yedi gün çorba aş veririm. Yedi gün geçtiğinde ben Kaytso Tu sahiplenip eksik günlerimi tam veririm. O hastalanıp öldüğünde mallarının yarısı gider yarısı da kalır. Kalan malı da ben Kaytso Tu’ya tam olarak veririm. Üç yıl geçmedikçe iade etmem. Eğer iade ederim dersem bu gümüşü verdiğim günden itibaren faizi ile tam olarak veririm. Tanık: Kutadmış Kaya, Tanık: Señiçün. Bu tamga ben Kaytso Tu’nundur. Buyan Kaya yazdım Domuz yılı birinci ayın onunda bana Kaytso Tutuŋ’a kullanmak için mal gerekli olunca Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıl rehin verdim. (Pl01)

Küskü yıl ikinti ay sekiz otuzk maŋa kedireke yuŋlaklık kümüş kergek bolup özümte tugmuş bolmuş atlag toyın oglumnu yegen kaya//// sambokdu tutuŋka yarım yastuk kümüşke tutug birtim bu tutug kümüşüg tutug birmiş kün üze men kedire beş otuz sıtır yarmak kümüş sanap altım men sambokdu tutuŋ tükel birtim bu bolmuşka sambokdu tutuŋ erklig bolzun ben sambokdu tutuŋ tükel bertke ///// tsar bolmuşka ton etük adak baş bermez men ev teg yogun iş işletser men elniŋ tutug yaŋınça birür men kalmış turuşı yaŋı tutug yaŋınça bolzun tanuk akbira tanuk katakı bu tamga men kedireniŋ ol küski yıl

*ikinti ay sekiz otuzka men kedire sambokdu tutuŋka tutuŋ
birmiş bolmiş atlıg ogulumniŝ beş otuz sızır kümüşni tükkel
altım tanuk////men karımdı tutuŋ kedireke ayıtıp bitidim bu
tamga ben kedireniŝ ol “Sızan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde
bana Kedire’ye kullanmak için gümüş gerekli olunca benden
doğmuş Bolmiş adlı rahip oğlumu Yegen Kaya.... Sambokdu
Tutuŋ yarım yastuk gümüşe rehin verdim. Bu gümüşü rehin
verdiğim günde ben Kedire yirmi beş sızır sikke gümüş sayıp
aldım. Ben Sambokdu Tutuŋ eksiksiz verdim. Bolmiş’a
Sambokdu Tutuŋ sahip olsun. Ben Sambokdu Tutuŋ, Bolmiş’a
birt vergisi verip.... elbise, çizme asla vermem. Ev gibi büyük
bir iş yaptırsam ülkenin rehin adetine göre veririm.
Kalanların tamamı yeni rehin koyma yasına göre olsun.
Tanık: Akbıra, Tanık: Tatakı. Bu damga ben Kedire’nindir.
Sızan yılı ikinci ayın yirmi sekizinde ben Kedire, Sambokdu
Tutuŋ’a rehin vermiş Bolmiş adlı oğlumu yirmi beş sızır
gümüş karşılığında eksiksiz aldım. Tanık: ben Karımdı
Tutuŋ, Kedire’den dikte ettim. Bu dam ben Kedire’nindir.
(Pl02)*

DEĞERLENDİRMELER

Uygur sivil belgeleri Eski Türklerin hukuk çerçevesini çizmek için oldukça önemli bilgiler içermektedir. Belgelerin düzenleniş şekli, resmî bir hüviyette oluşu, kişileri korumaya almak üzere belirlenen kaideler dönemin hukuk anlayışının ne denli geliştiğini göstermektedir. Çalışmamızın konusu bir özel hukuk dalı olan medeni hukuk olduğu için, Uygurlar'a ait bu hukuk belgelerini beş başlık altında inceledik. Medeni hukukun kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku ve eşya hukuku başlıklarının yanında, yine bir özel hukuk dalı olan ve medeni hukukla içiçe olduğu için medeni hukukun bir parçası olan borçlar hukuku da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu temel başlıklar üzerinden Uygur sivil belgelerinden hareketle Uygurlarda medeni hukuk kuralları hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara ulaşılabilir;

Kişiler Hukuku

Medeni hukukun ilk başlığı olan kişiler hukuku, tüm hukuk sisteminin temelini oluşturur. Kişiliğin başlangıcını ve sona ermesini konu edinen bu hukuk dalı, kişilere tanınan hak ve fiil ehliyetlerini de içerir. Sivil belgelerde tespit edilen kişiler hukuku terimleri bağlamında, kişiler hukukunu Uygur Hukukunda temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kişinin doğması ile başlayan kişilik süreci kişinin ölmesi ile ya da öldüğüne kanaat getirecek şekilde ortadan kaybolması ile sona erer. Bu süreçte kişinin sorumluluk alma, borç altına girme, evlenme, eşya üzerinde tasarruf kullanma gibi pek çok ehliyetleri vardır. Tüm bu ehliyetler sivil belgelerde tanıklanmaktadır. Kişiler kendi istekleri ve rızaları ile borç altına girmekte ve sorumluluk aldıklarını bildirmektedirler. Kişiliğinin son bulması halinde (ölüm, kayıp) bir borç yükümlüsü bırakarak borçları için teminat gösterebilmektedirler. Kişiler eşyalar üzerinde, kullanma, satma, kiralama gibi tasarruflarda bulunabilmektedirler. Aile birliği kurabilmekte, evlat edinebilmektedirler. Tüm bunlar belli kurallar çerçevesinden yapılarak hukukî bir düzene oturtulmuştur. Evlat edinilen kişilerin doğrudan bakım ve miras haklarının oluşu tıpkı günümüz kişiler hukukundaki gibidir. Evlat edinme belgelerinde, evlat edinilen kişilerin diğer çocuklardan ayrılmayacağına, bakım yükümlülüğünün üstlenileceğine ve mirastan pay verileceğine dair ibareler oldukça önemlidir. Kişiler hukukunun eşitlik ilkesinin

bir gereği olarak, evlatlığa böyle bir denklik sağlanması dikkate değerdir. Güncel medeni kanunda kişiler hukukunun eşitlik ilkesine istisna oluşturacak üç etmen vardır. Bunlar; yaş, cinsiyet ve yabancı olma durumudur. Yaş faktörü kişinin ergin olması ve fiil ehliyetini kullanabilmesi ile ilgilidir. Belgelerde bu ehliyetlerin kullanılması için kişinin kaç yaşında olması gerektiğine dair bir bilgi verilmemiştir. Yabancı kişiler için ortaya çıkan farklar da belgelerde tanıklanmamıştır. Cinsiyet faktörü ise birkaç madde de eşitliği bozmaktadır. Günümüz medeni kanununda da evlilik birliğinin sona ermesinin ardından erkeğin yeniden evlenmek için belli bir süre bekleme zorunluluğu yokken kadının bekleme zorunluluğunun olması; kadının erkeğin soyadını alması gibi durumlar cinsiyet faktörünün eşitliği bozduğu durumlardır. Erkeğin rahatsızlığından ötürü eşine bıraktığı bir vasiyetnamede (WP01), karısının kendi ölümünden sonra evlenmemesine dair şart koyması, eşitlik ilkesinin istisnalarındandır. Vasiyetnamelerde kişiler hukuku bakımından dikkat çeken bir başka şey de, vasiyetnameleri bırakan kişilerin çok hasta olmasıdır. Hastalıkları hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Ancak hastalığın vasiyet bırakmaya ve bu vasiyetin geçerli olmasına engel bir durum olmadığı açıktır. Eğer kişilerin hastalıkları belirtilmiş olsaydı, Uygur Kişiler Hukukunda hangi hastalıkların hak ve fiil ehliyetini kullanmaya engel teşkil etmediğini belirtebilirdik. Bu hukuk dalının bir diğer konusu olan hısımlık ile ilgili çokça terim belgelerde tanıklanmıştır. Ancak hangi hısımlığın hangi hukukî sonuca yol açacağına dair net bilgilere ulaşılamamaktadır. Hangi akrabalıkların evliliğe engel olduğu, şahitlik yapabilme durumu gibi hukukî sonuçlarla ilgili bir bilgi yoktur. Ancak hısımlıktan doğan miras hakları belgelerde tanıklanan haklardandır.

Aile Hukuku

Aile birliğinin kurulması, eşler arasındaki görev ve sorumluluklar, aile içindeki sorumluluklar, çocuklara bakma yükümlülüğü, eşlerin birbirlerinin malları üzerindeki tsarrufları, evlilik birliğinin sona ermesi gibi konuları içeren aile hukukuna dair bilgilere sivil belgelerde sınırlı derecede ulaşılabilmektedir. Evlilik birliğine giden kız isteme, sözlenme, nişanlanma gibi meselelerle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Çeyiz olarak bilinen kalın ise yalnızca bir belgede tanıklanmıştır. Ancak o belgede de kalının içeriği ve niteliği ile alakalı bir bilgi verilmemiştir. Evlilik birliğini kurmaya yönelik terimler belgelerde tanıklanmıştır. *er ebçi bol- "karı koca*

olmak” , *al-*, *bir-* gibi fiillerin yanında *kelinle-* “gelin almak, evlendirmek” anlamındaki fiil bu bağlamda değerlendirilmiştir. Fakat evlilik birliği kurmak için şartların ne olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.

Günümüz aile hukukunda evlilikte eşlerin birbirlerinin malı üzerinde tasarrufları vardır. Belgelerde de bir satın alma ya da kiralama işlemi yapan kişiler belgelerde eşlerinin duruma itiraz etmemeleri ile ilgili bir madde koymuşlardır. Bu durum normal şartlarda eşin böyle bir itiraz hakkı olduğunu göstermektedir. Ancak Uygurların aile kavramının çekirdek aileden daha geniş olması, itiraz haklarını da bu çerçeveye dışına çıkarmıştır. Eşler dışında, diğer akrabaların da itirazları engellenmek istenmiştir. Bu anlamda kişiler hukuku terimi olarak ele alınan hısımlık terimleri aynı zamanda aile hukuku terimi olarak da değerlendirilmiştir.

Aile kavramının bir diğer önemli parçası çocuktur. Ebeveynler çocuklarına bakmak, onların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Belgelerde çocuklara bakmak ve beslemek ile ilgili sorumluluklar az da olsa tanıklanmıştır. Evlatlık alınan çocuğun da bu haklardan mahrum edilmemesi önemlidir.

Aile birliğinin sona ermesi durumundan sonra ortaya çıkacak hukukî sonuçlara dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Miras Hukuku

Miras hukuku, gerçek kişinin ölümü veya gaipliği halinde, bu kişinin malvarlığının kimlere ve nasıl intikal edeceğini düzenleyen hukuk dalıdır. Belgelerde yasal mirasçıların kimler olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak vasiyetnamelerde miras olarak bırakılan mallar tanıklanmıştır. Muris genelde bu malları kime bırakacağını belirtmiş, belirtilen kişiler de erkek çocukları olmuştur. Bu noktada genel görüş Uygurlarda kız çocuklarının yasal mirasçı olmadığı yönündedir. Ancak eş durumunda kadının mirasçı olabilmesi bu duruma şüphe ile yaklaşmamıza sebep olmuştur. WP04 numaralı vasiyetnamede tanıklanan ana tegiri “anneye düşen miras” terimi dikkat çekicidir. Bazı vasiyetnamelerde murisin miras bıraktığı şeyler içerisinde ev eşyalarının olması bu mirasın çeyiz niteliğinde olduğunu düşündürmektedir. Genel olarak kişinin evdeki eşyalarını miras olarak bıraktığı düşünülse de kaç kişilik olduğu bile belirtilmiş kaşık, çatal takımları, kâseler, kalça şalları bu eşyaların diğer eşyalardan farklı olduğunu düşündürmüştür. Kızların

çeyizleri çok önceden hazırlanıp verildiği için, buradaki eşyaların erkeğe bırakılacak bir çeyiz hükmünde olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz keline- “evlendirmek” ifadesinden de anlaşılacağı üzere erkeği evlendirmek erkek ailesinin bir yükümlülüğüdür. Türk kültür tarihi araştırmalarından da bildiğimiz gibi erkek ailesinin erkeğin evini kurma yükümlülüğü de vardır. Dolayısı ile söz konusu eşyalar bu yükümlülük gereği bırakılmış olabilir. Böyle bir durumda da kızlar kesinlikle yasal mirasçı değildir demek doğru olmayacaktır. Bir satış belgesinde *apam birleki küdegüm tapmışka ülüşte tegmiş kıra südün yirlerimni ülüş bitigi birle sekiz on yastuk çunđun bao çaoka vapsu tuka toguru tunlitu sattım “apam ile damadım damadım Tapmış’a miras kalmış yerlerimi pay(miras) sözleşmesi ile seksen yastuk çunđun baoçao karşılığında Vapso Tu’ya tam ve kesin olarak sattım”* ifadesi dikkat çekmektedir. apa kelimesi pek çok anlamda kullanılan bir kelime olduğundan burada hangi akrabayı ifade etmek üzere kullanıldığı açık değildir. Ancak bu kelime ile birlikte kullanılan küdegü “damat” kelimesi apa’nın bir kadını işaret ettiğini düşündürmektedir. Zira Melek Özyetgin’de vasiyetnamelerle ilgili makalesinde örnek olarak verdiği bu belgeyi tercüme ederken apa kelimesini “abla” olarak vermiştir. Bu durumda kadın bir yasal mirasçıdır. Kişinin ablası konumundaysa kız çocuğu olarak yasal mirasçı konumundadır. Burada dikkat çeken bir diğer durum da damadın mirasçı olmasıdır. Birkaç belgede daha damada düşen miras payından bahsedilmiştir. Ancak burada damatla bir akrabalık durumu olup olmadığı bilinmediği için kayın hısımlığından doğan bir miras hakkı vardır gibi kesin bir yargıda bulunmak doğru olmayacaktır.

Kişilerin mirasçı olmasının yanında bu miras üzerinde tasarıfta bulunduğu dair bilgilerde mevcuttur. Atadan miras olarak kalan taşınmazların satışının yapıldığı görülmektedir.

Eşya Hukuku

Kişilerin eşya üzerindeki hak ve tasarrufları eşya hukuku kapsamında ele alınır. Eşya hukukuna göre eşya, üzerinde hâkimiyet kurulabilmeli, sınırlandırılabilir olmalı, cismani olmalı ve kişilik dışı olmalıdır. Yani sivil belgelerde tanıklanan arazi, tarla, üzüm bağı, ev, ev eşyaları, kıyafetler, hayvanlar, tarımsal ürünler, ticarî ürünler, altın, gümüş, yakut gibi kıymetli eşyalar ve para eşya hükmündedir. Kişiliği

olması bakımından günümüz medeni kanununda eşya olarak kabul edilmeyen insan, belgelerde az önce sözü geçen eşyalar gibi bir ticarî unsur olarak görüldüğü için eşya hukuku içerisinde değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Uygur Eşya Hukuku, günümüz eşya hukundan farklılık göstermektedir. Köle, cariye, oğul satışları açıkça kişinin eşya olarak algılandığını göstermektedir.

Taşınır ve taşınmaz olarak iki grupta incelenen eşyalardan belgelerde tanıklananlar bu tasnife göre değerlendirilmiştir. Buna göre ev, çadır, arazi, bağ, tarla gibi terimler taşınmaz, kıyafet, kağıt, tarımsal ve ticarî ürünler ile hayvanlar taşınır mal içerisinde ele alınmıştır. Altın, gümüş, yakut ve para gibi kıymetli mallarda taşınırlara dâhil edilmiştir.

Eşya hukunun temel konularından biri mülkiyet kavramıdır. Sivil belgelerde mülkiyet hakkı sıkça tanıklanmıştır. Mülkiyet hakkı olan kişiler eşyalarını kullanma, satma, kiralama gibi tasarruflarda bulunmuşlardır. Zaman zaman eşyalar geçici olarak birilerine devredilmiş ya da bırakılmıştır. Burada geçici hak sahibi olan kişiye hangi haklar tanındığı da açıkça ifade edilmiştir. Kişiler eşyala satışları ile ilgili tanzim ettikleri belgelerde eşyanın yeni sahibinin mülkiyet hakkını ifade ederken *erklig bolzun "sahip olsun"* ifadesini kullanırlar. Ayrıca *taplasar özi tutsun taplamasar adın kişike ötgürü satzun "isterse kendisi tutsun, istemezse başkasına satsın"* diyerek yeni mülk sahiplerinin eşya üzerindeki sınırsız tasarruflarını belirtirler. Mülkiyet hakkı içerisinde değerlendirilen ortak mülkiyetler ile ilgili bilgiler de sivil belgelerde yer alan bilgilerdendir. Ortak mülkiyet sahiplerinin kendi payları üzerindeki tasarrufları belgelerde tanıklanmıştır. Kişiler kendilerine ait payları satabilmiş ya da kiralayabilmiştir. Bu belgelerde kişilerin paydaşlarına danışıp danışmadıkları ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ancak bir satış belgesinde kişi kendine ait payı satmadan önce vergilerin ödenmesi ile ilgili diğer paydaşın sorumluluğu üstlenip üstlenmeyeceğini sormuştur. Paydaş svergi sorumluluğunu üstlenmiş daha da önemlisi "bağıma kimseyi sokmam" diyerek kendine ait olmayan pay ile ilgili söz hakkını kullanmıştır. Dolayısıyla paydaşlar kendilerine ait yeri diledikleri gibi satarlar ya da kiralarlar demek doğru bir ifade olmayacaktır. Söz konusu belge şu şekildedir:

*koyn yıl aram ay on yañka men taşık turıka bitig birür men
kalanka yadap birim alım telim bolum alımçılarım me telim
bolup turgu teg bolmayın kaçıp yaşıp barmış üçün yene turi*

birleki maña teger üç er kömer borlukumnu turıka meniñ berimlerimni sen üzüp sen alıp kalır mu sen teser men yok erser özge kişiğe kodar men teser men turı berimiñni men birür men borlukka özge kişi kögürmez men temiş üçün barça toyınka iki tavar kançukka yarım küp bor yumuşakka iki şıg ür bir kara ton kıtay bukaka üç tavar munça neşelerni sen berip bitiglerim algıl tep kodup bardım “Koyun yıl birinci ayın onunda ben Taşık, Turi’ya senet veriyorum. Ben kalan vergisine gücüm yetmeyip alım birim vergisi çok olup alacaklılar da çok olunca durmadan kaçıp gizlendiğim için Turi ile bana ait olan üç erkeğin işlediği üzüm bağımı Turi’ya berim vergilerimi sen öder misin? Yoksa başka kişilere vereceğim dediğimde Turi “berimi ben veririm üzüm bağıma kimseyi sokmam” dediği için, Barça Toyın’a iki ipek kumaş, Kançuk’a yarım küp şarap, Yumşak’a iki şıg darı, bir siyah elbise, Kıtay Buka’ya üç ipek kumaş bunca şeyi verip “senetlerimi sen al deyip” bıraktım” (Mi19, 1-14)

Belgelerde eşyalarla ilgili karşılaşılan bir diğer önemli mesele, eşyaların özelliklerinin tam olarak belirtilmesidir. *ala ud “ala sığır” edgü un “iyi un” , tarıg tarıgu yir, “hububat ekmek için yer”, kepez tarıgu yir “pamuk ekmek için yer”, yagak tepsi “cevizden yapılmış, ahşap tabak” bedizlig sır könek “süslü(boyalı), cilalı kova”* gibi ifadeler dikkat çekmektedir. Bunun dışında taşınmazların sınırlarının belirtilmesi, mülkün kime ait olduğunu gösteren tapu belgelerinde taşınmazın sınırlarının yer almasına benzetilmektedir. Dolayısıyla taşınmaz satışının yapıldığı, taşınmazın yeni sahibinin ifade edildiği ve taşınmaza ait sınırların belirlendiği satış belgeleri, aynı zamanda bir tapu görevi görmektedir.

Borçlar Hukuku

Kişiler arasındaki borçları düzene sokan borçlar hukuku, medeni hukuktan ayrı bir özel hukuk dalıdır. Ancak işlediği konular bakımından medeni hukuktan kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Özellikle eşya hukuku ile oldukça yakın bir

ilişkidedir. Sivil belgelerde borçlular ve borç verenler açık bir şekilde belirtilmiş, taraflar arasındaki ticarî işlem kayıt altına alınmıştır. Borçlar hukukunun en önemli ilkelerinden biri olan dürüstlük ilkesi, *togru tomlitu sattim* “dürüstçe, tam ve kesin olarak sattım” ifadesinde açıkça görülmektedir. Borçlar hukukunun diğer önemli terimi edim terimidir. Edim “gerçekleşmiş, olup bitmiş iş, eylem” olarak tanımlanabilen bu kavrama ait bilgilere sivil belgelerde rastlanmıştır. Taraflar eşyayı eksiksiz, sayıp, ölçüp teslim ettiğini ve eksiksiz, sayıp, ölçüp alıp teslim aldığını belirtmiştir. Satıcı eşyanın ücretini aldığını, alıcı ise eşyanın ücretini ödediğini ifade etmiştir. Tüm bunlar borçlar hukukunda “olumlu edim” olarak tanımlanmıştır.

Belgelerde faiz karşılığı alınan eşyalar da tanıklanmıştır. Faiz oranı genellikle borcun iki katı olarak belirlenmiştir. Faizle yapılacağı bildirilen ödemenin yapılmaması halinde devlet tarafından belirlenmiş gecikme faizinin uygulanacağı da bazı belgelerde ifade edilmiştir. Bu uygulamaların hepsi borçlunun borcunu ödemesini zorunlu hale getirmiştir. Böylece borç veren hukukî olarak koruma altına alınmıştır.

Borç verenin korunmasına yönelik bir başka uygulama da, borçlunun ortadan kaybolması ya da borcunu ödememesi durumunda bir kefil bildirmesidir. Kefil bildirilen kişiler genellikle yakın aileden olmaktadır. Borçlunun borcunu ödememesi halinde, borcu ödeyeceğini belirttiği kişiler yakın aileden kişiler olduğunda, bu kişilerin rızaları ya da damgalarına belgelerde yer verilmemiştir. Ancak *tusnu* ya da *taypoişin* terimleri ile ifade edilen kefillerin isimleri ve damgaları belgede yer almıştır. Kişilerinin borç yükümlülüğünü aldığına dair rızalarının olduğunu belirtmelerine ilgili bir uygulama varsa, bu uygulama neden yakın aile bireyleri için geçerli olmamıştır? Bu soru günümüz miras hukukundaki direkt borç sorumluluğu durumunu akla getirmektedir. Yasal mirasçı olan kişiler aynı zamanda borç sorumlusu olduğundan, ölen kişinin mirasından yararlanırken murisin bir borcu varsa bu borcu da üstlenmek mecburiyetindedir. Böyle bir durumda kişinin murisin borcunu ödemesi yönünde rızasının alınması gibi bir gereklilik yoktur. Kişi mirası reddetmediği takdirde borcu ödemek zorundadır. Belgelerde diğer kişilerin rızasına dair beyanı ve damgası yer alırken, aile bireylerinin yer almaması birinci durumun rızaya binaen ortaya çıkan bir kefillik ikinci durumun ise yasal mirasçılıktan gelen zorunlu bir borç yükümlülüğü olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Ayrı ayrı değerlendirdiğimiz başlıklardan hareketle belgelerde aile hukuku ve miras hukukuna dair net ve kanun hükmünde kuralların daha az; eşya hukuku ve borçlar hukukunda kuralların daha net ve resmî olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda aile ve miras ile ilgili kurallar örfî hukuk ile belirlenmişken, eşya ve borçlar hukukuna dair kurallar kanunî ve daha resmî bir şekilde belirlenmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla bu durum aile ve miras hukuku ile ilgili (evliliğin şartları, boşanma sonrası hukukî yaptırımlar, yasal mirasçılar gibi) net bir yorum yapabilmemize imkân vermemektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak hukukî terimleri incelediğimizde bu terimlerin pek çoğunun Türkçe kökenli olduğunu görmekteyiz. Terimlerin geçtiği metinlerin içerikleri de göz önünde bulundurulduğunda Türklerin kendilerine ait bir hukuk sistemleri olduğundan bahsetmek mümkündür. Çünkü Türklere ait töre, örf ve adetlerle sivil belgelerdeki hukukî kurallar birbiriyle örtüşmektedir. Özellikle örfî hukukla daha çok ilintili olan kişiler hukuku, aile hukuku ve miras hukuku Türklerin toplumsal yapılarını yansıtmaktadır. Verilecek cezaları belirlemek üzere ön planda tutulan değerler de Türk kültürünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar Uygur Türklerinin kendi kültür ve örflerinden müteşekkil bir medeni hukuk sistemleri olduğunu göstermektedir.

Bunun dışında Uygur sivil belgelerinden hareketle tespit edilen Uygur medeni hukukuna ilişkin kurallar ile günümüz medeni hukuku kurallarının benzer yanlarının oldukça fazla benzer yanları olsa da bu iki hukuk düzenini birbirinden ayıran kaideler de mevcuttur.

Uygur medeni hukuku ile günümüz medeni hukuku arasındaki benzerlikler;

Kişiler hukunun temelini oluşturan eşitlik ilkesine sivil belgelerde görüldüğü kadarıyla Uygurlar tarafından da riayet edilmiş; kişiler hakları yönünden eşit sayılmıştır. Belgelerdeki işlemlere itiraz hakkı hem kadınlar, hem erkekler hem de çocuklar için geçerli olmuştur. Aile hukuku kapsamında aile bireylerine belli sorumluluklar yüklenmesi, ebeveynlerin çocuklarına maddi ve manevi bakım yükümlülüklerinin bulunması günümüz aile hukuku ile örtüşmektedir. Bunun yanında aile hukukun bir diğer önemli konusu olan evlatlık alıp verme kavramı da

belgelerde tanıklanmıştır. Özellikle belgelerde geçen *ogul törüsü* ifadesi evlatlık alma ve verme konusunda özel bir törenin olduğuna işaret etmektedir. Buna göre evlatlığın bakım yükümlülüğü evlat alan aile tarafından üstlenilmiş ve evlat edinilen çocuğa belli haklar tanınmıştır. Bu haklar içerisinde miras hakkının da olması tıpkı günümüz medeni hukuku kapsamındaki haklara benzemektedir. Kişilerin hak ve fiil ehliyetlerinin bulunması, mülkiyet hakkının korunması ve ortak mülkiyetlerde ortakların haklarının belgelerle koruma altına alınması hem güncel kişiler hukuku hem de güncel eşya hukuku kaideleri ile benzeşmektedir. Bazı satış belgelerinde satışı yapılan taşınmazın konumu net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu yönüyle söz konusu belgeler aynı zamanda bir tapu niteliğindedir. Borç alıp verme belgelerinde ise günümüz borçlar hukukuna çok yakın uygulamalar görülmektedir. Günümüz borçlar hukukunda olduğu gibi Uygur borçlar hukukunda da alacaklının tüm hakları korunmuştur. Borçlunun borcu belirtildikten sonra, bu borcun ne zaman ve ne şekilde ödeneceğine de belgelerde yer verilmiştir. Borcun ödenmemesi durumunda uygulanacak yaptırımlarda açıkça ifade edilmiştir. Borç alıp verme belgelerindeki kefillik kavramı da günümüz borçlar hukukundaki uygulamaya benzemektedir.

Uygur medeni hukuku ile günümüz medeni hukuku arasındaki farklılıklar;

Genel itibariyle eldeki metinlerle bir sınır koymak zor olduğu için Uygur medeni hukukunda hak ve fiil ehliyeti ile ilgili şartlarla ilgili yorum yapamamaktayız. Yaş, cinsiyet, yabancılık gibi eşitlik ilkesini bozan durumların olup olmadığı konusunda yorum yapamamaktayız. Evlilik birliği kurulurken hangi şartların gerektiği, kan bağı durumu gibi konular hakkında da bilgilere ulaşamamaktayız. Bu sebeple kaidelerle alakalı net farklardan bahsetmek güçleşmektedir. Ancak insanın eşya hükmünde olma durumu en önemli ve en net farklardandır. Türk eşya hukukunda insan eşya olarak tanımlanmazken, Uygur sivil belgelerinde insanlar eşya gibi alınmış, satılmış, kiralanmıştır. Dolayısıyla insan bir eşya olarak değerlendirilmiştir. Aile hukuku açısından bakıldığında ise günümüz aile hukukunda eşlerin birbirlerinin mülkiyetleri hakkında söz hakkı varken; Uygurların geniş aile yapısı sebebiyle bu hak akrabalara kadar yayılmıştır. Kişilerin yaptığı işlemlerde neredeyse tüm akrabaların itiraz hakkından bahsedilmiştir. Borçlar hukuku kapsamında değerlendirilen belgelerde kefil bildirilmesi dışında, borçlunun borcunun ödememesi halinde bazı borç sorumluları bildirmesi önemlidir. Zira bu belgelerde kişiler ölüm nedeniyle borçlarını ödeyemediği takdirde kimin borcunu

ödeyeceğini belgelerde belirtmiştir. Ancak günümüz miras hukukunda yasal mirasçılar otomatik olarak borç yükümlüsü oldukları için böyle bir sorumlu bildirmeye gerek yoktur. Bu durum ancak kişinin kendi riazıyla kefil olması şeklinde görülebilir. Onun dışında murisin yasal mirasçuları aynı zamanda borç yükümlüleridir.

Netice itibariyle Uygur medeni hukuku ve günümüz medeni hukuk arasında farktan çok benzerliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dönemin şartları değerlendirildiğinde bu benzerlikler oldukça önemli ve dikkate değerdir.

DİZİN

A

açığı: ambar, depo; 194

adrıl-: ayrılmak; 142

aka: ağabey; 122,128

al-: almak; evlen-; 138,239

alaçu: çadır; 204

alguçı: alıcı, müşteri; 236

alımçı: alacaklı; 235

alış biriş: iş, ticaret, alışveriş; 241

altun: altın; 170,228

ana: anne;122,128

apa: dede, büyükbaba, baba, anne, amca, hala, büyük kardeş, ebe; 122,129

asıg: yarar, fayda; faiz; 248

asıra-: beslemek, bakmak; 143

at: at; 148,170,211

at: isim; 107

ata: ata, baba;123,129

atan: deve igdiş edilmiş deve; 211

atız: alan, parça küçük tarla; 196

ayak: kadeh; kap; 161

ayguçı: danışman, müşavir, akıl veren, komutan, devlet görevlileri için kullanılan unvan; **iş ayguçısı:** vasiyetnameyi uygulamadan sorumlu danışman; 146

B

barım: mal varlığı,mal, mülk;179

bark: ev, barınak; 205

bil-: bilmek, tanımak; 108

bir-: vermek; 140,152,239

biti-: yazmak; 94

bitig: yazıt, kitap, mektup, evrak, doküman; 80

bor: şarap; 214

borluk: bağ, üzüm bağı; 173,202

böz: pamuktan yapılmış kumaş; 223

bugday: buğday; 217

Ç

çaçan : çay fincanı; 161

çam çarım: ihtilaf; dava, itiraz; 110

çao: 230

çao: kağıt para; 171

çaruk: çizme;219

çeçeklik: çiçek bahçesi; 195

çekrek: pamuktan yapılmış gömlek;
220

çımdan: bir çeşit elbise;220

çöki: yemek çubuğu; 161

çug: kese, torba; 162

E

ebçi: kadın; ev hanımı; 114

ed: mal; 120,178

edle-: işlemek, ekip biçmek, bir şeyi
kullanmak; 188

er: adam, erkek; savaşçı, koca;
113,137

er ebçi bol- : karı koca olmak; 137

erklig bol-: sahip olmak; 120

esiç: yemek pişirme kabı, tencere, deri
çanta; 162

eşgek: eşek; 171,212

etüg: çizme; 220

ev: ev; 174,205

İ

içi: büyük kardeş, ağabey; 123,129

idiş : kap; 162

ingek: inek; 172,213

ini: küçük kardeş ; 124,130

işgirti: broker(ipek) kumaş; 163

K

ka: aile; 130

kadaş: aile üyesi, akraba; 131

kadıñ: kap; 164

kalıñ: başlık parası, çeyiz; 141

kañ: baba; 124,131

kañlı: kağrı; 173,213

kapan: büyük desenli kase; 163

karabaş: köle; 175,231

kaşuk: kaşık; 164

katun: kadın, bayan;hükümdârın eşi;
114

kavlalık: sebze bahçesi; 196

kay: ayakkabı; 220

kelinle-: erkeği evlendirmek, (ona) bir
kadın almak; 141

kepez: pamuk; 225

kesiş- : sonuçlandırmak, sonuca
bağlamak; 95

ketmen: kazma; 164
keviz: halı; 165
kın : ceza; 93
kız: kız, evlenmemiş kadın ; 124,132
kidiz: kidiz; 227
kişi: kişi; eş,zevce; 101,106
korlug : zarardan sorumlu; 84
korsuz : zararsız ;84
koyn: koyun; 174,211
köküşmek: ceket; 220
kölüg: yük hayvanı; 210
könek: su kabı, kova; 165
kösür: toprak, arazi, yer; 201
kuanpu: resmi pamuk bezi, keten kumaş; 165, 226
kul: erkek köle; 176,232
kupıñ: şişe, şarap sürahisi, su sürahisi; 166
kuvar : para cezası, ceza; 93
küdegü: damat; 126,134
kümüş: gümüş; 229
künçit: susam; 217
künj: kadın köle; 176,233

küp: balçıktan yapılmış kap, küp, testi; 166

kürk: kürk, post; 221

L

lal: yakut; 229

laty: İnce ipekten yapılmış şal; 166

O

ogul törüsi : evlatlık yarasası; 145

ogul: oğul, evlat; 125,132,233

ogullan-: evlatlık almak, evlat edinmek; 144

oğulluk: evlatlık; 126,144

ortuk: ortak; 182

Ö

ögey: üvey; 126

öl-: ölmek; 103

öleñ: çayır, mera; 200

öñ: pay; 183

örtgün: harman, harman yeri"; 201

ötigle-: düzenlemek, listelemek; 154

ötüg: liste,not; 153

S

sal-: atmak, bırakmak, salmak;
sorumlu olmak; 109

sanaç: deri çanta; 221

sañ: ambar, depo; 194

sat-: satmak;120,192

satıg: fiyat; satış; ticaret; 242

sıçı: sınır, hudut; 207

sıguş-: anlaşmak, uzlaşmak; 99

siliñ: yumuşak ipek, kaliteli ipek
kumaş; 161

sözleş- : konuşmak, anlaşmak ; 96

sutku: küçük kutu; 167

süçig: tatlı şarap; 215

süt sevinci: yetiştirme parası,
emzirilen çocuk için harcanan para;
145

T

tagar: çuval, torba;228

tagay: dayı;125,133

talaş- : tartışmak, münakaşa etmek; 99

taman: bir çeşit elbise; 221

tamga: mühür, damga; 89

tanuk: şahit; 90

taplaş-: seçmek, istemek, kabul
etmek; 111

tapşur-: bir şeyi birine vermek, teslim
etmek, devretmek; 192

tapşur-: bir şeyi birine vermek, teslim
etmek, devretmek; 244

tarı-: tarım yapmak,ekmek; 189

tarıg: ekin, mısır, buğday; 222

tavar: mal, mülk, eşya; 153,179

tavar ötügi: kalan malların listesi; mal
beyânı; 154

taypaosın: kefil; 255

teg-: (cezaya) çarptırmak, varmak;
erişmek, düçar olmak; bir erkeğe
gitmek/varmak,evlenmek;137; **maña**
teger: bana ait(yer),bana düşen
(pay);184

tegir: pay, hisse;185; **ana tegiri** :
anneye düşen pay ,miras; 159

teğsür- : değiştirmek; 190

tepsi: tabak; 167

ter: kira, kira bedeli; 252

teri: deri; 219

toguru tomhtu: dürüstçe, doğru ve
kesin;245

ton: giysi,elbise; 167,221

torku: ipek kumaş; 167

töle-: ödemek, telafi ücreti vermek;
246

töleç: ödeme, tazminat; 251

töşek: döşek, yatak; 168

tug-: doğmak; 103

tuşu: borçlu; müşterek
borçlu,112,238

tut-: tutmak, muhafaza etmek;
kiralamak; 121,190, 252; **evimçi tut-** :
evimi idare etmek;142

tutug: rehin; 258

tutuz-: teslim etmek, devretmek;
191,244

tüş: meyve;sonuç;karşılık; faiz; 256

U

ud: sığır; 149,173,209

un: un; 213

urı: erkek çocuk; 125

uyuk: keçe çizme;221

ületü: bez, çuha; 168,228

ülüş al-: pay, hisse almak; 156

ülüş kalıp kod-: miras yoluyla
bırakmak; 156

ülüş: hisse; 154

ülüşlög: pay, bölüm; 185

ülüşüp al-: paylaşıp almak; 154

ülüşüp teg-: payına düşmek; 154

üm: pantolon; 222

üür: darı; 218

üz-: kırmak, koparmak; ödemek; 247

üzüş- : anlaşmak, kabul etmek ;10

Y

yantur- : geri döndürmek; iade
etmek,geri vermek; 97

yağ :örf, gelenek, usul, nizam; 88

yasa : hukuk, yasa ; 88

yastuk: en büyük para birimi; 148

yaş: yaş, yıl; 115

yaş-: kaybolmak;104

yegen: yeğen; 125,134

yenge: yenge; 126,135

yir: yer, toprak, alan; 174,198

yori- : yürümek; hareket etmek;
hayatta kalmak, yaşamak ; 98

yosun: davranış, hareket, gelenek ;88

KAYNAKÇA

- Adal, E. (2012). *Hukukun Temel İlkeleri El Kitabı*, Legal Yayınevi, İstanbul.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2019). *Sorularla Eski Türk Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ağca, F. (2006a). “Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi.
- Ağca, F. (2006b). “Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2006.)*, ss.:237-250.
- Akıntürk T., Karaman D. (2020). *Medeni Hukuk*, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Akıntürk T., Karaman D. (2020). *Borçlar Hukuku/Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri*, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Arat, R.R. (1937). *Türkische Turfan Texte VII, Von Dr. G R. Rachmati. Mitsinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard*. Berlin.
- Arat, R.R. (1942). “Uygurlarda İstihlamlara Dair”, *Türkiyat Mecmuası* 7-8, ss.:56-81.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz.: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N.Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Arat, R.R. (1987). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Makaleler I* (haz. O.F. Sertkaya), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss: 506 – 572, Ankara.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri (4. bs.)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Arık, F.Ş. (1995). Eski Türk Hukukuna Dair Notlar, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 1 – 50.
- Arsal, S.M. (2002). Eski Türklerin Hususi Hukuku. *Türkler*, 4.: Yeni Türkiye Yayınları, ss: 88 – 96. Ankara.
- Arsal, S.M. (2020). *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

- Aydın, E. (2018). *Taşa Kazınan Tarih, Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Aydın, M. A. (2012). *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bang, W. (1923). “Manichaische Laien-Beichtspiegel”, *Le Museon* 36, ss.: 137-242.
- Bang, W. (1925). “Manichaeische Hymnen”, *Le Museon* 38, ss.: 1-55.
- Bang, W. (1931). “Manichaische Erzähler”, *Le Museon* 44, ss.: 1-36.
- Bang W. ve Gabain, A. von. (1928). “Ein uigurisches Fragment über den manichaischen Windgott”, *Ungarische Jahrbücher* 8, ss. 248-256.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte, II Manichaica*, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte, III, Der grosse Hymnus auf Mani*, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. Von. ve Rahmati G. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte, VI, Das Buddhistische Sutra Sekiz Yükmek*, Berlin.
- Barkan, Ö.L. (1986). "Türk Hukuk Tarihine Giriş", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 14, ss: 9 – 30.
- Barlas N., Oğuzman K. (2020). *Medeni Hukuk Giriş- Kaynaklar – Temel Kavramlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Barthold V. V. (2013). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, çev. Ragıp Hulusi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Barthold V. V. (2014). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Ahsen Batur, 2.b., Selenge, İstanbul.
- Bozkurt, G. (1981). “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38(1),ss: 65 – 103.
- Barutçu Özönder, F.S. (1998). *Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, XXX Levha*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Caferoğlu, A. (1986). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: İstanbul.

- Caferoğlu, A. (1934). “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, İstanbul.
- Chavannes, E. (2006). *Batı Türklerine Dair Belgeler ve Ek Notlar; Batı Türkleri Tarihi* (çev. M. Sirman), Töre Yayın Grubu, İstanbul.
- Cin H. (1988). *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya,.
- Cin, H., Ağündüz, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (1992). “Uygurlarda İnsani Değerler ve Hukuk”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları I.*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, ss: 117-131, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü; Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Clark, L.(1975). *Introduction to the Uyghur Civil Document of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Indiana University.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press: Oxford.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, *Genel Türk Tarihi*, C:2, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara,.
- Doerfer, G. (1963-75). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden.
- Donuk, A. (1981). *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile*, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, 33, ss: 147 – 168.
- Durmuş, İ. (2008), *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Durmuş, İ. (2009b). “Türk Kültür Çevresinde Ant”, *Milli Folklor*, 11(84), ss: 97 – 107.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi (5.bs)*. Akçağ Yayınları: Ankara.

- Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Dîvânu Lugâti 't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin) (3. bs)*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Erdal, M. (1977). “İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss.: 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill Academic Publishers.
- Erkul A. (2002). “Eski Türklerde Aile”, *Yeni Türkiye Yayınları*, ss: 159-175, Ankara.
- Erkul A. (2002). “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, ss. 90- 106, Ankara.
- Esin E. (1997). *Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Fendoğlu, H. T. (2000). *Türk Hukuk Tarihi*: Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Gan L. (2000). “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, çev: Eyüp Sarıtaş, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S: 4, ss: 361-369, İzmir.
- Genç R. (1990). “XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme”, *Türk Yurdu 'Aile Özel Sayısı'*, C. 10, Aralık.
- Golden, P.B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. O. Karatay), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gabain, A. Von. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII, Texte in Brahmischrift*. Berlin.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: M. Akalın). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Gabain, A. von ve Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte, IX, Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung*, Berlin.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi*, Güneş Matbaacılık, Ankara.
- Gökalp Z. (2013). *Türk Ahlakı*, Bilgeoğuz, İstanbul.

- Gökalp Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gömeç, S. (2014). *Türk Tarihinde İzler, I,II,III,IV*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gumilev L. N. (2002). *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Gül, B. (2004). “Eski Türk Tarım Terimleri”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi.
- Gül, B. (2012). “*tarı-* Fiili ve Türevleri Üzerine”, *Bilig* 61, ss.: 99-120.
- Gültepe, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Güngör, H. (1992). “Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değerler ve Hukuk Açısından İncelenmesi”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları I.*: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, ss: 201 – 221, İstanbul.
- İnan, A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, MEB Basımevi, İstanbul.
- İnan, A. (1998b). “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, *Makaleler ve İncelemeler I.* Türk Tarih Kurumu, ss: 317 – 330, Ankara.
- İnan, A. (1998c). “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler I.*, Türk Tarih Kurumu, ss: 305 – 316, Ankara
- İnan, A. (1998d). “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler I.* Türk Tarih Kurumu, ss: 341 – 349. Ankara.
- İnan, A. (1998e). “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler I.* Türk Tarih Kurumu, ss: 274 – 280. Ankara.
- İnan, A. (1998f). “Yasa, Töre-Türe ve Şeriat”, *Makaleler ve İncelemeler II.* Türk Tarih Kurumu, ss: 222-228, Ankara.
- İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi; Hukuk Vesikalarına Göre*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- İzgi Ö. (2000). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İzgi, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Kafesoğlu, İ. (1970), “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1, ss: 1 – 39.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kafesoğlu İ. (2014). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kösoğlu, N. (2012). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler; Kültür, Tarih ve Türk Tarihi I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kösoğlu, N. (2013). *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler’de İslam’da ve Osmanlı’da Devlet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Le Coq, A. von. (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin.
- Le Coq, A. von. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin.
- Le Coq, A. von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- Matsui, D. (2002). “Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule”. In: K. Matsuda (ed.), *Research on Political and Economic Systems under Mongol Rule*, ss.87–127, Osaka.
- Matsui, D. (2005) “Taxation Systems as Seen in the Uigur and Mongol Documents from Turfan, an Overview”, *Transactions of the International Conference of Eastern Studies* 50, p-ss: 67– 82.
- Müller, F. W. Karl. (1908). *Uigurica I*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl. (1911). *Uigurica II*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl. (1922). *Uigurica III- Uigurische Avadana-Bruchstücke (I-VIII)*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi – Uigurica IV- A*, (Çev.: S. Himran). Bürhaneddin Erenler Basımevi: İstanbul.
- Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von (1946). *Uygurca Üç Hikâye – Uigurica IV- B, C, D*. (Çev.: S. Himran). İbrahim Horoz Basımevi: İstanbul.

- Nemeth, G. (1982). *Attila ve Hunları*, Kömen Yayınları, Konya.
- Oğuzman K., Seliçi Ö. ve Özdemir S. (2020). *Eşya Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Orkun, H.N. (1935). “En Eski Türk Hukuk Tarihine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi; Araştırmalar ve Düşünceler*, Köyöğretmeni Basımevi, ss: 4 – 18. Ankara.
- Orkun, H.N. (1936). “Türk Hukuk Tarihinin Uygur Vesikaları”, *Türk Hukuk Tarihi; Belgeler*, Köyöğretmeni Basımevi, ss: 533 – 548, Ankara.
- Orkun, H.N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. İstanbul Devlet Basımevi: İstanbul.
- Orkun, H.N. (1946), *Türk Tarihi I,II,III,IV*, Akbaba Kitabevi, Ankara.
- Ögel, B. (1948). “İslamdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi, III. Orta Asya ve Orta Çağ Türk Tarihi Seksiyonu*, ss: 242 – 250.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, MEB Basımevi, İstanbul.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi; Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (2002). “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, 2. Yeni Türkiye Yayınları, ss: 874 – 887. Ankara.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Özdener K. S. (1988). ‘İslam Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yeri’, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 22, ss: 225-235.
- Özgür, C. (2009). “Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji” *Turkish Studies Volume 4/4 Summer/2009*, ss.: 891-905.
- Özönder, F. S. (2002). “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Özyetgin, M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*, Köksav Yayınları, Ankara.
- Özyetgin, M. (2004). “Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım.
- Özyetgin, M. (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Özyetgin, M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Pamir, A. (2009). “Orta – Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (2), ss: 359 – 375.
- Rasonyi, L. (2007). *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Roux, J.P. (1989). “Ortaçağ Türk Kadını I” (çev. G. Yılmaz), *Erdem*, 5(13), ss: 169– 199.
- Roux J.P., (1990). “Ortaçağ Türk Kadını: II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri”, çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, C. 6, S. 18, Eylül, ss: 694-724, Ankara.
- Roux, J.P. (2007). *Türklerin Tarihi; Pasifikten Akdenize 2000 Yıl* (çev. A.Kazancıgil, L. Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sertkaya, O.F. (1992). “Eski Uygur Türklerinden Hukuk Belgeleri Örnekleri” *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları I: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları*, ss: 131 – 149, İstanbul.
- Sundermann, W. (1991). “Der Sermon von der Seele”, *Ein Literaturwerk des östlichen Manichaismus*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Şeşen, R. (1975). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Taşağıl, A. (1992). “Göktürklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları I*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, ss: 93-117.
- Taşağıl, A. (2014). *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

- Tekin, Ş. (1976b). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram, (Burkancılığın Vaibhaşika tarikatına ait bir eserin Uygurcası)*, Sevinç Matbaası: Ankara.
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra)*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tekin, Ş. (2002) “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı C.2 Dil-Kültür-Sanat. (3. bs)* ss. 69-119. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Tekin, Ş. (2015). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler (2. bs.)*, Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra, Berliner Turfan-Texte III*. Berlin.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Ankara.
- Tezcan, S. (2001) “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, (3. bs.)* ss.:271-323. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Timur H. (1944). “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalım Müessesesi”, *Ebül’ula Mardin’e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ss: 1137-1149 , İstanbul.
- Togan, İ., Kara, G., Baysal, C. (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler; Eski T’angTarihi; Chiu T’ang-shu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üçok, C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (2011). *Türk Hukuk Tarihi (Onbeşinci Baskı)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Vasary, İ. (2007). *Eski İç Asyanın Tarihi* (çev. İ. Doğan). Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II, Berliner Turfan-Texte XXV*, Berlin.
- Xingliang H., Hongzhen G. (2015). *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu*. Osaka.

- Yakut E. (2002). "Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 3, ss: 401-426. Eskişehir.
- Yüksekkaya G. (2007). "Kalın ve Çeyiz", *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, ss: 396-406, İstanbul.
- Zieme, P. (1968). "Die türkischen Yosipas-Fragmente", *Mitteilungen des Instituts der Orientalforschung 14*, ss.: 45-67.
- Zieme, P. (1969a). *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*. Basılmamış Doktora Tezi. Berlin.
- Zieme, P. (1969b). "Türkçe Bir Mani Şiiri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss.: 39-51.
- Zieme, P. (1969c). "Zwei Textergänzungen zu A. Von Le Coq's Türkische Manichaica aus Chotscho III" *Rocznik Orientalistyczny 32*, ss.: 7-18.
- Zieme, P. (1971). "Äsop in Zentralasien", *Das Altertum 17/1*. ss.: 40-42.
- Zieme, P. (1975). *Manichaisch-türkische Texte, Berliner Turfan-Texte V*, Berlin.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Berliner Turfan-Texte XIII*, Berlin.
- Zieme, P. (1988). "Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichaer", *Manichaean Studies. Proceedings of the First International Conference on Manichaeism, 5-9 Ağustos 1987*, ss.:221-228. Lund: Plus Ultra.
- Zieme, P. (1992). "Manichaische Kolophone und Könige", *Studia Manichaica, Internationaler Kongress zum Manichaismus*, ss. 319-327. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Zieme, P. (1995). "Neue Fragmente des alttürkischen Sermons vom Licht-Nous", *Iran und Turfan. Beiträge Berliner Wissenschaftler, Werner Sundermann zum 60. Geburtstag gewidmet* (Ed. C. Reck ve P. Zieme). ss.: 251-276. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Zieme, P. (2003). "Fabeln des Aesop in Alttürkischer Version" *Turcica et Islamica, Studi in memoria di Aldo Gallotta*, ss.:1033-1045.
- Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus, Berliner Turfan-Texte XXIII*, Berlin.

